Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
D
7
I
14
RACCOLTA NENCINI

Ex Libris Joannis Nencini
1874

~~L. 2. A.~~ D. 1.

M. TULLII
CICERONIS
OPERA.
TOMUS PRIMUS.

HOC VOLUMINE

continentur

Rhetoricorum ad Herennium Lib. IV.
De Inventione Rhetorica Libri II.
Partitiones oratoriæ.
Topica.
Orator.

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE FIRENZE

P.P. Rubens del. L. J. Cathelin Sculp. 1762.

M. TULLII CICERONIS OPERA.

Recenſuit J. N. Lallemand.

TOMUS PRIMUS.

PARISIIS,

Apud { Saillant, viâ S. Joannis Bellov.
Desaint, viâ Fœneâ.
Barbou, viâ Mathurinenſium. }

M DCC LXVIII.

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE FIRENZE

AD LECTOREM.

QUUM hanc Ciceronis editionem minoris formæ procurandam recepimus, in id. potiſſimùm nobis incumbendum eſſe duximus, ut textus ipſe auctoris quàm emendatiſſimus exhiberetur. Quibus adjumentis uſi ſimus, haud abs re erit paucis hîc referre, atque appellare viros induſtriâ & doctrinâ insignes, qui Ciceroni cultum & nitorem ſuum, quantùm fieri potuit, reddiderunt: horum ſeriem adornarunt multiplici eruditione præſtantes, ac de litteris optimè meriti Iſaacus Verburgius & Joſephus Olivetus, qui duo noſtris temporibus ſolertem & egregiam in edendo & illuſtrando Cicerone operam navaverunt: a quibus hæc, quæ videntur eſſe noſtri inſtituti, mutuabimur.

Statim poſt renatas litteras, & artis typographicæ inventionem, operibus Ciceronis in lucem proferendis paſſim viri docti incubuerunt. Vetuſtiſſima eſt, ut cenſet Verburgius, editio Officiorum Moguntina, per Joannem Fuſt, civem Moguntinum, anno 1466. Paulò pòſt Epiſtolas ad diverſos Venetiis edidit Joannes Spirensis. Aliæ ſubinde partes iisdem temporibus eadem arte in lucem prodierunt. Sed univerſa Cice-

ronis Opera non videntur typis fuiſſe vulgata ante annum 1498. quo anno ea Mediolani impreſſa ſunt quatuor magnis voluminibus per Alexandrum Minucianum. Memorat in ſua præfatione Grævius editionem quamdam anni 1472. ſed hæc videtur Orationes tantùm habuiſſe. Aliæ deinde magno numero editiones deſcriptæ ſunt præſertim ex hac Mediolanensi, aut ex Aſcensiana, quæ lucem vidit Pariſiis anno 1522.

Hactenus Cicero ita typis mandatus erat, ut nulla eſſet manuſcriptorum inter ſe facta collatio; ſed illius quiſque codicis fide ſtetiſſet, quem nactus erat: ita ut ejuſmodi editiones unius tantùm codicis auctoritatem habeant. At nemo neſcit a librariis aut oſcitantibus, aut imperitis, ita deſcriptos fuiſſe codices, ut ii demum optimi habeantur, qui minimè ſint depravati. Igitur qui litteras impensiùs fovebant, huic malo mederi ſe non aliâ ratione poſſe arbitrati ſunt, quàm ſi conquiſitis, atque inter ſe collatis manuſcriptis pluribus, egregio ſcriptori ſanitatem, quam ille exſcribentium culpâ, & injuriâ temporum amiſerat, reſtituerent. Inter primos, qui Ciceroni manus ſalutares admoverunt, Andreas Naugerius anno 1519. & proximè ſecutis, tria Orationum volumina vulgavit apud Aldum Manutium, inſcripta Leoni X, Bembo, & Sadoleto.

Sed nemo majori fide, diligentiâ, judicio in emendando Cicerone verſatus eſt, quàm Petrus Victorius, qui collatis magnâ curâ libris quum editis, tum ineditis, ac præſertim Florentinis codicibus, Ciceronem primâ vice emiſit Venetiis anno 1537. quam editionem mox Pariſiis in multis expreſſit Robertus Stephanus. Eadem editio typis deſcripta eſt apud Baſileenſes anno 1540. cum caſtigationibus Joachimi Camerarii; ac demum Florentiæ, novis adornata ſcholiis, prodiit anno 1571. Uni Victorio, inquit Grævius, plus Cicero debet, quàm reliquis omnibus, qui in eo perpoliendo ſtudium poſuerunt.

Paulus deinde Manutius tum junior, ac primò quidem Victorio ſubiniquus, quòd ille Aldi patris, tunc ob editiones emendatas percelebris, laudibus obſtruere videretur, ſed mox de eximia viri doctrina & humanitate meliùs ſentiens, eamdem operam Ciceroni navare cœpit, aliis adjutus codicibus, ac potiſſimùm Venetis. Incredibile eſt, inquit Muretus, quot ab errorum millibus libros Ciceronis vindicarit Manutius. Præclara Ciceronis editio Manutiorum, procurante Aldo nepote, prodiit Venetiis anno 1583. decem voluminibus in-folio.

Haud multis annis poſt Manutium cœpit Dionyſius Lambinus conferre cum editis

codices quàm plurimos, qui tum Pariſienſibus in bibliothecis erant; ſed non eadem fide, ſi Grutero credimus, quâ Victorius. Contextum Ciceronis ſuo arbitratu, ut putabatur, immutatum, excudendum curavit Pariſiis anno 1566. Ipſe quidem fatetur ſe aliorum conjecturas admiſiſſe, atque ita probaſſe, quæ alii antè eruditè cogitaverant. Sed ſive aliorum, ſive ſuis aliquando conjecturis ſteterit, quum in eo ſumma vis eſſet ingenii, non deſunt, qui hunc nolint fuiſſe minùs audacem. Hanc Lambini editionem ſubſecutæ aliæ ſunt poſt obitum auctoris, operâ, ut videtur, Lambini filii, qui vulgatos ante parentem libros ſecutus eſt, rejectis, quæ in prima editione mutata erant, in oras paginarum. Adjecit & Fulvii Urſini notas in editione Genevenſi anni 1584. Veſtigia Lambini in ſuis editionibus preſſit Dionyſius Gothofredus.

Eodem tempore Marcus Antonius Muretus, & Adrianus Turnebus, præter annotationes, quas in plures Ciceronis libros ſcripſerant, ſuam quoque in emendandis aliis ejusdem operibus induſtriam exercuerunt; & pro ea, quâ pollebant, ingenii & doctrinæ copia, innumera propè loca, quæ in editis manca aut depravata legebantur, manuſcriptorum ope integritati ſuæ reſtituerunt. Itaque refertis omni eruditionis genere libris Variarum lectionum alter,

lter Adverſariorum, ingentem emenda-
ionum ſegetem Grutero ſuppeditaverunt.

Janus quoque Gulielmius, Lubecenſis, :ultiſſimi ingenii adoleſcens, multos annos mpenderat conferendo cum editis codices, quotquot invenerat in bibliothecis Germaniæ, Galliæ, Belgii. Hujus exemplar, cui variantes lectiones adſcripſerat, pervenit n manus Jani Gruteri, qui & ipſe collectis improbo labore lectionibus exemplarium bibliothecæ Palatinæ, novam aggreſſus eſt editionem Ciceronis, mille ampliùs locis, it ait ipſe, illuſtrati, correcti, aucti. Hæc prodiit Hamburgi anno 1618. Iniquior eſt Gruterus in Lambinum, in quem ſæpius, etiam sine cauſa, invehitur, ut quum in Philippicis depromptas ex optimo codice Vaticano Faerni & Mureti emendationes, quas ipſe non viderat, acerbè, tamquam Lambini conjectanea, reſpuit.

Editiones poſt Hamburgenſem excuſæ ſecutæ ſunt contextum Ciceronis, qualem cum Gruterus conſtituerat, quamquam ipſe Gruterus non ſemel monuiſſet adhuc multa addi, multa auferri poſſe, si quis codices ſcriptos diligentiùs excussiſſet. Nonnulla certè e manuſcriptis, quorum erat ſagaciſſimus explorator, emendavit Jacobus Gronovius, qui in ſua Ciceronis editione Lugdunensi apud Batavos anni 1692. notis Gulielmii, Gruteri, & ſuis, addidit Aſconium

Pedianum, & veterem ſcholiaſtem, numquam antea editum, quem pater Jacobi Joan. Frid. Gronovius, acceptum ab Iſaaco Voſsio, paulò ante obitum deſcripſerat.

Eodem exeunte ſeculo Joannes Georgius Grævius novam operum Ciceronis editionem, pluribus optimæ notæ manuſcriptis in eam rem adjutus, per partes inſtituit. Et ille quidem in lucem emiſit Orationes, Epiſtolas ad familiares, & ad Atticum (Epiſtolas ad Q. fratrem, & ad Brutum olim enodaverant Paulus Manutius & Leonardus Malaſpina) & Philoſophicorum partem modicam, de Officiis, de Senectute, de Amicitia, &c. Obiit Grævius anno 1703. cui ſi licuiſſet opus integrum eadem curâ & induſtriâ perficere, poterat ſanè unus eſſe inſtar omnium.

Sed reſtabat Philoſophicorum pars longè maxima, quam vir ſummæ eruditionis Joannes Daviſius, operis Græviani perfectorem ſe profeſſus, per partes aggreſſus eſt. Et in his quidem libris emendandis uſus eſt pluribus manuſcriptis Britannicis, & quibusdam Pariſinis, quorum ope loca permulta, quæ in editis depravata erant, reſtituit; atque ad Tuſculanas quæſtiones adjecit emendationes Richardi Bentleii, ad libros verò de Natura deorum caſtigationes Joannis Valkeri. Eoſdem libros (Tuſculanas dico & de Natura deorum)

eruditiſsimis animadverſionibus illuſtravit Joannes Buherius, in ſenatu Divionensi præſes. Habemus annotationes Thomæ Bentleii in libros de Finibus, & in Paradoxa; & in libros de Legibus commentarium Turnebi.

Reſtabant & Rhetorica, quorum nihil etiam Grævius attigit: ſed libros de Oratore ex codicibus Britannicis emendavit vir excellentis ingenii Zacharias Pearcius. In ceteris de rhetoricâ libris recenſendis contulimus cum editis tres pretii non vulgaris codices, quorum copiam nobis fecit ingenio præſtans, omnique doctrinâ Capperonnerius, cui regiæ bibliothecæ cuſtodia, ſummo ſtudioſorum omnium bono, commiſſa & credita eſt. Ab eodem alia plura, quæ maximo uſui fuerunt, adjumenta habuimus. Quin & ejus in regia bibliotheca, & in Inſcriptionum Academia Socius, eruditione cum eo non minùs, quàm ſanguine conjunctus Bejotius, codicis longè optimi excerpta nobis utenda præbuit, ex quibus nonnulla in libro de claris oratoribus emendavimus. In recensione libelli Q. Ciceronis de conſulatûs petitione, duces & auctores fuerunt Turnebus Adverſariorum 25. & Muretus Variarum lectionum 7, 11. 2. &c. Sed ad inſtitutum revertimur.

Has tot virorum eruditas lucubrationes, variis temporibus & locis editas, ut in

unum quaſi corpus cogeret Iſaacus Verburgius, novam & ipſe Ciceronis editionem inſtruxit cum integris notis Victorii, Camerarii, Urſini, & ſelectis Manutii, Lambini, Gruteri, utriuſque Gronovii, & aliorum, a quibus in interpretando Cicerone ſtudii ac laboris aliquid impenſum eſt. Prodiit hæc editio Amſteledami anno 1724.

Huic ſuccessit apud nos longè omnium pulcherrima editio Joſephi Oliveti, qui ut eſt in re litteraria verſatissimus, omnia undique ſummo judicio ſelegit atque collegit, quæ Ciceroni illuſtrando lucem aliquam allatura videbantur.

Atque hæc de variis editoribus & interpretibus Ciceronis collegimus, ut qui volent ſcriptoris omnium ſeculorum ſuffragio probatissimi divitias non ſtrictim adſpicere, ſed explicatas & in lucem prolatas contemplari, ii duces nôrint, a quibus tamquam manu deducantur. Nam in hac noſtra editione locus eſſe nullus potuit notis, ne ultra modum creſceret moles aut numerus voluminum. Erunt tamen ad calcem cujuſque voluminis annotatiunculæ, quarum ſcopus erit lectionum a vulgatis recedentium auctoritatem adſtruere, loca ſuſpecta lectoribus assignare, depravata aut manca indicare, ne quem nullâ utilitate exerceant, quandoque etiam eruditorum afferre in ea loca conjecturas, & errores

typographicos, qui imprudentibus exciderint, emendare.

In partitione singulorum operum alii Gruterianam, Nizolianam alii divisionem ſequuntur. Utramque exhibebit hæc editio, quò sit ad ea loca, quæ diversimodè a diversis ſcriptoribus citantur, reperienda accommodatior. Et Gruterianam quidem, intervallis longioribus diſtinctam, Romanis, Nizolianam Arabicis numeris designavimus; ita tamen, ut quum numeri concurrunt, ſolus ponatur Gruterianus.

M. SENECA RHETOR.

Præfat. Controv.

Quidquid Romana facundia habet, quod inſolenti Græciæ aut opponat, aut præferat, circa Ciceronem effloruit. *Et paulò pòſt.* Omnes autem magni in eloquentia nominis, excepto Cicerone, videor audiſſe. Nec Ciceronem quidem ætas mihi eripuerat: ſed bellorum civilium furor, qui tunc totum orbem pervagabatur, intra coloniam meam me continuit. Alioquin in illo atrio, in quo duos grandes prætextatos ait ſecum declamare ſolitos, potui illud ingenium, quod ſolum populus Romanus par imperio ſuo habuit, cognoſcere.

Plinius.

Hiſtor. Natur. 7, 30.

Sed quo te, M. Tulli, piaculo taceam? quove maximè excellentem insigni prædicem? Quo potiùs, quàm univerſæ populi illius gentis amplissimo teſtimonio, & e tota vita tua conſulatûs tantùm operibus electis? Te dicente, legem Agrariam, hoc eſt, alimenta ſua abdicaverunt tribus: te ſuadente, Roſcio theatralis auctori legis ignoverunt, notataſque ſe diſcrimine ſedis æquo animo tulerunt: te orante, proſcriptorum liberos honores petere puduit. Tuum Catilina fugit ingenium. Tu M. Antonium proſcripsiſti. Salve primus omnium Parens patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite, & facundiæ, Latinarumque litterarum parens; atque, ut dictator Cæſar, hoſtis quondam tuus, de te ſcripsit, omnium triumphorum lauream adepte majorem, quantò plus eſt, ingenii Romani terminos in tantum promoviſſe, quàm imperii.

Quinctilianus 10, 1.

Oratores vel præcipuè Latinam eloquentiam parem facere Græcæ poſſunt. Nam Ciceronem cuicumque Græcorum fortiter oppoſuerim. Nec ignoro quantam mihi concitem pugnam, quum præſertim non id sit

propoſiti, ut eum Demoſtheni comparem hoc tempore; neque enim attinet, quum Demoſthenem in primis legendum, vel ediſcendum potiùs putem. Quorum ego virtutes pleraſque arbitror ſimiles, conſilium, ordinem, dividendi, præparandi, probandi rationem; omnia denique, quæ ſunt inventionis. In eloquendo eſt aliqua diverſitas. Denſior ille, hic compoſitior: ille concludit adſtrictiùs, hic latiùs pugnat: ille acumine ſemper, hic frequenter & pondere: illi nihil detrahi poteſt, huic nihil adjici: curæ plus in illo, in hoc naturæ. Salibus certè & commiſeratione, qui duo plurimùm affectus valent, vincimus. Et fortaſſe epilogos illi mos civitatis abſtulerit: ſed & nobis illa, quæ Attici mirantur, diverſa Latini ſermonis ratio minùs permiſerit. In epiſtolis quidem, quamquam ſunt utriuſque, nulla contentio eſt. Cedendum verò in hoc, quòd & ille prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quantus eſt, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, quum ſe totum ad imitationem Græcorum contuliſſet, effinxiſſe vim Demoſthenis, copiam Platonis, jucunditatem Iſocratis. Nec verò quod in quoque optimum fuit, ſtudio conſecutus eſt tantùm: ſed plurimas, vel potiùs omnes ex ſeipſo virtutes extulit immortalis ingenii beatiſſima ubertas. Non enim pluvias, ut ait Pindarus, aquas

colligit; ſed vivo gurgite exundat, dono quodam providentiæ genitus, in quo totas vires ſuas Eloquentia experiretur. Nam quis docere diligentiùs, movere vehementiùs poteſt? cui tanta umquam jucunditas affuit? ut ipſa illa, quæ extorquet, impetrare eum credas; & quum tranſverſum vi ſuâ judicem ferat, tamen ille non rapi videatur, ſed ſequi. Jam in omnibus, quæ dicit, tanta auctoritas ineſt, ut diſſentire pudeat; nec advocati ſtudium, ſed teſtis, aut judicis afferat fidem. Quum interim hæc omnia, quæ vix ſingula quiſquam intentissimâ curâ conſequi poſſet, fluunt illaborata; & illa, quâ nihil pulchrius auditu eſt, oratio præ ſe fert tamen felicissimam facilitatem. Quare non immeritò ab hominibus ætatis ſuæ regnare in judiciis dictus eſt: apud poſteros verò id eſt conſecutus, ut Cicero jam non hominis nomen, ſed eloquentiæ habeatur. Hunc igitur ſpectemus; hoc propoſitum nobis ſit exemplum. *Ille ſe profeciſſe ſciat, cui Cicero valde placebit.*

HOC TOMO CONTINENTUR

Cornificii de Rhetorica ad Herenn. libri quatuor.
Ciceronis de Inventione libri duo.
Partitiones oratoriæ.
Topica ad Trebatium.
Orator ad Brutum.

RHETORICORUM

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBRI IV.

Hos libros Critici oculatiores Ciceroni dudum abjudicaverunt. Quum tamen in editis fermè omnibus primum inter opera Ciceroniana locum obtineant, eos movere poſſessione religio nobis fuit, eò magis, quòd ita eſsè ac dilucidè ſcripti ſunt, ut eos non fruſtra legerit, quiſquis ad ipsius Tullii libros oratorios viam sibi velut præmunire voluerit. Quis autem eorum auctor verè dicendus sit, minimè conſtat. Alii aliis adſcribunt: plerique tamen L. Cornificio vel patri, ad quem exſtant Ciceronis epiſtolæ l. 12.

ad Fam. vel filio, qui Cæſaris Octaviani partes ſecutus M. Brutum pro tribunali accuſavit, & favore Octaviani adhuc Triumviri Conſulatum eſt adeptus anno Urbis 719.

Gruterus cenſet primum librum ab aliquo in epitomen redactum fuiſſe. Idem tres reliquos ipſius Ciceronis nomine non indignos judicat.

RHETORICORUM
AD
C. HERENNIUM
LIBER PRIMUS.

. ETSI negotiis familiaribus impediti, vix
atis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id-
>ſum, quod datur otii, libentiùs in philoſophia
onſumere conſuevimus; tamen tua nos, C. He-
enni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi
onſcriberemus; ne aut tuâ cauſà noluiſſe nos,
ut fugiſſe laborem putares. Et eò ſtudiosiùs hoc
egotium ſuſcepimus, quòd te non sine cauſa velle
ɔgnoſcere artem rhetoricam intelligebamus. Non
ıim parum habet in ſe fructûs copia dicendi, &
ɔmmoditas orationis, si rectâ intelligentiâ & de-
ıitâ moderatione animi gubernetur. Quas ob res
la, quæ Græci ſcriptores inanis arrogantiæ cauſâ
bi aſſumpſerunt, reliquimus. Nam illi, ne parum
ulta ſcisse viderentur, ea conquisierunt, quæ
hil attinebant, ut ars difficilior cognitu putare-
r: nos autem ea, quæ videbantur ad rationem

dicendi pertinere, ſumpſimus. Non enim ſpe quæſtûs, aut gloriâ commoti venimus ad ſcribendum, quemadmodum ceteri; ſed ut induſtriâ noſtrâ tuæ morem geramus voluntati. Nunc, ne nimiùm longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus; si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multùm juvare: ut intelligas hanc rationem præceptionis ad exercitationem accommodari oportere.

II. Oratoris officium eſt, de his rebus poſſe dicere, quæ res ad uſum civilem moribus ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſensione auditorum, quoad ejus fieri poterit. Tria ſunt genera cauſarum, quæ recipere debet orator: demonſtrativum, deliberativum, judiciale. Demonſtrativum eſt, quod tribuitur in alicujus certæ perſonæ laudem, vel vituperationem. Deliberativum eſt, quod in conſultatione positum, habet in ſe ſuasionem & diſſuasionem. Judiciale eſt, quod positum in controversia, habet accuſationem, aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quo modo has cauſas tractari conveniat, oſtendemus.

3. Oportet igitur eſſe in oratore inventionem, diſpositionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem. Inventio eſt excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpositio eſt ordo & diſtributio rerum, quæ demonſtrat, quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio eſt idoneorum verborum & ſententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria eſt firma animi rerum & verborum, & diſpositionis perceptio. Pronuntiatio eſt vocis, vultûs, geſtûs moderatio cum venuſtate. Hæc omnia tribus

rebus aſſequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars eſt præceptio, quæ dat certam viam rationemque dicendi. Imitatio eſt, quâ impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum ſimiles in dicendo velimus eſſe. Exercitatio eſt aſſiduus uſus, conſuetudoque dicendi. Quoniam igitur demonſtratum eſt, quas cauſas oratorem recipere, quasque res habere conveniret, nunc, quemadmodum ad orationem poſſint oratoris officia accommodari, dicendum videtur.

III. Inventio in ſex partes orationis conſumitur, in exordium, narrationem, diviſionem, confirmationem, confutationem, concluſionem. Exordium eſt principium orationis, per quod animus auditoris aut judicis conſtituitur, vel apparatur ad audiendum. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum, expoſitio. Diviſio eſt, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controverſia ſit; & per quam exponimus, quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio eſt noſtrorum argumentorum expoſitio cum aſſeveratione. Confutatio eſt contrariorum locorum diſſolutio. Concluſio eſt artificioſus terminus orationis. Nunc, quoniam unà cum oratoris officiis, quò res cognitu facilior eſſet, producti ſumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inventionis rationem accommodaremus; de exordio primùm dicendum videtur.

5. Cauſâ poſitâ, quò commodiùs exordiri poſſimus, genus cauſæ conſiderandum eſt. Genera cauſarum ſunt quatuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſæ genus putatur, quum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur; aut id oppugnamus, quod

ab omnibus videtur oppugnari debere : ut pro viro forti contra parricidam. Turpe genus intelligitur , quum aut honeſta res oppugnatur , aut defenditur turpis. Dubium genus eſt , quum habet in ſe cauſa & honeſtatis , & turpitudinis partem. Humile genus eſt , quum contempta res affertur.

IV. Quum hæc ita ſint , conveniet exordiorum rationem ad genus cauſæ accommodari. Exordiorum duo ſunt genera , principium , quod Græcè προοίμιον appellatur ; & inſinuatio , quæ ἔφοδος nominatur. Principium eſt , quum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita ſumitur , ut attentos , ut dociles , ut benevolos auditores habere poſſimus. Si genus cauſæ dubium habebimus , a benevolentia principium conſtituemus , ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poſſit. Sin humile erit genus cauſæ , faciemus attentos. Sin turpe cauſæ genus erit , inſinuatione utendum eſt , de qua poſteriùs dicemus , niſi quid nacti fuerìmus , quare adverſarios criminando benevolentiam captare poſſimus. Sin honeſtum cauſæ genus erit , licebit rectè vel uti , vel non uti principio. Si uti volemus , aut id oportebit oſtendere , quare cauſa ſit honeſta , aut breviter , quibus de rebus ſimus dicturi , exponere. Si principio uti nolemus , a lege , a ſcriptura , aut ab aliquo firmiſſimo noſtræ cauſæ adjumento principium capere oportebit.

7. Quoniam igitur docilem , benevolum , attentum habere auditorem volumus , quomodo quidque confici poſſit , aperiemus. Dociles auditores habere poterimus , ſi ſummam cauſæ

breviter exponemus, & ſi attentos eos faciemus: nam docilis eſt is, qui attentè vult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inuſitatis verba facturos, aut de iis rebus, quæ ad rempub. pertinent, aut ad eos ipſos, qui audient, aut ad deorum immortalium religionem: &, ſi rogabimus, ut attentè audiant: &, ſi numero exponemus res, de quibus dicturi ſumus. Benevolos auditores facere quatuor modis poſſumus, a noſtra, ab adverſariorum, ab auditorum perſona, & a rebus ipſis.

V. A noſtra perſona benevolentiam contrahemus, ſi noſtrum officium ſine arrogantia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipſos, qui audiunt, vel omnes, vel aliquos, referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipſam rem, de qua agitur, ſint accommodata. Item ſi noſtra incommoda proferemus, inopiam, ſolitudinem, calamitatem: & ſi orabimus, ut nobis ſint auxilio; ſimul oſtendemus, nos in aliis ſpem noluiſſe habere. Ab adverſariorum perſona benevolentia captabitur, ſi eos in odium, in invidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, ſi quid eorum ſpurcè, ſuperbè, perfidioſè, crudeliter, confidenter, malitioſè, flagitioſè factum proferemus. In invidiam trahemus, ſi vim, ſi potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hoſpitia, ſodalitates, affinitates adverſariorum proferemus, & his adjumentis magis, quàm veritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, ſi inertiam, ignaviam, deſidiam, lu-

xuriam adverſariorum proferemus. Ab auditorum perſona benevolentia colligetur, ſi res eorum fortiter, ſapienter, manſuetè, magnificè judicatas proferemus: & ſi, quæ de iis exiſtimatio, quæ judicii exſpectatio ſit, aperiemus. A rebus ipſis benevolum efficiemus auditorem, ſi noſtram cauſam laudando extollemus, adverſariorum per contemptionem deprimemus.

VI. Deinceps de insinuatione aperiendum eſt. Tria ſunt tempora, quibus principio uti non poſſumus, quæ diligenter ſunt conſideranda: aut quum turpem cauſam habemus, hoc eſt, quum ipſa res animum auditoris a nobis alienat; aut quum animus auditoris perſuaſus videtur eſſe ab iis, qui antè contrà dixerunt; aut quum defeſſus eſt eos audiendo, qui antè dixerunt. Si cauſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem; aut hominem, non rem ſpectari oportere: non placere nobis ipſis, quæ facta dicantur ab adverſariis, & eſſe indigna, aut nefaria. Deinde quum diu rem auxerimus, nihil ſimile a nobis factum oſtendemus; aut aliquorum judicium de ſimili cauſa, aut de eadem, aut de minore, aut de majore proferemus. Deinde ad noſtram cauſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinem conferemus. Item ſi negabimus, nos de adverſariis, aut de aliqua re dicturos, & tamen occultè dicemus interjectione verborum.

10. Si perſuaſus auditor fuerit, id eſt, ſi oratio adverſariorum auditoribus fidem fecerit (neque enim non facilè ſcire poterimus, quoniam non ſumus neſcii, quibus rebus fides fieri ſoleat) ergo ſi fidem factam putabimus, his nos rebus

ſinuabimus ad cauſam : de eo , quod adverſarii
missimum ſibi adjumentum putaverunt , primùm
os dicturos pollicebimur ; aut ab adverſarii dicto
xordiemur , & ab eo maximè , quod ille nuper-
mè dixerit ; aut dubitatione utemur , quid po-
ſſimum dicamus , aut cui loco primùm reſpon-
eamus cum admiratione. Si defeſſi erunt au-
iendo ; ab aliqua re , quæ riſum movere poſſit ,
xordiemur , ab apologo , a fabula veriſimili ,
nitatione , depravatione , inverſione , ambiguo ,
ſpicione , irriſione , ſtultitiâ , exſuperatione ,
oilatione , abjectione , adjectione , litterarum
nutatione ; præterea exſpectatione , ſimilitudine ,
ovitate , hiſtoriâ , verſu ; aut ab alicujus inter-
ellatione , aut arriſione ; & ſi promiſerimus ,
liter , ac parati fuerimus , nos eſſe dicturos ;
os non eodem modo , ut ceteri ſoleant , verba
acturos ; quid alii ſoleant , quid nos facturi ſi-
mus , breviter exponemus.

VII. Inter inſinuationem , & principium hoc
intereſt , quòd principium hujuſmodi debet eſſe ,
ut ſtatim apertis rationibus , quibus præſcripſi-
mus , aut benevolum , aut attentum , aut doci-
lem faciamus auditorem. At inſinuatio ejuſmodi
debet eſſe , ut occultè per diſſimulationem ea-
dem illa omnia conficiamus , ut ad eamdem com-
moditatem in dicendo pervenire poſſimus. Ve-
rùm hæ tres utilitates tametſi in tota oratione
ſunt comparandæ , hoc eſt , ut auditores ſeſe
perpetuò nobis attentos , dociles , benevolos præ-
beant ; tamen id per exordium cauſæ maximè
comparandum eſt. Nunc , ne quando vitioſo ex-
ordio utamur , quæ vitia vitanda ſint , docebo.
In exordienda cauſa ſervandum eſt , ut lenis ſit

A v

ſermo, & uſitata verborum conſuetudo, ut non apparata oratio eſſe videatur. Vitioſum exordium eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, quod *vulgare* dicitur. Item vitioſum eſt, quo nihilò minùs adverſarius poteſt uti, quod *commune* appellatur. Item illud, quo leviter commutato adverſarius poterit uti ex contrario. Item vitioſum eſt, quod nimiùm apparatis verbis compoſitum eſt, aut nimis longum eſt, & quod non ex ipſa cauſa natum videtur (quod *ſeparatum* vocatur; in quo etiam *tranſlatum* includitur) ut propriè cohæreat cum narratione; & quod neque benevolum, neque docilem, neque attentum facit auditorem. De exordio ſatis dictum eſt; deinceps ad narrationem tranſeamus.

VIII. Narrationum tria ſunt genera. Unum, quo exponimus rem geſtam, & unumquodque trahimus ad utilitatem noſtram, vincendi cauſâ: quod pertinet ad eas cauſas, de quibus judicium futurum eſt. Alterum genus narrationis eſt, quod intercurrit nonnumquam aut fidei, aut criminationis, aut tranſitionis, aut alicujus apparationis, vel laudationis cauſâ. Tertium genus eſt id, quod a cauſa civili remotum eſt: in quo tamen exerceri convenit, quò commodiùs illas ſuperiores narrationes in cauſis tractare poſſimus.

13. Ejus narrationis duo ſunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in perſonis poſitum eſt. Id quod in negotiorum expoſitione poſitum eſt, tres habet partes, fabulam, hiſtoriam, argumentum. Fabula eſt, quæ neque veras, neque veriſimiles continet res, ut hæ, quæ tragœdiis traditæ ſunt. Hiſtoria eſt res geſta, ſed ab ætatis noſtræ memoriâ remota. Argumentum

eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit, velut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in perſonis poſitum eſt, debet habere ſermonis feſtivitatem, animorum diſsimilitudinem, gravitatem, lenitatem, ſpem, metum, ſuſpicionem, deſiderium, diſsimulationem, miſericordiam, rerum varietates, fortunæ commutationem, inſperatum incommodum, ſubitam lætitiam, jucundum exitum rerum. Verum hæc in exercendo transigentur. Illud, quod ad veritatem pertinet, quomodò tractari conveniat, aperiemus.

IX. Tres convenit res habere narrationem; ut brevis, ut dilucida, ut veriſimilis ſit: quæ quoniam fieri oportere ſcimus, quemadmodum faciamus, cognoſcendum eſt. Rem breviter narrare poterimus, ſi inde incipiemus narrare, unde neceſſe erit, & ſi non ab ultimo initio repetere volemus; & ſi ſummatim, non particulatim narrabimus; & ſi non ad extremum, ſed uſque eò, quò opus erit, proſequemur; & ſi tranſitionibus nullis utemur; & ſi non deerrabimus ab eo, quod cœperimus exponere; & ſi exitus rerum ita exponemus, ut antè quoque quæ facta ſunt, ſciri poſſint, tametſi nos reticuerimus. Quod genus, ſi dicam, me ex provincia rediiſſe, profectum quoque in provinciam intelligatur. Et omnino non modò id, quod obeſt; ſed etiam id, quod neque obeſt, neque adjuvat, ſatius eſt præterire. Et ne bis aut ſæpius idem dicamus; cavendum eſt: etiam ne id, quod ſemel ſuprà diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram veſperi advenit Simo:
Ubi advenit Megaram, insidias fecit virgini:
Insidias poſtquam fecit, vim in loco attulit.

15. Rem dilucidè narrabimus, si, ut quidque primùm geſtum erit, ita primùm exponemus, & rerum ac temporum ordinem conſervabimus, ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri videbuntur. Hìc erit conſiderandum, ne quid perturbatè, ne quid contortè, ne quid ambiguè, ne quid novè dicamus, ne quam in aliam rem tranſeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longè perſequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus; & ſi ſequemur ea, quæ de brevitate præcepta ſunt: nam quò brevior, eò dilucidior & cognitu facilior narratio fiet.

16. Veriſimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura poſtulat, dicemus; si ſpatia temporum, perſonarum dignitates, conſiliorum rationes, locorum opportunitates conſtabunt: ne refelli poſſit, aut temporis parum fuiſſe, aut cauſam nullam, aut locum idoneum non fuiſſe, aut homines ipſos facere, aut pati non potuiſſe. Si vera res erit, nihilò minùs hæc omnia narrando conſervanda ſunt: nam ſæpe veritas, nisi hæc ſervata ſint, fidem facere non poteſt: sin erit ficta, eò magis erunt conſervanda. De iis rebus cautè conſligendum eſt, quibus in rebus tabulæ aut alicujus firma auctoritas videbitur interfuiſſe. Adhuc quæ dicta ſunt, arbitror mihi conſtare cum ceteris artis ſcriptoribus, nisi quia de insinuatione nova excogitavimus, quòd eam ſoli, præter ceteros, in tria tempora divisimus, ut planè certam viam & perſpicuam rationem exordiorum haberemus.

X. Nunc, quod reliquum eſt, quoniam de rerum inventione diſputandum eſt, in qua singulare conſumitur oratoris officium, dabimus

operam, ut nihilò minùs induſtriæ, quàm rei utilitas poſtulabit, quæſiiſſe videamur, si priùs pauca de cauſarum divisione dixerimus. Cauſarum divisio in duas partes diſtributa eſt. Primùm peroratâ narratione debemus aperire, quid nobis conveniat cum adverſariis. Si ea, quæ nobis utilia erunt, convenient, quid in controversia relinquatur, hoc modo: *Interfectam eſſe matrem ab Oreſte convenit mihi cum adverſariis*: jure fecerit, & licueritne facere, id eſt in controversia. Item e contrario, *Agamemnonem eſſe a Clytæmneſtra occiſum confitentur: quum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuiſſe*. Deinde, quum hoc fecerimus, diſtributione uti debemus. Ea dividitur in duas partes, enumerationem & expositionem. Enumeratione utemur, quum dicemus numero, quot de rebus dicturi ſumus. Eam plus quàm trium partium numero eſſe non oportet: nam & periculoſum eſt, ne quando plus minúſve dicamus, & ſuſpicionem affert auditori meditationis & artificii; quæ res fidem abrogat oratori. Expoſitio eſt, quum res, de quibus dicturi ſumus, exponimus breviter & abſolutè.

18. Nunc ad confirmationem tranſeamus. Tota ſpes vincendi, ratioque perſuadendi posita eſt in confirmatione & confutatione: nam quum adjumenta noſtra expoſuerimus, contrariaque diſſolverimus, abſolutè nimirum munus oratorium confecerimus.

X I. Utrumque igitur facere poterimus, si conſtitutionem cauſæ cognoverimus. Cauſarum conſtitutiones alii quatuor fecerunt: noſter doctor tres putavit eſſe: non ut de illorum quidquam detraheret inventione, ſed ut oſtenderet,

id, quod oportuiſſet ſimpliciter & ſingulari modo docere, illos diſtribuiſſe dupliciter & bipertitò. Conſtitutio eſt prima deprecatio defenſoris cum accuſatoris insimulatione conjuncta. Conſtitutiones itaque, ut antè diximus, tres ſunt, conjecturalis, legitima, juridicialis. Conjecturalis eſt, quum de facto controverſia eſt, hoc modo: *Ajax in silva, poſtquam reſcivit quæ feciſſet per insaniam, gladio incubuit. Ulyſſes intervenit: occisum conſpicatur: e corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit; quum fratrem occiſum & inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis arceſſit.* Hîc, quoniam conjecturâ verum quæritur, de facto erit controverſia, & ex eo conſtitutio cauſæ conjecturalis nominatur.

19. Legitima conſtitutio eſt, quum in ſcripto, aut ex ſcripto aliquid controverſiæ naſcitur. Ea dividitur in partes ſex, ſcriptum & ſententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, tranſlationem, ratiocinationem. Ex ſcripto & ſententia naſcitur controverſia, quum videtur ſcriptoris voluntas cum ſcripto ipſo diſſentire, hoc modo: *Sit lex, quæ jubeat, eos, qui propter tempeſtatem navim reliquerint, omnia perdere; eorum navim, ceteraque eſſe, si navis conſervata sit, qui remanſerint in navi. Magnitudine tempeſtatis omnes perterriti navim reliquerunt, ſcapham conſcenderunt, præter unum ægrotum: is propter morbum exire & fugere non potuit. Casu & fortuitu navis in portum incolumis delata eſt: illam ægrotus poſſidet: navim petit ille, cujus fuerat.* Hæc conſtitutio legitima eſt ex ſcripto & ſententiâ.

20. Ex contrariis legibus controverſia conſtat, quum alia lex jubet aut permittit, alia ve-

at quippiam fieri, hoc modo : *Lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus ſit, in concione orationem habere. Altera lex jubet, augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecuniis repetundis, in demortui locum qui petat, nominavit. Petitur ab eo mulcta.*

XII. Conſtitutio hæc legitima eſt ex contrariis legibus. Ex ambiguo controverſia naſcitur, quum ſcriptum duas aut plures ſententias ſignificat, hoc modo : *Paterfamiliâs, quum filium heredem faceret, teſtamento vaſa argentea uxori legavit, hoc modo : Tullius heres meus Terentiæ uxori meæ XXX. pondo vaſorum argenteorum dato quæ volet. Poſt mortem ejus vaſa pretioſa & cælata magnificè petit mulier. Tullius ſe, quæ velit ipſe, XXX. pondo ei debere dicit.* Conſtitutio eſt legitima ex ambiguo.

21. Ex definitione conſtat cauſa, quum in controverſia eſt, quo nomine factum appelletur. Ea eſt hujuſmodi : *Quum L. Saturninus legem frumentariam de ſemiſſibus & [illegible]ientibus laturus eſſet, Q. Cæpio, qui per id temporis quæſtor urbanus erat, docuit ſenatum, ærarium pati non poſſe largitionem tantam. Senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, adversùs rempub. videri eum facere. Saturninus ferre cœpit. Collegæ intercedere. Ille nihilò minùs ciſtellam detulit. Cæpio, ut illum contra S. C. intercedentibus collegis adversùs remp. vidit ferre, cum viris bonis impetum facit, pontes diſturbat, ciſtas dejicit, impedimento eſt, quò ſeciùs feratur lex. Arceſſitur Cæpio majeſtatis.* Conſtitutio eſt legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipſum, quum quæritur quid ſit minuere majeſtatem.

22. Ex tranſlatione controverſia naſcitur, quum aut tempus differendum, aut accuſatorem mutandum, aut judices mutandos reus dicit. Hac parte conſtitutionis, Græci in judiciis, nos in jure civili plerumque utimur. In hac parte nos juris civilis ſcientia maximè adjuvabit. In judiciis tamen nonnihil eâ utimur, hoc modo: *Si quis peculatûs accuſatur, quòd vaſa argentea publica de loco privato dicatur ſuſtulisse, poſſit dicere, quum definitione ſit uſus, quid ſit furtum, quid peculatus; ſecum furti agi, non peculatûs oportere.* Hæc partitio legitimæ conſtitutionis his de causis rarò venit in judicium, quòd in privata actione prætoriæ exceptiones ſunt, & causâ cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit; & in publicis quæſtionibus cavetur legibus, ut antè, ſi reo commodum ſit, judicium de accuſatore fiat, utrum illi liceat accuſare, necne.

XIII. Ex ratiocinatione controverſia conſtat, quum res ſine propria lege venit in judicium, quæ tamen ab aliis legibus ſimilitudinem quamdam aucupatur. Ea eſt hujuſmodi. Lex eſt: *Si furioſus exsiſtit, agnatûm gentiliumque in eo pecuniaque ejus poteſtas eſto.* Et lex: *Qui parentem necaſſe judicatus erit, is obvolutus & obligatus corio, devehatur in profluentem.* Et lex: *Paterfamiliâs utì ſuper familia pecuniave ſua legaverit, ita jus eſto.* Et lex: *Si paterfamiliâs inteſtatus moritur, familia pecuniaque ejus agnatûm gentiliumque eſto.* Malleolus judicatus eſt matrem necaſſe. Ei damnato ſtatim folliculo lupino os obvolutum eſt, & ſoleæ ligneæ pedibus inductæ ſunt, & in carcerem ductus eſt. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt;

teſtamentum ipſo præſente conſcribunt ; teſtes ritè affuerunt : de illo ſupplicium paulò pòſt ſumitur. Ii, qui heredes erant teſtamento, hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in ejus periculo, ſuam vocat hereditatem lege agnationis. Hîc certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, e quibus ratiocinatio naſcitur, quare potuerit, aut non potuerit jure teſtamentum facere. Conſtitutio legitima eſt ex ratiocinatione. Cujuſmodi partes eſſent legitimæ conſtitutionis oſtendimus : nunc de juridiciali conſtitutione dicamus.

XIV. Juridicialis conſtitutio eſt, quum factum convenit, ſed jure, an injuriâ factum sit, quæritur. Ejus conſtitutionis partes ſunt duæ, quarum una abſoluta, altera aſſumptiva nominatur. Abſoluta eſt, quum id ipſum, quod factum eſt, ut aliud nihil foris aſſumatur, rectè factum eſſe dicemus. Ea eſt hujuſmodi : *Mimus quidam nominatim Accium poëtam compellavit in ſcena. Cum eo Accius injuriarum agit. Hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cujus nomine ſcripta dentur agenda.* Aſſumptiva pars eſt, quum per ſe defenſio infirma eſt, ſed aſſumptâ extrariâ re comprobatur. Aſſumptivæ partes ſunt quatuor; conceſſio criminis, remotio, tranſlatio, comparatio. Conceſſio eſt, quum reus poſtulat ſibi ignoſci. Ea dividitur in purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, quum conſultò ſe negat reus feciſſe. Ea dividitur in fortunam, imprudentiam, neceſſitatem. Fortunam, ut Cæpio ad tribunos pleb. de amiſſione exercitûs. Imprudentiam, ut ille, qui de eo ſervo, qui dominum occiderat, ſupplicium ſumpsit, cui frater eſſet,

antequam tabulas teſtamenti aperuit, quum is ſervus manumiſſus teſtamento eſſet. Neceſsitudinem, ut ille, qui ad diem commeatûs non venit, quòd eum aquæ interclusiſſent. Deprecatio eſt, quum & peccaſſe ſe, & conſultò feciſſe reus confitetur, & tamen poſtulat, ut ſui miſereantur. Hoc in judicio ferè non poteſt uſu venire, nisi quando pro eo dicimus, cujus multa rectè facta conſtant. Hoc modo in loco communi per amplificationem injiciemus: *Quòd si hoc feciſſet, tamen ei pro priſtinis beneficiis ignoſci conveniret: verùm nihil poſtulat ignoſci.* Ergo in judicium non venit: at in ſenatum, aut ante imperatorem, & in consilium talis cauſa poteſt venire.

XV. Ex tranſlatione criminis cauſa conſtat, quum feciſſe nos non negamus, ſed aliorum peccatis coactos feciſſe dicimus: ut, *Oreſtes quum ſe defendit, in matrem confert crimen.* Ex remotione criminis cauſa cònſtat, quum a nobis non crimen, ſed culpam ipſam amovemus, & vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur: ut, *si accuſetur is, qui P. Sulpicium ſe fateatur occidiſſe, & id juſſu conſulum defendat: & eos dicat non modò imperaſſe, ſed rationem quoque oſtendiſſe, quare id facere liceret.* In rem confertur, ut si quis ex teſtamento, quod facere juſſus sit, ex plebiſcito vetetur. Ex comparatione criminis cauſa conſtat, quum dicimus neceſſe fuiſſe alterutrum facere, & id, quòd fecerimus, ſatius fuiſſe facere. Ea cauſa hujuſmodi eſt: *C. Popilius, quum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo poſſet, venit cum hoſtium*

lucibus in collocutionem ; ita diſceſſit , ut impe-limenta relinqueret , exercitum educeret ; ſatius :ſſe duxit amittere impedimenta , quàm exercitum. Exercitum eduxit , impedimenta reliquit : arceſſi-:ur majeſtatis.

·X V I. Quæ conſtitutiones , & quæ conſti-utionum partes sint , ſatis videor oſtendiſſe. Nunc quo modo eas , & quâ viâ tractari conve-niat , demonſtrandum eſt , si priùs aperuerimus , quid oporteat ab ambobus in cauſa deſtinari , quò ratio omnis totius orationis conferatur.

26. Conſtitutione igitur repertâ , ſtatim quæ-enda eſt ratio. Ratio eſt , quæ cauſam facit , & continet defensionem , hoc modo (ut docendi :auſâ in hac potiſſimùm consiſtamus) Oreſtes , quum confiteatur ſe occidiſſe matrem , nisi attu-erit facti rationem , perverterit defensionem. Ergo affert eam ; quæ nisi intercederet , ne cauſa uidem eſſet. *Illa enim* , inquit , *patrem meum cciderat.* Ergo (ut oſtendi) ratio ea eſt , quæ ontinet defensionem , sine qua ne parva quidem ubitatio poteſt remorari damnationem. Inventâ ıtione , firmamentum quærendum eſt ; id eſt , uod continet accuſationem , quod affertur con-'a rationem defensionis , de qua antè dictum eſt. I conſtituetur hoc modo : Quum uſus fuerit)reſtes ratione , hoc pacto , *Jure occidi* , *illa nim patrem meum occiderat ;* utetur accuſator rmamento , hoc modo : *Sed non abs te tamen ccidi , neque indemnatam pœnas pendere opor-uit.* Ex ratione defensionis , & ex firmamento ccuſationis , judicii quæſtio naſcatur oportet ; uam nos judicationem , Græci κρινόμενον appel-ınt. Ea conſtituitur ex conjunctione firmamenti

& rationis defenſione, hoc modo : *Quum dicat Oreſtes, ſe patris ulciſcendi causâ matrem occidiſſe, rectumne fuerit a filio ſine judicio Clytæmneſtram occidi.* Ergo hac ratione judicationem reperire convenit. Repertâ judicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit.

XVII. In omnibus conſtitutionibus & partibus conſtitutionum hac viâ judicationes reperientur, præterquam in conjecturali conſtitutione. In ea enim nec ratio quæritur, quare fecerit ; feciſſe enim negatur : nec firmamentum exquiritur ; quoniam non ſubeſt ratio. Quare ex intentione & infitiatione judicatio conſtituitur, hoc modo : Intentio eſt ; *Occidiſti Ajacem.* Infitiatio, *Non occidi.* Judicatio, *Occideritne.* Ratio omnis utriuſque orationis, ut antè dictum eſt, ad hanc judicationem conferenda eſt. Si plures erunt conſtitutiones, aut partes conſtitutionum ; judicationes quoque plures erunt in una cauſa, ſed omnes ſimili ratione reperientur. Sedulò dedimus operam, ut breviter & dilucidè, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam ſatis hujus voluminis magnitudo crevit, commodius eſt in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere ; ne qua propter multitudinem litterarum poſſit animum tuum defatigatio retardare. Sed ſi quò hæc tardiùs, quàm ſtudes, abſolventur, quum rerum magnitudini, tum noſtris quoque occupationibus aſſignare debebis. Verumtamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus induſtriâ : ut pro tuo in nos officio, & noſtro in te ſtudio munus hoc accumulatiſsimè tuæ largiamur voluntati.

LIBER II.

I. In primo libro, Herenni, breviter expoſuimus, quas cauſas recipere oratorem oporteret, & in quibus officiis artis elaborare conveniret, & ea officia quâ ratione facillimè conſequi poſſet. Verùm quia neque de omnibus rebus ſimul dici poterat, & de maximis primùm ſcribendum fuit, quò cetera tibi faciliora cognitu viderentur; ita nobis placitum eſt, ut ea, quæ difficillima eſſent, potiſſimum ſcriberemus.

2. Cauſarum tria ſunt genera, demonſtrativum, deliberativum, judiciale; multò difficillimum eſt judiciale: ergo id primùm abſolvemus. Hoc & priore libro egimus, quum de quinque oratoris officiis tractaremus, quorum inventio & prima & difficillima eſt: eaque nobis erit hoc in libro propemodum abſoluta, & parvam partem ejus in tertium volumen transferemus. De ſex partibus orationis primùm ſcribere incepimus. In primo libro locuti ſumus de exordio, narratione, diviſione, nec pluribus verbis, quàm neceſſe fuit, nec minùs dilucidè, qaàm te velle exiſtimabamus. Deinde conjunctim de confirmatione & confutatione dicendum fuit. Quare genera conſtitutionum & earum partes aperuimus: ex quo ſimul oſtendebatur, quomodo conſtitutionem & partes conſtitutionis, cauſâ poſitâ, reperiri oporteret. Deinde docuimus, judicationem quemadmodum quæri conveniret: quâ inventâ, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Poſtea

admonuimus eſſe cauſas complures, quibus plures conſtitutiones aut partes conſtitutionum accommodarentur.

II. Reliquum videbatur eſſe, ut oſtenderemus, quæ ratio poſſet inventiones ad unamquamque conſtitutionem aut partem conſtitutionis accommodare : & item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, ſequi, & quales vitari oporteret : quorum utrumque pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cujuſmodi concluſionibus orationum uti oporteat : qui locus erat extremus de ſex partibus orationis. Primùm ergo quæremus, quemadmodum quamque cauſam tractari conveniat. Et nimirum conjecturalem, quæ prima & difficillima eſt, potiſſimùm conſideremus.

3. In cauſa conjecturali, narratio accuſatoris ſuſpiciones interjectas & diſperſas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nuſquam ventum, aut abitum, nihil denique factum ſine cauſa putetur. Defenſoris narratio ſimplicem & dilucidam expoſitionem debet habere, cum attenuatione ſuſpicionis. Hujus conſtitutionis ratio in ſex partes eſt diſtributa ; probabile, collationem, ſignum, argumentum, conſecutionem, approbationem. Horum unumquidque quid valeat, aperiemus. Probabile eſt, per quod probatur, expediſſe reo peccare, & a ſimili turpitudine hominem numquam abfuiſſe. Id dividitur in cauſam & in vitam. Cauſa eſt ea, quæ induxit ad maleficium, commodorum ſpe, aut incommodorum vitatione : ut quum quæritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris,

aut hujuſmodi libidinis voluerit explere. Aut num quod incommodum vitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, ſupplicium.

III. Hic accuſator in ſpe commodi cupiditatem oſtendet adverſarii, in vitatione incommodi formidinem augebit. Defenſor autem negabit fuiſſe cauſam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit. Deinde iniquum eſſe dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in ſuſpicionem maleficii devocari.

5. Deinde vita hominis ex antè factis ſpectabitur. In quo primùm conſiderabit accuſator, num quando ſimile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret, num quando venerit in ſimilem ſuſpicionem: & in eo debebit eſſe occupatus, ut ad eam cauſam peccati, quam paulò antè expoſuerit, vita hominis poſſit accommodari, hoc modo. Si dicet pecuniæ causâ feciſſe, oſtendet eum ſemper avarum fuiſſe: si honoris, ambitioſum: ita poterit animi vitium cum cauſa peccati conglutinare. Si non poterit par animi vitium cum cauſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit avarum demonſtrare, demonſtret corruptorem vel perfidioſum, si quo modo poterit: denique aliquo aut quàm plurimis vitiis contaminabit perſonam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eumdem hunc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si vehementer caſtus & integer exiſtimabitur adverſarius, dicet facta, non famam ſpectari oportere; illum antè occultaſſe ſua flagitia; ſe planum facturum, ab eo maleficium non abeſſe. Defenſor primùm demonſtrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, ſtultitiam, adoleſcentiam, vim,

perſuaſionem : quibus de rebus vituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat aſſignari. Sin vehementer hominis turpitudine impedietur, & infamiâ, priùs dabit operam, ut falſos rumores diſſipatos eſſe dicat de innocente; & utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extremâ defenſione, & dicat, non ſe de moribus ejus apud cenſores, ſed de criminibus adverſariorum apud judices dicere.

IV. Collatio eſt, quum accuſator id, quod adverſarium feciſſe criminatur, alii nemini, niſi reo, bono fuiſſe demonſtrat: aut alium neminem potuiſſe perficere, niſi adverſarium: aut eum ipſum aliis rationibus aut non potuiſſe, aut non æquè commodè potuiſſe, aut eum effugiſſe alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defenſor demonſtret, oportet, aut aliis quoque bono fuiſſe, aut alios quoque id, quod ipſe insimuletur, facere potuiſſe.

7. Signum eſt, per quod oſtenditur idonea perficiendi facultas eſſe quæsita. Id dividitur in partes ſex; locum, tempus, ſpatium, occasionem, ſpem perficiendi, ſpem celandi. Locus quæritur, celebris, an deſertus; ſemper deſertus, an tum, quum id factum ſit, fuerit in eo loco ſolitudo; ſacer, an profanus; publicus, an privatus fuerit; cujuſmodi loci attingant; num, qui eſt paſſus, perſpectus aut exauditus eſſe poſſit. Horum quid reo, quid accuſatori conveniat, perſcribere non gravaremur, niſi facilè quivis, cauſâ poſitâ, poſſet judicare. Initia enim inventionis ab arte debent proficiſci; cetera facilè comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur,

quâ

quâ parte anni, quâ horâ: noctu, an interdiu: quâ diei, quâ noctis horâ factum eſſe dicatur, & cur ejuſmodi temporibus. Spatium ita conſideratur, ſatiſne longum fuerit ad eam rem transigendam, & potueritne ſcire, ſatis ad id perficiendum ſpatii futurum: nam parvi refert ſatis ſpatii fuiſſe ad id perficiendum, ſi id antè ſciri & ratione provideri non potuit. Occaſio quæritur, idoneane fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita ſit, aut non exſpectata. Spes perficiendi quæ fuerit, ſpectabitur hoc modo: ſi quæ ſuprà dicta ſunt ſigna, concurrerint; ſi præterea ex altera parte vires, pecunia, conſilium, ſcientia, apparatio videbitur fuiſſe; ex altera parte imbecillitas, inopia, ſtultitia, imprudentia, inapparatio demonſtrabitur fuiſſe: quare ſcire potuerit, utrùm diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conſciis, arbitris, adjutoribus liberis, aut ſervis, aut utriſque.

V. Argumentum eſt, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firmâ ſuſpicione. Id dividitur in tempora tria, præteritum, inſtans, conſequens. In præterito tempore oportet conſiderare, ubi fuerit, ubi viſus ſit, quocum viſus ſit; num quid apparârit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conſciis, de adjutoribus, de adjumentis; num quo in loco præter conſuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In inſtanti tempore quæritur, num viſus ſit, quum faciebat, num qui ſtrepitus, clamor, crepitus exauditus ſit, aut denique num quid aliquo ſenſu perceptum ſit, adſpectu, auditu, tactu, odoratu, guſtatu: nam quivis horum ſenſus po-

teſt conflare ſuſpicionem. In conſequenti tempore ſpectabitur, num quid re tranſactâ relictum ſit, quod indicet aut factum eſſe maleficium, aut a quo ſit factum. Factum eſſe, hoc modo: ſi tumore & livore decoloratum eſt corpus mortui, ſignificat eum veneno necatum. A quo factum ſit, hoc modo: ſi telum, ſi veſtimentum, ſi quid ejuſmodi relictum ſit, aut veſtigium repertum fuerit, ſi cruor in veſtimentis, ſi in eo loco comprehenſus, aut viſus tranſacto negotio, quo in loco res geſta dicitur. Conſecutio eſt, quum quæritur, quæ ſigna nocentis & innocentis conſequi ſoleant. Accuſator dicet, ſi poterit, adverſarium, quum ad eum ventum ſit, erubuiſſe, expalluiſſe, titubaſſe, inconſtanter locutum eſſe, concidiſſe, pollicitum eſſe aliquid; quæ ſigna conſcientiæ ſunt. Si reus horum nihil fecerit, accuſator dicet, eum uſque adeo præmeditatum fuiſſe, quid ſibi eſſet uſu venturum, ut confidentissimè reſiſtens reſponderet, quæ ſigna confidentiæ, non innocentiæ ſunt. Defenſor, ſi pertimuerit, magnitudine periculi, non conſcientiâ peccati ſe commotum eſſe dicet: ſi non pertimuerit, fretum innocentiâ negabit eſſe commotum.

VI. Approbatio eſt, quâ utimur ad extremum, confirmatâ ſuſpicione. Ea habet locos proprios, atque communes. Proprii ſunt ii, quibus, niſi accuſator, & ii, quibus niſi defenſor, nemo poteſt uti. Communes ſunt, qui alia in cauſa ab reo, alia ab accuſatore tractantur. In cauſa conjecturali proprius locus accuſatoris eſt, quum dicit malorum miſereri non oportere, & quum auget peccati atrocitatem. Defenſoris proprius locus eſt, quum miſericordiam captat, & quum accu-

ſatorem calumniari criminatur. Communes loci ſunt quum accuſatoris, tum defenſoris, a teſtibus contra teſtes, a quæſtionibus contra quæſtiones, ab argumentis contra argumenta, a rumoribus contra rumores. A teſtibus dicemus ſecundum auctoritatem & vitam teſtium, & conſtantiam teſtimoniorum. Contra teſtes, vitæ turpitudinem, teſtimoniorum inconſtantiam: si aut fieri non potuiſſe dicemus, aut non factum eſſe quod dicant, aut ſcire illos non potuiſſe, aut cupidè dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem & ad approbationem teſtium pertinebunt.

VII. A quæſtionibus dicemus, quum demonſtrabimus, majores noſtros veri inveniendi cauſâ tormentis & cruciatibus voluiſſe quæri, & ſummo dolore homines cogi, ut quidquid ſciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit diſputatio, si quæ dicta erunt argumentando, iiſdem viis, quibus omnis conjectura tractatur, trahemus ad verisimilem ſuſpicionem; idemque hoc in teſtimoniis facere oportebit. Contra quæſtiones hoc modo dicemus; primùm majores noſtros voluiſſe certis in rebus interponi quæſtiones, quum, quæ verè dicerentur, ſciri; quæ falsò in quæſtione pronuntiarentur, refelli poſſent hoc modo: Quo in loco quid poſitum sit, & si quid eſſet simile, quod videri, aut aliquo simili percipi poſſet: deinde, dolori credi non oportere, quòd alius alio reticentior sit in dolore, quòd ingenioſior ad comminiſcendum, quòd denique ſæpe ſcire, aut ſuſpicari possit, quid quæsitor velit audire; quod quum dìxerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc diſputatio comprobabitur, si refellemus, quæ in quæſtionibus erunt dicta probabili

argumentatione ; idque partibus conjecturæ, quas antè expoſuimus, facere oportebit.

11. Ab argumentis, & ſignis, & ceteris locis, quibus augetur ſuſpicio, dicere, hoc modo convenit : Quum multa concurrant argumenta & ſigna, quæ inter ſe conſentiant, rem perſpicuam, non ſuſpicioſam videri oportere : item plus oportere ſignis & argumentis credi, quàm teſtibus : hæc enim eo modo exponi, quo re verâ ſint geſta ; teſtes corrumpi poſſe vel pretio, vel gratiâ, vel metu, vel ſimultate. Contra argumenta & ſigna & ceteras ſuſpiciones dicemus hoc modo : ſi demonſtrabimus, nullam rem eſſe, quam non ſuſpicionibus quivis poſſit criminari ; deinde, unamquamque ſuſpicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut oſtendamus, nihilò magis in nos eam, quàm in alium quempiam convenire ; indignum eſſe facinus, ſine teſtibus conjecturam & ſuſpicionem firmamenti ſatis habere.

VIII. A rumoribus dicemus, ſi negabimus temerè famam naſci ſolere, quin ſubſit aliquid ; & ſi dicemus cauſam non fuiſſe, quare quiſpiam confingeret, & comminiſceretur ; & præterea ſi ceteri falſi ſoleant eſſe, argumentabimur hunc eſſe verum. Contra rumores dicemus primùm, ſi docebimus multos eſſe falſos rumores, & exemplis utemur, de quibus falſa fama fuerit ; & aut inimicos noſtros, aut homines naturâ malevolos & maledicos confinxiſſe dicemus ; & aut aliquam fictam fabulam in adverſarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore eſſe ; aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus ; ideo quòd quivis homo poſſit quemvis tur-

pem de quolibet rumorem proferre, & confiĉtam fabulam diſſipare. Verumtamen si rumor vehementer probabilis eſſe videbitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quòd & difficillima traĉtatu eſt conſtitutio conjeĉturalis, & in veris causis ſæpiſſimè traĉtanda eſt, eò diligentiùs omnes ejus partes perſcrutati ſumus; ut ne parvulâ quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis, aſſiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ conſtitutionis partes tranſeamus.

IX. Quum voluntas ſcriptoris cum ſcripto diſſidere videbitur, si a ſcripto dicemus, his locis utemur; ſecundùm narrationem: primùm ſcriptoris collaudatione: deinde ſcripti recitatione: deinde percunĉtatione, ſcirentne adverſarii, id ſcriptum fuiſſe in lege, aut in teſtamento, aut in ſtipulatione, aut in quolibet ſcripto, quod ad eamdem rem pertineat. Deinde collatione, quid ſcriptum sit, quid adverſarii ſe feciſſe dicant; quid judicem ſequi conveniat, utrùm id, quod diligenter perſcriptum sit, an id, quod acutè sit excogitatum; deinde ea ſententia, quæ ab adverſariis sit excogitata, & ſcripto attributa, contemnetur & infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si id voluiſſet adſcribere, num non potuerit perſcribi. Deinde a nobis ſententia reperietur, & cauſa proferetur, quare id ſcriptor ſenſerit, quod perſcripsit: & demonſtrabitur ſcriptum illud eſſe dilucidè, breviter, commodè, perfeĉtè, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, quum ab adverſariis ſententia redderetur, & voluntas afferretur, a ſcripto potiùs judicatæ sint. Deinde oſtendetur, quàm pe-

riculoſum ſit a ſcripto recedere. Locus communis eſt contra eum, qui, quum fateatur, ſe contra id, quod legibus ſancitum, aut teſtamento perſcriptum ſit, feciſſe, tamen facti quærat defenſionem.

X. A ſententia ſic dicemus. Primùm laudabimus ſcriptoris commoditatem atque brevitatem, quòd tantùm ſcripſerit, quod neceſſe fuerit: illud, quod ſine ſcripto intelligi potuerit, non neceſſariò ſcribendum putârit. Deinde dicemus calumniatoris eſſe officium, verba & litteras ſequi, negligere voluntatem. Deinde id, quod ſcriptum ſit, aut non poſſe fieri, aut non lege, non more, non naturâ, non æquo & bono poſſe fieri; quæ omnia ſcriptorem noluiſſe quàm rectiſſimè fieri nemo dicet: at ea, quæ a nobis facta ſint, juſtiſſimè facta. Deinde contrariam ſententiam aut nullam eſſe, aut ſtultam, aut injuſtam, aut non conſtare cum ſuperioribus & inferioribus ſententiis, aut cum jure communi, aut cum aliis legibus communibus, aut cum rebus judicatis diſſentire. Deinde exemplorum a voluntate, & contra ſcriptum judicatorum enumeratione utemur; deinde legum & ſtipulationum breviter excerptarum, in quibus intelligatur ſcriptorum voluntas, expoſitio. Locus communis contra eum, qui ſcriptum recitet, & ſcriptoris voluntatem non interpretetur.

15. Quum duæ leges inter ſe diſcrepant, videndum eſt primùm, num qua abrogatio aut derogatio ſit. Deinde, utrùm leges ita diſſentiant, ut altera jubeat, altera vetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit ejus defenſio, qui negabit ſe feciſſe quod cogeretur,

quum altera lex permitteret: plus enim valet ſanctio permiſſione. Item illa defenſio tenuis eſt, quum oſtenditur id factum eſſe, quod ea lex ſanciat, cui legi abrogatum, vel derogatum ſit: id, quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum. Quum hæc erunt conſiderata, ſtatim noſtræ legis expoſitione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus voluntatem, & eam trahemus ad noſtræ cauſæ commodum. Deinde de juridiciali abſoluta ſumemus rationem juris, & quæremus partem juris, utrùm cum ea faciat; de qua parte poſteriùs differemus.

XI. Si ambiguum eſſe ſcriptum putabitur, quod in duas aut plures ſententias trahi poſſit, hoc modo tractandum eſt. Primùm, ſitne ambiguum, quærendum eſt. Deinde, quomodo ſcriptum eſſet, ſi id, quod adverſarii interpretantur, ſcriptor fieri voluiſſet, oſtendendum eſt. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri poſſe, & honeſtè, rectè, lege, more, naturâ, bono & æquo fieri poſſe; quod adverſarii interpretentur, e contrario: nec eſſe ambiguè ſcriptum, quum intelligatur, utra ſententia vera ſit. Sunt qui arbitrantur ad hanc cauſam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quæ a dialecticis profertur. Nos verò arbitramur, non modò nullo adjumento eſſe, ſed potiùs maximo impedimento: omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quæ ex altera parte ſententiam nullam poſſunt interpretari. Itaque & alieni ſermonis moleſti interpellatores, & ſcripti tum odioſi, tum obſcuri interpretes ſunt; & dum cautè & expeditè loqui volunt, infantiſſimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid

ambiguum dicant, nomen ſuum pronuntiare non poſſunt. Verùm horum pueriles opiniones rectiſſimis rationibus, quum voles, refellemus. In præſentia hoc interdicere non alienum fuit, ut hujus infantiæ garrulam diſciplinam contemneremus.

XII. Quum definitione utemur, primùm afferemus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: *Majeſtatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus civitatis amplitudo conſtat: quæ ſunt ea? quæ capiunt ſuffragia populi, & magiſtratûs conſilia. Nempe igitur tu & populum ſuffragio, & magiſtratum conſilio privaſti, quum pontes diſturbaſti.* Item ex contrario: *Majeſtatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento afficit. Ego non affeci, ſed prohibui detrimento; ærarium enim conſervavi, libidini malorum reſtiti, majeſtatem omnem interire non paſſus ſum.* Primùm igitur vocabuli ſententia breviter, & ad utilitatem cauſæ accommodatè deſcribetur. Deinde factum noſtrum cum verbi deſcriptione conjungetur. Deinde contrariæ deſcriptionis ratio refelletur, si aut falſa erit, aut inutilis, aut turpis, aut injurioſa: id quoque ex juris partibus ſumetur de juridiciali abſoluta, de qua jam loquemur.

18. Quæritur in tranſlationibus, primùm, num aliquis ejus rei actionem per petitionem aut perſecutionem habeat, quem non oporteat; num alio modo, tempore, loco, num aliâ lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus, moribus, æquo & bono reperientur, de quibus dicetur in juridiciali abſoluta. In cauſa rationali primùm quæretur, ecquid in rebus majoribus, aut minoribus, aut ſimilibus, ſimiliter ſcriptum aut judicatum ſit. Deinde, utrùm ea res ſimilis

sit ei rei, qua de agitur, an diſſimilis. Deinde, utrùm conſultò de ea re ſcriptum non sit, quòd noluerit cavere, an quòd ſatis cautum putârit, propter ceterorum ſcriptorum similitudinem. De partibus legitimæ conſtitutionis ſatis dictum eſt; nunc ad juridicialem revertamur.

XIII. Abſolutâ juridiciali conſtitutione utemur, quum ipſam rem, quam nos feciſſe confitemur, jure factam dicemus, sine ulla aſſumptione extrariæ defensionis. In ea quæri convenit, jurene factum sit: de eo causà positâ dicere poterimus, si, ex quibus partibus jus conſtet, cognoverimus. Conſtat igitur ex his partibus; naturâ, lege, conſuetudine, judicato, æquo & bono, pacto. Naturâ jus eſt, quod cognationis aut pietatis causâ obſervatur; quo jure parentes a liberis, & a parentibus liberi coluntur. Lege jus eſt id, quod populi juſſu ſancitum eſt; quod genus, *Ut in jus eas, quum voceris.* Conſuetudine jus eſt id, quod sine lege æquè ac si legitimum sit, usitatum eſt; quod genus, id: *Quod argentario tuleris expenſum, a ſocio ejus rectè repetere poſſis.* Judicatum eſt id, de quo ſententia lata eſt, aut decretum interpositum. Ea ſæpe diverſa ſunt, ut aliud alii judici, aut prætori, aut conſuli, aut tribuno plebis placitum sit; & fit, ut de eadem re ſæpe alius aliud decreverit, aut judicaverit; quod genus, M. Druſus, prætor urbanus, quod cum herede mandati ageretur, judicium reddidit; S. Julius non reddidit. Item, C. Cœlius judex abſolvit injuriarum eum, qui Lucilium poëtam in ſcena nominatim læſerat; P. Mucius eum, qui L. Accium poëtam nominaverat, condemnavit. Ergo, quia poſſunt res simili de cauſa diſſimiliter judi-

catæ proferri, quum id uſu venerit, judicem cum judice, tempus cum tempore, numerum cum numero judiciorum proferemus.

20. Ex æquo & bono jus conſtat, quod ad veritatem & utilitatem communem videtur pertinere; quod genus, *Ut major annis LX. & cui morbus cauſa eſt, cognitorem det.* Ex eo vel novum jus conſtitui convenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto jus eſt, *Si qui inter ſe pepigerunt, si quid inter quos convenit.* Pacta ſunt, quæ legibus obſervanda ſunt, hoc modo: *Rem ubi pagunt, orato; ni pagunt, in comitio, aut in foro ante meridiem cauſam conjicito.* Sunt item pacta, quæ sine legibus obſervantur ex conventu, quæ juri præſtare dicuntur. His igitur partibus injuriam demonſtrari, jus confirmari convenit, idque in abſoluta juridiciali faciendum videtur.

XIV. Quum ex comparatione quæretur, utrùm ſatius fuerit agere id, quod reus dicat ſe feciſſe, an id, quod accuſator dicat oportuiſſe fieri: primùm quæri convenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc eſt, utrum venuſtius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipſumne oportuerit judicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit ſtatuendi poteſtas. Deinde interponetur ab accuſatore ſuſpicio ex conſtitutione conjecturali, quare putetur non eâ ratione factum eſſe, quò melius deteriori anteponeretur, ſed dolo malo negotium geſtum. Deinde quæretur, potueritne vitari, ne in eum locum veniretur. Ab defenſore contrà refelletur argumentatio conjecturalis, aliquâ probabili causâ, de qua antè dictum eſt. His locis ita tractatis, accuſator utetur loco communi

In eum, qui inutile utili præpoſuerit, quum ſtatuendi non habuerit poteſtatem. Defenſor contrà eos, qui æquum cenſeant, rem pernicioſam utili præponi, utetur loco communi per conqueſtionem, & ſimul quæret ab accuſatoribus, & ab judicibus ipsis, quid facturi eſſent, si in eo loco fuiſſent; & tempus, locum, rem, deliberationem ſuam ponet ante oculos.

XV. Tranſlatio criminis eſt, quum ab reo facti cauſa in aliorum peccatum transfertur. In qua primùm quærendum eſt, jurene in alium crimen transferatur. Deinde ſpectandum eſt, an æquè magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus ſuſcepiſſe ſe fateatur. Deinde oportueritne in ea re peccare, in qua alius antè peccârit. Deinde oportueritne judicium antè fieri. Deinde, quum factum judicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re judicium fieri, quæ res in judicium non venerit. Locus communis accuſatoris, contra eum, qui plus cenſeat vim, quàm judicia valere oportere, & ab adverſariis percunctabitur accuſator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis ſupplicia ſumant, quod eos idem feciſſe dicant. Quid si ipſe accuſator idem facere voluiſſet? Defenſor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient, exiſtiment aut non potuiſſe, aut non fuiſſe utile rem in judicium venire.

XVI. Conceſſio eſt, per quam nobis ignoſci poſtulamus. Ea dividitur in purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, quum conſultò a no-

bis factum negamus. Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primùm partibus oſtendendum eſt; deinde ad deprecationem revertendum videtur. Primùm conſiderandum eſt, num per culpam ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit. Deinde quærendum eſt, ecquo modo vis illa vitari potuerit, ac levari. Deinde is, qui in necessitudinem cauſam conferet, expertuſne sit, quid contrà facere, aut excogitare poſſet. Deinde num quæ ſuſpiciones ex conjecturali conſtitutione trahi possint, quæ significent, id conſultò factum eſſe, quòd neceſſariò accidiſſe dicitur. Deinde si maximè necessitudo quæpiam fuerit, conveniatne eam ſatis idoneam cauſam putari.

24. Si autem imprudentiâ reus ſe peccaſſe dicet, primùm quæretur, utrùm potuerit ſcire, an non potuerit. Deinde, utrùm data sit opera, ut ſciretur, an non. Deinde, utrùm caſu neſcierit, an culpâ: nam qui ſe propter vinum, aut amorem, aut iracundiam, fugiſſe rationem dicet, is animi vitio videbitur neſciſſe, non imprudentiâ: quare non imprudentiâ ſe defendet, ſed culpâ contaminabit. Deinde conjecturali conſtitutione quæretur, utrùm ſcierit, an ignoraverit; & conſiderabitur, ſatiſne imprudentia præsidii debeat eſſe, quum factum eſſe conſtet imprudenter. Quum in fortunam cauſa conferetur, & eâ re defenſor ignoſci reo dicet oportere, eadem omnia videntùr conſideranda, quæ de necessitudine præſcripta ſunt. Etenim omnes hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt, ut in omnes eadem ferè possint accommodari. Loci communes in his cauſis; Accuſatoris contra eum, qui, quum ſe

peccaſſe confiteatur, tamen oratione judices demoretur; Defenſoris, de humanitate, miſericordia; voluntatem in omnibus rebus ſpectari convenire, & quæ conſultò facta non ſint, ea fraudi eſſe non oportere.

XVII. Deprecatione utemur, quum fatebimur nos peccaſſe, neque id imprudenter, aut fortuitu, aut neceſſariò feciſſe dicemus, & tamen ignoſci nobis poſtulabimus. Hîc ignoſcendi ratio quæritur ex iis locis, si plura aut majora officia, quàm maleficia, videbuntur conſtare; si qua virtus, aut nobilitas erit in eo, qui ſupplicabit; si qua ſpes erit, uſui futurum, si sine ſupplicio diſceſſerit; si ipſe ille ſupplex, manſuetus, & miſericors in poteſtatibus oſtendetur ſuiſſe; si ea, quæ peccavit, non odio, neque crudelitate, ſed officio & recto ſtudio commotus fecit; si tali de cauſa aliis quoque ignotum eſt; si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum miſſum fecerimus; si nulla aut a noſtris civibus, aut ab aliqua alia civitate vituperatio ex ea re ſuſcipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contrà dicet, cum amplificatione, & enumeratione omnium peccatorum.

26. Hæc cauſa judicialis fieri non poteſt, ut in primo libro oſtendimus: ſed quòd poteſt vel ad ſenatum vel ad consilium venire, non viſa eſt ſuperſedenda. Quum a nobis crimen removere volemus, aut in rem aut in hominem noſtri peccati cauſam conferemus. Si cauſa in hominem conferetur, quærendum erit primùm, potueritne tantum, quantum reus demonſtrabit, is, in quem

cauſa conferetur, & ecquonam modo aut honeſtè, aut sine periculo potuerit obsiſti: si maximè ita sit, num eâ re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. Deinde in conjecturalem trahetur controversiam; & ediſſeretur, num conſultò factum sit. Si cauſa in rem quamdam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia, quæ de necessitudine præcepimus, consideranda erunt.

XVIII. Quoniam ſatis oſtendere videmur, quibus argumentationibus in unoquoque genere cauſæ judicialis uti conveniret; conſequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipſas argumentationes ornatè & abſolutè tractare possimus: nam ferè non difficile eſt invenire, quid sit cauſæ adjumento; difficillimum verò eſt, inventum expolire, & expeditè pronuntiare: hæc enim res facit, ut neque diutius, quàm ſatis sit, in eiſdem locis commoremur, neque eódem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommodè ad aliam deinceps tranſeamus. Itaque hac ratione & ipsi meminiſſe poterimus, quid quoquo loco dixerimus, & auditor quum totius cauſæ, tum uniuscujuſque argumentationis diſtributionem percipere & meminiſſe poterit.

28. Ergo abſolutissima & perfectissima argumentatio eſt ea, quæ in quinque partes eſt diſtributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio eſt, per quam oſtendimus summatim, quid sit, quod probare volumus. Ratio eſt cauſa, quæ demonſtrat verum eſſe id, quod intendimus, brevi ſubjectione. Rationis confirmatio eſt ea;

quæ pluribus argumentis corroborat breviter expoſitam rationem. Exornatio eſt, quâ utimur rei honeſtandæ & collocupletandæ causâ, confirmatâ argumentatione. Complexio eſt, quæ concludit breviter, colligens partes argumentationis.

XIX. Hiſce igitur quinque partibus, ut abſolutissimè utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Cauſam oſtendemus Ulyssi fuiſſe, quare interfecerit Ajacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat; a quo sibi non injuriâ ſummum periculum metuebat. Videbat illo incolumi, ſe incolumem non futurum; ſperabat illius morte ſe ſalutem sibi comparare; conſueverat, si jure non poterat, quâvis injuriâ inimico exitium machinari; cui rei mors indigna Palamedis teſtimonium dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, a quo ſupplicium verebatur; & conſuetudo peccandi maleficii ſuſcipiendi removebat dubitationem.

29. Omnes enim quum minima peccata cum cauſa ſuſcipiunt, tum verò illa, quæ multò maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento ducti ſuſcipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ ſpes, si complures ſcelere ſe contaminaverunt imperii cupiditate, si multi leve compendium fraude maximâ commutaverunt; cui mirum videbitur, iſtum a maleficio propter acerrimam formidinem non temperaſſe? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum perſequentissimum, injuriâ lacessitum, irâ excitatum, homo timidus, nocens, conſcius ſui peccati, insidioſus, inimicum incolumem eſſe noluit: cui tandem hoc mirum videbitur? Nam quum feras beſtias videamus alacres & erectas vadere, ut

alteri beſtiæ noceant ; non eſt incredibile putandum , iſtius quoque animum ferum , crudelem , atque inhumanum , cupidè ad inimici perniciem profectum ; præſertim quum in beſtiis nullam neque bonam neque malam rationem eſſe videamus ; in iſto plurimas & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum , me daturum cauſam , quâ inductus Ulyſſes acceſſerit ad maleficium , & , si inimicitiarum acerrimam rationem , & periculi metum intercessiſſe demonſtravi ; non eſt dubium , quin confiteatur cauſam maleficii fuiſſe.

30. Ergo abſolutissima eſt argumentatio ea , quæ ex quinque partibus conſtat : ſed eâ non ſemper neceſſe eſt uti. Tum enim complexione ſuperſedendum eſt , si res brevis eſt , ut facilè memoriâ comprehendatur : tum exornatio prætermittenda eſt , si parum locuples ad amplificandum & exornandum res videtur eſſe. Sin & brevis erit argumentatio , & res tenuis , aut humilis ; tum & exornatione & complexione ſuperſedendum eſt. In omni argumentatione de duabus partibus poſtremis , hæc , quam expoſui , ratio eſt habenda. Ergo amplissima eſt argumentatio quinquepartita ; brevissima eſt tripartita ; mediocris , ſublatâ aut exornatione aut complexione , quadripartita.

XX. Duo genera ſunt vitioſarum argumentationum ; unum , quod ab adverſario reprehendi poteſt , idque pertinet ad cauſam ; alterum , quod tametsi nugatorium eſt , tamen non indiget reprehenſione. Quæ sint , quæ reprehenſione confutari conveniat , quæ tacitè contemni atque vitari sine reprehenſione , si exempla ſubjecero ,

intelligere dilucidè poteris. Hæc cognitio vitioſarum argumentationum duplicem utilitatem afferet : nam & vitare in argumentatione vitium admonebit , & ab aliis non vitatum commodè reprehendere docebit. Quoniam igitur oſtendimus, perfectam & plenam argumentationem ex quinque partibus conſtare , in unaquaque parte argumentationis quæ vitia vitanda ſunt , conſideremus : ut & ipſi ab his vitiis recedere , & adverſariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare , & ab aliqua parte labefactare poſſimus.

32. Expoſitio vitioſa eſt , quum ab aliqua aut a majore parte ad omnes confertur id , quod non neceſſariò eſt omnibus attributum ; ut ſi quis hoc modo exponat : *Omnes qui in paupertate ſunt , malunt maleficio parare divitias , quàm officio paupertatem tueri.* Si quis hoc modo expoſuerit argumentationem , ut non curet quærere , qualis ratio aut rationis confirmatio ſit , ipſam facilè reprehendemus expoſitionem , quum oſtendemus , id quod in aliquo paupere improbo ſit , in omnes pauperes falsò & injuriâ conferri. Item vitioſa expoſitio eſt , quum id , quod raró fit , fieri omnino negatur , hoc modo : *Nemo poteſt uno adſpectu , neque præteriens , in amorem incidere :* nam quum non nemo devenerit in amorem uno adſpectu , & quum ille neminem dixerit omnino , nihil differt raró id fieri , dummodo aliquando fieri aut poſſe fieri intelligatur.

XXI. Item vitioſa expoſitio eſt , quum omnes res oſtendimus nos collegiſſe , & aliquam rem idoneam præterimus , hoc modo : *Quoniam igitur hominem occiſum conſtat eſſe , neceſſe eſt aut*

a prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille heredem teſtamento ex parte faciebat. Prædones in illo loco numquam ſunt viſi; inimicum nullum habebat. Relinquitur, ſi neque a prædonibus, neque ab inimicis occiſus eſt, quoniam alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te ſit interemptus. Nam in hujuſcemodi expoſitione, reprehensione utemur, ſi quos præter eos, quos ille dixerit, potuiſſe ſuſcipere maleficium oſtenderimus: velut in hoc exemplo, quum dixerit neceſſe eſſe aut a prædonibus, aut ab inimicis, aut a nobis occiſum eſſe; dicemus potuiſſe vel a familia, vel a coheredibus noſtris: quum hoc modo illorum collectionem diſturbaverimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque vitandum eſt in expoſitione, ne quando, quum omnia collegiſſe videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus.

34. Item vitioſa expoſitio eſt, quæ conſtat ex falſa enumeratione: ut ſi, quum plura ſunt, pauciora dicamus, hoc modo: *Duæ res ſunt, Judices, quæ omnes ad maleficium impellunt, luxuries, & avaritia. Quid amor?* inquiet quiſpiam. *Quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta?* Item falſa enumeratio eſt, quum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo: *Tres res ſunt, quæ omnes homines ſollicitant, metus, cupiditas, ægritudo.* Satis enim fuerat dixiſſe metum & cupiditatem; quoniam ægritudinem cum utraque re conjunctam eſſe neceſſe eſt.

XXII. Item vitioſa expoſitio eſt, quæ nimiùm longè repetitur, hoc modo: *Omnium malorum ſtultitia eſt mater, quæ parit immenſas cupidita-*

tes : immenſæ porrò cupiditates infinitæ & immoderatæ ſunt. Hæ pariunt avaritiam : avaritia porrò hominem ad quodvis maleficium impellit. Igitur avaritiâ inducti adverſarii noſtri, hoc in ſe facinus admiſerunt. Hic id, quod extremum dictum eſt, ſatis fuit exponere, ne Ennium, & ceteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt :

Utinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes :
Neve inde navis inchoandæ exordium
Cœpiſſet, quæ nunc nominatur nomine
Argo, quâ vecti Argivi delecti viri,
Petebant illam pellem inauratam arietis,
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum :
Nam numquam hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore ſævo ſaucia.

Nam hic ſatis erat dicere (si id modò, quod eſſet ſatis, curaſſet poëta)

Utinam ne hera errans mea, domo efferret pedem Medea.

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expoſitionibus magnopere ſuperſedendum eſt. Non enim reprehenſione, ſicut aliæ complures, ſed ſuâ ſponte vitioſa eſt.

XXIII. Vitioſa ratio eſt, quæ ad expoſitionem non eſt accommodata, vel propter infirmitatem, vel propter vanitatem. Infirma ratio eſt, quæ non neceſſariò oſtendit ita eſſe, quemadmodum expoſitum eſt : velut apud Plautum :

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus : verùm in ætate utile,
Et conducibile.

Hæc expoſitio eſt : videamus, quæ ratio afferatur.

Nam ego amicum hodie meum
Concaſtigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipſe facturus eſt, non ex eo, quod fieri convenit, utile quid ſit, ratiocinatur. Vana ratio eſt, quæ ex falſa cauſa conſtat, hoc modo : *Amor fugiendus non eſt : nam ex eo veriſſima naſcitur amicitia.* Aut hoc modo : *Philoſophia vitanda eſt : affert enim ſocordiam atque deſidiam.* Nam hæ rationes niſi falſæ eſſent, expoſitiones quoque earum veras eſſe confiteremur.

36. Item infirma ratio eſt, quæ non neceſſariam cauſam affert expoſitionis, velut Pacuvius :

Fortunam inſanam eſſe & cæcam & brutam perhibent Philoſophi,
Saxoque illam inſtare globoſo prædicant volubilem :
Ideo, quò ſaxum impulerit fors, cadere eò fortunam autumant.
Cæcam ob eam rem eſſe iterant, quia nihil cernat, quò ſeſe applicet.
Inſanam autem aiunt, quia atrox, incerta, inſtabiliſque ſit.
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoſcere.
Sunt autem alii Philoſophi, qui contrà fortunam negant
Eſſe ullam, ſed temeritate omnia regi. Id magis
Veriſimile aiunt; quòd uſus reapſe experiundo edocet.
Velut Oreſtes modò fuit Rex, modò mendicus factus eſt :
Naufragio res contigit : nempe ergo haud fortunâ obtigit.

Nam hîc Pacuvius infirmâ ratione utitur, quum ait, verius eſſe temeritate, quàm fortunâ res regi: nam utrâque opinione philoſophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuiſſet, mendicus factus eſſet.

• XXIV. Item infirma ratio eſt, quæ videtur pro ratione afferri, ſed idem dicit, quod in expoſitione dictum eſt, hoc modo: *Magno malo eſt hominibus avaritia, idcirco quòd homines magnis & multis incommodis conflictantur propter immenſam pecuniæ cupiditatem.* Nam hîc aliis verbis idem per rationem dicitur, quod dictum eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt, quæ minùs idoneam, quàm res poſtulat, cauſam ſubjicit expoſitionis, hoc modò: *Utilis eſt ſapientia, propterea quòd qui ſapientes ſunt, pietatem colere conſueverunt.* Item, *utile eſt amicos veros habere: habeas enim quibuſcum jocari possis.* Nam hujusmodi in rationibus non universâ, neque abſolutâ, ſed extenuatâ ratione expoſitio confirmatur. Item infirma ratio eſt, quæ vel alii expoſitioni poteſt accommodari, ut facit Pacuvius, qui eamdem affert rationem, quare cæca; eamdem, quare bruta fortuna dicatur.

38. In confirmatione rationis, multa & vitanda in noſtra, & obſervanda in adverſariorum ratione ſunt vitia; proptereaque diligentiùs conſideranda ſunt, quòd accurata confirmatio rationis totam vehementissimè comprobat argumentationem. Utuntur igitur ſtudioſè in confirmanda ratione duplici concluſione, hoc modo:

Injuriâ abs te afficior indignâ, pater.
Nam, ſi improbum Creſphontem exiſtimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? ſin eſt probus,

Cur talem invitam invitum cogis linquere?
Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario, convertentur, aut ex ſimplici parte reprehendentur. Ex contrario hoc modo:

Nullâ te indignâ, nata, afficio injuriâ.
Si probus eſt, bene locavi: ſin autem improbus,
Divortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendentur, ſi ex duplici concluſione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam ſi improbum Creſphontem exiſtimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? Duxi probum.
Erravi: poſt cognovi, & fugio cognitum.

Ergo reprehenſio hujus concluſionis duplex eſt; acutior illa ſuperior, facilior hæc poſterior ad excogitandum.

XXV. Item vitioſa eſt confirmatio rationis, quum eâ re quæ plura ſignificat, abutimur pro certo unius rei ſigno, hoc modo: *Neceſſe eſt, quoniam pallet, ægrotaſſe*: aut, *Neceſſe eſt peperiſſe, quoniam ſuſtinet puerum infantem.* Nam hæc ſuâ ſponte certa ſigna non habent, ſi non cetera quoque ſimilia concurrant: quòd ſi concurrerint, nonnihil hujuſmodi ſigna adaugent ſuſpicionem. Item vitioſum eſt, quum vel in alium, vel in eum ipſum, qui dicit, id, quod in adverſarium dicitur, poteſt convenire, hoc modo:

Miſeri ſunt, qui uxores ducunt: at tu duxiſti alteram.

Item vitioſum eſt id, quod vulgarem habet defenſionem, hoc modo: *Iracundiâ inductus peccavit, aut adoleſcentiâ, aut amore.* Hujuſcemodi enim deprecationes ſi probabuntur, impunè maxima peccata dilabentur. Item vitioſum eſt, quum id pro certo ſumitur, quod inter omnes non

conſtat, quia etiam nunc in controverſia eſt, hoc modo :

Eho tu, dii, quibus eſt poteſtas motus ſuperûm, atque inferûm,
Pacem inter ſe conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro ſuo jure hoc exemplo uſum Creſphontem Ennius induxit, quaſi jam ſatis certis rationibus ita eſſe demonſtraſſet.

49. Item vitioſum eſt, quod jam quaſi ſerò, atque acto negotio dici videtur, hoc modo : *In mentem mihi ſi veniſſet, Quirites, non commiſiſſem, ut hunc in locum res veniret; nam hoc, aut hoc feciſſem; ſed me tum hæc ratio fugit.* Item vitioſum eſt, quum id, quod in aperto delicto poſitum eſt, tamen aliquâ levi tegitur defenſione, hoc modo :

Quum te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno reliqui : nunc deſertum ab omnibus,
Summo periclo ſola ut reſtituam paro.

XXVI. Item vitioſum eſt, quod in aliam partem, ac dictum ſit, poteſt accipi. Id eſt hujuſmodi, ut, ſi quis potens ac factioſus in concione dixerit, *Satius eſt uti regibus, quàm malis legibus.* Nam & hoc tametſi rei augendæ causâ poteſt ſine malitia dici, tamen propter potentiam ejus, qui dicit, non dicitur ſine atroci ſuſpicione.

41. Item vitioſum eſt, falſis aut vulgaribus definitionibus uti. Falſæ ſunt hujuſmodi, ſi quis dicat injuriam eſſe nullam, niſi quæ ex pulſatione, aut convicio conſtet. Vulgares ſunt, quæ nihilò minùs in aliam rem transferri poſſunt : ut ſi quis dicat, *Quadruplator, ut breviter deſcribam, capitalis eſt : eſt enim improbus, & peſtifer*

civis. Nam nihilò magis quadruplatoris, quàm furis, quàm ſicarii, aut proditoris attulit definitionem. Item vitioſum eſt pro argumento ſumere, quod in diſquiſitione poſitum eſt: ut, *ſi quis, quem furti arguat, dicat, eum eſſe hominem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei teſtimonium eſſe, quòd ſibi furtum fecerit.* Item vitioſum eſt, controverſiam controverſià diſſolvere, hoc modo: *Non convenit, Cenſores, iſtum vobis ſatisfacere ex eo, quod ait, ſe non potuiſſe adeſſe, ita ut juratus fuerat. Quòd ſi ad exercitum non veniſſet, idne tribuno militum diceret?* Hoc ideo vitioſum eſt, quia non expedita, aut judicata res, ſed impedita, & in ſimili controverſià poſita, exempli loco profertur.

42. Item vitioſum eſt, quum id, de quo ſumma controverſia eſt, parùm expeditur, & quaſi tranſactum ſit, relinquitur, hoc modo:

Apertè fatur dictio, ſi intelligas.
Tali dari arma, qualis qui geſſit, fuit,
Jubet, potiri ſi ſtudeamus Pergamo:
Quæ ego profiteor eſſe mea, me æquum eſt frui
Fraternis armis, mihique adjudicarier,
Vel quòd propinquus, vel quòd virtutis æmulus.

Item vitioſum eſt, ipſum ſibi in ſua oratione diſſentire, & contra ea, quæ antè dixerit, dicere, hoc modo:

Quare accuſem hunc, nequeo exputando evolvere.
Nam ſi veretur, quid eum accuſem, qui eſt probus?
Sin inverecundum animi ingenium poſſidet,
Quid eum accuſem, qui id parvi auditu exiſtimet?

XXVII. Non incommodà ratione videtur ſibi oſtendiſſe, quare non accuſaret. Quid quod poſtea ait?.

Nunc

Nunc ego te ab ſummo jam detexam exordio.
Item vitioſum eſt, quod dicitur contra judicis voluntatem, aut eorum, qui audiunt, ſi aut partes, quibus illi ſtudent, aut homines, quos illi caros habent, lædantur, aut aliquo hujuſmodi vitio lædatur auditoris voluntas. Item vitioſum eſt, non omnes res confirmare, quas pollicitus ſis in expoſitione. Item verendum eſt, ne de alia re dicatur, quum alia de re controverſia ſit, inque hujuſmodi vitio conſiderandum eſt, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur; aut tota cauſa mutata in aliam cauſam derivetur: uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, *quorum controverſia quum de muſica inducta ſit, diſputatio in ſapientiæ rationem, & virtutis utilitatem conſumitur.* Item conſiderandum eſt, ne aliud accuſatoris criminatio contineat, aliud defenſoris ratio purget; quod ſæpe conſultò multi ab reo faciunt, anguſtiis cauſæ coacti: uti, *ſi quis quum accuſetur ambitu magiſtratum petiſſe, ab imperatoribus ſæpenumero ſe apud exercitum donatum eſſe dicat.* Hoc ſi diligenter in adverſariorum oratione obſervaverimus, ſæpe deprehendemus, & in hujuſmodi deprehenſione oſtendemus, eos de ea re quid dicant, non habere.

44. Item vitioſum eſt, artem aut ſcientiam aut ſtudium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo ſtudio ſunt: veluti, *qui rhetoricam vituperant, propter alicujus oratoris vituperandam vitam.* Item vitioſum eſt, ex eo, quod perperam factum eſſe conſtat, putare oſtendi, a quo homine factum eſt, hoc modo: *Mortuum deformatum, tumore præditum, coloratum fuiſſe conſtat. Ergo veneno necatus eſt.* Deinde, ſi ſit uſque in eo occu-

patus (ut multi faciunt) venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. Non enim factumne ſit, quæritur, ſed a quo factum ſit.

XXVIII. Item vitioſum eſt, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentiùs diſputare : ut si comparetur, *utrùm ſatius ſit populum frumentum accipere, an non?* quæ commoda sint in altera re; curet enumerare : quæ in altera incommoda sint, velut depreſſa prætereat; aut ea, quæ minima ſunt, dicat. Item vitioſum eſt, in rebus comparandis neceſſe putare alteram rem vituperari, quum alteram laudes : quod genus, si quæratur, *utris major honor habendus ſit, Albenſibus, an Venuſinis*, quòd reipublicæ & populo Romano profuerunt, & is, qui dicit ab alteris, alteros lædat : non enim neceſſe eſt, si alteros præponas, alteros vituperare. Fieri enim poteſt, ut, quum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupidè pugnaſſe contra veritatem puteris. Item vitioſum eſt, de nomine & vocabulo ejus rei controverſiam ſtruere, quam rem conſuetudo poteſt optimè judicare : velut Sulpicius, qui intercesſerat, ne exſules, quibus cauſam dicere non licuiſſet, reducerentur, idem poſteriùs immutatâ voluntate, quum eamdem legem ferret, aliam ſeſe ferre dicebat propter nominum commutationem : nam *non exſules*, ſed *vi ejectos* ſe reducere aiebat; perinde quasi id fuiſſet in controversia, quo illi nomine appellarentur a populo Romano, aut perinde quasi non omnes, quibus aquâ & igni interdictum eſt, exſules appellentur. Verùm illi fortaſſe ignoſcimus, si cum cauſa fecit : nos tamen intelligamus, vitioſum eſſe inten-

dere controverſiam propter nominum mutationem.

XXIX. Quoniam exornatio conſtat ex ſimilibus, & exemplis, & amplificationibus, ex judicatis, & ceteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quæ ſint iis rebus vitia, conſideremus. Simile vitioſum eſt, quod ex aliqua parte diſſimile eſt, nec habet parem rationem comparationis, aut ſibi ipſi obeſt qui affert. Exemplum vitioſum eſt, ſi aut falſum eſt, ut reprehendatur: aut ſi improbum, ut non ſit imitandum: aut majus, aut minus, quàm res poſtulabit. Res judicata vitiosè profertur, ſi aut diſſimili de re proferatur; aut de ea re, de qua controverſia non eſt; aut ſi improba; aut ejuſmodi, ut aut plures, aut magis idoneæ res judicatæ ab adverſariis proferri poſſint. Item vitioſum eſt id, quod adverſarii factum eſſe confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum eſſe: nam id tantum augeri oportet. Item vitioſum eſt, id augere, quod convenit doceri, ut, *ſi quis quem arguat hominem occidiſſe*, & antequam ſatis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat, nihil indignius eſſe, quàm hominem occidere: non enim, utrùm indignum ſit, an non, ſed factumne ſit, quæritur. Complexio vitioſa eſt, quæ non, ut quidque primùm dictum eſt, primùm complectitur, & quæ non breviter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & conſtans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propoſitum in argumentatione ſit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid totâ argumentatione demonſtratum.

XXX. Concluſiones, quæ apud Græcos ἐπίλογοι nominantur, tripartitæ ſunt: nam conſtant

ex enumeratione, amplificatione, & commiſeratione. In quatuor locis uti poſſumus concluſionibus; in principio, ſecundùm narrationem, ſecundùm firmissimam argumentationem, in concluſione. Enumeratio eſt, per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter; ut renovetur, non redintegretur oratio: & ordine, quidquid erit dictum, referamus, ut auditor, si memoriæ mandaverit, ad id, quod ipſe meminerit, reducatur. Item curandum eſt, ne aut ab exordio, aut a narratione repetatur orationis enumeratio: ficta enim, & deditâ operâ comparata oratio videbitur eſſe, aut artificii significandi, aut ingenii venditandi, aut memoriæ oſtentandæ causâ. Quapropter initium enumerationis ſumendum eſt a diviſione: deinde ordine breviter exponendæ ſunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione, & confutatione. Amplificatio eſt res, quæ per locum communem inſtigationis auditorum causâ ſumitur. Loci communes ex decem præceptis commodissimè ſumuntur adaugendi criminis causâ.

48. Primus locus ſumitur ab auctoritate, quum commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit diis immortalibus, aut majoribus noſtris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus ſapientissimis, ſenatui: item maximè quo modo de his rebus legibus ſancitum sit. Secundus locus eſt, quum conſideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: utrùm ad omnes, quod atrocisſimum eſt; an ad ſuperiores, quod genus ii ſunt, a quibus auctoritatis locus communis ſumitur; an ad pares, hoc eſt, in eiſdem partibus animi, corporis, fortunarum poſitos; an ad inferiores, qui

omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus eſt, quo percunctamur, quid ſit eventurum, ſi omnibus idem concedatur: & eâ re neglectâ, oſtendemus, quid periculorum aut incommodorum conſequatur. Quartus locus eſt, quo demonſtratur, ſi huic ſit remiſſum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc exſpectatio judicii remoratur. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus, ſi ſemel aliter judicatum ſit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum judicum corrigere poſſit: quo in loco non incommodum erit uti ceterarum rerum comparatione, ut oſtendamus, alias res poſſe aut vetuſtate ſedari, aut conſilio corrigi: hujus rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adjumento futuram.

49. Sextus locus eſt, quum oſtendemus ex conſulto factum, & dicemus voluntario facinori nullam excuſationem; imprudentiæ juſtam deprecationem paratam. Septimus locus eſt, quo oſtendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum eſſe: quod genus, injuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causâ bella ſuſcipiuntur, & cum hoſtibus de vita dimicatur. Octavus locus eſt, quo oſtendimus, non vulgare, ſed ſingulare eſſe maleficium, ſpurcum, nefarium, inuſitatum, quò maturiùs & atrociùs vindicandum ſit. Nonus locus eſt, qui conſtat ex peccatorum comparatione, quaſi quum dicemus, majus eſſe maleficium ſtuprare ingenuam, quàm ſacrum legere: quòd propter egeſtatem alterum, alterum propter imperantem ſuperbiam fiat. Decimus locus eſt, per quem omnia, quæ in negotio gerundo acta ſunt, quæque rem conſequi ſolent, exponemus acriter, & criminosè, & diligenter, ut agi

res, & geri negotium videatur, rerum conſequentium enumeratione.

XXXI. Miſericordiâ commovebitur auditoris animus, ſi variam fortunarum commutationem dicemus; ſi oſtendemus, in quibus commodis fuimus, quibuſque incommodis ſimus, comparatione. Si, quæ nobis futura ſint, niſi cauſam obtinuerimus, enumerabimus, & oſtendemus. Si ſupplicabimus, & nos ſub eorum, quorum miſericordiam captabimus, poteſtatem ſubjiciemus. Si, quid noſtris parentibus, liberis, ceteris neceſſariis caſurum ſit propter noſtras calamitates, aperiemus, & ſimul oſtendemus, illorum nos ſolitudine & miſeriâ, non noſtris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, miſericordia noſtra, quâ in alios uſi ſumus, aperiemus. Si nos ſemper, aut diu in malis fuiſſe oſtendemus. Si noſtrum fatum, aut fortunam conqueremur. Si animum noſtrum fortem, patientem incommodorum oſtendemus futurum. Commiſerationem brevem eſſe oportet. *Nihil enim lacrymâ citiùs areſcit.* Ferè locos obſcuriſſimos totius artificii tractavimus in hoc libro. Quapropter huic volumini modus hic ſit. Reliquas præceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Hæc ſi, ut conquiſitè conſcripſimus, ita tu diligenter fueris conſecutus, & nos induſtriæ fructus ex tua ſcientia capiemus, & tute noſtram diligentiam laudabis, tuâque perceptione lætabere: tu ſcientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum perſolvendum. Verùm hæc futura ſatis ſcio: te enim non ignoro. Nos deinceps ad cetera præcepta tranſeamus, ut, quod libentiſſimè facimus, tuæ voluntati rectiſſimæ morem geramus.

LIBER III.

I. AD omnem judicialem cauſam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, ſatis abundanter, ut arbitror, ſuperioribus libris demonſtratum eſt. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quæ pertinebant ad cauſas deliberativas & demonſtrativas, in hunc librum tranſtulimus, ut omnis inveniendi præceptio tibi quamprimùm perſolveretur. Reliquæ quatuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter abſolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deeſſe poſſit. Interea, prima quæque & nobiſcum, quum voles, & interdum ſine nobis legendo, conſequêre; nequid impediare, quin ad hanc utilitatem, pariter nobiſcum progredi poſſis. Nunc tu fac attentum te præbeas: nos proficiſci ad inſtituta pergemus.

II. Deliberationes partim ſunt hujuſmodi, ut quæratur, utrum potiùs faciendum ſit; partim hujuſmodi, uti, quid potiſſimùm faciendum ſit, conſideretur. Utrum potiùs, hoc modo: *Carthago tollenda, an relinquenda videatur.* Quid potiſſimùm, hoc pacto: ut, *ſi Annibal conſultet, quum ex Italia Carthaginem arceſſitur, in Italia remaneat; an domum redeat; an in Ægyptum profectus occupet Alexandriam.* Item deliberationes partim ipſæ propter ſe conſultandæ ſunt: ut, *ſi deli-*

beret ſenatus, captivos ab hoſtibus redimat, an non; partim propter aliquam extraneam cauſam veniunt in deliberationem & conſultationem; ut, *si deliberet ſenatus, bello Italico ſolvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus conſulem fieri;* partim & propter ſe ſunt deliberandæ, & magis propter extraneam cauſam veniunt in conſultationem; ut, *si deliberet ſenatus, bello Italico ſociis civitatem det, an non.* In quibus cauſis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipſam rem accommodabitur. In quibus extranea cauſa conficiet deliberationem, in his ea ipſa cauſa erit adaugenda, aut deprimenda.

3. Omnem rationem eorum qui ſententiam dicent, finem ſibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur. Utilitas in duas partes in civili conſultatione dividitur, tutam, & honeſtam. Tuta eſt, quæ conficit inſtantis, aut conſequentis periculi vitationem qualibet ratione. Hæc diſtribuitur in vim, & dolum: quorum aut alterum ſeparatim, aut utrumque ſumemus conjunctim. Vis decernitur per exercitus, claſſes, arma, tormenta, evocationes hominum, & alias hujuſmodi res. Dolus conſumitur in pecunia, pollicitatione, diſſimulatione, maturatione, mentione, & ceteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de adminiſtratione reipublicæ ſcribere velimus. Honeſta res dividitur in rectum, & laudabile. Rectum eſt, quod cum virtute & officio fit. Id dividitur in prudentiam, juſtitiam, fortitudinem, modeſtiam. Prudentia eſt calliditas, quæ ratione quadam poteſt delectum habere bonorum & malorum: dicitur item prudentia, ſcientia cujuſdam artificii:

item appellatur prudentia, multarum rerum memoria & uſus complurium negotiorum. Juſtitia eſt æquitas, jus unicuique tribuens pro dignitate cujuſque. Fortitudo eſt rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modeſtia eſt in animo continens moderatio cupiditatum.

III. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus, quum alterum ſequi, vitare alterum cohortabimur: aut si quam ad rem cohortabimur aliquem, cujus rei aliquam diſciplinabilem ſcientiam poterimus habere; & quo modo, aut quâ quidque ratione fieri oporteat, oſtendemus: aut si ſuadebimus quippiam, cujus rei geſtæ aut præſentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facilè id, quod velimus, exemplo allato perſuadere possimus. Juſtitiæ partibus utemur, si aut innocentum, aut ſupplicum dicemus miſereri oportere: si oſtendemus benè merentibus gratiam referri convenire: si demonſtrabimus ulciſci malè meritos oportere: si fidem magnopere cenſebimus conſervandam: si leges & mores civitatis egregiè dicemus ſervari oportere: si ſocietates atque amicitias ſtudioſè dicemus coli convenire: si, quod jus in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religioſè colendum demonſtrabimus: si hoſpitia, clientelas, cognationes, affinitates caſtè colendas eſſe dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratiâ, nec periculo, nec ſimultate a via recta oſtendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus jus æquabile ſtatui convenire. His atque hujuſmodi partibus juſtitiæ si quam rem in concione, aut in consilio faciendam cenſebimus, juſtam eſſe oſtendemus; con-

trariis, injuſtam. Ita fiet, ut eiſdem locis & ad ſuadendum, & ad diſſuadendum ſimus comparati.

5. Sin fortitudinis retinendæ cauſâ faciendum quid eſſe dicemus, oſtendemus, res magnas & celſas ſequi, & appeti oportere, & item res humiles, & indignas viris fortibus; vel viros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate ſuâ judicare. Item a nulla re honeſta, periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi: nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur: nullius rei pro veritate metuere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hoſpitibus, amicis, & iis rebus, quas juſtitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet ſuſcipere laborem. Modeſtiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, ſimiliumque rerum vituperabimus. Si unamquamque rem certo naturæ termino definiemus. Si quoad cuique ſatis ſit, oſtendemus, & nimiùm progredi diſſuadebimus, & modum unicuique rei ſtatuemus.

6. Hujuſmodi partes ſunt virtutis, amplificandæ, si ſuadebimus; attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur, quæ ſuprà demonſtravi. Nam nemo erit, qui cenſeat a virtute recedendum: verùm aut res non hujuſmodi dicatur eſſe, ut virtutem poſſimus egregiam experiri, aut in contrariis potiùs rebus, quàm in his, virtus conſtare oſtendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is, qui contrà dicet, juſtitiam vocarit, nos demonſtrabimus ignaviam eſſe, & inertiam, ac pravam libertatem: quam prudentiam appellarit, ineptam, & garrulam, & odioſam ſcientiam eſſe dicemus: quam ille modeſtiam dicet eſſe, eam nos inertiam, & diſſolutam negligentiam dicemus;

quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam, & inconſideratam appellabimus temeritatem.

IV. Laudabile eſt, quod conficit honeſtam, & præſentem, & ſequentem commemorationem. Hoc nos eò a recto ſeparavimus, non quòd hæ quatuor partes, quæ ſubjiciuntur ſub vocabulo recti, hanc honeſtatis commemorationem dare non ſoleant: ſed quamquam ex recto laudabile naſcatur, tamen in dicendo ſeorſum tractandum eſt hoc ab illo. Neque enim ſolùm laudis causâ rectum ſequi convenit, ſed ſi laus conſequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. Quum igitur erit demonſtrandum rectum, laudabile eſſe demonſtrabimus aut ab idoneis hominibus, ut ſi qua res honeſtiori ordini placeat, quæ a deteriore ordine improbetur: aut ab aliquibus ſociis, aut omnibus civibus, exteris nationibus, poſteriſque noſtris. Quum hujuſmodi locorum diviſio ſit in conſultatione, breviter aperienda eſt totius tractatio cauſæ. Exordiri licebit, vel a principio, vel ab inſinuatione, vel ab iiſdem rationibus, quibus in judiciali cauſa. Si cujus rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in hujuſmodi causis finis eſt utilitas, & ea dividitur in rationem tutam atque honeſtam: ſi utrumque poterimus oſtendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonſtraturos eſſe; ſin alterum demonſtraturi erimus, ſimpliciter, quod dicturi ſumus, oſtendemus. At ſi noſtram rationem tutam eſſe dicemus, diviſione utemur in vim, & conſilium. Nam, quod in docendo rei dilucidandæ causâ dolum appellavimus, id in dicendo honeſtiùs conſilium appellabimus. Si rationis noſtræ ſententiam rectam eſſe dicemus, & omnes partes recti

incident; quadripartitâ diviſione utemur: ſi non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & confutatione utemur locis, quos antè oſtendimus, noſtris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificioſæ tractanda ratio de ſecundo libro petetur.

V. Sed ſi acciderit, ut in conſultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honeſta, ſententia ſit, ut in deliberatione eorum, qui a Pœnis circumſessi deliberant quid agant; qui tutam rationem ſequi ſuadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem eiſe incolumitate: virtutibus uti neminem poſſe, qui ſuas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem eſſe auxilio iis, qui ſe inconſultò in periculum mittant: honeſtum nihil oportere exiſtimari, quod non ſalutem pariat.

9. Qui tutæ rei præponet rationem honeſtam, his locis utetur: virtutem nullo tempore relinquendam: vel dolorem, ſi is timeatur; vel mortem, ſi ea formidetur, dedecore, & infamiâ leviorem eſſe: conſiderare, quæ ſit turpitudo conſecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem conſequi: nec eſſe exploratum, illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos: virtute vel ultrò ad mortem proficiſci, eſſe præclarum: fortitudini fortunam quoque eſſe adjumento ſolere: eum tutè vivere, qui honeſtè vivat, non qui in præſentia incolumis ſit: & eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum eſſe non poſſe. Conclusionibus ferè ſimilibus in his, & judicialibus cauſis uti ſolemus, niſi quòd in his maximè conducit quamplurima rerum antè geſtarum exempla proferre.

VI. Nunc ad demonſtrativum genus cauſæ trans-

eamus. Quoniam hæc cauſa dividitur in laudem, & vituperationem, quibus ex rebus laudem conſtituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda. Laus igitur poteſt eſſe rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum ſunt ea, quæ caſu, aut fortunâ ſecundâ, aut adversâ, accidere poſſunt; ut genus, educatio, divitiæ, poteſtates, gloriæ, civitas, amicitiæ, & quæ hujuſmodi ſunt, & ea, quæ his ſunt contraria. Corporis ſunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda, aut incommoda; ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, & quæ contraria ſunt. Animi ſunt ea, quæ conſilio, & cogitatione noſtrâ conſtant; ut prudentia, juſtitia, fortitudo, modeſtia, & quæ contraria ſunt. Erit igitur hæc confirmatio & confutatio nobis.

11. In hujuſmodi igitur cauſa principium ſumetur aut a noſtra, aut ab ejus, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, perſona, aut ab re. A noſtra, si laudabimus, dicemus aut officio facere; quòd cauſa necessitudinis intercedat: aut ſtudio, quòd ejuſmodi virtutis sit, ut omnes commemorare debeant velle: aut quòd rectum sit ex aliorum laude oſtendere, qualis noſter animus sit. Si vituperabimus, aut meritò facere, quòd ita tractati simus: aut ſtudio, quòd utile putemus eſſe, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognoſci: aut quòd placeat oſtendi, quid nobis diſpliceat, ex aliorum vituperatione. Ab ejus perſona, de quo loquemur; si laudabimus, vereri nos dicemus, ut illius facta verbis conſequi possimus: omnes homines illius virtutes prædicare oportere: ipſa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea, quæ videbimus contraria,

paucis verbis commutatis, dici poſſe, dicemus: ut paulò antè exempli causâ demonſtratum eſt.

12. Ab auditorum perſona, si laudabimus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causâ pauca eſſe dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoſcere, petemus: quoniam in eodem virtutis ſtudio sint, apud quos laudemus, atque ille, qui laudatur, fuerit, aut sit, ſperare nos facilè iis, quibus velimus, hujus facta probaturos. Contraria vituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia ejus nos eſſe dicturos: quòd si ignorent, petemus ut cognoſcant, uti malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sint, qui audiunt, atque ille, qui vituperatur, nos ſperare illius vitam vehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos eſſe, quid potissimùm laudemus: vereri nos, ne, quum multa dixerimus, plura prætereamus; & quæ similes ſententias habebunt: quibus ſententiis contraria ſumuntur a vituperatione.

VII. Principio tractato ab aliqua harum, quas antè commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ neceſſariò conſequatur: ſed si qua inciderit, quum aliquod factum ejus, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut vituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Divisione hac utemur. Primò exponemus, quas res laudaturi ſumus, aut vituperaturi. Deinde, ut quæque, quove tempore res erit geſta, ordine dicemus, ut, quid quamque tutè, cautéque egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes, aut vitia: deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonſtrare. Or-

dinem hunc adhibere in demonſtranda vita debemus. Ab externis rebus : genus, in laude, quibus majoribus natus sit : si bono genere, parem aut excelsiorem fuiſſe : si humili genere, ipſum in ſuis, non in majorum virtutibus habuiſſe præsidium. In vituperatione, si bono genere, dedecori majoribus fuiſſe : si malo, tamen his ipsis detrimento fuiſſe. Educatio, in laude, benè, & honeſtè, in bonis diſciplinis per omnem pueritiam educatum eſſe : in vituperatione, e contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda.

14. A natura, in laude : si sit dignitas, atque forma, laudi fuiſſe eam ; non quemadmodum ceteris, detrimento atque dedecori : si vires, atque velocitas egregia ; honeſtis exercitationibus, & induſtriis dicemus comparata : si valetudo perpetua ; diligentiâ, & temperantiâ cupiditatum. In vituperatione, si erunt hæc corporis commoda, malè his uſum dicemus, quæ caſu & naturâ, tamquam quilibet gladiator, habuerit ; si non erunt præter formam, omnia ipsius culpâ, & intemperantiâ non fuiſſe dicemus. Deinde revertemur ad extraneas res, & in his, animi virtutes, aut vitia quæ fuerint, considerabimus : divitiæ, an paupertas fuerit, & quæ poteſtates, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitiis gerendis fecerit ; cujus causâ ſuſceperit inimicitias, quâ fide, benevolentiâ, officio geſſerit amicitias. In divitiis qualis, aut in paupertate cujuſmodi fuerit : quemadmodum habuerit in poteſtatibus gerendis animum. Si interierit, cujuſmodi mors ejus fuerit, cujuſmodi res mortem ejus sit conſecuta.

VIII. Ad omnes autem res, in quibus animus

hominis maximè conſideratur, illæ quatuor animi virtutes erunt accommodandæ: ut, si laudemus, aliud juſtè, aliud fortiter, aliud modeſtè, aliud prudenter factum eſſe dicamus: sin vituperemus, e contrario, aliud injuſtè, aliud ignavè, aliud immodeſtè, aliud ſtultè factum eſſe dicamus. Perſpicuum eſt jam nimirum ex hac diſpoſitione, quemadmodum sit tractanda tripartita diviſio laudis & vituperationis, si illud etiam aſſumpſerimus; non neceſſe eſſe nos omnes has partes in laudem, aut vituperationem transferre, propterea quòd ſæpè ne incidunt quidem: ſæpè ita tenuiter incidunt, ut non sint neceſſariæ dictu. Quapropter eas partes, quæ firmiſſimæ videbuntur, legere oportebit. Concluſionibus brevibus utemur, enumeratione ad exitum cauſæ: in ipſa cauſa crebras & breves amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus cauſæ, eò quòd raro accidit in vita, negligentiùs conſiderandum eſt. Neque enim id, quod poteſt accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quàm accommodatiſſimè poſſe facere. Et, si ſeparatim hæc cauſa minùs ſæpè tractatur; at in judicialibus, & in deliberativis cauſis ſæpe magnæ partes verſantur laudis, aut vituperationis: quare in hoc quoque genere cauſæ nonnihil induſtriæ conſummandum putamus. Nunc, abſolutâ nobis difficillimâ parte rhetoricæ, hoc eſt, inventione perpolitâ, atque ad omne cauſæ genus accommodatâ, tempus eſt ad ceteras partes proficiſci. Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus.

IX. Quoniam diſpoſitio eſt, per quam illa, quæ invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur: videndum eſt, cujuſmodi

rationem in diſponendo habere conveniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo : unum ab inſtitutione artis profectum : alterum ad caſum temporis accommodatum. Ex inſtitutione artis diſponemus, quum ſequemur eam præceptionem, quam in primo libro expoſuimus, hoc eſt, ut utamur principio, narratione, diviſione, confirmatione, confutatione, concluſione : & hunc ordinem, quemadmodum præceptum eſt antè, in dicendo ſequemur. Item ex inſtitutione artis, non modò totas cauſas per orationem, ſed per ſingulas quoque argumentationis partes diſponemus, quemadmodum in ſecundo libro docuimus, id eſt, expoſitionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex diſpoſitio eſt ; una per orationes, altera per argumentationes, ab inſtitutione artis profecta.

17. Eſt autem & alia diſpoſitio, quæ, quum ab ordine artificioſo recedendum eſt, oratoris judicio ad tempus accommodatur : ut ſi a narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmiſſima argumentatione, aut a litterarum aliquarum recitatione : aut ſi ſecundùm principium confirmatione utamur, deinde narratione : aut, ſi quam hujuſmodi permutationem ordinis faciamus : quorum nihil, niſi cauſa poſtulet, fieri oportebit. Nam ſi vehementer aures auditorum obtuſæ videbuntur, atque animi defatigati ab adverſariis multitudine verborum, commodè poterimus principio ſuperſedere, & exordiri cauſam aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde, ſi commodum erit, quia non ſemper neceſſe eſt, ad principii ſententiam reverti licebit.

X. Si cauſa noſtra magnam difficultatem videbi-

tur habere, ut nemo æquo animo principium poſſit audire; a narratione quum inceperimus, ad principii ſententiam revertamur licebit. Si narratio parùm probabilis eſt, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & tranſlationibus partium ſæpè uti neceſſe eſt, quum ipſa res artificioſam diſpoſitionem artificioſè commutare cogit. In confirmatione, & confutatione argumentationum diſpoſitiones hujuſmodi convenit habere: firmiſſimas argumentationes in primis & in poſtremis cauſæ partibus collocare: mediocres, & neque inutiles ad dicendum, neque neceſſarias ad probandum, quæ ſi ſeparatim ac ſingulæ dicantur, infirmæ ſint, cum ceteris conjunctæ, firmæ, & probabiles fiant, interponi, & in medio collocari oportet: nam re narratâ, ſtatim exſpectat animus auditoris, ex qua re cauſa confirmari poſſit. Quapropter continuò firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrimè dictum facilè memoriæ mandatur, utile eſt, quum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc diſpoſitio locorum, tamquam inſtructio militum, facillimè in dicendo, ſicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

XI. Pronuntiationem multi maximè utilem oratori dixerunt eſſe, & ad perſuadendum plurimùm valere. Nos quidem unum de quinque rebus plurimùm poſſe non facilè dixerimus; nec egregiè magnam eſſe utilitatem in pronuntiatione, audacter confirmaverimus: nam commodæ inventiones, & concinnæ verborum elocutiones, & partium cauſæ artificioſæ diſpoſitiones, & horum omnium diligens memoria, ſine pronuntiatione, non plus, quàm

ſine his rebus pronuntiatio ſola valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter ſcripſit (nam omnes vix poſſe putarunt de voce, & vultu, & geſtu dilucidè ſcribi, quum hæ res ad ſenſus noſtros pertinerent) & quia magnopere ea pars a nobis ad dicendum comparanda eſt, non negligenter videtur tota res conſideranda.

20. Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram, & corporis motum. Figura vocis eſt, quæ ſuum quemdam poſſidet habitum ratione & induſtriâ comparatum. Ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maximè comparat natura, nonnihil hanc auget, ſed maximè conſervat cura. Firmitudinem vocis maximè natura comparat, nonnihil adauget, & maximè conſervat exercitatio declamationis. Mollitudinem vocis, hoc eſt, ut eam torquere in dicendo pro noſtro commodo poſſimus, maximè faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis, & firmitudinis parte; quoniam altera naturâ, altera curâ comparatur, nihil ad nos attinet commonere, niſi ut ab iis, qui non inſcii ſunt ejus artificii, ratio curandæ vocis petatur.

XII. De ea parte firmitudinis, quæ conſervatur ratione declamationis, & de mollitudine vocis, quæ maximè neceſſaria eſt oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. Firmam igitur maximè poterimus in dicendo vocem conſervare, ſi quàm maximè ſedatâ & depreſſâ voce principia dicemus: nam læduntur arteriæ, ſi, antequam leni voce permulſæ ſunt, acri clamore compleantur. Etiam intervallis longioribus uti conveniet: recreatur enim

vox ſpiritu, & arteriæ reticendo acquieſcunt. Et continuum clamorem remittere, & ad ſermonem tranſire oportet (commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuſo, in omni voce integri ſimus) & acutas vocis exclamationes vitare : ictus enim fit, & vulnerantur arteriæ acutâ atque attenuatâ nimis acclamatione, & ſi quis ſplendor eſt vocis, conſumitur uno clamore univerſus. Et uno ſpiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione : fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur, & vox, quæ variè tractata eſt, reducitur in quemdam ſonum æquabilem atque conſtantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam jure debetur, velut accidit in hac re : nam quæ diximus ad vocem ſervandam prodeſſe, eadem attinent ad ſuavitatem pronuntiationis ; ut, quod noſtræ voci proſit, idem voluptate auditoris probetur.

22. Utile eſt ad firmitudinem vocis, ſedata vox in principio. Quid inſuavius, quàm clamor in exordio cauſæ ? Intervalla vocem confirmant : eadem ſententias concinniores diviſione reddunt, & auditori ſpatium cogitandi relinquunt. Conſervat vocem continui clamoris remiſſio. Et auditorem quidem varietas maximè delectat ; quum ſermone animum ejus retinet, aut exſuſcitat clamore. Acuta exclamatio vocem & fauces vulnerat : eadem lædit auditorem : habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potiùs vociferationem, quàm ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens vox remedio eſt voci. Quid ? hæc eadem nonne animum vehementiſſimè calefacit auditoris, in totius concluſione cauſæ ? Quoniam igitur res eædem vocis firmitudini, & pronuntiationis ſuavitudini proſunt, de utraque re

ſimul erit in præſentia dictum, de firmitudine quæ viſa ſunt, de ſuavitate, quæ conjuncta fuerunt: cetera ſuo loco paulò pòſt dicemus.

XIII. Mollitudo igitur vocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentiùs nobis conſideranda eſt. Eam dividimus in ſermonem, contentionem, amplificationem. Sermo eſt oratio remiſſa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio eſt oratio acris, & ad confirmandum, & ad confutandum accommodata. Amplificatio eſt oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad miſericordiam trahit auditoris animum. Sermo dividitur in partes quatuor, dignitatem, demonſtrationem, narrationem, jocationem. Dignitas eſt oratio cum aliqua gravitate, & vocis remissione. Demonſtratio eſt, quæ docet remiſsâ voce, quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum, expoſitio. Jocatio eſt oratio, quæ ex aliqua re riſum pudentem, & liberalem poteſt comparare. Contentio dividitur in continuationem, & diſtributionem. Continuatio eſt orationis enuntiandæ acceleratio clamoſa. Diſtributio eſt in contentione oratio frequens, cum raris & brevibus intervallis, acri vociferatione. Amplificatio dividitur in cohortationem, & conqueſtionem. Cohortatio eſt, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conqueſtio eſt oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad miſericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes diviſa eſt, & hæ partes ipſæ in octo partes alias diſtributæ, harum octo partium quæ cujuſque idonea pronuntiatio ſit, demonſtrandum videtur.

XIV. Sermo quum eſt in dignitate, plenis faucibus quàm ſedatissimâ & depressissimâ voce uti conveniet: ita tamen, ut ne ab oratoria conſuetudine ad tragicam tranſeamus. Quum autem eſt in demonſtratione, voce paululum attenuatâ, crebris intervallis, & divisionibus uti oportebit: ut ipsâ pronuntiatione eas res, quas demonſtrabimus, inſerere, atque interſecare videamur in animis auditorum. Quum autem ſermo in narratione eſt, tum vocum varietate opus eſt, ut quo quidque pacto geſtum sit, ita narrari videatur. Strenuè quod volumus oſtendere factum, celeriuſculè dicemus: at aliud otiosè, retardabimus. Deinde modò acriter, tum clementer, mœſtè, hilariter in omnes partes commutabimus, ut verba, ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, reſponſa, si quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animadvertemus, ut omnium perſonarum ſenſus, atque animos voce exprimamus.

25. Sin erit ſermo in jocatione, leniter tremebundâ voce, cum parva significatione riſûs, sine ulla ſuſpicione mimæ cachinnationis leniter oportebit a ſermone ſerio torquere ad liberalem jocum vocem. Quum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per diſtributionem faciendum eſt, in continuatione, adaucto mediocriter ſono vocis, verbis continuandis, vocem quoque adaugere oportebit, & torquere ſonum, & celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volubilem orationis vociferatio conſequi possit. In diſtributione vocem ab imis faucibus exclamatione quàm clarissimâ adhibere oportet: & quantum ſpatii per singulas exclamationes ſumpſe-

rimus, tantum in ſingula intervalla ſpatii conſumere jubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur voce attenuatiſsimâ, clamore leni, ſono æquali; commutationibus crebris, maximâ celeritate. In conqueſtione utemur voce depreſsâ, inclinato ſono, crebris intervallis, longis ſpatiis, magnis commutationibus.

XV. De figura vocis ſatis dictum eſt: nunc de corporis motu dicendum videtur. Motus eſt corporis geſtûs, & vultûs moderatió quædam, quæ pronuntianti convenit, & probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Convenit igitur in vultu pudorem & acrimoniam eſſe: in geſtu nec venuſtatem conſpicuam, nec turpitudinem eſſe, ne aut hiſtriones, aut operarii videamur eſſe. Ad eaſdem igitur partes, in quas vox eſt diſtributa, motûs quoque corporis ratio videtur eſſe accommodanda. Nam ſi erit ſermo cum dignitate; ſtantes in veſtigio, levi dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, triſtitiâ, mediocritate vultûs ad ſermonis ſententias accommodatâ. Sin erit in demonſtratione ſermo; paululum corpus a cervicibus demittemus: nam hoc eſt a natura datum, ut quàm proximè tum vultum tum manum admoveamus ad auditores, ſi quam rem docere eos, & vehementer inſtigare velimus. Sin erit in narratione ſermo; idem motus poterit idoneus eſſe, qui pauló antè demonſtrabatur in dignitate. Sin in jocatione; vultu quamdam debebimus hilaritatem ſignificare, ſine commutatione geſtûs.

27. Si contendemus per continuationem; brachio celeri, mobili vultu, acri adſpectu utemur. Sin contentio fiet per diſtributionem; celeri porrectione brachii, inambulatione, pedis dextri rarâ ſupplauſione, acri & defixo adſpectu uti oporte-

bit. Sin utemur amplificatione per cohortationem; paulò tardiore & conſideratiore geſtu conveniet uti, ſimilibus ceteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conqueſtionem, femineo plangore, & capitis ictu, nonnumquam ſedato & conſtanti geſtu, mœſto & conturbato vultu uti oportebit. Non ſum neſcius, quantum ſuſceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, imitari ſcripturâ conatus ſim voces. Verùm nec hoc confiſus ſum poſſe fieri, ut de his rebus ſatis commodè ſcribi poſſet; nec, si id fieri non poſſet, hoc, quod feci, fore inutile putabam, propterea quòd hîc admonere voluimus, quod oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc ſcire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur. Nunc ad theſaurum inventorum, atque omnium partium rhetoricæ cuſtodem, memoriam tranſeamus.

XVI. Memoria utrùm habeat quidquam artificiosi, an omnis a natura proficiſcatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque conſtet in hac re multùm valere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur: placet enim nobis eſſe artificium memoriæ: quare placeat, aliàs oſtendemus: in præſentia cujuſmodi ea sit, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ; una naturalis, altera artificioſa. Naturalis eſt ea, quæ noſtris animis insita eſt, & simul cum cogitatione nata. Artificioſa eſt ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur ſæpè doctrinam, ars porrò naturæ commoda confirmat & auget: ita fit in hac re, ut nonnumquam naturalis memoria,

ria, si cui data eſt egregia, ſimilis ſit huic artificioſæ.

29. Porrò hæc artificioſa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda eſt, ut ſit egregia; & hæc, quæ doctrinâ datur, indiget ingenii. Nec hoc magis, aut minùs in hac re, quàm in ceteris artibus fit, ut ingenio, doctrinâ, præceptione, natura niteſcat. Quare & illis, qui naturâ memores ſunt, utilis hæc erit inſtitutio: quod tute paulò pòſt poteris intelligere. Quòd ſi illi freti ingenio noſtrâ præceptione non indigerent, tamen juſta cauſa daretur, quare iis, qui minùs ingenii habent, adjumento velimus eſſe. Nunc de artificioſa memoria loquemur. Conſtat igitur artificioſa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breviter, perfectè, inſignitè, aut naturâ, aut manu ſunt abſoluti, ut eos facilè naturali memoriâ comprehendere & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, & alia, quæ his ſimilia ſunt. Imagines ſunt formæ quædam, & notæ, & ſimulacra ejus rei, quam meminiſſe volumus: quod genus, equi, leones, aquilæ, quorum memoriam si volemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc, cujuſmodi locos invenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines conſtituere oporteat, oſtendemus.

XVII. Quemadmodum igitur qui litteras ſciunt, poſſunt id, quod dictatum eſt, ſcribere, & recitare quod ſcripſerunt: ita qui μνημονικοῖς didicerunt, poſſunt, quæ audierunt, in locis collocare, & ex his memoriter pronuntiare. Loci enim ceræ aut chartæ ſimillimi ſunt; imagines, litteris;

diſpoſitio & collocatio imaginum, ſcripturæ; pronuntiatio, lectioni. Oportet igitur, si volumus multa meminiſſe, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare poſſimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequando perturbatione ordinis impediamur, quò ſecius quoto quoque loco libebit, vel a ſuperiore, vel ab inferiore, vel a media parte imagines ſequi, ut ea, quæ mandata locis erunt, videre, & proferre poſſimus.

XVIII. Nam ut, si in ordine ſtantes notos complures viderimus, nihil noſtrâ interſit, utrùm a ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem quoto quoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere poſsimus id, quod locis mandaverimus. Quare placet & ex ordine locos comparare; & locos, quos aſſumpſerimus, egregiè commeditari oportebit, ut perpetuò nobis hærere poſſint: nam imagines, sicut litteræ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tamquam cera, remanere debent. Et, ne fortè in numero locorum falli poſſimus, quintum quemque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo; deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare.

XIX. Item commodius eſt in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quòd frequentia, & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas; ſolitudo conſervat integras simulacrorum figuras. Præterea diſsimiles formâ atque naturâ loci comparandi ſunt,

ut diſtinctè interlucere poſsint : nam ſi quis multa intercolumnia ſumpſerit, conturbabitur ſimilitudine locorum, ut ignoret, quid quoque in loco collocarit. Et magnitudine modicâ, & mediocres locos habere oportet : nam & præter modum ampli, vagas imagines reddunt ; & nimis anguſti, ſæpe non videntur poſſe capere imaginum collocationem.

32. Tum nec nimis illuſtres, nec vehementer obſcuros locos haberi oportet, ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut ſplendore præfulgeant. Intervalla locorum mediocria eſſe placet, ferè paulò plus, aut minùs pedum tricenûm : nam ut adſpectus, ita cogitatio minùs valet, sive nimis procul removeris, sive vehementer propè admoveris id, quod oportet videri. Sed quamquam facile eſt ei, qui paulò plura exploraverit, quamvis multos, & idoneos locos comparare : tamen si quis ad iſta ſatis idoneos invenire ſe non putabit, ipſe ſibi conſtituat quàm volet multos licebit. Cogitatio enim quamvis regionem poteſt amplecti, & in ea ſitum loci cujuſdam ad ſuum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit, si hac promptâ copiâ contenti non erimus, noſmetipſos nobis cogitatione noſtrâ regionem conſtituere, & idoneorum locorum commodiſſimam diſtinctionem comparare. De locis ſatis dictum eſt : nunc ad imaginum rationem tranſeamus.

XX. Quoniam ergo rerum ſimiles imagines eſſe oportet, & ex omnibus verbis notas nobis ſimilitudines eligere debemus, duplices ſimilitudines eſſe debent ; unæ rerum, alteræ verborum. Rerum ſimilitudines exprimuntur, quum ſummatim ipſorum negotiorum imagines comparamus. Ver-

borum ſimilitudines conſtituuntur, quum uniuscujuſque nominis, & vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam ſæpe unâ notâ, & imagine ſimplici comprehendemus, hoc modo: Ut, *ſi accuſator dixerit, ab reo hominem veneno necatum; & hereditatis causâ factum arguerit, & ejus rei multos dixerit teſtes & conſcios eſſe*: ſi hoc primùm, ut ad defendendum nobis expeditum ſit, meminiſſe volemus; in primo loco rei totius imaginem conformabimus; ægrotum in lecto cubantem faciemus ipſum illum de quo agetur, si formam ejus detinebimus: si eum non agnoverimus, aliquem ægrotum non de minimo loco ſumemus, ut citò in mentem venire possit, & reum ad lectum ejus adſtituemus, dextrâ poculum, ſiniſtrâ tabulas, medico teſticulos arietinos tenentem. Hoc modo & teſtium, & hereditatis, & veneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus: &, quotieſcumque rem meminiſſe volemus, si formarum diſpositione, & imaginum diligenti notatione utemur, facilè ea, quæ volemus, memoriâ conſequemur.

XXI. Quum verborum ſimilitudines imaginibus exprimere volemus, plus negotii ſuſcipiemus, & magis ingenium noſtrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit. *Jam domuitionem reges Atridæ parant.* In loco conſtituere oportet manus ad cœlum tollentem Domitium, quum a Regibus Marciis loris cædatur. Hoc erit, *Jam domuitionem reges.* In altero loco Æſopum & Cimbrium ſubornare Iphigeniam, Agamemnonem & Menelaum. Hoc erit, *Atridæ parant.* Hoc modo omnia verba erunt expreſſa. Sed hæc imaginum con-

formatio tum valet, ſi naturalem memoriam exſuſcitaverimus hac notatione, ut, verſu poſito, ipsi nobiſcum primùm tranſeamus bis, aut ter eum verſum; deinde cum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo naturæ ſuppeditabit doctrina: nam utraque alterâ ſeparatâ minùs erit firma; ita tamen ut multò plus in doctrina atque arte præsidii sit. Quod docere non gravaremur, ni metueremus, ne, quum ab inſtituto noſtro recesſisſemus, minùs commodè ſervaretur hæc dilucida brevitas præceptionis. Nunc, quoniam ſolet accidere, ut imagines partim firmæ & ad monendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ vix memoriam possint excitare: qua de cauſa utrumque fiat, conſiderandum eſt, ut, cognitâ causâ, quas vitemus, & quas ſequamur imagines, ſcire possimus.

XXII. Docet igitur nos ipſa natura, quid oporteat fieri: nam si quas res in vita videmus parvas, usitatas, quotidianas, eas meminiſſe non ſolemus; propterea quòd nullâ nisi novâ, aut admirabili re commovetur animus: at si quid videmus, aut audimus egregiè turpe, aut honeſtum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminiſſe conſuevimus. Itemque quas res ante ora videmus, aut audimus, obliviſcimur plerumque; quæ acciderunt in pueritia, meminimus optimè ſæpe: nec hoc alia de cauſa poteſt accidere, nisi quòd usitatæ res facilè e memoria elabuntur, insignes & novæ manent diutius.

36. Solis exortus, curſus, occaſus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipſes ſolis mirantur, quia rarò accidunt, & ſolis *eclipſes* magis mirantur, quàm lunæ, quoniam hæ

crebriores ſunt. Docet ergo ſe natura, vulgari & usitatâ re non exſuſcitari: novitate verò & inſigni quodam negotio commoveri. Imitetur igitur ars naturam, & quod ea desiderat, inveniat: quod oſtendit, ſequatur. Nihil eſt enim, quod aut natura extremum invenerit, aut doctrina primum: ſed rerum principia ab ingenio profecta ſunt, & exitus diſciplinâ comparantur.

37. Imagines igitur nos in eo genere conſtituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime poteſt: id accidet, si quàm maximè notas similitudines conſtituemus: si non mutas, nec vagas, ſed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliquâ re exornabimus, ut si coronis, aut veſte purpureâ, quò nobis notatior sit similitudo: aut si quâ re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubricâ delibutam inducemus, quò magis insignita sit forma; aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus: nam ea res quoque faciet, ut faciliùs meminiſſe possimus. Nam, quas res veras facilè meminimus, eaſdem fictas & diligenter notatas meminiſſe non eſt difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causâ celèriter animo percurramus.

XXIII. Scio, pleroſque Græcos, qui de memoria ſcripſerunt, feciſſe, ut multorum verborum imagines conſcriberent, uti, qui eas ediſcere vellent, paratas haberent, ne quid in quærendo operæ conſumerent. Quorum rationem aliquot de causis improbamus: primùm, quòd in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille ver-

borum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc valere, quum ex infinita verborum copia, modò aliud, modò aliud nos verbum meminiſſe oportebit? Deinde cur volumus ab induſtria quemquam removere, ut ne quid ipſe quærat, quum illi omnia parata quæſitaque tradamus? Præterea ſimilitudine aliâ alius magis commovetur. Nam ut ſæpe formam ſi quam ſimilem cuipiam dixerimus eſſe, non omnes habemus aſſenſores, quòd alii videtur aliud; ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notæ ſint, eæ parum videantur inſignes aliis. Quare ſibi quemque ſuo commodo convenit imagines comparare. Poſtremò præceptoris eſt docere, quemadmodum quæri quidque conveniat, & unum aliquod, aut alterum, non omnia, quæ ejus generis erunt, exempli causâ ſubjicere, quò res poſſit eſſe dilucidior: ut quum de procemiis quærendis diſputamus, rationem damus quærendi, non mille procemiorum genera conſcribimus; ita arbitramur de imaginibus fieri convenire.

XXIV. Nunc, ne fortè verborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipſarum memoriâ rerum contentus ſis, quòd & utiliores ſint, & plus habeant facilitatis; admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere, eos, qui velint res faciliores ſine labore & moleſtia facilè meminiſſe, in rebus difficilioribus eſſe antè exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut verſus meminiſſe poſſimus, ſed ut hac exercitatione, illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur; ut ab hac difficili conſuetudine ſine labore ad illam facilitatem tranſire poſſimus. D iv

40. Sed quum in omni diſciplina infirma eſt artis præceptio sine ſumma assiduitate exercitationis, tum verò in μνημονικοῖς minimùm valet doctrina, niſi induſtriâ, ſtudio, labore, diligentiâ comprobetur. Quàm plurimos locos ut habeas, & quàm maximè ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conveniet. Non enim sicut a ceteris ſtudiis abducimur nonnumquam occupatione, ita ab hac re nos poteſt cauſa deducere aliqua. Numquam eſt enim, quin aliquid memoriæ tradere velimus, & tum maximè, quum aliquo majore negotio detinemur. Quare quum sit utile, facilè meminiſſe, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris exiſtimare, utilitate cognitâ. Pluribus verbis ad eam te hortari non eſt ſententia, ne aut tu noſtro, aut nos tuo ſtudio diffiſi; aut minùs, quàm res poſtulat, dixiſſe videamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus, tu primas quaſque partes in animo frequenta, &, quod maximè neceſſe eſt, exercitatione confirma.

LIBER IV.

I. QUONIAM in hoc libro, C. Herenni, de elocutione conſcripſimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, noſtris exemplis usi ſumus; & id fecimus præter conſuetudinem Græcorum, qui de hac re ſcripſerunt; neceſſariò faciendum eſt, ut paucis rationem noſtri consilii demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non ſtudio, ſatis erit signi, quòd in ſuperioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti ſumus. Nunc, si pauca, quæ res poſtulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum eſt artis, ita, ut inſtituimus, perſolvemus. Sed faciliùs noſtram rationem intelliges, si priùs, quid illi dicant, cognoveris. Compluribus de causis putant oportere, quum ipsi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuſcujuſque generis ab oratore, aut poëta probato ſumptum ponere exemplum. Et primùm ſe id modeſtiâ commotos facere dicunt, propterea quòd videatur eſſe oſtentatio quædam, non ſatis habere præcipere de artificio, ſed ipſos etiam videri velle artificiosè gignere exempla: hoc eſt, inquiunt, oſtentare ſe, non oſtendere artem.

2. Quare pudor in primis eſt ad eam rem impedimento, ne nos ſolos probare, nos amare, alios contemnere & deridere videamur. Etenim quum possimus ab Ennio ſumptum, aut a Graccho ponere exemplum, videtur eſſe arrogantia, illa relinquere, & ad ſua devenire. Præterea exempla teſtimoniorum locum obtinent: id enim, quod

D v

admonuerit, & leviter fecerit præceptio, exemplo, ſicut teſtimonio, comprobatur. Non igitur ridiculus ſit, ſi quis in lite, aut in judicio, domeſticis teſtimoniis pugnet, & ſui ipsius abutatur exemplo? Ut enim teſtimonium, ſic exemplum, rei confirmandæ cauſâ ſumitur. Non ergo oportet hoc, niſi a probatiſſimo ſumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipſum confirmationis. Etenim neceſſe eſt, aut ſe omnibus anteponant, & ſua maximè probent; aut negent optima eſſe exempla, quæ a probatiſſimis oratoribus, aut poëtis ſumpta ſunt. Si ſe omnibus anteponant, intolerabili arrogantiâ ſunt. Si quos ſibi præponant, & eorum exempla ſuis exemplis non putent præſtare, non poſſunt dicere quare ſibi illos anteponant.

II. Quid igitur ipſa auctoritas antiquorum? Nam quum res probabiliores, tum hominum ſtudia, ad imitandum alacriora reddit: immo erigit omnium cupiditates, & acuit induſtriam, quum ſpes injecta eſt, poſſe imitando, Gracchi, aut Craſſi conſequi facultatem. Poſtremò hoc ipſum eſt ſummum artificium, res varias & diſpares in tot poëmatis & orationibus ſparſas, & vagè disjectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum ſub singulos artis locos ſubjicere poſſis. Hoc ſi induſtriâ ſolùm fieri poſſet, tamen eſſemus laudandi, quum talem laborem non fugiſſemus: nunc verò ſine ſummo artificio non poteſt fieri. Quis eſt enim, qui, non ſummè quum teneat artem, poſſit ea, quæ jubeat ars, de tanta, & tam diffuſa ſcriptura notare, & ſeparare? Ceteri, quum legunt orationes bonas aut poëmata, probant oratores, & poëtas, neque intelligunt, quâ re com-

moti probent : quòd ſcire non poſſunt, ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maximè delectet. At is, qui & hæc omnia intelligit, & idonea maximè eligit, & omnia in arte maximè ſcribenda, redigit in singulas rationes præceptionis, neceſſe eſt ejus rei ſummus artifex sit. Hoc igitur ipſum maximum artificium eſt, in arte ſua poſſe & alienis exemplis uti.

4. Hæc illi quum dicunt, magis nos auctoritate ſuâ commovent, quàm veritate diſputationis. Illud enim veremur, ne cui ſatis sit ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea parte ſteterint ii, qui & inventores hujus artificii fuerunt, & vetuſtate jam ſatis omnibus probati ſunt. Quòd si, illorum auctoritate remotâ, res omnes volent cum re comparare, intelligent, non omnia eſſe concedenda antiquitati.

III. Primum igitur, quod ab eis de modeſtia dicitur, videamus, ne nimiùm pueriliter proferatur. Nam si tacere, & nihil ſcribere modeſtia eſt, cur quidquam ſcribunt, aut loquuntur? Sin aliquid ſuum ſcribunt; cur, quò ſeciùs omnia ſcribant, impediuntur modeſtiâ? Quasi si quis ad Olympiacum venerit curſum, & ſteterit, ut mittatur, impudenteſque illos dicat eſſe, qui currere cœperint, ipſe intra carceres ſtet, & narret aliis, quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis curſitarint. Sic iſti, quum in artis curriculum deſcenderunt, illos, qui in eo, quod eſt artificii, elaborent, aiunt facere immodeſtè; ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poëtam laudant, aut ſcripturam, sic ut in ſtadium artis rhetoricæ prodire non audeant.

5. Non ausim dicere, ſed tamen vereor, ne

qua in re laudem modeſtiæ venentur, in ea ipſa re ſint impudentes. Quid enim tibi vis? aliquis inquiet: artem tuam ſcribis: gignis nobis novas præceptiones: eas ipſe confirmare non potes; ab aliis exempla ſumis: vide ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam si eorum volumina prehenderint antiqui oratores, & poëtæ, & ſuum quiſque de libris ſuſtulerit; nihil iſtis, quod ſuum velint, relinquetur. At exempla, quoniam teſtimoniorum similia ſunt, item convenit, ut teſtimonia, ab hominibus probatissimis ſumi. Primùm omnium exempla ponuntur hîc non confirmandi, neque teſtificandi cauſâ, ſed demonſtrandi. Non enim quum dicimus eſſe exornationem, quæ, verbi cauſâ, conſtet ex similiter desinentibus verbis, & ponimus hoc exemplum a Craſſo, *quibus poſſumus, & debemus*, non teſtimonium collocamus, ſed exemplum. Hoc igitur intereſt inter exemplum, & teſtimonium: exemplo demonſtratur id, quod dicimus, cujuſmodi sit; teſtimonio, eſſe illud ita, ut nos dicimus, confirmatur.

6. Præterea oportet teſtimonium cum re convenire: aliter enim rem non poteſt confirmare: at id, quod illi faciunt, cum re non convenit. Quid ita? quia pollicentur artem ſe ſcribere, & exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem neſcierunt. Tum quis eſt, qui possit id, quod de arte ſcripſerit, comprobare, nisi aliquid ſcribat ex arte? Contráque faciunt, quàm polliceri videntur: nam quum ſcribere artem inſtituunt, videntur dicere ſe excogitaſſe, quod alios docerent; quum verò ſcribunt, oſtendunt nobis, quid alii excogitarint.

IV. At hoc ipſum difficile eſt, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrùm laborioſum, an artificioſum? Si laborioſum, non ſtatim præclarum: ſunt enim multa laborioſa, quæ si faciatis, non continuò gloriemini; nisi fortè etiam, si veſtrâ manu fabulas, aut orationes totas tranſcripsiſſetis, glorioſum putaretis. Sin autem iſtud artificium egregium dicitis; videte, ne inſueti rerum majorum videamini, si vos parva res, sicuti magna, delectat. Nam iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt, ſed sine ſummo artificio multi.

7. Quiſquis enim audierit de arte paulò plus, in elocutione præſertim, omnia videre poterit, quæ ex arte dicuntur; facere nemo poterit, nisi eruditus: ita, ut si de tragœdiis Ennii velis ſententias eligere, aut de Pacuvianis periodos, quia planè rudis id facere nemo poterit, quum feceris, te litteratissimum putes, ineptus sis; propterea quòd id facilè faciat quivis mediocriter litteratus: item si, quum ex orationibus, aut poëmatis elegeris exempla, quæ certis signis artificii notata ſunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissimè te feciſſe putes, erres; propterea quòd iſto signo videmus te nonnihil ejus ſcire: aliis signis, multa ſcire intelligimus. Quòd si artificioſum eſt intelligere quæ ſunt ex arte ſcripta, multò eſt artificiosius, ipſum ſcribere ex arte. Qui enim ſcribit artificioſè, ab aliis commodè ſcripta facilè intelligere poterit: qui eliget facilè, non continuò ipſe commodè ſcribit. Et, si eſt maximè artificioſum, alio tempore utantur eâ facultate, non tum, quum parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Poſtremò, in eo vim artificii conſumant,

ut ipsi ab aliis potiùs eligendi, quàm aliorum boni electores exiſtimentur. Contra ea, quæ ab iis dicuntur, qui dicunt alienis ſe exemplis uti oportere, ſatis eſt dictum. Nunc, quæ ſeparatim dici poſſunt, consideremus.

V. Dicimus ergo, eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare, tum etiam magis delinquere, quòd a multis exempla ſumant: ſed de eo, quod poſtea diximus, antè videamus. Si concederem, aliena oportere aſſumere exempla, vincerem unius oportere: primùm, quòd contra hoc nulla ſtaret eorum ratio: liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res ſuppeditaret exempla, vel poëtam, vel oratorem, cujus auctoritate niterentur. Deinde intereſt magni ejus, qui diſcere vult, utrùm unum omnia, an omnia neminem, ſed aliud alium putet conſequi poſſe. Si enim putabit poſſe omnia penes unum consiſtere, ipſe quoque ad omnium nitetur facultatem: sin id deſperabit, in paucis ſe exercebit; ipsis enim contentus erit. Nec mirum, quum ipſe præceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Lælio, a Scipione, Galba, Porcina, Craſſo, Antonio, ceteriſque; item ſumptis aliis a poëtis, & hiſtoriarum ſcriptoribus, neceſſe erit, cum, qui diſcet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca vix potuiſſe ſumi.

8. Quare ſi unius alicujus eſſe similem ſatis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, ſolum habere ſe poſſe diffidet: ergo inutile eſt ei, qui diſcere vult, non putare unum poſſe omnia. Igitur nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla ſumpsiſſent: nunc hoc signi eſt, ipſos artis ſcrip-

tores non putaſſe unum potuiſſe in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque ſua protulerunt, neque unius alicujus, aut denique duorum, ſed ab omnibus oratoribus, & poëtis exempla ſumpſerunt. Deinde, si quis velit artem demonſtrare, nihil prodeſſe ad diſcendum, non malè utatur hoc adjumento, quòd unus omnes artis partes conſequi nemo potuerit. Quod igitur juvat eorum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum eſt, ipſum ſcriptorem artis ſuo judicio comprobare? Ergo ab uno ſumenda fuiſſe docuimus exempla, si ſemper aliunde ſumerentur.

VI. Nunc omnino aliunde sic intelligemus ſumenda non fuiſſe. Primùm omnium, quod ab artis ſcriptore affertur exemplum, de ejus artificio debet eſſe, non ut si quis purpuram aut aliud quippiam vendens, dicat, Sume a me, ſed hujus exemplum aliunde rogabo, tibique oſtendam. Si merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis; ut si acervos ſe dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant, quod oſtendant: si Triptolemus, quum hominibus ſemen largiretur, ipſe ab aliis id hominibus mutuaretur: aut si Prometheus, quum mortalibus ignem dividere vellet, ipſe a vicinis cum teſta ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculus videretur? Iſti magiſtri, omnium dicendi præceptores, non videntur sibi ridiculè facere, quum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quærunt. Si, qui ſe fontes maximos, penitus abſconditos, aperuiſſe dicat, & hoc, sitiens quàm maximè, loquatur, neque habeat qui sitim ſedet, non rideatur? Iſti quum non modò dominos ſe fontium, ſed ſe ipſos fontes eſſe dicant, & omnium rigare debeant ingenia,

non putant fore ridiculum, si, quum id polliceantur aliis, areſcant ipsi siccitate. Chares a Lyſippo ſtatuas facere non iſto modo didicit, ut Lyſippus caput oſtenderet Myronis, brachia Praxitelis; pectus Polycleti: ſed omnia coràm magiſtrum facientem videbat, ceterorum opera vel ſuâ ſponte conſiderare poterat.

VII. Iſti credunt, eos, qui hæc velint diſcere, aliâ ratione doceri poſſe commodiùs. Præterea ne poſſunt quidem ea, quæ ſumuntur ab aliis exempla, tam eſſe accommodata ad artem, quàm propria; propterea quòd in dicendo leviter unuſquiſque locus plerumque tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo expreſsè conſcripta ponere oportet exempla, ut in artis formam convenire poſſint: & pòſt in dicendo, ne poſſit ars eminere & ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoſcatur, ſuis exemplis melius eſt uti. Poſtremò hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem, quòd nomina rerum Græca, quæ convertimus, ea remota ſunt a conſuetudine: quæ enim res apud noſtros non erant, earum rerum nomina non poterant eſſe uſitata. Ergo hæc aſperiora primò videantur neceſſe eſt, idque fiet rei, non noſtrâ, difficultate. Reliquum ſcripturæ conſumetur in exemplis. Hæc aliena si poſuiſſemus, factum eſſet, ut, quod commodiùs eſſet in hoc libro, id noſtrum non eſſet; quod aſperius, & inuſitatum, id propriè nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de cauſis, quum artis inventionem Græcorum probaſſemus, exemplorum rationem ſecuti non ſumus. Nunc tempus poſtulat, ut ad elocutionis præcepta tranſeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primùm

dicemus, quibus in generibus ſemper omnis oratoria elocutio debeat eſſe. Deinde oſtendemus quas res ſemper habere debeat.

VIII. Figuræ orationis ſunt tres, quas figuras alii genera nominaverunt, in quibus omnis oratio non vitioſa conſumitur; unam gravem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. Gravis eſt, quæ conſtat ex verborum gravium lævi & ornata conſtructione. Mediocris eſt, quæ conſtat ex humiliore, neque tamen ex infima & pervulgatissima verborum dignitate. Attenuata eſt, quæ demiſſa eſt uſque ad usitatissimam puri ſermonis conſuetudinem. In gravi figura conſumetur oratio, si quæ cujuſque rei poterunt ornatissima verba reperiri, sive propria, sive tranſlata, sive extranea, ad unamquamque rem accommodabuntur: &, si graves ſententiæ, quæ in amplificatione, & commiſeratione tractantur, eligentur: &, si exornationes ſententiarum, aut verborum, quæ gravitatem habebunt, de quibus pòſt dicemus, adhibebuntur.

12.In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: *Nam quis eſt veſtrûm, Judices, qui ſatis idoneam possit in eum pœnam excogitare, qui prodere hoſtibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc ſcelere comparari, quod huic maleficio dignum ſupplicium poteſt inveniri? In iis, qui violaſſent ingenuum, matremfamilias conſtupraſſent, pulsaſſent aliquem, aut poſtremò necaſſent, maxima ſupplicia majores noſtri conſumpserunt: huic truculentissimo, ac nefario facinori singularem pœnam non reliquerunt. Atque in aliis maleficiis ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato injuria pervenit; hujus ſceleris qui ſunt affines, uno consilio uni-*

verſis civibus atrociſſimas calamitates machinantur. O feros animos! ô crudeles cogitationes! ô derelictos homines ab humanitate! quid agere auſi ſunt, aut cogitare potuerunt? quo pacto hoſtes, revulsis majorum ſepulcris, dejectis mœnibus, ovantes irruerent in civitatem: quo modo deûm templis ſpoliatis, optimatibus trucidatis, aliis arreptis in ſervitutem, matribusfamilias & ingenuis ſub hoſtilem libidinem ſubjectis, urbs acerbiſſimo concidat incendio conflagrata: qui ſe non putant, id, quod voluerint, ad exitum perduxiſſe, niſi ſanctiſſimæ patriæ miſerandum ſcelerati viderint cinerem. Nequeo verbis conſequi, Judices, indignitatem rei: ſed negligentiùs id fero, quia vos mei non indigetis. Veſter enim vos animus amantiſſimus reipublicæ facilè edocet, ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea civitate, quam ipſe ſpurciſſimorum hoſtium dominatu nefario voluerit obruere.

IX. In mediocri figura verſabitur oratio, ſi hæc, ut antè dixi, aliquantulum demiſerimus, neque tamen ad infimum deſcenderimus, sic: *Quibuscum bellum gerimus, Judices, videtis; cum ſociis, qui pro nobis pugnare, & imperium noſtrum nobiſcum ſimul virtute & induſtriâ conſervare ſoliti ſunt. Hi quum ſe, & opes ſuas, & copiam neceſſariorum norunt; tum verò nihilominus propter propinquitatem, & omnium rerum ſocietatem, quid in omnibus rebus populus Romanus poſſet, ſcire & æſtimare poterant. Hi, quum deliberaſſent nobiſcum bellum gerere, quæſo, quæ res erat, quâ freti bellum ſuſcipere conarentur, quum multò maximam ſociorum partem in officio manere intelligerent? quum ſibi non multitudinem militum, non idoneos*

imperatores, non pecuniam publicam praſtò eſſe viderent? non denique ullam rem, quæ pertineat ad bellum adminiſtrandum? Si cum finitimis de finibus bellum gererent; ſi totum certamen in uno prælio poſitum putarent: tamen omnibus rebus inſtructiores, ac paratiores venirent; nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim vi, partim voluntate conſenſerunt, quum aut armis, aut liberalitate a populo Romano ſuperati eſſent, ad ſe transferre tantulis viribus conarentur. Quæret aliquis. Quid Fregellani, non ſuâ ſponte conati ſunt? Eò quidem minùs iſti facilè conarentur, quò, illi quemadmodum deſciſſent, videbant. Nam rerum imperiti, qui uniuſcujuſque rei de rebus antè geſtis exempla petere non poſſunt, ii per imprudentiam facillimè deducuntur in fraudem: at ii, qui ſciunt, quid aliis acciderit, ſuis rationibus poſſunt providere. Nullâ igitur re inducti, nullâ ſpe freti arma ſuſtulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuiſſe, ut imperium populi Romani tentare auderet, nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuiſſe neceſſe eſt. Quid aliud, niſi id, quod dico, poteſt eſſe?

X. In attenuato figuræ genere, quod ad infimum, & quotidianum ſermonem demiſſum eſt, hoc erit exemplum. *Nam, ut fortè hic in balneas venit, cœpit, poſtquam perfuſus eſt, defricari. Deinde, ubi viſum eſt, ut in alveum deſcenderet, ecce ibi iſte de transverſo, Heus, inquit, adoleſcens, pueri tui modò me pulſaverunt, ſatisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter conſuetudinem appellatus eſſet, erubuit. Iſte clariùs eadem, & alia dicere cœpit. Hic vix tandem in-*

quit, Sine me conſiderare. Tum verò iſte cœpit clamare voce iſtâ, quæ vel facilè cuivis rubores elicere poſſet: Ita petulans es, atque acer, ut ne ad ſolarium quidem idoneus, ut mihi videtur, ſed ponè ſcenam, & in ejuſmodi locis exercitatus sis. Conturbatus eſt adoleſcens; nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas verſarentur, imperito ejuſmodi conviciorum. Ubi enim iſte vidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimento facere poſſet?

15. Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata verborum conſtructio quædam, & item alia in gravitate, alia posita in mediocritate. Eſt autem cavendum, ne, dum hæc genera conſectamur, in finitima & propinqua vitia veniamus. Nam gravi figuræ, quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt, quæ rectè videbitur appellari, si ſufflata nominabitur. Nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur ſæpe; ita gravis oratio ſæpe imperitis videtur ea, quæ turget, & inflata eſt, quum aut novis, aut priſcis verbis, aut duriter aliunde tranſlatis, aut gravioribus, quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc modo: *Nam qui perduellionibus venditat patriam, non ſatis ſupplicii dederit, si præceps in Neptunias depultus erit lacunas. Pœnitet igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt, campos ſuſtulit pacis.* In hoc genus plerique quum declinaſſent, & ab eo, quò profecti ſunt, aberraverunt, & ſpecie gravitatis falluntur, nec proſpicere poſſunt orationis tumorem.

XI. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, si pervenire eò non poterunt, errantes

perveniunt ad confine genus ejus generis, quod appellamus fluctuans, & diſſolutum; eò quòd sine nervis, & articulis fluctuat huc & illuc, nec poteſt confirmatè, neque viriliter ſeſe expedire. Id eſt hujuſmodi: *Socii noſtri quum belligerare nobiſcum vellent, profectò ratiocinati eſſent etiam atque etiam, quid poſſent facere, si quidem ſuâ ſponte facerent, & non haberent hic adjutores multos, & malos homines, & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere.* Non poteſt hujuſmodi ſermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. Qui non poſſunt in illa facetissima verborum attenuatione commodè verſari, veniunt ad aridum & exſangue genus orationis, quod non alienum eſt exile nominari, cujuſmodi eſt hoc: *Nam iſtic ille ad balneas acceſſit; ad hunc poſtea dicit, hic tuus ſervus me pulſavit. Poſtea dicit hic illi, considerabo. Pòſt ille huic convicium fecit, & magis magiſque præſentibus multis clamavit.* Frivolus hic quidem jam, & illiberalis eſt ſermo. Non enim adeptus eſt id, quod habet attenuata figura, puris verbis & electis compositam orationem. Omne genus orationis, & grave, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus pòſt loquemur: quæ si raræ diſponentur, diſtinctam, sicuti coloribus; si crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendò commutari oportet, ut gravem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facilè ſatietas varietate vitetur.

XII. Quoniam, quibus in generibus elocutio

verſari debeat, dictum eſt, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maximè admodum oratori accommodata eſt, tres res in ſe debet habere, elegantiam, compoſitionem, dignitatem. Elegantia eſt, quæ facit, ut unumquidque purè, & apertè dici videatur: hæc diſtribuitur in Latinitatem, & explanationem. Latinitas eſt, quæ ſermonem purum conſervat, ab omni vitio remotum. Vitia in fermone, quominus is Latinus sit, duo poſſunt eſſe, ſolœciſmus, & barbariſmus: ſolœciſmus eſt, quum verbis pluribus conſequens verbum ſuperiori non accommodatur: barbariſmus eſt, quum verbum aliquod vitioſè effertur. Hæc quâ ratione vitare possimus, in arte Grammatica dilucidè diſcemus. Explanatio eſt, quæ reddit apertam & dilucidam orationem: ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis, & propriis. Usitata ſunt ea, quæ verſantur in ſermone, & conſuetudine quotidiana: propria, quæ ejus rei verba ſunt, aut eſſe poſſunt, qua de loquemur.

18. Compoſitio eſt verborum conſtructio, quæ facit omnes partes orationis æquabiliter perpolitas. Ea conſervabitur, si fugiemus crebras vocalium concurſiones, quæ vaſtam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc eſt: *Baccæ æneæ amœnissimæ impendebant:* & si vitabimus ejuſdem litteræ nimiam assiduitatem; cui vitio verſus hic erit exemplo: nam hîc nihil prohibet in vitiis, alienis exemplis uti. *O Tite, tute, Tati, tibi, tanta, tyranne, tuliſti.* Et hic ejuſdem poëtæ: *Quidquam quiſquam cuiquam quod conveniat, neget.* Et, si ejuſdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea eſt hujuſmodi: *Nam cujus rationis ratio non exſtat, ei rationi ratio non eſt ſidem habere.* Et, si non ute-

mur continenter ſimiliter cadentibus verbis, hoc modo: *Flentes, plorantes, lacrymantes, obteſtantes.* Et, ſi verborum transjectionem vitabimus, niſi quæ erit concinna; qua de re poſteriùs loquemur: quo in vitio eſt Lucilius aſſiduus, ut hoc eſt in priore libro: *Has res ad te ſcriptas, Luci, miſimus, Æli.* Item fugere oportet longam verborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris ſpiritum lædit. His vitiis in compoſitione vitatis, reliquum operis conſumendum eſt in dignitate.

XIII. Dignitas eſt, quæ reddit ornatam orationem, varietate diſtinguens. Hæc in verborum & ſententiarum exornationem dividitur. Verborum exornatio èſt, quæ ipſius ſermonis inſignitâ continetur perpolitione. Sententiarum exornatio eſt, quæ non in verbis, ſed in ipſis rebus quamdam habet dignitatem. Repetitio eſt, quum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus ſimilibus & diverſis principia ſumuntur, hoc modo; *Vobis iſtud attribuendum eſt, vobis gratia habenda, vobis res iſta erit honori.* Item, *Scipio Numantiam ſuſtulit, Scipio Carthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem ſervavit.* Item, *Tu in forum prodire, tu lucem conſpicere tu in horum conſpectum venire conaris? audes verbum facere? audes quidquam ab iſtis petere? audes ſupplicium deprecari? Quid eſt, quod poſſis defendere? quid eſt, quod audeas poſtulare? quid eſt, quod tibi putes concedi oportere? Non jusjurandum reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non denique in omni dedecore volutatus es?* Hæc exornatio, quum multum venuſtatis habet, tum gravitatis & acrimoniæ plu-

rimum. Quare videtur eſſe adhibenda & ad ornandam, & ad augendam orationem. Converſio eſt, per quam non, ut antè, primum repetimus verbum, ſed ad poſtremum continenter revertimur, hoc modo: *Pœnos populus Romanus juſtitiâ vicit, armis vicit, liberalitate vicit.* Item, *ex quo tempore concordia de civitate ſublata eſt, libertas ſublata eſt, fides ſublata eſt, amicitia ſublata eſt, reſpublica ſublata eſt.* Item, *C. Lælius homo navus erat, ingenioſus erat, doctus erat, bonis viris & ſtudioſis amicus erat. Ergo in civitate primus erat.* Item, *Nam quum iſtos, ut abſolvant te, rogas: ut pejerent, rogas: ut exiſtimationem negligant, rogas: ut leges populi Romani tuæ libidini largiantur, rogas.*

XIV. Complexio eſt, quæ utramque complectitur exornationem, & hanc, & quam antè expoſuimus, ut & repetatur idem primum verbum ſæpius, & crebrò ad idem poſtremum revertamur, hoc modo: *Qui ſunt, qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienses. Qui ſunt, qui crudele bellum in Italia geſſerunt? Carthaginienses. Qui ſunt, qui Italiam deformaverunt? Carthaginienſes. Qui sunt, qui sibi poſtulant ignoſci? Carthaginienſes. Videte ergo, quid conveniat eos impetrare.* Item, *Quem ſenatus damnarit, quem populus Romanus damnarit, quem omnium exiſtimatio damnarit, eum vos ſententiis veſtris abſolvetis?* Traductio eſt, quæ facit, ut quum idem verbum crebriùs ponatur, non modò non offendat animum, ſed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: *Qui nihil habet in vita jucundius vitâ, is cum virtute vitam non poteſt colere.* Item, *Eum tu hominem appellas, qui ſi fuiſſet homo, num-*

quam

quam tam crudeliter vitam hominis petiiſſet. At erat inimicus. Ergo inimicum ſic ulciſci voluit, ut ipſe ſibi reperiretur inimicus? Item, *Divitias sine divitum eſſe: tu verò virtutem præfer divitiis. Nam si voles divitias cum virtute comparare, vix ſatis idoneæ tibi videbuntur divitiæ, quæ virtutis pediſſequæ sint.*

21. Ex eodem genere exornationis eſt, quum idem verbum modò ponitur in hac, modò in altera re, hoc modo: *Cur eam rem tam ſtudiosè curas, quæ multas tibi dabit curas?* Item, *Amari jucundum sit, si curetur, ne quid insit amari.* Item, *Veniam ad vos, si mihi ſenatus det veniam.* In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propoſitæ ſunt, non inopiâ verborum fit, ut ad idem verbum redeatur ſæpius; ſed ineſt feſtivitas quædam, quæ faciliùs auribus dijudicari, quàm verbis demonſtrari poteſt.

XV. Contentio eſt, quum ex contrariis verbis aut rebus oratio conficitur, hoc pacto: *Habet aſſentatio jucunda principia, eadem exitus amariſsimos affert.* Item, *Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes.* Item, *In otio tumultuaris, in tumultu ſolus es otioſus. In re frigidissima cales, in ferventissima friges. Tacito quum opus eſt, clamas: ubi loqui convenit, obmuteſcis. Ades? abeſſe vis: abes? reverti cupis. In pace bellum quæritas: in bello pacem desideras. In concione de virtute loqueris, in prælio præ ignavia tubæ ſonitum perferre non potes.* Hoc genere si diſtinguemus orationem, & ornati & graves poterimus eſſe.

22. Exclamatio eſt, quæ conficit significationem doloris, aut indignationis alicujus, per ho-

minis, aut urbis, aut loci, aut rei cujuſpiam compellationem, hoc modo: *Te nunc alloquor, Africane, cujus mortui quoque nomen ſplendori ac decori eſt civitati. Tui clarissimi nepotes ſuo ſanguine aluerunt inimicorum crudelitatem.* Item, *O perfidioſa Fregellæ., quàm facilè ſcelere veſtro contabuiſtis! ut, cujus nitor urbis Italiam nuper illustravit, ejus nunc vix fundamentorum reliquiæ maneant.* Item, *Bonorum insidiatores latrocinio vitam innocentissimi cujuſque petiſtis: tantamne ex iniquitate judiciorum veſtris calumniis aſſumitis facultatem?* Hac exclamatione si loco utemur, & rarò, & quum rei magnitudo poſtulare videbitur, ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus. Interrogatio non omnis gravis eſt, neque concinna, ſed hæc, quæ, quum enumerata ſunt ea, quæ obſunt cauſæ adverſariorum, confirmat ſuperiorem orationem, hoc pacto: *Quum igitur hæc omnia faceres, diceres, adminiſtrares, utrùm animos ſociorum ab republica removebas, & alienabas, an non?* Et, *utrùm aliquem exornari oportuit, qui iſta prohiberet, ac fieri non sineret, an non?*

XVI. Ratiocinatio eſt, per quam ipsi a nobis rationem poſcimus, quare quidque dicamus, & crebrò noſmet a nobis petimus uniuſcujuſque propositionis explanationem: ea eſt hujuſmodi. *Majores noſtri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici judicio multorum maleficiorum convictam putabant: quo pacto? quoniam, quam impudicam judicarant, eam veneficii quoque damnatam exiſtimabant. Quid ita? quia neceſſe eſt, eam, quæ ſuum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos iſtos? virum, pa-*

rentes, ceteros, ad quos videt ſui dedecoris infamiam pertinere. Quid poſtea? quos tantopere timeat, eos neceſſe eſt, ut, quoquo modo poſſit, veneficio petat. Cur? quia nulla poteſt honeſta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconſideratam. Quid veneficii damnatam? quid? putabant impudicam quoque neceſſariò. Quare? quia nulla faciliùs ad id maleficium cauſa, quàm turpis amor, & intemperans libido commovere potuit: quum, cujus animus mulieris eſſet corruptus, ejus corpus caſtum eſſe non putaverunt. Quid in viris? idemne hoc obſervabant? minimè. Quid ita? quia viros ad unumquodque maleficium ſingulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, *Bene majores noſtri hoc comparaverunt, ut neminem regem, quem armis cepiſſent, vitâ privarent. Quid ita? quia, quam nobis facultatem fortuna dediſſet, iniquum erat in eorum ſupplicio conſumere, quos eadem fortuna paulò antè in ampliſſimo ſtatu collocarat. Quid quòd exercitum contrà duxit? deſino meminiſſe. Quid ita? quia viri fortis eſt, qui de victoria contendant, eos hoſtes putare; qui victi ſunt, eos homines judicare, ut poſſit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si viciſſet, num idem feciſſet? non profectò tam ſapiens fuiſſet. Quid igitur ei parcis? quia talem ſtultitiam contemnere, non imitari conſuevi.* Hæc exornatio ad ſermonem vehementer accommodata eſt, & animum auditoris retinet attentum, tum venuſtate ſermonis, tum rationum exſpectatione.

XVII. Sententia eſt oratio ſumpta de vita, quæ aut quid ſit, aut quid eſſe oporteat in vitâ,

breviter oſtendit, hoc modo : *Difficile eſt primùm virtutes revereri, qui ſemper ſecundâ fortunâ ſit uſus.* Item, *Liber is eſt exiſtimandus, qui nulli turpitudini ſervit.* Item, *egens æquè eſt is, qui non ſatis habet, & is cui nihil ſatis poteſt eſſe.* Item, *Optima vivendi ratio eſt eligenda : eam jucundam conſuetudo reddet.* Hujuſmodi ſententiæ simplices non ſunt improbandæ, propterea quòd habet brevis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum eſt genus ſententiæ, quod confirmatur ſubjectione rationis, hoc modo : *Omnes bene vivendi rationes in virtute ſunt collocandæ, propterea quòd ſola virtus in sua poteſtate eſt ; omnia præter eam ſubjecta ſunt fortunæ dominationi.* Item, *Qui fortunis alicujus inducti amicitiàm ejus ſecuti sunt, hi, simul ac fortuna dilapſa eſt, devolant omnes. Quum enim recessit ea res, quæ fuit conſuetudinis cauſa, nihil ſupereſt, quare possint in amicitia retineri.* Sunt item ſententiæ, quæ dupliciter efferuntur sine ratione, & cum ratione. Hoc modo sine ratione : *Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortunæ ſe putant fugiſſe. Sapienter cogitant, qui temporibus ſecundis caſus adverſos reformidant.*

25. Cum ratione, hoc pacto : *Qui adoleſcentium peccatis ignoſci putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa non eſt impedimento bonis ſtudiis : at hi ſapienter faciunt, qui adoleſcentes maximè caſtigant, ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri poſſunt, eas in ætate maturissima velint comparare.* Sententias interponi raró convenit, ut rei actores, non vivendi præceptores eſſe videamur. Quum ita interponentur, multum af-

BIBL. NAZ. CENTRALE FIRENZE

ferent ornamenti : neceſſe eſt enim comprobet eam tacitus auditor, quum ad cauſam videat accommodari rem certam, ex vita & moribus ſumptam.

XVIII. Contrarium idem ferè eſt, quod contentio. Contrarium eſt, quod ex rebus diverſis duabus, alteram breviter & facilè confirmat, hoc pacto : *Nam, qui ſuis rationibus inimicus fuerit ſemper, eum quomodo alienis rebus amicum fore ſperes?* Et item, *Nam, quem in amicitia perfidioſum cognoveris, eum quare putes inimicitias cum fide habere poſſe* : Et, *Qui privatus intolerabili ſuperbiâ fuerit, eum commodum, & ſui cognoſcentem videre in poteſtate, quis ſperet?* Et, *Qui in ſermonibus & conventu amicorum verum dixerit numquam, eum ſibi in concionibus credis a mendacio temperaturum?* Item, *Quos ex collibus dejecimus, cum iis in campo metuimus dimicare? Qui quum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant; hi poſtquam pauciores ſunt, metuimus, ne ſint ſuperiores?* Hoc exornationis genus brevibus & continuatis verbis perfectum eſſe debet, & quum commodum eſt auditu, propter brevem & abſolutam concluſionem; tum verò vehementer, id, quod opus eſt oratori, comprobat contrariâ re, & ex eo, quod dubium non eſt, expedit illud, quod dubium eſt, ut aut dilui non poſſit, aut multò difficillimè poſſit.

XIX. Membrum orationis appellatur res breviter abſoluta ſine totius ſententiæ demonſtratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo : *Et inimico proderas.* Id eſt unum, quod appellatur membrum : deinde hoc excipiatur oportet ab altero ; *Et amicum lædebas.* Ex duobus

membris hæc exornatio poteſt conſtare : ſed commodiſsima & abſolutiſsima eſt, quæ ex tribus conſtat, hoc pacto : *Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non conſulebas.* Item, *Nec reipublicæ conſuluiſti, nec amicis profuiſti, nec inimicis reſtitiſti.* Articulus dicitur, quum ſingula verba intervallis diſtinguuntur cæsâ oratione, hoc modo : *Acrimoniâ, voce, vultu adverſarios perterruiſti.* Item, *Inimicos invidiâ, injuriis, potentiâ, perfidiâ ſuſtuliſti.* Inter hujus generis, & illius ſuperioris vehementiam hoc intereſt, quòd illud tardiùs & rariùs venit, hoc crebriùs & celeriùs pervenit. Itaque in illo genere, ex remotione brachii, & contortione dexteræ gladius ad corpus afferri; in hoc autem crebro & celeri vulnere corpus conſauciari videtur.

27. Continuatio eſt denſa & continens frequentatio verborum cum abſolutione ſententiarum. Eâ utemur commodiſsimè tripartito; in ſententia, in contrario, in concluſione. In ſententia, hoc pacto : *Ei non multùm poteſt obeſſe fortuna, qui ſibi firmius in virtute, quàm in caſu, præsidium collocavit.* In contrario, hoc modo : *Nam ſi quis ſpei non multum collocarit in caſu, quid eſt, quod ei magnopere caſus obeſſe poſſit?* In concluſione, hoc pacto : *Quòd ſi in eos plurimùm fortuna poteſt, qui ſuas rationes omnes in caſum contulerunt; non ſunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem.* In his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio eſt neceſſaria, ut infirma facultas oratoris videatur, niſi ſententiam, & contrarium, & concluſionem frequentibus efferat verbis. Sed & aliàs quoque nonnumquam non

alienum eſt, tametsi neceſſe non eſt, eloqui res aliquas per hujuſcemodi continuationes.

X X. Compar appellatur, quod habet in ſe membra orationis, de quibus antè diximus, quæ conſtant ex pari ferè numero ſyllabarum. Hoc non de enumeratione noſtra fiet (nam id quidem puerile eſt) ſed tantum affert uſus & exercitatio facultatis, ut animi quodam ſenſu par membrum ſuperiori referre possimus, hoc modo : *In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat ; hæc omnia graves casus adminiſtrabant.* Item, *Alii fortuna felicitatem dedit, huic induſtria virtutem comparavit.*

28. In hoc genere ſæpe fieri poteſt, ut non planè par sit numerus ſyllabarum, & tamen eſſe videatur, si unâ aut etiam alterâ ſyllabâ eſt alterum brevius : aut si, quum in altero plures ſunt, in altero longior, aut longiores, plenior, aut pleniores ſyllabæ erunt : ut longitudo, aut plenitudo harum, multitudinem alterius aſſequatur & exæquet. Similiter cadens exornatio dicitur, quum in eadem conſtructione verborum duo aut plura ſunt verba, quæ similiter iiſdem casibus efferuntur, hoc modo : *Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis.* Item, *Cujus omnis in pecunia ſpes eſt, ejus a ſapientia eſt animus remotus. Diligentiâ comparat divitias, negligentiâ corrumpit animum ; & tamen quum ita vivit, neminem præ ſe ducit hominem.* Similiter desinens eſt, quum, tametsi caſus non inſunt in verbis, tamen similes exitus ſunt, hoc pacto : *Turpiter audes facere, nequiter ſtudes dicere. Vivis invidiosè, delinquis ſtudiosè, loqueris odiosè.* Item, *Audacter territas, humiliter placas.* Hæc duo ge-

E iv

nera, quorum alterum in exitûs, alterum in caſûs similitudine verſatur, inter ſe vehementer conveniunt : & eà re, qui his bene utuntur, plerumque simul ea collocant in iiſdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet : *Perditissima ratio eſt amorem petere, pudorem fugere; diligere formam, negligere famam.* Hic & ea verba, quæ caſus habent, ad caſus similes; & illa, quæ non habent, ad similes exitus veniunt.

XXI. Annominatio eſt, quum ad idem verbum & idem nomen acceditur commutatione unius litteræ aut litterarum, ſyllabæ aut ſyllabarum; aut ad res dissimiles similia verba accommodantur. Ea multis & variis rationibus conficitur. Attenuatione, aut complexione ejuſdem litteræ, sic : *Hic, qui ſe magnificè jactat, atque oſtentat, venīit a te antè, quàm Romam venit.* Ex contrario, *Hic, quos homines aleâ vincit, eos ferro ſtatim vincit.* Productione ejuſdem litteræ, hoc modo : *Hunc avium dulcedo ducit ad avium.* Brevitate ejuſdem litteræ, hoc modo : *Hic tametsi videtur eſſe honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit quantùm Curiam.* Addendis litteris, hoc pacto : *Hic sibi poſſet temperare, nisi amori mallet obtemperare.* Demendis litteris, sic : *Si lenones, tamquam leones vitaſſet, vitæ ſe tradidiſſet.* Transferendis litteris, sic : *Videte, Judices, utrùm homini navo, an vano, credere malitis.* Item, *Nolo eſſe laudator, ne videar adulator.* Commutandis, hoc modo : *Deligere oportet, quem velis diligere.* Hæ ſunt annominationes, quæ in litteratura, commutatione, brevitate, aut productione, aut tranſlatione, aut aliquo hujuſmodi genere verſantur.

XXII. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in verbis ſimilitudinem, & tamen diſſimiles non ſunt: quibus de generibus unum eſt hujuſmodi: *Quid veniam, qui ſim, quare veniam, quem inſimulem, cui proſim, quem poſtulem, brevi cognoſcetis.* Nam hîc eſt in quibuſdam verbis quædam ſimilitudo non tam affectanda, quàm illæ ſuperiores, ſed tamen adhibenda nonnumquam. Alterum genus hujuſmodi: *Demus operam, Quirites, ne omnino Patres Conſcripti circumſcripti putentur.* Hæc annominatio accedit magis ad ſimilitudinem, quàm ſuperior; ſed minùs, quàm illæ ſuperiores: propterea quòd non ſolùm additæ, ſed uno tempore demptæ quoque litteræ ſunt.

31. Tertium genus eſt, quod verſatur in caſuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. Unius nominis, hoc modo: *Alexander Macedo ſummo labore animum ad virtutes a pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terræ cum laude & gloria ſunt. Alexandrum omnes, ut maximè metuerunt, item plurimùm dilexerunt. Alexandro ſi vita longior data eſſet, Oceanum manus Macedonum tranſvolaſſet.* Variè hîc unum nomen in commutatione caſuum volutatum eſt. Plura nomina caſibus commutatis, hoc modo faciunt annominationem: *Tib. Gracchum rempublicam adminiſtrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho ſimiliter occiſio oblata eſt, quæ virum reipublicæ amantiſſimum ſubitò de ſinu civitatis eripuit. Saturninum fide captum malorum, perfidiæ ſcelus vitâ privavit. Tuus, ô Druſe, ſanguis domeſticos parietes, & vultum parentis adſperſit. Sulpicium, cui paulò antè omnia concedebant, eum brevi ſpatio, non*

E. v

modò vivere, ſed etiam ſepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in annominationibus poſitum eſt, perrarò ſumenda ſunt, quum in veritate dicemus: propterea quòd non hæc videntur reperiri poſſe sine elaboratione & conſumptione operæ.

XXIII. Ejuſmodi autem ſtudia ad delectationem, quàm ad veritatem videntur accommodatiora. Quare fides, & gravitas, & ſeveritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modò tollitur auctoritas dicendi, ſed offenditur quoque in ejuſmodi oratione auditor; propterea quòd eſt in his lepos & feſtivitas, non dignitas, neque pulchritudo. Quare quæ ſunt ampla & pulchra, diu placere poſſunt: quæ lepida & concinna, citò ſatietate afficiunt aurium ſenſum faſtidiosissimum. Quo modo igitur, si crebrò his generibus utemur, puerili videbimur elocutione delectari; ita si rarò has interſeremus exornationes, & in cauſa tota variè diſpergemus, commodè luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationem.

33. Subjectio eſt, quum interrogamus adverſarios, aut quærimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici possit: deinde ſubjicimus id, quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adjumento futurum sit, aut offuturum illis e contrario, hoc modo: *Quæro igitur, unde iſte tam pecuniofus sit factus. Amplum patrimonium relictum eſt? at patris bona venierunt. Hereditas aliqua obvenit? non poteſt dici, ſed etiam a neceſſariis omnibus exhæredatus eſt. Præmium aliquod*

ex lite aut judicio cepit? non modò id non fecit, ſed etiam inſuper ipſe grandi ſponſione victus eſt. Ergo ſi his rationibus locupletatus non eſt, ſicut omnes videtis; aut iſti domi naſcitur aurum, aut, unde licitum non eſt, pecunias accepit.

XXIV. Item, *Sæpe, Judices, animadverti, multos aliqua ex honeſta re, quam ne inimici quidem criminari poſſint, ſibi præſidium petere: quorum nihil poteſt adverſarius facere. Nam utrùm ad patris virtutem confugiet? at eum vos jurati capite damnaſtis. An ad ſuam revertetur antiquam vitam, alicubi honeſtè tractatam? at hic quidem ante oculos veſtros quomodo vixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt, qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari.* Item, *Credo, inimicum, quem nocentem putabas, in judicium adduxiſti? non: nam indemnatum necaſti. Leges, quæ id facere prohibent, veritus es? at ne ſcriptas quidem judicaſti. Quum ipſe te veteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihilò minùs, ſed etiam ſtudiosiùs occidiſti. Quid? quum tibi pueri ad pedes volutarentur, miſericordiâ motus es? at eorum patrem crudelissimè ſepulturâ quoque prohibuiſti.*

34. Multùm ineſt acrimoniæ & gravitatis in hac exornatione, propterea quòd, quum quæſitum eſt, quid oporteat, ſubjicitur id non eſſe factum. Quare facillimè fit, ut augeatur indignitas negotii. Ex eodem genere, ut ad noſtram quoque perſonam referamus ſubjectionem, ſic: *Nam quid me facere conveniret, quum a tanta Gallorum multitudine circumſederer? an dimicarem? at quum*

parvâ manu tum prodiremus, locum quoque inimiciſſimum habebamus. Sederem in caſtris? at neque ſubſidium, quod exſpectarem, habebamus, neque erat, quò vitam produceremus. Caſtra relinquerem? at obſidebamur. Vitam militum negligerem? at eâ videbar eos accepiſſe conditione, ut, quoad poſſem, incolumes patriæ & parentibus conſervarem. Hoſtium conditionem repudiarem? at ſalus antiquior eſt militum, quàm impedimentorum. Hujuſmodi conſequuntur identidem ſubjectiones, ut ex omnibus oſtendi videatur, nihil potiùs, quàm quod factum ſit, faciendum fuiſſe.

XXV. Gradatio eſt, in qua non antè ad conſequens verbum deſcenditur, quàm ad ſuperius conſcenſum eſt, hoc modo: *Nam quæ reliqua ſpes manet libertatis, si illis, & quod libet, licet; & quod licet, poſſunt; & quod poſſunt, audent; & quod audent, faciunt; & quod faciunt, vobis moleſtum non eſt?* Item, *Non ſenſi hoc, & non ſuaſi; neque ſuaſi, & non ipſe ſtatim facere cœpi; neque facere cœpi, & non perfeci; neque perfeci, & non probavi.* Item, *Africano induſtria virtutem, virtus gloriam, gloria æmulos comparavit.* Item, *Imperium Græciæ fuit apud Athenienſes, Atheniensium potiti ſunt Spartiatæ, Spartiatas ſuperavere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Græciæ brevi tempore adjunxerunt Aſiam bello ſubactam.*

35. Habet in ſe quemdam leporem ſuperioris cujuſque crebra repetitio verbi, quæ propria eſt hujus exornationis. Definitio eſt, quæ rei alicujus proprias amplectitur poteſtates breviter & abſolutè, hoc modo: *Majeſtas reipublicæ eſt, in*

qua continetur dignitas & amplitudo civitatis. Item, *Injuriæ ſunt, quæ aut pulſatione corpus, aut convicio aures, aut aliquâ turpitudine vitam cujuſpiam violant.* Item, *Non eſt iſta diligentia, ſed avaritia; ideo quòd diligentia eſt accurata conſervatio ſuorum: avaritia, injurioſa appetitio alienorum.* Item, *Non eſt iſta fortitudo, ſed temeritas; propterea quòd fortitudo eſt contemptio laboris & periculi cum ratione utilitatis, & compenſatione commodorum: temeritas eſt cum inconſiderata laborum perpeſſione gladiatoria periculorum ſuſceptio.* Hæc ideo commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cujuſpiam vim & poteſtatem ita dilucidè proponit, & breviter explicat, ut neque pluribus verbis oportuiſſe dici videatur, neque lucidiùs potuiſſe dici putetur.

XXVI. Tranſitio vocatur, quæ quum oſtendit breviter, quid dictum ſit, proponit item brevi quid ſequatur, hoc modo: *In patriam cujuſmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis exſtiterit, conſiderate.* Item, *Mea in iſtum beneficia cognoſcitis: nunc, quomodo iſte mihi gratiam retulerit, accipite.* Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res: nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum comparat auditorem.

36. Correctio eſt, quæ tollit id, quod dictum eſt, & pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: *Quòd ſi iſte ſuos hoſpites rogaſſet, immo innuiſſet modò; hoc facilè perfici poſſet.* Item, *Nam poſtquam iſti vicerunt, atque adeo victi ſunt, eam quomodo victoriam appellem, quæ victoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O virtutis comes invidia, quæ bonos inſequeris plerumque, atque adeo inſectaris!*

Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata, tantummodo dicta videtur: aſt ea poſt ipſius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur ſatius eſſet, dicet aliquis, ab initio, præſertim quum ſcribas, ad optimum, & electiſſimum verbum devenire? Eſt, quum non eſt ſatius, si commutatio verbi id erit demonſtratura, ejuſmodi rem eſſe, ut, quum eam communi verbo appellàris, leviùs dixiſſe videaris: quum ad electius verbum accedas, inſigniorem rem facias. Quòd ſi continuò veniſſes ad id verbum, nec rei, nec verbi gratia animadverſa eſſet.

XXVII. Occupatio eſt, quum dicimus, nos præterire, aut non ſcire, aut nolle dicere id, quod tunc maximè dicimus, hoc modo: *Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixiſti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc conſultò relinquo. Et illud prætereo, quòd te tribuni rei militaris infrequentem tradiderunt. Deinde quòd injuriarum ſatisfeciſti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: revertor ad illud, de quo judicium eſt.* Item, *Non dico te ab ſociis pecunias accepiſſe: non ſum in eo occupatus, quòd civitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas tuas omnes omitto.* Hæc utilis eſt exornatio, si aut rem, quam non pertineat aliis oſtendere, occultè admonuiſſe prodeſt, aut ſi longum eſt, aut ignobile, aut planum, aut non poteſt fieri, aut facilè poteſt reprehendi; ut utilius ſit occultè feciſſe ſuſpicionem, quàm hujuſmodi intendiſſe orationem, quæ redarguatur. Disjunctio eſt, quum eorum de quibus dicimus, aut utrumque, aut

unumquodque certo concluditur verbo, sic: *Populus Romanus Numantiam delevit, Carthaginem ſuſtulit, Corinthum disjecit, Fregellas evertit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliatæ ſunt; nihil Carthaginienſibus ſcientia rei militaris adjumento fuit; nihil Corinthiis erudita calliditas præſidii tulit; nihil Fregellanis morum & ſermonis ſocietas opitulata eſt.* Item, *Formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut vetuſtate exſtinguitur.* Hic utrumque, & in ſuperiore exemplo unamquamque rem certo verbo concludi videmus.

38. Conjunctio eſt, quum interpoſitione verbi & ſuperiores orationis partes comprehenduntur, & inferiores, hoc modo: *Formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut vetuſtate.* Adjunctio eſt, quum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, ſed aut primum, aut poſtremum collocamus. Primum, hoc pacto: *Defloreſcit formæ dignitas aut morbo, aut vetuſtate.* Poſtremum ſic: *Aut morbo, aut vetuſtate formæ dignitas defloreſcit.* Ad feſtivitatem disjunctio eſt apposita; quare rariùs utemur eâ, ne ſatietatem pariat: ad brevitatem conjunctio; quare ſæpius adhibenda eſt.

XXVIII. Hæ tres exornationes de ſimplici genere manant. Conduplicatio eſt, cum ratione amplificationis, aut commiſerationis, ejuſdem unius aut plurium verborum iteratio, hoc modo: *Tumultus C. Gracchi tumultus domeſticos & inteſtinos comparat.* Item, *Commotus non es, quum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus!* Item, *Nunc etiam audes in horum conſpectum venire, proditor patriæ, proditor, inquam, patriæ, venire audes in horum conſpectum!* Vehementer

auditorem commovet ejuſdem redintegratio verbi, & vulnus majus efficit in contrario cauſæ; quaſi aliquod telum ſæpius perveniat in eamdem partem corporis. Interpretatio eſt, quæ non iterans idem redintegrat verbum, ſed id commutat, quod poſitum eſt, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo : *Rempublicam radicitus evertiſti, civitatem funditus dejeciſti.* Item, *Patrem neſariè verberaſti, parenti manus ſceleratè intuliſti.* Neceſſe eſt ejus, qui audit, animum commoveri, quum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

39. Commutatio eſt, quum duæ ſententiæ inter ſe diſcrepantes ex transjectione ita efferuntur, ut a priore poſterior, contraria priori, proficiſcatur, hoc modo : *Eſſe oportet, ut vivas; non vivere, ut edas.* Item, *Eâ re poëmata non facio, quia cujusmodi volo non poſſum; cujuſmodi poſſum nolo.* Item, *Quæ de illo dicuntur, dici non poſſunt; quæ dici poſſunt, non dicuntur.* Item, *Si poëma loquens pictura eſt, pictura tacitum poëma debet eſſe.* Item, *Quia ſtultus es, eâ re taces; non tamen, quia taces, eâ re ſtultus es.* Non poteſt dici, quin commodè fiat, quum contrariæ ſententiæ tranſlatione, verba quoque convertantur. Plura ſubjecimus exempla, ut, quoniam difficile eſt hoc genus exornationis inventu, dilucidum eſſet; ut, quum bene eſſet intellectum, faciliùs in dicendo inveniretur.

XXIX. Permiſſio eſt, quum oſtendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicujus voluntati, sic : *Quoniam omnibus rebus ereptis, ſupereſt animus & corpus, hæc ipsa, quæ mihi de multis ſola relicta ſunt, vobis & ves-*

træ condono poteſtati. Vos me, quo pacto vobis videbitur, utamini, atque abutamini licebit impunè: in me, quicquid libet, ſtatuite: dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi alias quoque nonnumquam tractandum eſt, tamen ad miſericordiam commovendam vehementiſſimè eſt accommodatum.

40. Dubitatio eſt, quum quærere videtur orator, utrum de duobus potiùs, aut quid de pluribus potiſſimùm dicat, hoc modo: *Obfuit eo tempore plurimùm reipublicæ conſulum ſive ſtultitiam, ſive malitiam dicere oportet, ſive utrumque.* Item, *Tu iſtud auſus es dicere, homo omnium mortalium! . . . nam quo te digno moribus tuis appellem nomine.* Expeditio eſt, quum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potuerit, ceteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: *Neceſſe eſt, quum conſtet iſtum noſtrum fundum fuiſſe, oſtendas, te aut vacuum poſſediſſe, aut uſu tuum feciſſe, aut emiſſe, aut hereditate tibi veniſſe. Vacuum, quum ego adeſſem, poſſidere non potuiſti: tuum uſu feciſſe etiamnum non potes: emptio nulla profertur: hereditate tibi, me vivo, mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo, ut me vi de meo fundo dejeceris.* Hæc exornatio plurimùm juvabit conjecturales argumentationes. Sed non erit, tamquam in pleriſque, ut quum velimus, eâ poſſimus uti: nam facere id non poterimus, niſi nobis ipſa negotii natura dabit facultatem.

XXX. Diſſolutio eſt, quæ conjunctionibus verborum e medio ſublatis, partibus ſeparatis effertur, hoc modo: *Gere morem parenti, pare*

cognatis, obſequere amicis, obtempera legibus. Item, *Deſcende in integram defenſionem, noli quidquam recuſare, da ſervos in quæſtionem, ſtude verum invenire.* Hoc genus & acrimoniam habet in ſe, & vehementiſſimum eſt, & ad brevitatem accommodatum. Præciſio eſt, quum, dictis quibuſdam, reliquum, quod cœptum eſt dici, relinquitur in audientium judicio, ſic: *Mihi tecum prærcertatio non eſt, ideo quòd populus Romanus me... nolo dicere, ne cui fortè arrogans videar: te autem ſæpe ignominiâ dignum putavit.* Item, *Tu iſta nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui!... non auſim dicere, ne, quum te digna dixero, me indignum quidpiam dixiſſe videar.* Hic atrocior tacita ſuſpicio, quàm diſerta explanatio facta eſt. Concluſio eſt, quæ brevi argumentatione ex iis, quæ antè dicta ſunt, aut facta, conficit id quod neceſſariò conſequatur, hoc modo: *Quòd ſi Danais datum erat oraculum, non poſſe capi Trojam ſine Philoctetæ ſagittis, hæ autem nihil aliud fecerunt, niſi Alexandrum perculerunt: hunc exſtinguere, id nimirum capi fuit Trojam.*

XXXI. Reſtant etiam decem exornationes verborum, quas idcirco non vagè diſperſimus, ſed a ſuperioribus ſeparavimus, quòd omnes in uno genere poſitæ ſunt. Nam earum omnium hoc proprium eſt, ut ab uſitata verborum poteſtate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam venuſtate oratio conferatur. De quibus exornationibus nominatio eſt prima, quæ nos admonet, ut, cui rei nomen aut non ſit, aut ſatis idoneum non ſit, eam noſmet idoneo verbo nominemus, aut imitationis, aut ſignificationis causâ.

Imitationis, hoc modo, ut majores *rudere*, & *vagire*, & *mugire*, & *murmurare*, & *ſibilare* appellaverunt. Significandæ rei causâ, ſic: *Poſtquam iſte in rempublicam fecit impetum, fragor civitatis imprimis eſt auditus.* Hoc genere rarò utendum eſt, ne novi verbi aſſiduitas odium pariat: ſed si commodè quis eo utatur, & rarò, non modò non offendet novitate, ſed exornabit etiam orationem. Pronominatio eſt, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonſtrat id, quod ſuo nomine appellari non poteſt: ut, si quis, quum loquatur de Gracchis, *At non Africani nepotes*, inquiet, *iſtiuſmodi fuerunt.* Item, si quis de adverſario dicat: *Videte nunc*, inquit, *judices, quemadmodum me Plagioſippus iſte tractarit.* Hoc pacto non inornatè poterimus & in laudando, & in lædendo, aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen, quod pro certo nomine collocamus.

XXXII. Denominatio eſt, quæ a propinquis & finitimis rebus trahit orationem, quâ poſſit intelligi res, quæ non ſuo vocabulo sit appellata. Id aut ab inventore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum *Capitolinum* nominet: aut ab invento, ut si quis pro Libero *vinum*, pro Cerere *frugem* appellet: aut ab inſtrumento dominum, ut si quis Macedonas appellarit, hoc modo; *Non tam citò ſariſſæ Græciâ potitæ ſunt:* aut idem Gallos significans dicat, *Nec tam facilè ex Italia materis Tranſalpina depulſa eſt:* aut id, quod fit, ab eo, qui facit, ut, si quis quum bello velit oſtendere aliquid quempiam feciſſe, dicat; *Mars iſtud te facere neceſſariò coëgit*: aut si, quod facit, ab eo, quod fit, ut quum *deſi-*

dioſam artem dicemus, quia deſidioſos facit : & frigus *pigrum*, quia pigros facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur : *Armis italia non poteſt vinci, nec Græcia diſciplinis :* nam hîc pro Græcis & Italis, quæ continent notata ſunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut, ſi quis aurum, vel argentum, aut ebur nominet, quum divitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diviſio, quàm in quærendo difficilis inventio eſt, ideo quòd plena conſuetudo eſt non modò poëtarum & oratorum, ſed etiam quotidiani ſermonis, hujuſmodi denominationum. Circuitio eſt oratio, rem ſimplicem aſſumptam circumſcribens elocutione, hoc pacto : *Scipionis providentia, Carthaginis opes fregit.* Nam hîc, niſi ornandi ratio quædam eſſet habita, Scipio potuit, & Carthago ſimpliciter appellari.

44. Tranſgreſſio eſt, quæ verborum perturbat ordinem perverſione, aut transjectione. Perverſione ſic : *Hoc vobis deos immortales arbitror dediſſe pietate pro veſtra.* Transjectione hoc modo : *Inſtabilis in iſtum plurimùm fortuna valuit.* Item, *Omnes invidiosè eripuit tibi bene vivendi caſus facultates.* Hujuſmodi transjectio, quæ rem non reddit obſcuram, multùm proderit ad continuationes, de quibus antè dictum eſt : in quibus oportet verba, ſicut a poëtis, in quemdam exſtruere numerum, ut perfectè & perpolitiſſimè poſſint eſſe abſolutæ.

XXXIII. Superlatio eſt oratio ſuperans veritatem, alicujus augendi, minuendive causâ. Hæc ſumitur ſeparatim, aut cum comparatione. Sepa-

ratim ſic : *Quòd ſi concordiam retinebimus, imperii magnitudinem ſolis ortu atque occaſu metiemur.* Comparatione, aut a ſimilitudine, aut a præſtantia ſuperlatio ſumitur. A ſimilitudine ſic : *Corpore niveum candorem, adſpectu igneum ardorem aſſequebatur.* A præſtantia hoc modo : *Cujus ore ſermo melle dulcior profluebat.* Eodem genere hoc eſt : *Tantus erat in armis ſplendor, ut ſolis fulgor obſcurior videretur.* Intellectio eſt, quum res tota parvâ de parte cognoſcitur, aût de toto pars. De parte totum ſic intelligitur : *Non illæ te nuptiales tibiæ ejus matrimonii commonebant?* Nam hîc omnis ſanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intelligitur. De toto pars, ut ſi quis ei, qui veſtitum aut ornatum ſumptuoſum oſtentet, dicat : *Oſtentas mihi divitias, & locupletes copias jactas.*

45. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo : *Pœno fuit Hiſpanus auxilio, fuit immanis ille Tranſalpinus : in Italia quoque idem nonnemo togatus ſenſit.* A pluribus unum ſic intelligitur : *Atrox calamitas pectora mœrore pulſabat. Itaque anhelans ex imis pulmonibus præ cura ſpiritus ducebatur.* Nam in ſuperioribus plures Hiſpani, & Galli, & togati, hîc unum pectus, & unus pulmo intelligitur : & erit illic diminutus numerus feſtivitatis, hîc adauctus gravitatis gratià. Abusio eſt, quæ verbo ſimili & propinquo, pro certo & proprio abutitur, hoc modo : *Vires hominis breves ſunt ;* aut *parva ſtatura,* aut *longum in homine conſilium ;* aut *oratio magna,* aut *uti pauco ſermone.* Nam hîc facile eſt intellectu ; finitima verba rerum diſſimilium, ratione abuſionis eſſe traducta.

XXXIV. Tranſlatio eſt, quum verbum in quamdam rem transfertur ex alia re, quod propter ſimilitudinem rectè videtur poſſe transferri. Eâ utimur rei ante oculos ponendæ causâ, sic: *Hic Italiam tumultus expergefecit terrore ſubito.* Brevitatis causâ, sic: *Recens adventus exercitûs ſubitò civitatem exſtinxit.* Obſcœnitatis vitandæ causâ, sic: *Cujus mater quotidianis nuptiis delectatur.* Augendi causâ, sic: *Nullius mœror & calamitas iſtius explere inimicitias, & nefariam ſaturare crudelitatem potuit.* Minuendi causâ, sic: *Magno ſe prædicat auxilio fuiſſe, quia paululum in rebus difficillimis adſpiravit.* Ornandi causâ, sic: *Aliquando reipublicæ rationes, quæ malitiâ nocentum exaruerant, virtute optimatium reviruere.* Tranſlationem dicunt pudentem eſſe oportere, ut cum ratione in conſimilem rem tranſeat, ne sine delectu temerè & cupidè videatur in diſſimilem tranſcurriſſe.

46. Permutatio eſt oratio, aliud verbis, aliud ſententiâ demonſtrans. Ea dividitur in tres partes, ſimilitudinem, argumentum, contrarium. Per ſimilitudinem ſumitur, quum tranſlationes, una aut plures frequenter ponuntur a ſimplici ratione ductæ, sic: *Nam quum canes funguntur officiis luporum, cui præſidio pecua credemus?* Per argumentum tractatur, quum a perſona, aut a loco, aut a re aliqua, ſimilitudo, augendi aut minuendi causâ, ducitur: ut si quis Druſum, Gracchum, *nitorem obſoletum* dicat. Ex contrario ducitur sic; ut si quis hominem prodigum & luxurioſum illudens, *parcum & diligentem* appellet. Et in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur; & in illo primo, quod a ſimilitudine

ducitur, per tranſlationem argumento poterimus uti. Per ſimilitudinem, sic: *Quid ait hic rex, atque Agamemnon noſter, sive, ut crudelitas eſt, potiùs Atreus*. Ex contrario, si quem impium, qui patrem verberaverit, *Æneam* vocemus: intemperantem & adulterum, *Hippolytum* nominemus. Hæc ſunt ferè, quæ dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nunc res ipſa monet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes transeamus.

XXXV. Diſtributio eſt quum in plures res, aut perſonas certas negotia quædam diſpertiuntur, hoc modo: *Qui veſtrûm, Judices, nomen ſenatûs diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulantissimè enim ſemper iſte oppugnavit ſenatum. Qui equeſtrem locum, ſplendidissimum cupit eſſe in civitate, is oportet iſtum maximas pœnas dediſſe velit, ne iſte ſuâ turpitudine ordini honeſtissimo maculæ atque dedecori sit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio, vobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in civitate sint hominibus hujuſmodi comparatæ.* Item, *Senatûs officium eſt, consilio civitatem juvare. Magiſtratûs officium eſt, operâ & diligentiâ conſequi voluntatem ſenatûs. Populi officium eſt, res optimas, & homines idoneos maximè ſuis ſententiis eligere & probare. Accuſatoris officium eſt, inferre crimina. Defenſoris, diluere & propulsare. Teſtis eſt, dicere, quæ ſciat, aut audierit. Quæsitoris eſt, unumquemque horum in officio ſuo continere. Quare, L. Cassi, si teſtem præterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, & conjecturâ prosequi patieris; jus accuſatoris cum jure teſtimonii commiſcebis, teſtis improbi cupidi-*

tatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. Comprehendit enim brevi multa, & ſuum cuique tribuens officium, ſeparatim res dividit plures.

XXXVI. Licentia eſt, quum apud eos, quos aut vereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro jure noſtro dicimus, quod eos minimè offendat, aut quos ii diligunt, quum in aliquo errato verè reprehendi poſſe videantur, hoc modo: *Miramini, Quirites, quòd ab omnibus veſtræ rationes deſerantur? quòd cauſam veſtram nemo ſuſcipiat? quòd ſe nemo veſtri defenſorem profiteatur? id tribuite veſtræ culpæ; atque deſinite mirari. Quid enim eſt, quare non omnes iſtam rem fugere ac vitare debeant? Recordamini, quos habueritis defenſores; ſtudia eorum vobis ante oculos ponite; deinde exitus omnium conſiderate. Tum vobis veniet in mentem, ut verè dicam, negligentiâ veſtrâ, ſive ignaviâ potiùs illos omnes ante oculos veſtros trucidatos eſſe, inimicos eorum veſtris ſuffragiis in ampliſſimum locum perveniſſe.* Item, *Nam quid fuit, Judices, quare in ſententiis ferendis dubitaveritis, aut iſtum hominem nefarium ampliaveritis? non apertiſſimæ res erant crimini datæ. non omnes hæ teſtibus comprobatæ? non contrà tenuiter & nugatoriè reſponſum? Hîc vos veriti eſtis, ſi primo cætu condemnaſſetis, ne crudeles exiſtimaremini! Dum eam vitaſtis vituperationem, quæ longè a vobis erat abfutura, eam inveniſtis, ut timidi atque ignavi putaremini. Maximas, & privatas, & publicas calamitates accepiſtis: quum etiam majores impendere videantur, ſedetis, & oſcitamini. Luce noctem, nocte lucem exſpectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi*

modi nuntiatur, & eum, cujus operâ vobis hæc accidunt, remoramini diutius, & alitis; ac reipublicæ perniciem retinetis, quoad poteſtis, in civitate.

XXXVII. Ejuſmodi licentia ſi nimiùm videbitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur. Nam continuò aliquid hujuſmodi licebit inferre: *Hîc ego virtutem veſtram quæro, ſapientiam deſidero, veterem conſuetudinem requiro*; ut quod erit commotum licentiâ, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia & moleſtia removeat, altera ab errato deterreat. Hæc res, ſicut in amicitia, ita in dicendo, ſi loco fit, maximè facit, ut & illi, qui audiunt, a culpa abſint, & nos, qui dicimus, amici eorum & veritatis eſſe videamur. Eſt autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod aſtutiore ratione comparatur: quum aut ita objurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipſi ſe cupiunt objurgari: aut id, quod ſcimus facilè omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant; ſed tamen veritate commoveri, ut nihilò ſeciùs dicamus. Horum amborum generum exempla ſubjiciemus. Prioris hujuſmodi: *Nimiùm, Quirites, animis eſtis ſimplicibus & manſuetis, nimiùm creditis unicuique. Exiſtimatis unumquemque eniti, ut perficiat, quæ vobis pollicitus ſit: erratis, & fruſtra falsâ ſpe jam diu detinemini: ſtultitiâ veſtra eſt, qui, quod erat in veſtrâ poteſtate, ab aliis petere, quàm ipſi ſumere maluiſtis.* Poſterioris licentiæ hoc erit exemplum. *Mihi cum iſto, Judices, fuit amicitia, ſed iſtâ tamen amicitiâ, tametſi vereor quomodo accepturi ſitis, vos me privaſtis. Quid ita? quia ut vobis eſſem probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum, quàm amicum habere malui.*

50. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen eſt, ſicuti demonſtravimus, duplici ratione tractabitur; acrimoniâ, quæ si nimiùm fuerit aſpera, mitigabitur laude; & assimulatione, de qua poſteriùs diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiam, & ſuâ ſponte ad animum auditoris ſe accommodat.

XXXVIII. Deminutio eſt, quum aliquid eſſe in nobis, aut in iis, quos defendimus, aut naturâ, aut fortunâ, aut induſtriâ dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans oſtentatio, deminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: *Nam hoc pro meo jure, Judices, dico, me labore & induſtria curaſſe, ut diſciplinam militarem non in poſtremis tenerem.* Hìc si quis dixiſſet, *ut optimè tenerem*, tametsi verè dixiſſet, tamen arrogans viſus eſſet: nunc & ad invidiam vitandam, & ad laudem comparandam ſatis dictum eſt. Item, *Utrùm igitur avaritiæ causâ, an egeſtatis accessit ad maleficium? Avaritiæ? at largissimus fuit in amicos, quod signum liberalitatis eſt, quæ contraria avaritiæ eſt. Egeſtatis? at huic quidem pater (nolo nimiùm dicere) non tenuissimum patrimonium reliquit.* Hìc quoque vitatum eſt, ne *magnum* aut *maximum* diceretur. Hoc igitur in noſtris, aut eorum, quos defendemus, egregiis commodis proferendis obſervabimus: nam ejusmodi res & invidiam contrahunt in vita, & odium in oratione, si inconsideratè tractes. Quare, quemadmodum ratione in vivendo fugitur invidia, sic in dicendo, consilio vitatur odium.

XXXIX. Deſcriptio nominatur, quæ rerum conſequentium continet perſpicuam & dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: *Quòd*

si iſtum, Judices, veſtris ſententiis liberaveritis, ſtatim sicut e cavea leo miſſus, aut aliqua teterrima bellua ſoluta ex catenis, volitabit, & vagabitur in foro, acuens dentes multos in cujuſque fortunas; in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incurſans; aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, rempublicam funditùs labefactans. Quare, Judices, ejicite eum de civitate, liberate omnes formidine; vobis denique ipsis conſulite: nam si iſtum impunitum dimiſeritis, in voſmetipſos, mihi credite, feram & truculentam beſtiam, Judices, immiseritis. Item, *Nam, si de hoc, Judices, gravem ſententiam tuleritis, uno judicio simul multos jugulaveritis. Grandis natu parens, cujus ſpes ſenectutis omnis in hujus adoleſcentia posita eſt, quare velit in vita manere, non habebit: filii parvi, privati patris auxilio, ludibrio & deſpectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus ejus indignâ concidet calamitate: at inimici ſtatim ſanguinolentâ palmâ, crudelissimâ victoriâ potiti, inſultabunt in horum miſerias, & ſuperbi re simul, & verbis invehentur.* Item, *Nam neminem noſtrûm fugit, Quirites, captâ urbe, quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui contrà tulerint, ſtatim crudelissimè trucidantur: ceteri, qui poſſunt per ætatem & vires laborem ferre, rapiuntur in ſervitutem: qui non poſſunt, vitâ privantur: uno denique atque eodem tempore domus hoſtili flagrabit incendio, & quos natura, aut voluntas necessitudine, aut benevolentiâ conjunxit, diſtrahuntur: liberi partim e gremiis parentum diripiuntur, partim in sinu jugulantur, partim ante pedes conſtu-*

prantur. Nemo, Judices, eſt, qui poſſit ſatis rem conſequi verbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, vel indignatio, vel miſericordia poteſt commoveri, quum res conſequentes comprehenſæ univerſæ perſpicuâ breviter exprimuntur oratione.

XL. Divisio eſt, quæ rem ſemovens a re, utramque abſolvit, ratione ſubjectâ, hoc modo: *Cur ego nunc tibi quidquam objiciam? si probus es, non meruiſti: sin improbus, non commoveris.* Item, *Quid nunc ego de meis propriis meritis prædicem? si meminiſtis, obtundam: sin obliti eſtis, quum re nihil egerim, quid eſt, quod verbis proficere poſſim?* Item, *Duæ res ſunt, quæ poſſunt homines ad turpe compendium commovere, inopia, atque avaritia. Te avarum in fraterna diviſione cognovimus: inopem atque egentem nunc videmus. Qui potes igitur oſtendere cauſam maleficii non fuiſſe?* Inter hanc diviſionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia eſt, de qua in libro primo diximus ſecundùm narrationem, hoc intereſt: illa dividit per enumerationem, aut per expoſitionem, quibus de rebus in tota oratione diſputatio futura sit: hæc ſe ſtatim explicat, & brevi duabus, aut pluribus partibus ſubjiciens rationes, exornat orationem. Frequentatio eſt, quum res in tota cauſa diſperſæ coguntur in unum, quò gravior, aut acrior, aut criminoſior oratio sit, hoc pacto: *A quo tandem abeſt iſte vitio? quid eſt, Judices, cur velitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor eſt, insidiator alienæ; cupidus, intemperans, petulans, ſuperbus; impius in parentes, ingratus in amicos, infeſtus in cognatos, in ſuperiores contumax, in*

æquos & pares faſtidioſus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis.

XLI. Ejuſdem generis eſt illa frequentatio, quæ plurimùm conjecturalibus cauſis opitulatur, quum ſuſpiciones, quæ ſeparatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem videntur perſpicuam facere, non ſuſpicioſam, hoc pacto : *Nolite igitur, nolite, Judices, ea, quæ dixi, ſeparatim ſpectare : ſed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad iſtum ex illius morte veniebat, & vita hominis eſt turpiſſima, animus avariſſimus, fortuna familiaris rei attenuatiſſima, & res iſta bono nemini præter iſtum fuit : neque alius quiſquam æquè commodè, neque iſte aliis commodioribus rationibus facere potuit : neque præteritum quidquam eſt ab iſto quod opus fuerit ad maleficium : neque factum, quod opus non fuerit : & quum locus idoneus maximè quæſitus, tum occcaſio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportuniſſimum, ſpatium conficiendi longiſſimum ſumptum eſt, non ſine maxima occultandi & perficiendi maleficii ſpe : & præterea antè quàm occiſus homo is eſt, iſte viſus eſt in eo loco, in quo eſt occiſio facta, ſolus : paulò pòſt in ipſo maleficio, vox illius, qui occidebatur, audita eſt : deinde poſt occiſionem, iſtum multâ nocte domum rediiſſe conſtat ; poſterâ die titubanter & inconſtanter de occiſione illius locutum : hæc partim teſtimoniis, partim quæſtionibus, & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum, neceſſe eſt eſſe verum : veſtrum eſt, Judices, his in unum locum collatis, certam ſumere ſcientiam, non ſuſpicionem maleficii. Nam unum aliquid, aut alte-*

rum poteſt in iſtum caſu cecidiſſe ſuſpiciosè : ut omnia inter ſe a primo ad poſtremum conveniant maleficia, neceſſe eſt caſu non poſſe fieri. Vehemens eſt hæc exornatio, & in conjecturali conſtitutione cauſæ fermè ſemper neceſſaria, & in ceteris generibus cauſarum, & in omni oratione adhibenda nonnumquam.

XLII. Expolitio eſt, quum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eamdem planè rem dicemus, aut de eadem re. Eamdem rem dicemus, non eodem modo (nam id quidem obtundere auditorem eſt, non rem expolire) ſed commutatè. Commutabimus tripliciter, verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, quum, re ſemel dictâ, iterum, aut ſæpius aliis verbis, quæ idem valeant, eadem res proferetur, hoc modo: *Nullum tantum eſt periculum, quod ſapiens pro ſalute patriæ vitandum arbitretur. Quum agetur incolumitas perpetua civitatis; qui bonis erit rationibus præditus, profectò nullum vitæ diſcrimen sibi pro fortunis reipublicæ fugiendum putabit: & erit in ea ſententia ſemper, ut pro patria ſtudiosè quamvis in magnam deſcendat vitæ dimicationem.* Pronuntiando commutabimus, si tum in ſermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere vocis, atque geſtûs, eadem verbis commutando, pronuntiatione quoque vehementiùs immutabimus. Hoc neque commodissimè ſcribi poteſt, neque parum eſt apertum: quare non eget exempli. Tertium genus eſt commutationis, quod tractando conficitur, si ſententiam trajiciemus, aut ad ſermocinationem, aut ad exſuſcitationem.

XLIII. Sermocinatio eſt (de qua planiùs pau-

lò pòſt ſuo loco dicemus ; nunc breviter ad hanc rem, quod ſatis ſit, attingemus) in qua conſtituetur alicujus perſonæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quò faciliùs res cognoſci possit, ne ab eadem ſententia recedamus: *Sapiens, qui omnia reipublicæ causâ ſuscipienda pericula putabit, ſæpe ipſe ſecum loquitur: Non mihi ſoli, ſed etiam, atque adeo multò potiùs, natus ſum patriæ: vita, quæ fato debetur, ſaluti patriæ potiſsimùm ſolvatur. Aluit hæc me: tutè, atque honeſtè produxit uſque ad hanc ætatem: muniit meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honeſtissimis diſciplinis. Quid eſt, quod a me ſatis ei perſolvi possit, unde hæc accepta ſunt? Quia hæc loquitur ſecum ſapiens, ſæpe ego in periculis reipublicæ nullum ipſe periculum fugi.* Item mutatur res tractando, si traducitur ad exſuſcitationem, quum & nos commoti dicere videamur, & auditoris animum commovemus, sic: *Quis eſt tam tenui cogitatione præditus, cujus animus tantis anguſtiis invidiæ continetur, qui non hunc hominem ſtudiosissimè laudet, & ſapientissimum judicet, qui pro ſalute patriæ, pro incolumitate civitatis, pro reipublicæ fortunis, quamvis magnum atque atrox periculum ſtudioſè ſuscipiat, & libenter ſubeat? Equidem hunc hominem magis cupio ſatis laudare, quàm poſſum; idemque hoc certò ſcio vobis omnibus uſu venire.*

56. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, verbis, pronuntiando, tractando: ſed tractando dupliciter, ſermocinatione, & exſuſcitatione. Sed de eadem re quum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam quum rem simpliciter pronuntiaverimus, rationem poterimus

F iv

ſubjicere : deinde duplicem, vel sine rationibus vel cum rationibus pronuntiare ſententiam : deinde afferre contrarium ; de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus : deinde ſimile, & exemplum, de quo ſuo loco plura dicemus :

XLIV. Deinde concluſionem, de qua in ſecundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonſtrantes, argumentationem quemadmodum concludere oporteat. In hoc libro docuimus, cujuſmodi eſſet exornatio verbi, cui concluſioni nomen eſt. Ergo hujuſmodi vehementer ornata poterit eſſe expolitio, quæ conſtabit ex frequentibus verborum exornationibus & ſententiarum. Hoc modo igitur ſeptem partibus tractabitur. Sed ab ejuſdem ſententiæ non recedamus exemplo, ut ſcire poſſis, quàm facilè præceptione rhetoricâ res ſimplex multiplici ratione tractetur.

57. *Sapiens nullum pro republica periculum vitabit ; ideo quòd ſæpe fit, ut quum pro republica perire noluerit, neceſſariò cum republica pereat. Et quoniam ſunt omnia commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria grave putandum eſt : ergo qui fugiunt id periculum, quod pro republica ſubeundum eſt, ſtultè faciunt. Nam neque effugere incommoda poſſunt, & ingrati in civitatem reperiuntur. At, qui patriæ pericula ſuo periculo expetunt, hi ſapientes putandi ſunt, quum & eum, quem debent, honorem reipublicæ reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim vehementer eſt iniquum, vitam, quam a natura acceptam propter patriam conſervaveris, naturæ, quum cogat, reddere ; patriæ, quum roget, non dare : & quum poſſis cum ſumma virtute & honore pro patria interire, malle*

per dedecus & ignaviam vivere : & , quum pro amicis & parentibus & ceteris neceſſariis adire periculum velis , pro republica , in qua & hæc , & illud ſanctissimum nomen patriæ continetur , nolle in diſcrimen venire. Itaque uti contemnendus eſt , qui in navigando ſe , quàm navim , mavult incolumem ; ita vituperandus , qui in reipublicæ diſcrimine , ſua plus , quàm communi ſaluti , conſulit. Nave enim fractâ , multi incolumes evaſerunt : ex naufragio patriæ ſalvus nemo poteſt enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexiſſe , qui ſe devoviſſe dicitur , & pro legionibus in hoſtes immisiſſe medios. Amisit vitam ; at non perdidit. Re enim vilissimâ & perparvâ maximam redemit. Dedit vitam , accepit patriam : amisit animam , potitus eſt gloriâ , quæ cum ſumma laude prodita vetuſtate quotidie magis eniteſcit. Quòd si pro republica debere nos accedere ad periculum & ratione demonſtratum eſt , & exemplo comprobatum , ii ſapientes ſunt exiſtimandi , qui nullum pro ſalute patriæ periculum vitant.

58. In his igitur generibus expolitio verſatur, de qua producti ſumus , ut plura diceremus , quòd non modo , quum cauſam dicimus , adjuvat & exornat orationem , ſed multò maximè per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conveniet extra cauſam in exercendo rationes adhibere expolitionis , in dicendo uti , quum exornabimus argumentationem , de qua diximus in libro ſecundo.

XLV. Commoratio eſt , quum in loco firmiſſimo , quo tota cauſa continetur , manetur diutius , & eódem ſæpius reditur. Hac uti maximè convenit , & id eſt oratoris boni maximè

proprium : non enim datur auditori poteſtas animum de re firmiſsima dimovendi. Huic exemplum ſatis idoneum ſubjici non potuit, propterea quòd hic locus non eſt a tota cauſa ſeparatus, ſicuti membrum aliquod, ſed tamquam ſanguis, perfuſus eſt per totum corpus orationis. Contentio eſt, per quam contraria referuntur. Ea eſt in verborum exornationibus, ut antè docuimus, ejuſmodi : *Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes.* In ſententiarum, hujuſmodi : *Vos hujus incommodis lugetis, iſte reipublicæ calamitate lætatur. Vos veſtris fortunis diffiditis, iſte ſolus ſuis eò magis confidit.* Inter hæc duo contentionum genera hoc intereſt : illud ex verbis celeriter relatis conſtat ; hîc ſententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet.

59. Similitudo eſt oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re diſpari ſimile. Ea ſumitur aut ornandi cauſâ, aut probandi, aut apertiùs dicendi, aut ante oculos ponendi. Quomodo igitur quatuor de cauſis ſumitur, ita quatuor modis dicitur ; per contrarium, per negationem, per brevitatem, per collationem. Ad unamquamque ſumendæ cauſam ſimilitudinis accommodabimus ſingulos modos pronuntiandi.

XLVI. Ornandi cauſâ ſumitur per contrarium, ſic : *Non enim quemadmodum in palæſtra, qui tædas candentes accipit, celerior eſt in curſu continuo, quàm ille, qui tradit ; ita melior imperator novus, qui accipit exercitum, quàm ille, qui decedit : propterea quòd defatigatus curſor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit.* Hoc ſine ſimili ſatis planè, & perſpicuè, & probabiliter dici potuit, hoc modo :

Minùs bonos imperatores a melioribus exercitum accipere ſolere, ſed ornandi causâ ſimile ſumptum eſt, ut orationi dignitas quædam compare-tur. Dictum eſt autem per contrarium. Nam tunc ſimilitudo ſumitur per contrarium, quum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus eſſe ſimilem, ut paulò antè, quum de curſoribus diſſerebamus. Per negationem dicetur, probandi causâ hoc modo: *Neque equus indomitus, quamvis naturâ bene compositus sit, idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates, quæ desiderantur ab equo, neque homo indoctus, quamvis sit ingenioſus, ad virtutem poteſt pervenire.* Hoc probabilius factum eſt, quòd magis eſt veriſimile, non poſſe virtutem sine doctrina comparari, quoniam ne equus quidem indomitus idoneus possit eſſe: ergo ſumptum eſt probandi causâ.

XLVII. Dictum eſt autem per negationem: id enim perſpicuum eſt de primo ſimilitudinis verbo. Sumetur & apertiùs dicendi causâ ſimilitudo per brevitatem, hoc modo: *In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita convenit exerceri, ut quoad neceſſe sit, pervenire possis: ſed ut productus ſtudio, & viribus, ultrà facilè procurras.* Nam hoc ſimile eſt, ut apertiùs intelligatur, malà ratione facere, qui reprehendant eos, qui, verbi causâ, poſt mortem amici liberos ejus cuſtodiant, propterea quòd in curſore tantum velocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſque ad finem: in amico, tantum benevolentiæ, ut ultrà, quàm amicus ſentire possit, procurrat amicitiæ ſtudio. Dictum autem ſimile eſt per brevitatem: non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re ſeparata eſt, ſed utraque

res conjunctè & confusè comparata. Ante oculos ponendi negotii causâ, ſumetur similitudo per collationem, sic: *Uti citharœdus, quum prodierit optimè veſtitus, pallâ inauratâ indutus, cum chlamyde purpurea, coloribus variis intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro & ebore diſtinctam, ipſe præterea formâ & ſpecie ſit & ſtaturâ appositâ ad dignitatem; si, quum magnam populo commoverit his rebus exſpectationem, repentè silentio facto, vocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu; quò meliùs ornatus & magis fuerit exſpectatus, eò magis deriſus & contemptus, ejicitur: ita si quis in excelſo loco, & in magnis ac locupletibus copiis collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit; si virtutis, & artium, quæ virtutis magiſtræ ſunt, egebit; quò magis ceteris rebus erit copioſus, & induſtrius, & exſpectatus, eò vehementiùs deriſus & contemptus, ex omni conventu bonorum ejicietur.* Hoc simile exornatione utriuſque rei, & alterius inertiæ artificis, alterius ſtultitiæ simili ratione collatâ, ſub adſpectum omnium rem ſubjecit.

XLVIII. Dictum autem eſt per collationem, propterea quòd propositâ similitudine, paria ſunt omnia relata. In similibus obſervare oportebit diligenter; ut, quum rem afferamus similem, cujus rei causâ similitudinem attulerimus, verba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. Id eſt hujuſmodi: *Ut hirundines æſtivo tempore præſtò ſunt, frigore pulſæ recedunt.* Ex eadem similitudine nunc per tranſlationem verba ſumimus: *Ita falsi amici ſereno vitæ tempore præſtò ſunt;*

ſimul atque hiemem fortunæ viderint, devolant omnes. Sed inventio ſimilium facilis erit, ſi quis ſibi omnes res animatas & inanimatas, mutas & loquentes, feras & manſuetas, terreſtres & cœleſtes & maritimas, artificio, caſu, naturâ comparatas, uſitatas atque inuſitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex hîs aliquam venari ſimilitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos poſſit. Non enim res tota toti rei neceſſe eſt ſimilis ſit, ſed ad ipſum, ad quod conferetur, ſimilitudinem habeat oportet.

XLIX. Exemplum eſt alicujus facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine propoſitio. Id ſumitur iiſdem de cauſis, quibus ſimilitudo. Rem ornatiorem facit, quum nullius rei, niſi dignitatis, cauſâ ſumitur: apertiorem, quum id, quod ſit obſcurius, magis dilucidum reddit: probabiliorem, quum magis veriſimilem facit: ante oculos ponit, quum exprimit omnia perſpicuè, ut res dicta propè manu tentari poſſit. Uniuſcujuſque generis ſingula ſubjeciſſemus exempla, niſi exemplum, quod genus eſſet, in expolitione demonſtraſſemus, & cauſas ſumendi in ſimilitudine aperuiſſemus. Quare noluimus, neque pauca, quò minùs intelligeretur, neque, re intellectâ, plura conſcribere. Imago eſt formæ cum forma cum quadam ſimilitudine collatio. Hæc ſumitur aut laudis, aut vituperationis cauſâ. Laudis cauſâ, ſic: *Ibat in prælium, corpore tauri validiſſimi, impetu leonis acerrimi ſimilis.* Vituperationis, ut in odium, aut in invidiam, aut in contemptionem adducat. Ut in odium, hòc modo: *Iſte quotidie per forum medium, tamquam jubatus draco*

ſerpit, dentibus aduncis, adſpectu venenato, ſpiritu rabido, circumſpectans huc, & illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, ore attingere, dentibus inſecare, linguâ aſpergere possit. Ut in invidiam adducat, hoc modo: *Iſte, qui divitias ſuas jactat, sicut Gallus e Phrygia, aut ariolus quiſpiam, depreſſus & oneratus auro, clamat, & dejerat.* Ut in contemptionem adducat, sic: *Iſte, qui tamquam cochlea, abſcondens retentat ſeſe tacitè, quò sit tutus, cum domo totus ut comedatur, aufertur.*

63. Effictio eſt, quum exprimitur & effingitur verbis corporis cujuſpiam forma, quod ſatis sit ad intelligendum, hoc modo: *Hunc dico, Judices, rubrum, brevem, incurvum, canum, ſubcriſpum, cæsium, cui ſanè magna eſt in mento cicatrix, si quo modo poteſt vobis in memoriam redire.* Habet hæc exornatio quum utilitatem, si quem velis oſtendere; tum venuſtatem, si breviter & dilucidè facta eſt.

L. Notatio eſt, quum alicujus natura certis deſcribitur signis, quæ, sicuti notæ quædam, naturæ ſunt attributa. Ut si velis non divitem, ſed oſtentatorem pecunioſum deſcribere, *Iſte*, inquies, *Judices, qui ſe dici divitem, putat eſſe præclarum, primùm nunc videte, quo vultu nos intueatur: nonne vobis videtur dicere? Darem, si mihi moleſti non eſſetis. Quum vero siniſtrâ mentum ſublevat, exiſtimat ſe gemmæ nitore, & auri ſplendore adſpectus omnium præſtringere. Quum puerum reſpicit hunc unum, quem ego novi (vos non arbitror noviſſe) alio nomine appellat, deinde alio atque alio: Heus tu, inquit, veni, Sannio, ne quid iſti Barbari perturbent; ut ignoti,*

qui audiunt, unum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, ut aut domi lectuli ſternantur, aut ab avunculo rogetur Æthiops, qui ad balneas veniat, aut aſturconi locus ante oſtium ſuum detur, aut aliquod fragile falſæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant, Videto, ut diligenter numeretur, si poteſt ante noctem. Puer, qui jam bene hominis naturam novit, Tu illò plures mittas oportet, inquit, si hodie vis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum, & Soſiam. Sanè. Deinde caſu veniunt hoſpites homini, qui iſtum ſplendidè, dum peregrinaretur, receperant. Ex ea re homo hercle ſanè conturbatur: ſed tamen a vitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, quum venitis: ſed rectiùs feciſſetis, si ad me domum rectà abiiſſetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum novissemus. At iſtud quidem facile fuit undelibet invenire. Verùm ite mecum. Sequuntur illi. Sermo interea hujus conſumitur omnis in oſtentatione. Quærit, in agris cujuſmodi frumenta sint: negat, ſe, quia villæ incenſæ sint, accedere poſſe, nec ædificare etiam nunc audere; tametsi in Tuſculano quidem cæpi inſanire, & in iiſdem fundamentis ædificare.

LI. *Dum hæc loquitur, venit in ædes quaſdam, in quibus ſodalitium erat eodem die futurum: quò iſte pro notitia domini ædium ingreditur cum hoſpitibus. Hic, inquit, habito. Perſpicit argentum, quod erat expoſitum, visit triclinium ſtratum, probat. Accedit ſervulus: dicit homini clarè, dominum jam venturum, si velit exire. Itane inquit? Eamus hoſpites; frater venit ex Salerno: ego illi obviam pergam: vos huc decumâ venitote. Hoſpites diſcedunt. Iſte ſe raptim domum*

ſuam conjicit : illi decumâ, quò juſſerat, veniunt. Quærunt hunc. Reperiunt, domus cuja ſit : in diverſorium deriſi conferunt ſeſe. Vident hominem poſterâ die : narrant, expoſtulant, accuſant. Ait iſte, eos ſimilitudine loci deceptos, angiporto toto deerraſſe : contra valetudinem ſuam ad noctem multam exſpectaſſe. Sannioni puero negotium dederat, ut vaſa, veſtimenta, pueros corrogaret. Servulus non inurbanus ſatis ſtrenuè, & concinnè comparat : iſte hoſpites domum deducit. Ait ſe ædes maximas cuidam amico ad nuptias commodaſſe. Nuntiat interea puer argentum repeti (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, ædes commodavi, familiam dedi : argentum quoque vult ? tametsi hoſpites habeo, tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem ? ejuſmodi eſt hominis natura, ut, quæ ſingulis diebus efficiat gloriâ atque oſtentatione, ea vix annuo ſermone enarrare poſſim.

65. Hujuſmodi notationes, quæ deſcribunt, quid conſentaneum ſit uniuſcujuſque naturæ, vehementer habent magnam delectationem : totam enim naturam cujuſpiam ponunt ante oculos, aut glorioſi, ut nos, exempli cauſâ cœperamus ; aut invidi, aut timidi, aut avari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris : denique cujuſvis ſtudium protrahi poteſt in medium tali notatione.

LII. Sermocinatio eſt, quum alicui perſonæ ſermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto : *Quum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppreſſi domi continerentur, venit iſte cum ſago, gladio ſuccinctus,*

tenens jaculum : quinque adoleſcentes hominem ſimili ornatu ſubſequuntur. Irrumpit in ædes ſubitò, deinde magnâ voce, Ubi eſt iſte beatus, inquit, ædium dominus ? quin mihi præſtò ſit ? quid tacetis ? Hic alii omnes ſtupidi timore obmutuerunt. Uxor illius infeliciſſimi cum maximo fletu ad iſtius pedes abjecit ſeſe. Parce, inquit, & per ea, quæ tibi dulciſſima ſunt in vita, miſerere noſtri : noli exſtinguere exſtinctos. Fer manſuetè fortunam : nos quoque fuimus beati : noſce te eſſe hominem. At ille : Quin illum mihi datis, ac vos auribus meis opplorare deſinitis ? non abibit. Illi nuntiatur interea veniſſe iſtum, & clamore maximo mortem minari. Quod ſimul ut audivit, Heus, inquit, Gorgia, pediſeque puerorum, abſconde pueros : defende : fac, ut incolumes ad adoleſcentiam perducas. Vix hæc dixerat, quum ecce iſte præſtò, Sedes, inquit, audax ? non vox mea tibi vitam ademit ? exple inimicitias meas, & iracundiam ſatura tuo ſanguine. Ille cum magno ſpiritu, Metuebam, inquit, ne planè victus eſſem. Nunc, video, in judicio mecum contendere non vis, ubi ſuperari turpiſſimum, & ſuperare pulcherrimum eſt : interficere me vis : occidar equidem, ſed victus non peribo. At ille, In extremo vitæ tempore etiam ſententiosè loqueris ? neque ei, quem vides dominari, vis ſupplicare ? Tum mulier, Immo quidem iſte rogat, & ſupplicat : ſed tu, quæſo, commovere ; & tu, per deos, inquit, hunc examplexare : dominus eſt ; vicit hic te, vince tu nunc animum. Cur non deſinis, inquit, uxor, loqui, quæ me digna non ſunt ? tace, &, quæ curanda ſunt, cura : tu ceſſas mihi vitam, tibi omnem bene vivendi ſpem meâ morte eripere ? Iſte mulierem re-

pulit ab ſe lamentantem : illi , neſcio quid incipienti dicere , quod dignum videlicet illius virtute eſſet , gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe unicuique ſermones ad dignitatem accommodatos , quod oportet in hoc genere obſervare. Sunt item ſermocinationes conſequentes hoc genus : *Nam quid putamus illos dicturos , ſi hoc judicaveritis ? nonne hac omnes utentur oratione ?* Deinde ſubjicere ſermonem.

LIII. Conformatio eſt , quum aliqua , quæ non adeſt , perſona confingitur , quaſi adsit , aut quum res muta , aut informis , ſit eloquens , & forma ei , & oratio attribuitur ad dignitatem accommodata , aut actio quædam , hoc pacto : *Quòd si nunc hæc urbs invictiſſima vocem mittat , non hoc pacto loquatur ? Ego illa plurimis tropæis ornata , triumphis ditata certiſſimis , clariſſimis locupletata victoriis , nunc veſtris ſeditionibus , ô cives , vexor : quam dolis malitioſa Carthago , viribus probata Numantia , diſciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit , eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri , atque conculcari ?* Item , *Quòd ſi nunc L. ille Brutus reviviſcat , & hic ante pedes veſtros adsit , non hac utatur oratione ? Ego reges ejeci , vos tyrannos introducitis : ego libertatem , quæ non erat , peperi , vos partam ſervare non vultis : ego capitis mei periculo patriam liberavi , vos liberi sine periculo eſſe non curatis.* Hæc conformatio , licet in plures res mutas atque inanimas transferatur , proficit tamen plurimùm in amplificationis partibus , & commiſeratione.

67. Significatio eſt , quæ plus in ſuſpicione relinquit , quàm poſitum eſt in oratione. Ea fit per

exuberationem, ambiguum, conſequentiam, abſciſſionem, ſimilitudinem. Per exuberationem, quum plus dictum eſt, quàm patitur veritas, augendæ ſuſpicionis cauſâ, ſic: *Hic de tanto patrimonio tam citò teſtam, quâ ſibi petat ignem, non reliquit.* Per ambiguum, quum verbum poteſt in duas pluresve ſententias accipi, ſed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit, *Proſpice tu, qui plurimum cernis.*

LIV. Ambigua quemadmodum vitanda ſunt, quæ obſcuram reddunt orationem, ita hæc conſequenda, quæ conficiunt hujuſmodi ſignificationem. Ea reperientur facilè, si noverimus & animadverterimus verborum ancipites aut multiplices poteſtates. Per conſequentiam ſignificatio fit, quum res, quæ ſequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione, ut si ſalſamentarii filio dicas: *Quieſce tu, cujus pater cubito ſe emungere ſolebat.* Per abſciſſionem, si, quum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo, quod jam diximus, ſatis relinquitur ſuſpicionis, ſic: *Qui iſtâ formâ & ætate nuper alienæ domui ... nolo plura dicere.* Per similitudinem, quum aliqua re simili allatâ, nihil ampliùs dicimus, ſed ex ea ſignificamus, quid ſentiamus, hoc modo: *Noli, Saturnine, nimiùm populi frequentiâ fretus eſſe: inulti jacent Gracchi.* Hæc exornatio plurimùm feſtivitatis habet interdum, & dignitatis: ſinit enim quiddam, tacito oratore, ipſum auditorem ſuſpicari.

68. Brevitas eſt res ipſis tantummodò verbis neceſſariis expedita, hoc modo: *Lemnum præteriens cepit: inde Thasi præsidium reliquit: poſt*

urbem in Bithynia ſuſtulit : inde pulſus in Helleſpontum , ſtatim potitur Abydo. Item , *Modò conſul , quondam tribunus , deinde primus erat civitatis.* Tum , *Proficiſcitur in Aſiam , deinde exſul , & hoſtis eſt dictus , pòſt imperator , poſtremò conſul factus eſt.* Habet paucis comprehenſa brevitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda ſæpe eſt , quum aut res non egent longæ orationis , aut tempus non ſinit commorari.

LV. Demonſtratio eſt , quum ita res verbis exprimitur , ut geri negotium , & res ante oculos eſſe videatur. Id fieri poterit , si , quæ antè & pòſt , & in ipſa re facta erunt , comprehendemus , aut si a rebus conſequentibus , aut a circumſtantibus non recedemus , hoc modo : *Quod ſimul atque Gracchus proſpexit , fluctuare populum , verentem , ne ipse auctoritate ſenatûs commotus a ſententia deſiſteret , jubet advocari concionem. Iſte interea ſcelere , & malis cogitationibus redundans , evolat ex templo Jovis , & ſudans , oculis ardentibus , erecto capillo , contortâ togâ , cum pluribus aliis ire celeriùs cœpit. Illi præco faciebat audientiam : hic ſubſellium quoddam calce premens , dextrâ pedem defringit , & alios hoc idem jubet facere. Quum Gracchus deos inciperet precari , curſim iſti impetum faciunt : ex aliis aliiſque partibus convolant : atque e populo unus , Fuge , inquit , Tiberi , fuge. Non vides ? reſpice , inquam. Deinde vaga multitudo , ſubito timore perterrita , fugere cœpit. At iſte ſpumans ex ore ſcelus , anhelans ex intimo pectore crudelitatem , contorquet brachium ; & dubitanti Gracco , quid eſſet , neque tamen lo-*

cum, in quo conſtiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille nullâ voce delabans insitâ virtute concidit tacitus. Iſte viri fortissimi miſerando ſanguine adſperſus, quasi facinus præclarissimum feciſſet, circumſpectans, & hilaris ſceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Jovis contulit ſeſe.

69. Hæc exornatio plurimùm prodeſt in amplificanda & commiſeranda re, hujuſmodi enarrationibus: ſtatuit enim totam rem, & propè ponit ante oculos.

LVI. Omnes rationes honeſtandæ elocutionis ſtudiosè collegimus, in quibus, Herenni, si te diligenter exercueris, & gravitatem, & dignitatem, & ſuavitatem habere in dicendo poteris, ut oratoriè planè loquaris: ne nuda, atque inornata inventio vulgari ſermone efferatur. Nunc identidem noſmet ipsi nobis inſtemus. Res enim communis agitur, ut frequenter, & assiduè conſequamur artis rationem ſtudio, & exercitatione: quod alii cum moleſtia tribus de causis maximè faciunt; aut si, cum quibus libenter exerceantur, non habent; aut si sibi diffidunt; aut si neſciunt, quam viam ſequi debeant: quæ a nobis abſunt omnes difficultates. Nam & simul libenter exercemur propter amicitiam, cujus initium cognatio fecit, cetera philoſophiæ ratio confirmavit: & nobis non diffidimus, propterea quòd & aliquantulum processimus; & alia meliora ſunt, quæ multò intentiùs petimus in vita, ut, etiamsi non pervenerimus in dicendo, quò volumus, parva pars vitæ perfectissimæ desideretur: & viam, quam ſequamur, habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritum eſt

rhetoricæ præceptionis. Demonſtratum eſt enim quomodo res in omnibus generibus cauſarum inveniri oporteat. Dictum eſt, quo pacto eas diſponere conveniat. Traditum eſt, quâ ratione eſſet pronuntiandum. Præceptum eſt, quâ viâ meminiſſe poſſemus. Demonſtratum eſt, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ ſi exſequimur, acutè & citò reperiemus : diſtinctè & ordinatè diſponemus : graviter & venuſtè pronuntiabimus : firmè & perpetuò meminerimus : ornatè & ſuaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil eſt. Hæc omnia adipiſcemur, ſi rationes præceptionis diligentiâ conſequemur & exercitatione.

DE
INVENTIONE RHETORICA
LIBRI DUO.

*C*ONSTAT *ferè Ciceronem, quum annis circiter viginti natus eſſet, ſcripſiſſe de Arte Rhetorica libros quatuor. Horum duo priores ſoli ſuperſunt, in quibus præcepta inventionis traduntur. Quæ de diſpoſitione, elocutione, memoria, & pronuntiatione ſcripta erant, injuriâ temporis interierunt. De his quidem libris ſuis ita loquitur Tullius, ut eos ſibi puero aut adoleſcenti ex commentariolis ſuis excidiſſe dicat. Elucet tamen in iis, quos habemus, maturior, quàm ea fert ætas, & artis tradendæ peritia, & ſcribendi facultas & copia; quivis ut legendo ſentiat auctorem eſſe eum,*

qui poſſit non tantùm de arte loqui, ſed etiam ex arte dicere. Ita quidem ſolerter & ingenioſè vias omnes inventionis veſtigat & aperit, vix ut quidquam ea de parte planiùs & cumulatiùs dici poſſe videatur. De his tamen, & de poſterioribus libris duobus, qui interierunt, sic habet Quinctilianus lib. 3, 5. » *Ipſe hos libros* » *Cicero improbat. Et cap.* 6. *Sunt* » *enim velut res... quas deduxerat ſcho*» *lâ; & si qua eſt in his culpa, tra*» *dentis eſt.... Sed Cicero quidem his* » *pulcherrimos illos* de Oratore *ſubſti*» *tuit; ideoque culpari, tamquam fal*» *ſa præcipiat, non poteſt.*

M.

M. TULLII CICERONIS

DE

INVENTIONE RHETORICA

LIBER PRIMUS.

I. SÆPE & multùm hoc mecum cogitavi, bonine, an mali plus attulerit hominibus & civitatibus copia dicendi, ac ſummum eloquentiæ ſtudium. Nam quum & noſtræ reipublicæ detrimenta conſidero, & maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per diſertiſſimos homines invectam eſſe partem incommodorum. Quum autem res ab noſtra memoria, propter vetuſtatem, remotas ex litterarum monumentis repetere inſtituo; multas urbes conſtitutas, pluri-

mani officii ratio colebatur : nemo nuptias viderat legitimas : non certos quiſquam inſpexerat liberos : non jus æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem, atque inſcientiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, ad ſe explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis ſatellitibus. Quo tempore quidam, magnus videlicet vir & ſapiens, cognovit, quæ materia eſſet, & quanta ad maximas res opportunitas animis ineſſet hominum, si quis eam poſſet elicere, & præcipiendo meliorem reddere : qui diſperſos homines in agris, & in tectis silveſtribus abditos, ratione quadam compulit unum in locum, & congregavit, & eos in unamquamque rem inducens utilem atque honeſtam, primò propter inſolentiam reclamantes, deinde propter rationem, atque orationem ſtudiosiùs audientes, ex feris & immanibus, mites reddidit & manſuetos.

3. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita, nec inops dicendi ſapientia perficere potuiſſe, ut homines a conſuetudine ſubitò converteret, & ad diverſas vitæ rationes traduceret. Age verò, urbibus conſtitutis, ut fidem colere, & juſtitiam retinere diſcerent, & aliis parêre ſuâ voluntate conſueſcerent, ac non modò labores excipiendos communis commodi

cauſâ, ſed etiam vitam amittendam exiſtimarent; quî tandem fieri potuit, niſi homines ea, quæ ratione inveniſſent, eloquentiâ perſuadere potuiſſent? Profectò nemo, niſi gravi ac ſuavi commotus oratione, quum viribus plurimùm poſſet, ad jus voluiſſet sine vi deſcendere; ut inter quos poſſet excellere, cum iis ſe pateretur æquari, & ſuâ voluntate a jucundiſsima conſuetudine recederet, quæ præſertim jam naturæ vim obtineret propter vetuſtatem. Ac primò quidem sic & nata & progreſſa longiùs eloquentia videtur; & item poſtea maximis in rebus pacis & belli cum ſummis hominum utilitatibus eſſe verſata. Poſtquam verò commoditas quædam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam conſecuta eſt; tum ingenio freta malitia, pervertere urbes, & vitas hominum labefactare aſſuevit.

III. Atque hujus quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Veriſimillimum mihi videtur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & inſipientes homines ſolitos eſſe verſari, nec verò ad privatas cauſas magnos ac diſertos homines accedere: ſed quum a ſummis viris maximæ res adminiſtrarentur, arbitror alios fuiſſe non incallidos homines, qui ad parvas contro-

verſias privatorum accederent. Quibus in controverſiis quum ſæpe a mendacio contra verum homines ſtare conſueſcerent, dicendi aſſiduitas aluit audaciam, ut neceſſariò ſuperiores illi propter injurias civium reſiſtere audacibus, & opitulari ſuis quiſque neceſſariis cogerentur. Itaque quum in dicendo ſæpe par, nonnumquam etiam ſuperior viſus eſſet is, qui, omiſſo ſtudio ſapientiæ, nihil ſibi præter eloquentiam comparaſſet, fiebat, ut & multitudinis & ſuo judicio dignus, qui rempublicam gereret, videretur. Hinc nimirum non injuriâ, quum ad gubernacula reipublicæ temerarii atque audaces homines acceſſerant, maxima ac miſerrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odii atque invidiæ ſuſcepit eloquentia, ut homines ingenioſiſſimi, quaſi ex aliqua turbida tempeſtate in portum, ſic ex ſeditioſa & tumultuoſa vita ſe in ſtudium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur poſtea cetera ſtudia recta atque honeſta, per otium concelebrata ab optimis, enituiſſe: hoc verò a pleriſque eorum deſertum obſolevisse eo tempore, quo multò vehementiùs erat retinendum, & ſtudiosiùs adaugendum. Nam quò indigniùs rem honeſtiſſimam & rectiſſimam violabat ſtultorum & improborum temeritas & audacia, ſummo cum reipublicæ

detrimento ; eò ſtudiosiùs & illis resiſtendum fuit, & reipublicæ conſulendum.

IV. Quod noſtrum illum non fugit Catonem , neque Lælium , neque horum (ut verè dicam) diſcipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes : quibus in hominibus erat ſumma virtus, & ſummâ virtute amplificata auctoritas, &, quæ his rebus ornamento, & reipublicæ præsidio eſſet, eloquentia. Quare, meo quidem animo, nihilò minùs eloquentiæ ſtudendum eſt, etsi eâ quidam & privatim, & publicè perversè abutuntur : ſed eò quidem vehementiùs ; ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernicie plurimùm possint : quum præſertim hoc unum sit, quod ad omnes res & privatas, & publicas maximè pertineat ; hoc tuta ; hoc honeſta, hoc illuſtris, hoc eodem vita jucunda fiat. Nam hinc ad rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum præſtò eſt ſapientia : hinc ad ipſos, qui eam adepti ſunt, laus, honor, dignitas confluit : hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, quum multis rebus humiliores & infirmiores ſint, hac re maximè beſtiis præſtare, quòd loqui poſſunt. Quare præclarum mihi quiddam videtur adeptus is,

qui, quâ re homines beſtiis præſtent, eâ in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si fortè non naturâ modò, neque exercitatione conficitur, verùm etiam artificio quodam comparatur; non alienum eſt videre, quæ dicant ii, qui quædam ejus rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratoriis dicamus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus: nam his rebus cognitis, faciliùs & expeditiùs uniuſcujuſque animus ipſam rationem, ac viam artis considerare poterit.

V. Civilis quædam ratio eſt, quæ multis & magnis ex rebus conſtat. Ejus quædam magna & ampla pars eſt, artificioſa eloquentia, quam Rhetoricam vocant. Nam neque cum iis ſentimus, qui civilem ſcientiam eloquentiâ non putant indigere; & ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi & artificio contineri, magnopere diſſentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis ſcientiæ partem eſſe dicamus. Officium autem ejus facultatis videtur eſſe, dicere appositè ad perſuasionem: finis, perſuadere dictione. Inter officium autem & finem hoc intereſt, quòd in officio, quid fieri; in fine, quid officio conveniat, consideratur: ut medici officium dicimus eſſe, curare ad ſanandum appo-

ſitè ; finem , ſanare curatione. Item oratoris quid officium , & quid finem eſſe dicamus , intelligemus , quum id , quod facere debet , officium eſſe dicemus ; illud cujus causâ facere debet , finem appellabimus.

7. Materiam artis eam dicimus , in qua omnis ars , & ea facultas , quæ conficitur ex arte , verſatur : ut ſi medicinæ materiam dicamus morbos , ac vulnera , quòd in his omnis medicina verſetur : item , quibus in rebus verſatur ars , & facultas oratoria , eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res , alii plures , alii pauciores exiſtimarunt. Nam Gorgias Leontinus , antiquiſſimus ferè rhetor , omnibus de rebus oratorem optimè poſſe dicere exiſtimavit : hic infinitam , & immenſam huic artificio materiam ſubjicere videtur. Ariſtoteles autem , qui huic arti plurima adjumenta atque ornamenta ſubminiſtravit , tribus in generibus rerum verſari rhetoris officium putavit , demonſtrativo , deliberativo , judiciali. Demonſtrativum eſt , quod tribuitur in alicujus certæ perſonæ laudem , aut vituperationem. Deliberativum eſt , quod positum in diſceptatione , & conſultatione civili , habet in ſe ſententiæ dictionem. Judiciale eſt , quod positum in judicio , habet in ſe accuſationem & de-

ſensionem, aut petitionem & recuſationem. Et, quemadmodum noſtra quidem fert opinio, oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita verſari exiſtimanda eſt.

VI. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat, attendere, nec quid polliceatur, intelligere videtur; qui oratoris materiam in cauſam & in quæſtionem dividat. Cauſam eſſe dicit rem, quæ habeat in ſe controverſiam in dicendo poſitam cum perſonarum certarum interpoſitione; quam nos quoque oratori dicimus eſſe attributam. Nam ei tres partes, quas antè diximus, ſupponimus, judicialem, deliberativam, demonſtrativam. Quæſtionem autem eam appellat, quæ habeat in ſe controverſiam in dicendo poſitam, ſine certarum perſonarum interpoſitione, ad hunc modum: Ecquid ſit bonum præter honeſtatem: Verine ſint ſenſus: Quæ ſit mundi forma: Quæ ſit ſolis magnitudo. Quas quæſtiones procul ab oratoris officio remotas, facilè omnes intelligere exiſtimamus. Nam, quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorum plurimo cum labore conſumpta intelligimus, eas, ſicut aliquas parvas res, oratori attribuere, magna amentia videtur. Quòd ſi magnam in his Hermagoras habuiſſet facultatem, ſtudio & diſciplinâ comparatam, videretur fretus ſuâ ſcientiâ, falſum quiddam

conſtituiſſe de oratoris officio, & non quid ars, ſed quid ipſe poſſet, expoſuiſſe: nunc verò ea vis eſt in homine, ut ei multò rhetoricam citiùs quis ademerit, quàm philoſophiam conceſſerit. Neque eò dico, quòd ejus ars quam edidit, mihi mendosissimè ſcripta videatur; (nam ſatis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniosè & diligenter electas res collocaſſe, & nonnihil ipſe quoque novi protuliſſe) verùm oratori minimum eſt de arte loqui, quod hic fecit: multò maximum ex arte dicere, quod eum minimè potuiſſe omnes videmus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ videtur ea, quam Ariſtoteli viſam eſſe diximus.

VII. Partes autem hæ ſunt, quas plerique dixerunt, inventio, diſpoſitio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio eſt excogitatio rerum verarum, aut veriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio eſt rerum inventarum in ordinem diſtributio. Elocutio eſt idoneorum verborum, & ſententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria eſt firma animi rerum ac verborum ad elocutionem perceptio. Pronuntiatio eſt ex rerum & verborum dignitate, vocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breviter conſtitutis, eas rationes, quibus oſtendere poſſimus genus, & officium, & finem

hujus artis, aliud in tempus differemus: nam & multorum verborum indigent, & non tantopere ad artis deſcriptionem & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam ſcribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus ſcribere oportere exiſtimamus. Ac mihi quidem videtur conjunctè agendum de materia ac partibus. Quare inventio, quæ princeps eſt omnium partium, potiſſimùm in omni cauſarum genere, qualis debeat eſſe, consideretur.

VIII. Omnis res, quæ habet in ſe poſitam in dictione aut diſceptatione aliquam controverſiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæſtionem. Eam igitur quæſtionem ex qua cauſa naſcitur, conſtitutionem appellamus. Conſtitutio eſt prima conflictio cauſarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Feciſti, non feci, aut jure feci. Quum facti controverſia eſt, quoniam conjecturis cauſa firmatur, conſtitutio conjecturalis appellatur. Quum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis eſt, conſtitutio definitiva nominatur. Quum verò, qualis ſit res, quæritur, quia & de vi, & de genere negotii controverſia eſt, conſtitutio generalis vocatur. At quum cauſa ex eo pendet, quòd non aut is agere videtur,

quem oportet, aut non cum eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, quâ lege, quo crimine, quâ pœnâ oportet, tranſlativa dicitur conſtitutio, quia actio tranſlationis & commutationis indigere videtur. Atque harum aliquam in omne cauſæ genus incidere neceſſe eſt: nam in quam non inciderit, in ea nihil eſſe poterit controverſiæ: quare eam ne cauſam quidem convenit putari.

II. Ac facti quidem controverſia, in omnia tempora poteſt diſtribui. Nam quid factum ſit, poteſt quæri, hcc modo: Occideritne Ajacem Ulyſſes. Et quid fiat, hoc modo: Bonone animo ſint erga populum Romanum Fregellani. Et quid futurum ſit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid ſit incommodi ad rempublicam perventurum. Nominis controverſia eſt, quum de facto convenit, & quæritur, id quod factum eſt, quo nomine appelletur: quo in genere neceſſe eſt ideo nominis eſſe controverſiam, non quòd de re ipſa non conveniat, non quòd de facto non conſtet, ſed quòd id, quod factum ſit, aliud alii videatur eſſe, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in hujuſmodi generibus definienda res erit verbis, & breviter deſcribenda: ut, ſi quis ſacrum ex privato ſurripuerit, utrùm fur, an ſacrilegus ſit

judicandus. Nam id quum quæritur, neceſſe erit definire utrumque, quid ſit fur, quid ſacrilegus, & ſuâ deſcriptione oſtendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque adverſarii dicunt.

IX. Generis eſt controverſia, quum & quid factum ſit, convenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, conſtat: & tamen, quantum, & cujuſmodi, & omnino quale ſit, quæritur, hoc modo: Juſtum, an injuſtum: utile, an inutile; & omnia, in quibus, quale ſit id quod factum eſt, quæritur, ſine ulla nominis controverſia. Huic generi Hermagoras partes quatuor ſuppoſuit, deliberativam, demonſtrativam, juridicialem, negotialem: quod ejus, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur; verùm brevi, ne, aut ſi taciti præterierimus, ſine cauſa non ſecuti eum putemur; aut ſi diutius in hoc conſtiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intuliſſe videamur. Si deliberatio & demonſtratio genera ſunt cauſarum, non poſſunt rectè partes alicujus generis cauſæ putari. Eadem enim res alii genus eſſe, alii pars poteſt: eidem genus eſſe & pars non poteſt. Deliberatio autem & demonſtratio genera ſunt cauſarum: nam aut nullum cauſæ genus eſt,

aut judiciale ſolum, aut & judiciale, & demonſtrativum, & deliberativum. Nullum dicere cauſæ eſſe genus, quum cauſas eſſe multas dicat, & in eas præcepta det, amentia eſt : unum autem judiciale ſolum eſſe quì poteſt, quum deliberatio & demonſtratio, neque ipſæ similes inter ſe sint, & ab judiciali genere plurimùm dissideant, & ſuum quæque finem habeat, quò referri debeat ? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint cauſarum. Deliberatio igitur & demonſtratio non poſſunt rectè partes alicujus generis cauſæ putari. Malè igitur eas generalis conſtitutionis partes eſſe dixit.

X. Quòd si generis cauſæ partes non poſſunt rectè putari, multò minùs rectè partis cauſæ partes putabuntur. Pars autem cauſæ, conſtitutio eſt omnis : non enim cauſa ad conſtitutionem, ſed conſtitutio ad cauſam accommodatur. Sed demonſtratio & deliberatio, generis cauſæ partes non poſſunt rectè putari, quòd ipſa ſunt genera : multò igitur minùs rectè partis ejus, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si conſtitutio, & ipſa, & pars ejus quælibet, intentionis depulſio eſt ; quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. At si, quæ intentionis depulsio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſti-

tutionis eſt; demonſtratio, & deliberatio, neque conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. Si igitur conſtitutio, & ipſa, & pars ejus, intentionis depulsio eſt; deliberatio, & demonſtratio, neque conſtitutio, neque pars conſtitutionis eſt. Placet autem ipsi, intentionis eſſe depulsionem. Placeat igitur oportet, demonſtrationem & deliberationem non eſſe conſtitutionem, nec partem conſtitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, sive conſtitutionem, primam cauſæ accuſatoris confirmationem dixerit, sive defenſoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda ſequentur.

14. Deinde conjecturalis cauſa non poteſt simul ex eadem parte, eodem in genere & conjecturalis eſſe, & definitiva. Rurſus nec definitiva cauſa poteſt simul ex eadem parte, eodem in genere & definitiva eſſe, & tranſlativa. Et omnino nulla conſtitutio, nec pars conſtitutionis poteſt simul & ſuam habere, & alterius in ſe vim continere: ideo quòd unaquæque ex ſe, & ex ſua natura simpliciter consideratur: alterâ aſſumptâ, numerus conſtitutionum duplicatur, non vis conſtitutionis augetur. At deliberativa cauſa simul ex eadem parte, eodem in genere & conjecturalem, & generalem, & definitivam, & tranſlativam ſolet habere

conſtitutionem, & unam aliquam, & plures nonnumquam. Ergo ipſa neque conſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis. Idem in demonſtratione ſolet uſu evenire. Genera igitur, ut antè diximus, hæc cauſarum putanda ſunt, non partes alicujus conſtitutionis.

XI. Hæc ergo conſtitutio, quam generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, juridicialem, & negotialem. Juridicialis eſt, in qua æqui & iniqui natura, aut præmii, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis eſt, in qua, quid juris ex civili more, & æquitate ſit, conſideratur: cui diligentiæ præeſſe apud nos juriſconſulti exiſtimantur.

15. Ac juridicialis quidem ipſa in duas diſtribuitur partes, abſolutam, & aſſumptivam. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe continet juris & injuriæ quæſtionem. Aſſumptiva eſt, quæ ipſa ex ſe nihil firmi dat ad recuſationem; foris autem aliquid defenſionis aſſumit. Ejus partes ſunt quatuor, conceſſio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio, quum reus non id, quod factum eſt, defendit, ſed ut ignoſcatur, poſtulat. Hæc in duas partes dividitur, purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, quum factum conceditur, culpa removetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, caſum, neceſ-

ſitatem. Deprecatio eſt, quum & peccasse, & conſultò peccaſſe reus ſe confitetur, & tamen, ut ignoſcatur, poſtulat: quod genus perrarò poteſt accidere. Remotio criminis eſt, quum id crimen, quod infertur, ab ſe, & a ſua culpa, vi, & poteſtate in alium reus removere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut cauſa, aut factum in alium transferetur. Cauſa transfertur, quum alienâ dicitur vi & poteſtate factum. Factum autem, quum alius aut debuiſſe, aut potuiſſe facere dicitur. Relatio criminis eſt, quum ideo jure factum dicitur, quòd alius antè injuriâ laceſsierit. Comparatio eſt, quum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur eſſe commiſſum.

16. In quarta conſtitutione, quam translativam nominamus, ejus conſtitutionis eſt controversia, quum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo jure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Hujus conſtitutionis Hermagoras inventor eſſe exiſtimatur, non quia non usi sint eâ veteres oratores ſæpe multi, ſed quia non animadverterint artis ſcriptores eam ſuperiores, nec retulerint in numerum conſtitutionum. Pòſt autem ab

hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentiâ falli putamus (res enim perſpicua eſt) quàm invidiâ atque obtrectatione quadam impediri.

XII. Et conſtitutiones quidem, & earum partes expoſuimus : exempla autem cujuſque generis tunc commodiùs expoſituri videmur, quum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, quum & ad genus, & ad exemplum cauſæ ſtatim poterit accommodari.

17. Conſtitutione cauſæ repertâ, ſtatim placet conſiderare, utrùm cauſa ſit ſimplex, an juncta; & ſi juncta erit, utrùm ſit ex pluribus quæſtionibus juncta, an ex aliqua comparatione. Simplex eſt, quæ abſolutam in ſe continet unam quæſtionem, hoc modo : Corinthiis bellum indicamus, an non ? juncta ex pluribus quæſtionibus, in qua plura quæruntur, hoc pacto : Utrùm Carthago diruatur, an Carthaginienſibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potiſſimum ſit, quæritur, ad hunc modum : Utrùm exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui ſociis ſit auxilio; an teneatur in Italia, ut quàm maximæ contra Annibalem copiæ ſint.

XIII. Deinde conſiderandum eſt, in

ratione, an in ſcripto ſit controverſia: nam ſcripti controverſia eſt ea, quæ ex ſcriptionis genere naſcitur. Ejus autem genera, quæ ſunt ſeparata a conſtitutionibus, quinque ſunt. Nam tum verba ipſa videntur cum ſententia ſcriptoris diſſidere, tum inter ſe duæ leges, aut plures diſcrepare, tum id, quod ſcriptum eſt, duas aut plures res ſignificare: tum ex eo, quod ſcriptum eſt, aliud quoque, quod non ſcriptum eſt, inveniri: tum vis verbi quaſi in definitiva conſtitutione, in quo poſita ſit, quæri. Quare primum genus, de ſcripto & ſententia; ſecundum, ex contrariis legibus; tertium, ambiguum; quartum, ratiocinativum; quintum, definitivum nominamus.

18. Ratio autem eſt, quum omnis quæſtio non in ſcriptione, ſed in aliqua argumentatione conſiſtit. Ac tum conſiderato genere cauſæ, & cognitâ conſtitutione, quum, ſimplexne, an juncta ſit, intellexeris, & ſcripti, an rationis habeat controverſiam, videris; deinceps erit videndum, quæ quæſtio, quæ ratio, quæ judicatio, quod firmamentum cauſæ ſit: quæ omnia a conſtitutione proficiſcantur oportet. Quæſtio eſt, quæ ex conflictione cauſarum gignitur controverſia, hoc modo: Non jure feciſti: jure feci. Cauſarum autem hæc eſt conflictio, in qua conſtitutio

conſtat. Ex ea igitur naſcitur controverſia, quam quæſtionem dicimus, hoc modo: Jurene fecerit. Ratio eſt ea, quæ continet cauſam, quæ si ſublata sit, nihil in cauſa controverſiæ relinquetur, hoc modo, ut, docendi causâ, in facili, & pervulgato exemplo consiſtamus: Oreſtes, si accuſetur matricidii, nisi hoc dicat, Jure feci; illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem: quâ ſublatâ, omnis quoque controverſia ſublata sit. Ergo ejus cauſæ ratio eſt, quòd illa Agamemnonem occiderit. Judicatio eſt, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis naſcitur controverſia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulò antè expoſuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit adverſarius, abs te filio matrem necari oportuit: potuit enim sine [illegible] tuo ſcelere illius factum puniri.

XIV. Ex hac deductione rationis illa ſumma naſcitur controverſia, quam judicationem appellamus. Ea eſt hujuſmodi: Rectumne fuerit ab Oreſte matrem occidi, quum illa Oreſtis patrem occidiſſet. Firmamentum, eſt firmissima argumentatio defenſoris, & aptissima ad judicationem: ut si velit Oreſtes dicere, ejuſmodi animum matris ſuæ fuiſſe in patrem ſuum, in ſe ipſum, in ſorores, in regnum, in famam generis & familiæ, ut ab ea

pœnas liberi ſui potiſſimùm petere debuerint. Et in ceteris quidem conſtitutionibus ad hunc modum judicationes reperiuntur : in conjecturali autem conſtitutione, quia ratio non eſt (factum enim non conceditur) non poteſt ex deductione rationis naſci judicatio. Quare neceſſe eſt eamdem eſſe quæſtionem, & judicationem : ut, factum eſt; factum non eſt; factumne ſit. Quot autem in cauſa conſtitutiones, aut earum partes erunt, totidem neceſſe erit quæſtiones, rationes, judicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in cauſa repertis, tum denique ſingulæ partes totius cauſæ conſiderandæ ſunt : nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animadvertendum videtur; ideo quòd illa, quæ prima dicuntur, si vehementer velis congruere, & cohærere cum cauſa, ex eis ducas oportet, quæ pòſt dicenda ſunt. Quare quum judicatio, & ea, quæ ad judicationem oportet inveniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, curâ & cogitatione pertractata ; tum denique ordinandæ ſunt ceteræ partes orationis.

20. Hæ partes ſex eſſe omnino nobis videntur ; exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium eſſe debet, nos quoque primùm in rationem exordiendi præcepta dabimus.

XV. Exordium eſt oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionem ; quod eveniet, ſi eum benevolum, attentum, docilem fecerit : quare, qui bene exordiri cauſam volet, eum neceſſe eſt genus ſuæ cauſæ diligenter antè cognoſcere. Genera cauſarum quinque ſunt, honeſtum, admirabile, humile, anceps, obſcurum. Honeſtum genus eſt, cui ſtatim ſine oratione noſtra auditoris favet animus. Admirabile, a quo alienatus eſt animus eorum, qui audituri ſunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnoperè attendendum videtur. Anceps, in quo aut judicatio dubia eſt ; aut cauſa, & honeſtatis & turpidinis particeps ; ut & benevolentiam pariat, & offenſionem. Obſcurum, in quo aut tardi auditores ſunt, aut difficilioribus ad cognoſcendum negotiis cauſa implicita eſt. Quare, quum tam diverſa ſint genera cauſarum, exordiri quoque diſpari ratione in unoquoque genere neceſſe eſt. Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium, & inſinuationem. Principium, eſt oratio perſpicuè & protinus perficiens auditorem benevolum, aut docilem, aut attentum. Inſinuatio, eſt oratio quadam diſſimulatione, & circuitione obſcurè ſubiens auditoris animum.

21. In admirabili genere cauſæ, ſi non omnino infeſti auditores erunt, principio

benevolentiam comparare licebit : ſin erunt vehementer abalienati, confugere neceſſe erit ad insinuationem : nam ab iratis si perſpicuè pax, & benevolentia petitur ; non modò ea non invenitur, ſed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere cauſæ, contemptionis tollendæ causâ, neceſſe erit attentum efficere auditorem. Anceps genus cauſæ, si dubiam judicationem habebit, ab ipſa judicatione exordiendum eſt : ſin autem partem turpitudinis & partem honeſtatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honeſtum cauſa tranſlata videatur. Quum autem erit honeſtum cauſæ genus, vel præteriri principium poterit, vel, si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus, aut a lege, aut ab aliqua firmissima ratione noſtræ dictionis : ſin uti principio placebit, benevolentiæ partibus utendum eſt, ut id, quod eſt, augeatur. In obſcuro cauſæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit.

XVI. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum eſt ; reliquum eſt, ut oſtendatur, quibus quæque res rationibus confici possit.

22. Benevolentia quatuor ex locis comparatur : ab noſtra, ab adverſariorum, ab judicum perſona, ab ipſa cauſa. Ab noſ-

tra, si de noſtris factis, & officiis sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minùs honeſtas ſuſpiciones injectas diluemus: si, quæ incommoda acciderint, aut quæ inſtent difficultates, proferemus: si prece, & obſecratione humili, ac ſupplici utemur. Ab adverſariorum autem, si eos aut in odium, aut in invidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium adducentur, si quod eorum ſpurcè, ſuperbè, crudeliter, malitiosè factum proferetur: in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atque eorum uſus arrogans, & intolerabilis; ut his rebus magis videantur, quàm cauſæ ſuæ confidere: in contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidioſum ſtudium, & luxurioſum otium proferetur. Ab auditorum perſona benevolentia captabitur, si res ab his fortiter, ſapienter, manſuetè geſtæ proferentur, ut ne qua aſſentatio nimia significetur; & si de his, quàm honeſta exiſtimatio, quantaque eorum judicii, & auctoritatis exſpectatio sit, oſtendetur. Ab rebus ipsis, si cauſam noſtram laudando extollemus, adverſariorum cauſam per contemptionem deprimemus.

23. Attentos autem faciemus, si demonſtrabimus, ea, quæ dicturi erimus, magna,

magna, nova, incredibilia eſſe, aut ad omnes, aut ad eos, qui audient, aut ad aliquos illuſtres homines, aut ad deos immortales, aut ad ſummam reipublicæ pertinere; & si pollicebimur, nos brevi noſtram cauſam demonſtraturos, atque exponemus judicationem, aut judicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si apertè & breviter ſummam cauſæ exponemus; hoc eſt, in quo consistat controverſia. Nam & quum docilem velis facere, simul attentum facias oportet: nam is maximè docilis eſt, qui attentissimè eſt paratus audire.

XVII. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum eſt, quum admirabile genus cauſæ eſt, hoc eſt, ut antè diximus, quum animus auditoris infeſtus eſt. Id autem tribus ex causis fit maximè: si aut ineſt in ipſa cauſa quædam turpitudo; aut si ab iis, qui antè dixerunt, jam quiddam auditori perſuaſum videtur; aut eo tempore locus dicendi datur, quum jam illi, quos audire oportet, defeſsi ſunt audiendo: nam ex hac quoque re non minùs, quàm ex primis duabus, in oratore nonnumquam animus auditoris offenditur.

24. Si cauſæ turpitudo contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo oſ-

ſenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; & diſſimulare id te defenſurum, quod exiſtimeris defenſurus: deinde, quum jam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defenſionem, & dicere, ea, quæ indignantur adverſarii, tibi quoque indigna videri: deinde, quum lenieris eum, qui audiet, demonſtrare, nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de adverſariis eſſe dicturum, neque hoc, neque illud: ut neque apertè lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obſcurè faciens, quoad poſsis, alienes ab eis auditorum voluntatem: & aliquorum judicium ſimili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam: deinde aut eamdem, aut conſimilem, aut majorem, aut minorem agi rem in præſentia demonſtrare.

25. Sin oratio adverſariorum fidem videbitur auditoribus feciſſe, (idque ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu) oportet aut de eo, quod adverſarii ſibi firmiſsimum putarint, & maximè ii qui audierint, probarint, primùm te dicturum polliceri, aut ab ad-

verſarii dicto exordiri, & ab eo potiſsìmùm, quod ille nuperrimè dixerit: aut dubitatione uti, quid primùm dicas, aut cui potiſsimùm loco reſpondeas, cum admiratione. Nam auditor quum eum, quem adverſarii perturbatum putat oratione, videt animo fortiſsimo contrà dicere paratum, plerumque ſe potiùs temerè aſſensiſſe, quàm illum ſine cauſa confidere arbitratur. Sin auditoris ſtudium defatigatio abalienavit a cauſa, te breviùs, quàm paratus fueris, eſſe dicturum, commodum eſt polliceri; non imitaturum adverſarium. Sin res dabit, non inutile eſt ab aliqua re nova, aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata ſit; quod genus, ſtrepitum, acclamationem; aut jam parata, quæ vel apologum, vel fabulam, vel aliquam contineat irriſionem: aut, ſi rei dignitas adimet jocandi facultatem, aliquid triſte, novum, horribile, ſtatim non incommodum eſt injicere. Nam ut cibi ſatietas, & faſtidium aut ſubamarâ aliquâ re relevatur, aut dulci mitigatur: ſic animus defeſſus audiendo, aut admiratione integratur, aut riſu renovatur.

XVIII. Ac ſeparatim quidem, quæ de principio, & insinuatione dicenda videbantur, hæc ferè ſunt. Nunc quiddam breviter, & communiter de utroque præcipiendum videtur. Exordium, ſententia-

rum & gravitatis plurimùm debet habere, & omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, in ſe continere; propterea quòd id optimè faciendum eſt, quod oratorem auditori maximè commendat: ſplendoris, & feſtivitatis, & concinnitudinis minimùm; propterea quòd ex his ſuſpicio quædam apparationis atque artificioſæ diligentiæ naſcitur; quæ maximè orationi fidem, oratori adimit auctoritatem.

26. Vitia verò hæc ſunt certiſſima exordiorum, quæ ſummopere vitare oportebit; vulgare, commutabile, longum, ſeparatum, tranſlatum, contra præcepta. Vulgare eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, ut convenire videatur. Commune, quod nihilominus in hanc, quàm in contrariam partem cauſæ poteſt convenire. Commutabile, quod ab adverſario poteſt, leviter mutatum, ex contraria parte dici. Longum, quod pluribus verbis, aut ſententiis, ultrà quàm ſatis eſt, producitur. Separatum, quod non ex ipſa cauſa ductum eſt, nec, sicut aliquod membrum, annexum orationi. Tranſlatum eſt, quod aliud conficit, quàm cauſæ genus poſtulat; ut si quis docilem faciat auditorem, quum benevolentiam cauſa desideret; aut, si principio utatur, quum insinuationem res poſtulet. Contra præcepta eſt, quod nihil eorum efficit,

quorum cauſâ de exordiis præcepta traduntur, hoc eſt, quod eum, qui audit, neque benevolum, neque attentum, neque docilem efficit; aut, quo profectò nihil pejus eſt, ut contrà sit, facit. Ac de exordio quidem ſatis dictum eſt.

XIX. Narratio eſt rerum geſtarum, aut ut geſtarum, expositio. Narrationum tria ſunt genera. Unum genus eſt, in quo ipſa cauſa, & omnis ratio controversiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra cauſam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, de quo agitur, aut amplificationis causâ, interponitur. Tertium genus eſt remotum a civilibus causis, quod delectationis causâ, non inutili cum exercitatione, dicitur, & ſcribitur. Ejus partes ſunt duæ, quarum altera in negotiis, altera in perſonis maxime verſatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita eſt, tres habet partes, fabulam, hiſtoriam, argumentum. Fabula eſt, in qua nec veræ, nec verisimiles res continentur; cujuſmodi eſt:

Angues ingentes alites, juncti jugo.

Hiſtoria, eſt geſta res, ab ætatis noſtræ memoria remota; quod genus, Appius indixit Carthaginiensibus bellum. Argumentum, eſt ficta res, quæ tamen fieri

potuit. Hujuſmodi apud Terentium:

Nam is poſtquam excessit ex ephebis, Sosia.

Illa autem narratio, quæ verſatur in perſonis, ejuſmodi eſt, ut in ea simul cum rebus ipsis perſonarum ſermones, & animi perſpici possint, hoc modo:

Venit ad me ſæpe, clamitans: Quid agis, Micio?
Cur perdis adoleſcentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus ſumptum ſuggeris?
Veſtitu nimio indulges: nimiùm ineptus es.
Nimiùm ipſe durus eſt, præter æquumque & bonum.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſtivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpicione, desiderio, dissimulatione, errore, miſericordiâ, fortunæ commutatione, inſperato incommodo, ſubitâ lætitiâ, jucundo exitu rerum. Verùm hæc ex iis, quæ poſtea de elocutione præcipientur, ornamenta ſumentur. Nunc de narratione ea, quæ cauſæ continet expositionem, dicendum videtur.

XX. Oportet igitur eam tres habere res, ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde neceſſe eſt, inde initium ſumetur, & non ab ultimo repetetur, & si cujus rei ſatis erit ſummam dixiſſe, ejus partes non dicentur: nam

ſæpe ſatis eſt, quod factum ſit, dicere, non ut enarres, quemadmodum ſit factum; & ſi non longiùs, quàm quod ſcitu opus eſt, in narrando procedetur; & si nullam in rem aliam tranſibitur; & si ita dicetur, ut nonnumquam ex eo, quod dictum ſit, id, quod dictum non ſit, intelligatur; & ſi non modò id, quod obeſt, verùm etiam id, quod nec obeſt, nec adjuvat, præteribitur; & ſi ſemel unumquodque dicetur; & ſi non ab eo, in quo proximè deſitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit brevitatis, ut, quum ſe breves putent eſſe, longiſſimi ſint; quum dent operam, ut res multas breviter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures, quàm neceſſe ſit. Nam pleriſque breviter dicere videtur, qui ita dicit: Acceſſi ad ædes, puerum evocavi: reſpondit: quæsivi dominum: domi negavit eſſe. Hic, tametſi tot res breviùs non potuit dicere, tamen, quia ſatis fuit dixiſſe, Domi negavit eſſe, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda eſt brevitatis imitatio, & non minùs rerum non neceſſariarum, quàm verborum multitudine ſuperſedendum eſt.

29. Aperta autem narratio poterit eſſe, si, ut quidque primum geſtum erit, ita primum exponetur, & rerum ac tempo-

rum ordo ſervabitur, ut ita narrentur, ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri videbuntur. Hîc erit conſiderandum, ne quid perturbatè, ne quid contortè dicatur, ne quam in aliam rem tranſeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur : & omnino, quæ præcepta de brevitate ſunt, hoc quoque in genere ſunt conſervanda. Nam ſæpe res parum eſt intellecta longitudine magis, quàm obſcuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum eſt : quo de genere dicendum eſt in præceptis elocutionis.

XXI. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur ineſſe ea, quæ ſolent apparere in veritate : si perſonarum dignitates ſervabuntur ; si cauſæ factorum exſtabunt ; si fuiſſe facultates faciundi videbuntur ; si tempus idoneum ; si ſpatii ſatis ; si locus opportunus ad eamdem rem, qua de re narrabitur, fuiſſe oſtendetur ; si res & ad eorum, qui agunt, naturam, & ad vulgi rumorem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus eſſe poterit.

30. Illud autem præterea conſiderare oportebit, ne, aut quum obſit narratio, aut quum nihil proſit, tunc interponatur ; aut non loco, aut non, quemadmodum cauſa poſtulat, narretur. Obeſt tum, quum

ipſius rei geſtæ expoſitio magnam excipit offenſionem, quam argumentando, & cauſam agendo leniri oportebit. Quod quum acciderit, membratim oportebit partes rei geſtæ diſpergere in cauſam, & ad unamquamque confeſtim rationem accommodare, ut vulneri præſtò medicamentum sit, & odium ſtatim defensio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, quum, ab adverſariis re expoſitâ, noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare; aut quum ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut noſtra nihil intersit eos alio pacto docere: quod quum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt. Non loco dicitur, quum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat: quo de genere agemus tum, quum de diſpoſitione dicemus; nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat, narratur, quum aut id, quod adverſario prodeſt, dilucidè & ornatè exponitur, aut id quod ſe ipſum adjuvat, obſcurè dicitur, & negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ; contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo; quæ illius erunt, leviter attingendo; ſua diligenter & enodatè narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum videtur: deinceps ad partitionem tranſeamus.

XXII. Rectè habita in cauſa partitio illuſtrem & perſpicuam totam efficit orationem. Partes ejus duæ ſunt, quarum utraque magnoperè ad aperiendam cauſam, & conſtituendam pertinet controverſiam. Una pars eſt, quæ, quid cum adverſariis conveniat, & quid in controverſia relinquatur, oſtendit: ex qua certum quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expoſitio ponitur diſtributa; ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur. Quæ partitio, quid conveniat, aut quid non conveniat, oſtendit; hæc debet illud, quod convenit, inclinare ad ſuæ cauſæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem eſſe a filio, convenit mihi cum adverſariis. Item contrà: Interfectum eſſe a Clytæmneſtra Agamemnonem, convenit: nam hic uterque & id poſuit, quod conveniebat; & tamen ſuæ cauſæ commodo conſuluit. Deinde, quid controverſiæ ſit, ponendum eſt in judicationis expoſitione: quæ quemadmodum inveniretur, antè dictum eſt.

32. Quæ autem partitio rerum diſtri-

butam continet expoſitionem, hæc habere debet brevitatem, abſolutionem, paucitatem. Brevitas eſt, quum, niſi neceſſarium, nullum aſſumitur verbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis eſt, quòd rebus ipsis, & partibus cauſæ, non verbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt. Abſolutio eſt, per quam omnia, quæ incidunt in cauſam, genera, de quibus dicendum eſt, amplectimur: in qua partitione videndum eſt, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut ſerò extra partitionem, id quod vitioſiſſimum ac turpiſſimum eſt, inferatur. Paucitas in partitione ſervatur, si genera ipſa rerum ponuntur, neque permiſtè cum partibus implicantur. Nam genus eſt, quod plures partes amplectitur; ut animal. Pars eſt, quæ ſubeſt generi; ut equus. Sed ſæpe eadem res alii genus; alii pars eſt. Nam homo, animalis pars eſt; Thebani, aut Trojani genus.

XXIII. Hæc ideo diligentiùs inducitur præſcriptio, ut apertè intellectâ generali partitione, paucitas generum in partitione ſervari poſsit. Nam qui ita partitur, Oſtendam, propter cupiditatem, & audaciam, & avaritiam adverſariorum, omnia incommoda ad rempublicam perveniſſe; is non intellexit, in partitione, expoſito genere, partem ſe generis ad-

miſcuiſſe. Nam genus eſt omnium nimirum libidinum cupiditas : ejus autem generis sine dubio pars eſt avaritia.

33. Hoc igitur vitandum eſt, ne, cujus genus poſueris, ejus, sicuti aliquam diverſam ac dissimilem, partem ponas in eadem partitione. Quòd si quod in genus plures incident partes, id quum in prima partitione cauſæ erit simpliciter expoſitum, diſtribuetur eo tempore commodissimè, quum ad ipſum ventum erit explicandum in cauſæ dictione poſt partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quàm ſatis eſt, demonſtraturos nos dicamus, hoc modo: Oſtendam, adverſarios, quod arguimus, & potuiſſe facere, & voluiſſe, & feciſſe : nam feciſſe, oſtendere ſatis eſt. Aut, quum in cauſa partitio nulla sit, & quum simplex quiddam agatur, tamen utamur diſtributione : idque perrarò poteſt accidere. Ac ſunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc uſum oratorium non tantoperè pertinent : quæ verſantur in Philoſophia, ex quibus hæc ipſa transtulimus, quæ convenire videbantur : quorum nihil in ceteris artibus inveniebamus.

34. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminiſſe oportebit, ut & prima quæque pars, ut expoſita eſt in partitione, sic ordine tranſigatur : &

omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut ne quid poſteriùs præter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breviter & commodè ſenex in Andria, quæ cognoſcere libertum velit:

Eo pacto, & gnati vitam, & consilium meum
Cognoſces, &, quid facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat, primùm gnati vitam:

Nam is poſtquam excessit ex ephebis, Sosia,
Liberiùs vivendi fuit poteſtas.

Deinde ſuum consilium: *Et nunc id operam do.* Deinde quid Sosiam velit facere, id quod poſtremum poſuit in partitione, poſtremum dicit:

Nunc tuum eſt officium.

Quemadmodum igitur hìc & ad primam quamque partem primùm accessit, & omnibus abſolutis, finem dicendi fecit, sic nobis placet, & ad singulas partes accedere, & omnibus abſolutis, perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipſe poſtulat, præcipiendum videtur.

XXIV. Confirmatio eſt, per quam argumentando, noſtræ cauſæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adjungit oratio. Hujus partis certa ſunt præcepta,

quæ in ſingula cauſarum genera dividentur. Verumtamen non incommodum videtur, quamdam ſilvam, atque materiem univerſam antè permiſtam, & confuſam exponere omnium argumentationum; poſt autem tradere, quemadmodum unumquodque genus cauſæ, omnibus hinc argumentandi rationibus tractis, confirmari oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod perſonis, aut ex eo, quod negotiis eſt attributum. Ac perſonis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, ſtudia, conſilia, facta, caſus, orationes. Nomen eſt, quod unicuique perſonæ datur, quo ſuo quæque proprio & certo vocabulo appellatur. Naturam ipſam definire difficile eſt: partes autem ejus enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius eſt. Hæ autem partim divino, partim mortali in genere verſantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in beſtiarum genere numeratur. Atque hominum genus & in ſexu conſideratur, virile, an muliebre ſit: & in natione, patria, cognatione, ætate. Natione, Graius, an Barbarus; patriâ, Athenienſis, an Lacedæmonius; cognatione, quibus majoribus, quibus conſanguineis; ætate, puer, an adoleſcens, natu grandior, in ſenex.

35. Præterea commoda, & incommoda conſiderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens, an imbecillus; longus, an brevis; formoſus, an deformis; velox, an tardus ſit; acutus, an hebetior; memor, an obliviosus; comis, officioſus, pudens, patiens, an contrà. Et omnino quæ a natura data animo & corpori conſiderabuntur, in natura conſideranda ſunt: nam quæ induſtriâ comparantur, ad habitum pertinent, de quo poſteriùs dicendum eſt.

XXV. In victu conſiderare oportet, apud quem, & quo more, & cujus arbitratu ſit educatus, quos habuerit artium liberalium magiſtros, quos vivendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæſtu, artificio ſit occupatus; quo modo rem familiarem adminiſtret, quâ conſuetudine domeſticâ ſit. In fortuna quæritur, ſervus ſit, an liber; pecunioſus, an tenuis; privatus, an cum poteſtate: si cum poteſtate, jure an injurâ: felix, clarus, an contrà: quales liberos habeat. Ac si de non vivo quæretur, etiam quali morte ſit affectus, erit conſiderandum.

36. Habitum autem appellamus, animi, aut corporis conſtantem, & abſolutam aliqua in re perfectionem; ut virtutis, aut artis perceptionem alicujus, aut

quamvis ſcientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non naturâ datam, ſed ſtudio & induſtriâ partam. Affectio, eſt animi, aut corporis ex tempore, aliqua de cauſa, commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem, eſt animi assidua, & vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, ut philoſophiæ, poëtices, geometriæ, litterarum. Conſilium, eſt aliquid faciendi, aut non faciendi verè excogitata ratio. Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabuntur: quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit; aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat; aut quid facturus sit, quid ipsi caſurum sit, quâ sit uſurus oratione. Ac perſonis quidem hæc videntur eſſe attributa.

XXVI. Negotiis autem quæ ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotii conſiderantur, partim adjuncta negotio ſunt, partim geſtum negotium conſequuntur. Continentia cum ipſo negotio ſunt ea, quæ ſemper affixa eſſe videntur ad rem, neque ab ea poſſunt ſeparari. Ex his prima eſt brevis complexio totius negotii, quæ ſummam continet facti, hoc modo:

Parentis occiſio, patriæ proditio. Deinde cauſa ejus ſummæ, per quam, & quamobrem, & cujus rei causâ factum ſit, quæritur. Deinde ante rem geſtam quæ facta ſunt, continenter uſque ad ipſum negotium. Deinde in ipſo gerendo negotio quid actum ſit. Deinde, quid poſtea factum ſit

38. In geſtione autem negotii, qui locus ſecundus erat de iis, quæ negotiis attributa ſunt, quæretur locus, tempus, modus, occaſio, facultas. Locus conſideratur, in quo res geſta ſit, ex opportunitate, quam videatur habuiſſe ad negotium adminiſtrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, ſolitudine, celebritate, natura ipsius loci, & vicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus: ſacer, an profanus; publicus, an privatus; alienus, an ipsius, de quo agitur, locus ſit, an fuerit.

39. Tempus autem eſt, id quo nunc utimur (nam ipſum quidem generaliter definire difficile eſt) pars quædam æternitatis cum alicujus annui, menſtrui, diurni, nocturnive ſpatii certa ſignificatione. In hoc & quæ præterierunt, conſiderantur, & eorum ipſorum, quæ propter vetuſtatem obſoleverunt, ut incredibilia videantur, & jam in fabularum nu-

merum reponantur; & quæ jam diu geſta, & a memoria noſtra remota, tamen faciant fidem, verè tradita eſſe, quòd eorum monumenta certa in litteris exſtent; & quæ nuper geſta sint, quæ ſcire plerique possint; & item quæ inſtent in præſentia, & quæ maximè fiant, & quæ conſequantur. In quibus poteſt considerari, quid ocyùs, & quid seriùs futurum sit. Et item communiter in tempore perſpiciendo longinquitas ejus eſt consideranda: nam ſæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & videre, potueritne aut magnitudo negotii, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & menſis, & diei, & noctis, & vigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicujus horum.

XXVII. Occasio autem eſt pars temporis, habens in ſe alicujus rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrumque idem eſſe intelligitur: verùm in tempore ſpatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte ſpectatur; in occasione, ad ſpatium temporis, faciendi quædam opportunitas intelligitur adjuncta: quare quum genere idem sit, fit aliud, quòd parte quadam, & ſpecie, ut diximus, differat. Hæc diſtribuitur in

tria genera, publicum, commune, ſingulare. Publicum eſt, quod civitas univerſa aliqua de cauſa frequentat, ut ludi, dies feſtus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut meſſis, vindemia, calor, frigus. Singulare autem eſt, quod aliqua de cauſa privatim ſolet alicui accidere, ut nuptiæ, ſacrificium, funus, convivium, ſomnus.

41. Modus autem eſt, in quo, quemadmodum, & quo animo factum ſit, quæritur: ejus partes ſunt, prudentia & imprudentia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex iis, quæ clam, palam, vi, perſuaſione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur, cujus partes ſunt inſcientia, caſus, neceſſitas; & in affectionem animi, hoc eſt, moleſtiam, iracundiam, amorem, & cetera, quæ in ſimili genere verſantur. Facultates ſunt, aut quibus faciliùs fit, aut ſine quibus aliquid confici non poteſt.

XXVIII. Adjunctum autem negotio id intelligitur, quod majus, & quod minus, & quod ſimile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æquè magnum, & quod contrarium, & quod diſparatum, & genus, & pars, & eventus.

42. Majus, & minus, & æquè magnum, ex vi, & ex numero, & ex figura negotii, ſicut ex ſtatura corporis, con-

ſideratur. Simile autem ex ſpecie comparabili; comparabile autem ex conferenda, atque assimulanda natura judicatur. Contrarium eſt, quod poſitum in genere diverſo, ab eodem, cui contrarium eſſe dicitur, plurimùm diſtat, ut frigus calori, vitæ mors. Diſparatum autem eſt id, quod ab aliqua re per oppoſitionem negationis ſeparatur, hoc modo: ſapere, & non ſapere. Genus eſt, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut amor, avaritia. Eventus, eſt alicujus exitus negotii, in quo quæri ſolet, quid ex quaque re evenerit, eveniat, eventurumque ſit. Quare hoc in genere, ut commodiùs, quid eventurum ſit, antè animo colligi poſſit, quid quaque ex re ſoleat evenire, conſiderandum eſt, hoc modo: ex arrogantia odium, ex inſolentia arrogantia.

43. Quarta autem pars eſt ex iis, quas negotiis dicebamus eſſe attributas, conſecutio. In hac eæ res quæruntur, quæ geſtum negotium conſequuntur. Primùm, quod factum eſt, quo id nomine appellari conveniat. Deinde, ejus facti qui ſint principes & inventores, qui denique auctoritatis ejus, & inventionis comprobatores, atque æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut ejus rei ſit lex, conſuetudo, actio, judicium, ſcientia, artificium. Dein-

de natura ejus evenire vulgò ſoleat, an inſolenter ac rarò. Poſtea homines id ſuâ auctoritate comprobare, an offendi in his conſueverint; & cetera, quæ factum aliquod similiter confeſtim, aut ex intervallo ſolent conſequi. Deinde poſtremò attendendum eſt, num quæ res ex iis rebus, quæ ſunt positæ in partibus honestatis, aut utilitatis, conſequantur: de quibus in deliberativo genere cauſæ diſtinctiùs erit dicendum. Ac negotiis quidem ferè res eæ, quas commemoravimus, ſunt attributæ.

XXIX. Omnis autem argumentatio, quæ ex iis locis, quos commemoravimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim, ut breviter deſcribamus, argumentatio videtur eſſe inventum aliquo ex genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſariè demonſtrans. Neceſſariè demonſtrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione verſatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem concluſionem.

45. Complexio eſt, in qua, utrum conceſſeris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? sin probus,

cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua, pluribus rebus expoſitis, & ceteris infirmatis, una reliqua neceſſariò confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt aut inimicitiarum causâ ab hoc eſſe occiſum, aut metu, aut ſpe, aut alicujus amici gratiâ; aut si horum nihil eſt, ab hoc non eſſe occiſum: nam ſine cauſa maleficium ſuſceptum eſſe non poteſt. Sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicujus commodi, neque ad amicum hujus aliquem mors illius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non ſit occiſus. Simplex autem concluſio ex neceſſaria conſecutione conficitur, hoc modo: Si vos me iſtud eo tempore feciſſe dicitis, ego autem eo ipſo tempore trans mare fui: relinquitur, ut id, quod dicitis, non modò non fecerim; ſed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter videre oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli poſſit, & ne confirmatio modum in ſe argumentationis ſolùm habeat, & quamdam ſimilitudinem neceſſariæ concluſionis, verùm ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat.

46. Probabile autem eſt id, quod ferè fieri ſolet, aut quod in opinione poſitum eſt, aut quod habet in ſe ad hæc quamdam ſimilitudinem, ſive id falſum eſt, ſive verum. In eo genere, quod ferè ſo-

let fieri, probabile hujuſmodi eſt: Si mater eſt, diligit filium; ſi avarus eſt, negligit jusjurandum. In eo autem, quod in opinione poſitum eſt, hujuſmodi ſunt probabilia: Impiis apud inferos pœnas eſſe præparatas; Eos, qui philoſophiæ dent operam, non arbitrari deos eſſe.

XXX. Similitudo autem in contrariis, & paribus, & in iis rebus, quæ ſub eamdem cadunt rationem, maximè ſpectatur. In contrariis, hoc modo: Nam ſi iis, qui imprudentes læſerunt, ignoſci convenit; iis qui neceſſariò profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, ſic: Nam ut locus sine portu, navibus eſſe non poteſt tutus; sic animus sine fide, ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In iis rebus, quæ ſub eamdem rationem cadunt, hoc modo probabile conſideratur: Nam ſi Rhodiis turpe non eſt portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Hæc tum vera ſunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit vulnus; tum veriſimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire oportebat. Omne autem, ut certas quaſdam in partes diſtribuamus, probabile, quod ſumitur ad argumentationem, aut signum eſt, aut credibile, aut judicatum, aut comparabile.

48. Signum eſt, quod ſub ſenſum ali-

quem cadit, & quiddam ſignificat, quod ex ipſo profectum videtur, quod aut antè fuerit, aut in ipſo negotio, aut pòſt ſit conſecutum, & tamen indiget teſtimonii, & gravioris confirmationis; ut cruor, fuga, pallor, pulvis, & quæ his ſunt ſimillia. Credibile eſt, quod sine ullo teſte, auditorîs opinione firmatur, hoc modo: Nemo eſt, qui non liberos ſuos incolumes & beatos eſſe cupiat. Judicatum, eſt res aſſensione, aut auctoritate, aut judicio alicujus, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo, communi, approbato. Religioſum eſt, quod jurati legibus judicarunt. Commune eſt, quod omnes vùlgò probarunt, & ſecuti ſunt, hujuſmodi: ut majoribus natu aſſurgatur, ut ſupplicum miſereatur. Approbatum eſt, quod homines, quum dubium eſſet, quale haberi oporteret, ſuâ conſtituerunt auctoritate; velut Gracchi patris factum, quem populus Romanus ob id, quòd inſciente collegâ in cenſura nihil gessit, poſt cenſuram conſulem fecit.

49. Comparabile autem eſt, quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Ejus partes ſunt tres, imago, collatio, exemplum. Imago eſt oratio demonſtrans corporum, aut naturarum similitudinem. Collatio eſt oratio, rem cum

re

re ex ſimilitudine conferens. Exemplum eſt, quod rem auctoritate, aut caſu alicujus hominis, aut negotii confirmat, aut infirmat. Horum exempla, & deſcriptiones in præceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus eſt, nec minùs dilucidè, quàm rei natura ferebat, demonſtratus eſt. Quemadmodum autem quæque conſtitutio, & pars conſtitutionis, & omnis controverſia, sive in ratione, sive in ſcripto verſetur, tractari debeat, & quæ in quasque argumentationes conveniant, singillatim in ſecundo libro de unoquoque genere dicemus. In præſentia tantummodo numeros, & modos, & partes argumentandi confusè, & permixtè diſperſimus: pòſt deſcriptè & electè in genus quodque cauſæ, quid cuique conveniat, ex hac copia digeremus.

50. Atque inveniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inventam exornari, & certas in partes diſtingui, & ſuavissimum eſt, & ſummè neceſſarium; & ab artis ſcriptoribus maximè neglectum: quare & de ea præceptione nobis in hoc loco dicendum viſum eſt, ut ad inventionem argumenti, abſolutio quoque argumentandi adjungeretur. Et magna cum cura, & diligentia locus hic omnis conſiderandus eſt, quòd non ſolùm rei

magna utilitas eſt, ſed præcipiendi quoque ſumma difficultas.

XXXI. Omnis igitur argumentatio, aut per inductionem tractanda eſt, aut per ratiocinationem. Inductio eſt oratio, quæ rebus non dubiis captat aſſenſionem ejus, quicum inſtituta eſt; quibus aſſenſionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter ſimilitudinem earum rerum, quibus aſſenſit, probetur: velut apud Socraticum Æſchinem demonſtrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipſo Xenophonte Aſpaſiam locutam: Dic mihi, quæſo, Xenophontis uxor, ſi vicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrùm illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quid ſi veſtem, & ceterum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quàm tu habes, tuumne, an illius malis? Illius verò, reſpondit. Age, inquit, ſi virum illa meliorem habeat, quàm tu habes, utrúmne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit.

52. Aſpaſia autem cum ipſo Xenophonte ſermonem inſtituit. Quæſo, inquit, Xenophon, ſi vicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus eſt, tuumne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quid ſi fundum meliorem habeat, quàm tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem ſcilicet. Quid ſi

uxorem meliorem habeat, quàm tu habes, utrùm illius malis? Atque hìc Xenophon quoque ipſe tacuit. Pòſt Aſpaſia: Quoniam uterque veſtrûm, inquit, id mihi ſolum non reſpondit, quod ego ſolum audire volueram, egomet dicam, quid uterque cogitet. Nam & tu mulier optimum virum mavis habere, & tu, Xenophon, uxorem habere lectiſſimam maximè vis. Quare, niſi hoc perfeceritis, ut neque vir melior, neque femina lectior in terris ſit, profectò id ſemper, quod optimum putabitis eſſe, multò maximè requiretis, ut & tu maritus ſis quàm optimæ mulieris, & hæc quàm optimo viro nupta ſit.

53. Hìc quum rebus non dubiis eſſet aſſenſum, factum eſt propter ſimilitudinem, ut etiam illud, quod dubium videbatur, ſi quis ſeparatim quæreret, id pro certo, propter rationem rogandi, concederetur. Hoc modo ſermonis plurimùm Socrates uſus eſt, propterea quòd nihil ipſe afferre ad perſuadendum volebat, ſed ex eo, quod ſibi ille dederat, quicum diſputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod jam conceſſiſſet, neceſſariò approbare deberet.

XXXII. Hoc in genere præcipiendum nobis videtur, primùm, ut illud quod inducemus per ſimilitudinem, ejuſmodi

ſit, ut ſit neceſſe concedi : nam ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubium ſit, concedi; dubium eſſe idipſum, non oportebit. Deinde illud, cujus confirmandi causâ fiet inductio, videndum eſt, ut ſimile iis rebus ſit, quas res, quaſi non dubias, antè induxerimus : nam antè aliquid nobis conceſſum eſſe nihil proderit, ſi ei diſſimile erit id, cujus causâ illud concedi primum voluerimus. Deinde non intelligatur, quò ſpectent illæ primæ inductiones, & ad quem ſint exitum perventuræ : nam qui videt, ſi ei rei, quæ primò rogetur, rectè aſſenſerit, illam quoque rem, quæ ſibi diſpliceat, eſſe neceſſariò concedendam, plerumque aut non reſpondendo, aut malè reſpondendo longiùs procedere rogationem non ſinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod conceſsit, ad id, quod non vult concedere, deducendus eſt.

54. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut oſtendenda eſt ſimilitudo earum rerum, quæ antè conceſſæ ſunt, aut aliâ utendum inductione. Si concedetur, concludenda eſt argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda eſt reſponſio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confeſſionem, pro eo, ac ſi conceſſum ſit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argu-

mentandi tripartitum. Prima pars ex ſimilitudine conſtat una, pluribusve. Altera ex eo, quod concedi volumus, cujus cauſâ ſimilitudines adhibitæ ſunt. Tertia ex concluſione, quæ aut confirmat conceſſionem, aut, quid ex ea conficiatur, oſtendit.

XXXIII. Sed quia non ſatis alicui videbitur dilucidè demonſtratum, niſi quod ex civili cauſarum genere exemplum ſubjecerimus, videtur hujuſmodi quoque utendum exemplo, non quò præceptio differat; aut aliter hoc in ſermone, atque in dicendo ſit utendum: ſed ut eorum voluntati ſatisfiat, qui, quod aliquo in loco viderint, alio in loco, niſi monſtratum ſit, nequeunt cognoſcere. Ergo in hac cauſa, quæ apud Græcos eſt pervagata, quòd Epaminondas, Thebanorum imperator, ei, qui ſibi ex lege prætor ſucceſſerat, exercitum non tradidit, & quum paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet, Lacedæmonios funditus vicit, poterit accuſator argumentatione uti per inductionem, quum ſcriptum legis contra ſententiam defendat, ad hunc modum:

56. Si, Judices, id quod Epaminondas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe, adſcribat ad legem, & addat exceptionem hanc, Extra quam si quis Reipublicæ causa exercitum non tradiderit,

patiemini ? non opinor. Quòd ſi voſmetipſi, quod a veſtra religione & ſapientia remotiſſimum eſt, iſtius honoris causâ hanc eamdem exceptionem, injuſſu populi, ad legem adſcribi jubeatis, populus Thebanus id patieturne fieri ? profectò non patietur. Quod ergo adſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi, quaſi adſcriptum ſit, rectum vobis videatur ? Novi veſtram intelligentiam, non poteſt ita videri, Judices. Quòd ſi litteris corrigi neque ab illo, neque a vobis ſcriptoris voluntas poteſt ; videte ne multò indignius ſit, id re & judicio veſtro mutari, quod ne verbo quidem commutari poteſt. Ac de inductione quidem ſatis in præſentia dictum videtur. Nunc deinceps ratiocinationis vim, & naturam conſideremus.

XXXIV. Ratiocinatio eſt oratio ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per ſe cognitum, ſuâ ſe vi & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentiùs conſiderandum putaverunt, quum idem uſu dicendi ſequerentur, paululum in præcipiendi ratione diſſenſerunt : nam partim quinque ejus partes eſſe dixerunt ; partim non plus, quàm in tres partes poſſe diſtribui putaverunt. Eorum controverſiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere : nam & brevis eſt, & non ejuſmodi, ut alteri pror-

ſus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minimè negligendus videtur.

58. Qui putant in quinque diſtribui partes oportere, aiunt primùm convenire exponere ſummam argumentationis, ad hunc modum: Meliùs accurantur, quæ conſilio geruntur, quàm quæ sine consilio adminiſtrantur. Hanc primam partem numerant. Eam deinceps rationibus variis, & quàm copiosissimis verbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus inſtructior eſt rebus, & apparatior, quàm ea, quæ temerè, & nullo consilio adminiſtratur. Exercitus is, cui præpositus eſt ſapiens & callidus imperator, omnibus partibus commodiùs regitur, quàm is, qui ſtultitiâ & temeritate alicujus adminiſtratur. Eadem navigii ratio eſt: nam navis optimè curſum conficit ea, quæ ſcientissimo gubernatore utitur.

59. Quum propositio sit hoc pacto approbata, & duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod oſtendere velis, id ex vi propositionis oportere aſſumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum meliùs, quàm omnis mundus, adminiſtratur. Hujus aſſumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo: Nam & signo-

rum ortus & obitus definitum quemdam ordinem ſervant, & annuæ commutationes, non modò quadam ex necessitate ſemper eodem modo fiunt; verùm ad utilitates quoque rerum omnium ſunt accommodatæ; & diurnæ, nocturnæque viciſſitudines, nulla in re umquam mutatæ quidquam nocuerunt. Quæ signo ſunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi adminiſtrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert ſolum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus adminiſtratur: aut unum in locum quum conduxerit breviter propositionem & assumptionem, id adjungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd si meliùs geruntur ea, quæ consilio adminiſtrantur: nihil autem omnium rerum meliùs adminiſtratur, quàm omnis mundus: consilio igitur mundus adminiſtratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant eſſe argumentationem.

XXXV. Qui autem tripartitam eſſe dicunt, ii non aliter putant tractari oportere argumentationem, ſed partitionem horum reprehendunt: negant enim neque a propositione, neque ab aſſumptione approbationes earum ſeparari oportere; neque propositionem abſolutam, neque assumptionem sibi perfectam videri, quæ

approbatione confirmata non ſit : quare quas illi duas partes numerant, propoſitionem & approbationem, ſibi unam partem videri, propoſitionem : quæ ſi approbata non ſit, propoſitio non ſit argumentationis. Item, quæ ab illis aſſumptio, & aſſumptionis approbatio dicitur, eamdem ſibi aſſumptionem ſolam videri. Ita fit, ut eâdem ratione argumentatio tractata, aliis tripartita, aliis quinquepartita videatur. Quare evenit, ut res non tam ad uſum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis.

61. Nobis autem commodior illa partitio videtur eſſe, quæ in quinque partes diſtributa eſt, quam omnes ab Ariſtotele & Theophraſto profecti maximè ſecuti ſunt. Nam quemadmodum illud ſuperius genus argumentandi, quod per inductionem ſumitur, maximè Socrates, & Socratici tractaverunt : ſic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, ſummè eſt ab Ariſtotele, atque a Peripateticis, & Theophraſto frequentatum ; deinde a rhetoribus iis, qui elegantissimi, atque artificiosissimi putati ſunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temerè ſecuti putemur ; & breviter dicendum, ne in hujuſmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi poſtulat, commoremur.

XXXVI. Si quadam in argumentatione

ſatis eſt uti propoſitione, & non oportet adjungere approbationem propoſitioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt propoſitio, niſi adjuncta ſit approbatio; ſeparatum quiddam eſt a propoſitione approbatio: quod enim adjungi & ſeparari ab aliquo poteſt, id non poteſt idem eſſe, quod eſt id, ad quod adjungitur, & a quo ſeparatur. Eſt autem quædam argumentatio, in qua propoſitio non indiget approbatione; & quædam, in qua nihil valet abſque approbatione, ut oſtendemus. Separata eſt igitur a propoſitione approbatio. Oſtendemus autem id, quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ propoſitio in ſe quiddam continet perſpicuum, eò quòd conſtare inter omnes neceſſe eſt, hanc velle approbare & firmare nihil attinet.

63. Ea eſt hujuſmodi: Si, quo die iſta cædes Romæ facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in cæde non potui. Hoc quia perſpicuè verum eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. Hoc si non conſtat, indiget approbationis; quâ inductâ, complexio conſequetur: Igitur in cæde intereſſe non potui. Eſt igitur quædam propoſitio, quæ non indiget approbatione. Nam eſſe quamdam, quæ indigeat, quid attinet oſtendere, quod cuivis facilè perſpicuum eſt? Quod si ita eſt,

ex hoc, & ex eo, quod propoſueramus, hoc conficitur, ſeparatum eſſe quiddam a propoſitione approbationem. Si autem ita eſt, falſum eſt non eſſe plus, quàm tripartitam argumentationem.

64. Simili modo liquet alteram quoque approbationem ſeparatam eſſe ab aſſumptione. Nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt uti aſſumptione, & non oportet adjungere approbationem aſſumptioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt aſſumptio, niſi adjuncta ſit approbatio: ſeparatum quiddam eſt extra aſſumptionem approbatio. Eſt autem argumentatio quædam, in qua aſſumptio non indiget approbationis; quædam autem, in qua nihil valet ſine approbatione, ut oſtendemus. Separata eſt igitur ab aſſumptione approbatio.

65. Oſtendemus autem id, quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ perſpicuam omnibus veritatem continet aſſumptio, nihil indiget approbationis. Ea eſt hujuſmodi: Si oportet ſapere, dare operam philoſophiæ convenit. Hæc propoſitio indiget approbationis: non enim perſpicua eſt, neque conſtat inter omnes, propterea quòd multi nihil prodeſſe philoſophiam, plerique etiam obeſſe arbitrantur. Aſſumptio perſpicua eſt hæc: Oportet autem ſapere. Hoc autem quia ipſum ex re

perſpicitur, & verum eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim concludenda eſt argumentatio : Igitur dare operam philoſophiæ convenit. Eſt ergo aſſumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quamdam indigere perſpicuum eſt. Separata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Falſum ergo eſt, non eſſe plus quàm tripartitam argumentationem.

XXXVII. Atque ex his illud jam perſpicuum eſt, eſſe quamdam argumentationem, in qua neque propoſitio, neque aſſumptio indigeat approbationis, hujuſmodi, ut certum quiddam, & breve, exempli causâ, ponamus : Si ſummoperè ſapientia petenda eſt, ſummoperè ſtultitia vitanda eſt. Summo autem opere ſapientia petenda eſt. Summo igitur opere ſtultitia vitanda eſt. Hic & aſſumptio, & propoſitio perſpicua eſt : quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perſpicuum eſt, approbationem tum adjungi, tum non adjungi. Ex quo cognoſcitur, neque in propoſitione, neque in aſſumptione contineri approbationem, ſed utramque ſuo loco poſitam, vim ſuam, tamquam certam & propriam obtinere. Quod ſi ita eſt, commodè partiti ſunt illi, qui in quinque partes diſtribuerunt argumentationem.

67. Quinque ſunt igitur partes ejus argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propoſitio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis. Propoſitionis approbatio, per quam id, quod breviter expoſitum eſt, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Aſſumptio, per quam id, quod ex propoſitione ad oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptionis approbatio, per quam id, quod aſſumptum eſt, rationibus affirmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea conſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controverſia eſt. De una quoque parte poteſt alicui videri poſſe argumentationem conſiſtere.

XXXVIII. Eorum igitur, quæ conſtant, exempla ponemus: horum, quæ dubia ſunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio eſt hujuſmodi: Omnes leges, judices, ad commodum reipublicæ referre oportet, & eas ex utilitate communi, non ex ſcriptione, quæ in litteris eſt, interpretari. Eâ enim virtute & ſapientiâ majores noſtri fuerunt, ut in legibus ſcribendis nihil ſibi aliud, niſi ſalutem, atque utilitatem reipublicæ propo-

nerent : neque enim ipſi, quod obeſſet, ſcribere volebant ; &, ſi ſcripsiſſent, quum eſſet intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causâ ſalvas eſſe vult, ſed reipublicæ, quòd ex legibus omnes rempublicam optimè putant adminiſtrari. Quam ob rem igitur leges ſervari oportet, ad eam cauſam ſcripta omnia interpretari convenit : hoc eſt, quoniam reipublicæ ſervimus, ex reipublicæ commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis utilitatem ſpectet, quoniam ejus causâ eſt inſtituta ; ſic a legibus nihil convenit arbitrari, niſi quod reipublicæ conducat, proficiſci, quoniam ejus causâ ſunt comparatæ.

69. Ergo in hoc quoque judicio deſinite litteras legis perſcrutari ; & legem, ut æquum eſt, ex utilitate reipublicæ conſiderate. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedæmonios opprimi ? Cui rei magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quàm victoriæ Thebanorum conſulere decuit ? Quid hunc tantâ Thebanorum gloriâ, tam claro atque exornato tropæo carius, atque antiquius habere convenit ? Scripto videlicet legis omiſſo, ſcriptoris ſententiam conſiderare debebat. Atque hoc quidem ſatis conſideratum eſt,

nullam eſſe legem, niſi reipublicæ cauſâ ſcriptam. Summam igitur amentiam eſſe exiſtimabat, quod ſcriptum eſſet reipublicæ ſalutis cauſâ, id non ex reipublicæ ſalute interpretari. Quòd ſi leges omnes ad utilitatem reipublicæ referri convenit, hic autem ſaluti reipublicæ profuit, profectò non poteſt eodem facto & communibus fortunis conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe.

XXXIX. Quatuor autem partibus conſtat argumentatio, quum aut proponimus, aut aſſumimus sine approbatione. Id facere oportet, quum aut propoſitio ex ſe intelligitur, aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullius approbationis indiget. Propoſitionis approbatione præteritâ, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Judices, qui ex lege jurati judicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege, ſequamini: quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium voluntatis ſuæ relinquere potuit, quàm quod ipſe magna cum cura, atque diligentia ſcripsit? Quòd ſi litteræ non exſtarent, magnoperè eas requireremus, ut ex his ſcriptoris voluntas cognoſceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, ne si extra judicium quidem eſſet, ut is nobis ſententiam legis interpretaretur, ne-

dum nunc iſtum patiamur, quum præſtò lex sit, non ex eo, quod apertissimè ſcriptum eſt, ſed ex eo, quod ſuæ cauſæ convenit, ſcriptoris voluntatem interpretari. Quòd si vos, Judices, legibus obtemperare debetis, & id facere non poteſtis, nisi quod ſcriptum eſt in lege, ſequamini, quid cauſæ eſt, quin iſtum contra legem feciſſe judicetis?

71. Aſſumptionis autem approbatione præteritâ, quadripartita sic fiet argumentatio: Qui ſæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidiâ illorum detrimenti acceperimus, nemo erit, præter noſmetipſos, quem jure accuſare possimus. Ac primò quidem decipi incommodum eſt: iterum, ſtultum: tertiò, turpe. Carthaginienſes autem perſæpe jam nos fefellerunt. Summa igitur amentia eſt in eorum fide ſpem habere, quorum perfidiâ toties deceptus sis.

72. Utrâque approbatione præteritâ, tripartita fit, hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienſes oportet, si incolumes eos reliquerimus; aut eorum urbem diruamus. Ac metuere quidem non oportet. Reſtat igitur, ut urbem diruamus.

XL. Sunt autem qui putant nonnumquam poſſe complexione & oportere ſuperſederi, quum id perſpicuum sit, quod

conficiatur ex ratiocinatione : quod ſi fiat, bipartitam quoque fieri argumentationem, hoc modo : ſi peperit, virgo non eſt. Peperit autem. Hic ſatis eſſe dicunt proponere, & aſſumere : quoniam perſpicuum ſit, quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem videtur & omnis ratiocinatio concludenda eſſe ; & illud vitium, quod illis diſplicet, magnoperè vitandum, ne, quod perſpicuum ſit, id in complexionem inferamus.

73. Hoc autem fieri poterit, ſi complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propoſitionem, & aſſumptionem, hoc modo : Quòd ſi leges omnes ad utilitatem reipublicæ referri convenit, hic autem ſaluti reipublicæ profuit ; profectò non poteſt eodem facto, & ſaluti communi conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe. Aut ita, ut ex contrario ſententia conficiatur, hoc modo : Summa igitur amentia eſt, in eorum fide ſpem habere, quorum perfidiâ toties deceptus ſis. Aut ita, ut id ſolum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum : Urbem igitur diruamus. Aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, ſequatur, neceſſe eſt. Id eſt hujuſmodi : Si peperit, cum viro concubuit. Peperit autem. Conficitur hoc : Concubuit igitur cum viro. Hoc ſi nolis inferre, & inferas id,

quod ſequitur, Fecit igitur inceſtum; & concluſeris argumentationem, & perſpicuam fugeris complexionem.

74. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in brevibus id ſolum, quod conficitur, exponere: in iis, in quibus exitus perſpicuus eſt, conſecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt conſtare argumentationem, poterunt dicere, ſæpe ſatis eſſe hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum viro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque aſſumptionis, vel ejus approbationis, neque complexionis indigere. Sed nobis ambiguitate nominis videntur errare: nam argumentatio nomine uno res duas ſignificat, ideo quòd & inventum aliquam in rem probabile, aut neceſſarium, argumentatio vocatur, & ejus inventi artificioſa expolitio. Quando igitur proferent aliquid hujuſmodi: Quoniam peperit, cum viro concubuit; inventum proferent, non expolitionem: nos autem de expolitionis partibus loquimur.

XLI. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit; atque hac diſtinctione, alia quoque, quæ videbuntur officere huic partitioni, propulſabimus, si qui aut aſſumptionem aliquando tolli poſſe putent, aut propoſitionem. Quæ si quid habet proba-

bile, aut neceſſarium, quoquo modo commoveat auditorem neceſſe eſt. Quòd si ſolum id, quod inventum eſt, ſpectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod eſſet excogitatum, referret; nequaquam tantum inter ſummos oratores, & mediocres intereſſe exiſtimaretur.

76. Variare autem orationem magnopere oportebit: nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. Id fieri poterit, si non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primùm omnium generibus ipsis diſtinguere convenit orationem, hoc eſt, tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipſa argumentatione non ſemper a propositione incipere, nec ſemper quinque partibus abuti, neque eâdem ratione partitiones expolire: ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perſpiciatur, aut ſcribamus, aut in quolibet exemplo de iis, quæ proposita ſunt, hoc idem exerceamus, ut quàm facile factu sit.

77. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probè tenere, aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis, & obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitu-

tum. Verùm illa nobis abhorrere ab uſu oratorio videntur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodiùs, quàm ceteros, attendiſſe non affirmamus, ſed perquisitiùs & diligentiùs conſcripsiſſe pollicemur. Nunc, ut inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

XLII. Reprehensio eſt, per quam argumentando adverſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut levatur. Hæc fonte inventionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quòd, quibus ex locis aliqua res confirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari. Nihil enim considerandum eſt in his omnibus inventionibus, nisi id, quod perſonis, aut negotiis attributum eſt. Quare inventionem, & argumentationum expolitionem ex illis, quæ antè præcepta ſunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quædam præceptio detur hujus quoque partis, exponemus modos reprehensionis; quos qui obſervabunt, faciliùs ea, quæ contrà dicentur, diluere, aut infirmare poterunt.

79. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis, quæ ſumpta ſunt, non conceditur aliquod unum, plurave; aut, his concessis, complexio confici ex his negatur; aut si genus ipſum argumentationis vitioſum oſtenditur; aut si contra firmam

argumentationem, alia æquè firma, aut firmior ponitur. Ex iis, quæ ſumuntur, aliquid non conceditur, quum aut id, quod credibile dicunt, negatur eſſe ejuſmodi: aut quod comparabile putant, dissimile oſtenditur; aut judicatum aliam in partem traducitur, aut omnino judicium improbatur; aut, quod signum eſſe adverſarii dixerunt, id ejuſmodi negatur eſſe; aut si complexio, aut una, aut utraque ex parte reprehenditur; aut si enumeratio falſa oſtenditur; aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonſtratur. Nam omne, quod ſumitur ad argumentandum, sive pro probabili, sive pro neceſſario, neceſſe eſt ſumatur ex his locis, ut antè oſtendimus.

XLIII. Quod pro credibili ſumptum erit, id infirmabitur, si aut perſpicuè falſum erit, hoc modo: Nemo eſt, qui non pecuniam, quàm ſapientiam malit. Aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis eſt, qui non officii cupidior sit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut si quis, quem conſtet eſſe avarum, dicat alicujus mediocris officii causâ, ſe maximam pecuniam neglexiſſe. Aut si, quod in quibuſdam rebus, aut hominibus accidit, id omnibus dicatur uſu evenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt, iis antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo cædem factam

eſſe oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit ? Aut si id, quod rarò fit, fieri omnino negatur ; ut Curio pro Fulvio : Nemo poteſt uno adſpectu, neque præteriens, in amorem incidere.

81. Quod autem pro signo ſumetur, id ex iiſdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primùm verum eſſe oſtendi oportet : deinde ejus eſſe rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis : deinde factum eſſe, quod non oportuerit ; aut non factum, quod oportuerit : poſtremò ſciſſe eum, de qua quæritur, ejus rei legem & conſuetudinem : nam eæ res ſunt signo attributæ, quas diligentiùs aperiemus, quum ſeparatim de ipſa conjecturali conſtitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non eſſe signo, aut parum magno eſſe, aut a ſe potiùs, quàm ab adverſariis ſtare, aut omnino falsò dici, aut in aliam quoque ſuſpicionem duci poſſe demonſtrabitur.

XLIV. Quum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maximè tractatur, in reprehendendo conveniet simile id negare eſſe, quod conferetur, ei quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonſtrabitur diverſum eſſe genere, naturâ, vi, magnitudine, tempore, loco, perſonâ, opinione ; ac

ſi, quo in numero illud, quod per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cujus cauſâ afferetur, haberi conveniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur: ex quo docebimus, aliud de eo, quod comparabitur, & de eo, quicum comparabitur, exiſtimari oportere. Hujus facultatis maximè indigemus, quum ea ipſa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si judicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maximè firmatur; laude eorum, qui judicarunt; ſimilitudine ejus rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de judicatum eſt; commemorando non modò non eſſe reprehenſum judicium, ſed ab omnibus approbatum; & demonſtrando, difficilius & majus fuiſſe id judicatum, quod afferatur, quàm id, quod inſtet: ex contrariis locis, ſi res aut vera, aut veriſimilis permittet, infirmari oportebit. Atque erit obſervandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id, quod judicatum ſit: & videndum eſt, ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, ut de ipſo, qui judicarit, judicium fieri videatur.

83. Oportet autem animadvertere, ne, quum aliter multa ſint judicata, ſolitarium aliquod, aut rarum judicatum afferatur: nam his rebus auctoritas judicati maximè

poteſt infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quaſi probabilia ſumuntur, ad hunc modum tentari oportebit.

XLV. Quæ verò ſicuti neceſſaria inducentur, ea ſi fortè imitabuntur modò neceſſariam argumentationem, neque erunt ejuſmodi, ſic reprehendentur. Primùm complexio, quæ, utrum conceſſeris, debet tollere, ſi vera eſt, numquam reprehendetur; ſin falſa, duobus modis, aut converſione, aut alterius partis infirmatione. Converſione, hoc modo:

Nam ſi veretur, quid eum accuſes, qui eſt probus?
Sin inverecundum animi ingenium poſſidet,
Quid eum accuſes, qui id parvi auditu æſtimet?

Hic, ſive vereri dixeris, ſive non vereri, concludendum hoc putat, ut neges eſſe accuſandum. Quod converſione ſic reprehendetur: Immo verò accuſandus eſt. Nam ſi veretur, accuſes: non enim parvi auditu æſtimabit. Sin inverecundum animi ingenium poſſidet, tamen accuſes: non enim probus eſt. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur: Verùm ſi veretur, accuſatione tuâ correctus, ab errato recedet.

84. Enumeratio vitioſa intelligitur, ſi aut præteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contrà dici poſſit,

aut

aut cauſa non sit, quare non honeſtè possimus concedere. Præteritur quiddam in ejuſmodi enumerationibus : Quoniam habes iſtum equum, aut emeris oportet, aut hereditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit, aut, si horum nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt. Sed neque emiſti, neque hereditate venit, neque domi natus eſt, neque donatus eſt : neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc commodè reprehendetur, si dici possit ex hoſtibus equus eſſe captus, cujus prædæ ſectio non venierit : quo illato, infirmatur enumeratio, quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione.

XLVI. Altero autem modo reprehendetur, si aut contrà aliquid dicetur : hoc eſt, si, exempli causâ, ut in eodem verſemur, poterit oſtendi hereditate veniſſe : aut si extremum illud non erit turpe concedere; ut si quis, quum dixerint adverſarii : Aut insidias facere voluiſti, aut amico morem gessiſti, aut cupiditate elatus es; amico ſe morem gessiſſe fateatur.

86. Simplex autem conclusio reprehenditur, si id, quod ſequitur, non videatur neceſſariò cum eo, quod antecessit, cohærere. Nam hoc quidem, Si ſpiritum ducit, vivit : Si dies eſt, lucet : ejuſmodi eſt, ut cum priore neceſſariò poſterius

cohærere videatur. Hoc autem, Si mater eſt, diligit: Si aliquando peccavit, numquam corrigetur: sic conveniet reprehendi, ut demonſtretur non neceſſariò cum priore poſterius cohærere. Hoc genus, & cetera neceſſaria, & omnino omnis argumentatio, & ejus reprehensio majorem quamdam vim continet, & latiùs patet, quàm hìc exponitur: ſed ejus artificii cognitio hujuſmodi eſt, ut non ad hujus artis partem aliquam adjungi poſſit, ſed ipſa ſeparatim longi temporis, & magnæ atque arduæ cogitationis indigeat: quare illa nobis alio tempore atque ad aliud inſtitutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad uſum oratorium contentos nos eſſe oportebit. Quum igitur ex iis, quæ ſumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur.

XLVII. Quum autem, his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda; num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: si, quum aliquis dicat ſe profectum eſſe ad exercitum, contraque eum quis velit hac argumentatione uti: Si veniſſes ad exercitum, a tribunis militaribus viſus eſſes. Non es autem ab his viſus. Non es igitur profectus ad exercitum. Hic quum conceſſeris propositionem, & aſſumptionem, com-

plexio eſt infirmanda : aliud enim, quàm cogebatur, illatum eſt.

88. Ac nunc quidem, quò faciliùs res cognoſceretur, perſpicuo & grandi vitio præditum poſuimus exemplum ; ſed ſæpe obſcurius positum vitium pro vero probatur, quum aut parum memineris quod conceſſeris, aut ambiguum aliquod pro certo conceſſeris. Ambiguum si conceſſeris ex ea parte, quam ipſe intellexeris, eam partem si adverſarius ad aliam partem per complexionem velit accommodare ; demonſtrare oportebit, non ex eo, quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo, quod ille ſumpſerit, confici complexionem, ad hunc modum : Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis. Si pecuniam non habetis, pauperes eſtis. Indigetis autem pecuniæ : mercaturæ enim, nisi ita eſſet, operam non daretis. Pauperes igitur eſtis. Hoc sic reprehenditur : Quum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis ; hoc intelligebam, Si propter inopiam in egeſtate eſtis, pecuniam non habetis : & idcircò concedebam. Quum autem hoc ſumebas, Indigetis autem pecuniæ ; illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur eſtis. Conficeretur autem, si tibi primò quoque hoc concessiſſem, Qui pecuniam

majorem vellet habere, eum pecuniam non habere.

XLVIII. Sæpe autem oblitum putant, quid conceſſeris, & idcirco id, quod non conficitur; quaſi conficiatur, in concluſione infertur, hoc modo: Si ad illum hereditas veniebat, veriſimile eſt ab illo eſſe necatum. Deinde hoc approbant plurimis verbis. Pòſt aſſumunt, Ad illum autem hereditas veniebat. Deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex iis, quæ ſumpſerant, non conficitur. Quare obſervare diligenter oportet, & quid ſumatur, & quid ex his conficiatur. Ipſum autem genus argumentationis, vitioſum his de cauſis oſtendetur, ſi aut in ipſo vitium erit, aut ſi non ad id, quod inſtituitur, accommodabitur. Atque in ipſo vitium erit, ſi omnino totum falſum erit, ſi commune, ſi vulgare, ſi leve, ſi remotum, ſi mala definitio, ſi controverſum, ſi perſpicuum, ſi non conceſſum, ſi turpe, ſi offenſum, ſi contrarium, ſi inconſtans, ſi adverſum.

90. Falſum eſt, in quo perſpicuè mendacium eſt, hoc modo: Non poteſt eſſe ſapiens, qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat. Non igitur ſapiens erat. Commune eſt, quod nihilò magis ab adverſariis, quàm a nobis facit, hoc modo: Idcirco, Judices, quia veram

cauſam habebam, brevi peroravi. Vulgare eſt, quod in aliam quoque rem non probabilem, ſi nunc conceſſum ſit, transferri poſſit, hoc modo: Si veram cauſam non haberet, vobis ſe, Judices, non commiſiſſet. Leve eſt; quod aut poſt tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem veniſſet, non commiſiſſet: aut perſpicuè rem turpem levi tegere vult defenſione, hoc modo:

> Quum te expetebant omnes, florentiſſimo
> Regno reliqui: nunc deſertum ab omnibus,
> Summo periclo, ſola ut reſtituam, paro.

XLIX. Remotum eſt, quod ultrà quàm ſatis eſt, petitur, hoc modo: Quòd ſi non P. Scipio Corneliam filiam Tib. Graccho collocaſſet, atque ex ea duos Gracchos procreaſſet, tantæ ſeditiones natæ non eſſent. Quare hoc incommodum Scipioni adſcribendum videtur. Hujuſmodi eſt illa quoque conqueſtio:

> Utinam ne in nemore Pelio ſecuribus
> Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes!

Longiùs enim repetita eſt, quàm res poſtulabat. Mala definitio eſt, quum aut communia deſcribit, hoc modo: Seditioſus eſt is, qui malus atque inutilis eſt civis: nam hoc non magis ſeditioſi, quàm ambitioſi, quàm calumniatoris, quàm alicujus improbi hominis vim deſcribit. Aut

falſum quiddam dicit, hoc pacto : Sapientia eſt pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non grave, nec magnum continens, sic : Stultitia eſt immenſæ gloriæ cupiditas. Eſt hæc quidem ſtultitia, ſed ex parte quadam, non ex omni genere, definita. Controverſum eſt, in quo ad dubium demonſtrandum, dubia cauſa affertur, hoc modo :

Eho tu, dii, quibus eſt poteſtas motûs ſuperûm atque inferûm,
Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

92. Perſpicuum eſt, de quo non eſt controverſia : ut, ſi quis, quum Oreſtem accuſet, planum faciat, ab eo matrem eſſe occiſam. Non conceſſum eſt, quum id, quod augetur, in controverſia eſt, ut, ſi quis, quum Ulyſſem accuſet, in hoc maximè commoretur : Indignum eſſe, ab homine ignaviſſimo virum fortiſſimum, Ajacem, necatum. Turpe eſt, quod aut eo loco, in quo dicitur; aut eo homine, qui dicat; aut eo tempore, quo dicitur; aut iis, qui audiunt; aut eâ re, qua de agitur, indignum, propter inhoneſtam rem, videtur. Offenſum eſt, quod eorum, qui audiunt, voluntatem lædit : ut, ſi quis apud equites Romanos, cupidos judicandi, Cæpionis legem judiciariam laudet.

L. Contrarium eſt, quod contra ea di-

citur, quæ ii, qui audiunt, fecerunt: ut, ſi quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret, nihil eſſe crudelius, quàm urbes diruere, quum ipſe Alexander Thebas diruiſſet. Inconſtans eſt, quod ab eodem de eadem re, diversè dicitur: ut, ſi quis, quum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivendum indigere, neget poſtea ſine bona valetudine poſſe bene vivere: aut ſe amico adeſſe propter benevolentiam; ſperare enim aliquid commodi ad ſe perventurum. Adverſum eſt, quod ipſi cauſæ aliqua ex parte officit, ut ſi quis hoſtium vim, & copias, & felicitatem augeat, quum ad pugnandum milites adhortetur.

94. Si non ad id, quod inſtitutum eſt, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonſtrabit; aut ſi, quum totum debebit oſtendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus avarum eſt; nam Eriphyle auro viri vitam vendidit. Aut, ſi non id, quod accuſabitur, defendet: ut, ſi quis, quum ambitûs accuſabitur, manu ſe fortem eſſe defendet; ut Amphion apud Euripidem, item apud Pacuvium: qui, vituperatâ muſicâ, ſapientiam laudat. Aut ſi res ex hominis vitio vituperabitur, ut,

ſi quis doctrinam ex alicujus docti vitiis reprehendat. Aut ſi quis, quum aliquem volet laudare, de felicitate ejus, non de virtute dicat. Aut ſi quis rem cum re ita comparabit, ut alteram ſe non putet laudare, niſi alteram vituperarit: aut ſi alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem.

95. Aut ſi, quum de certa re quæretur, de communi inſtituetur oratio: ut, ſi quis, quum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile eſſe demonſtret. Aut, ſi ratio alicujus rei reddetur falſa, hoc modo: Pecunia bonum eſt, propterea quòd ea maximè vitam beatam efficiat. Aut ſi infirma, ut Plautus:

> Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
> Immune eſt facinus; verùm in ætate utile
> Et conducibile. Nam ego amicum hodie meum
> Concaſtigabo pro commerita noxia,
> Invitus, ni me id invitet ut faciam fides.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum eſt avaritia; multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum eſt amicitia; plurimæ enim delectationes ſunt in amicitia.

LI. Quartus modus erat reprehenſionis, per quem contra firmam argumentationem, æquè firma, aut firmior poneba-

tur. Hoc genus in deliberationibus maximè verſatur, quum aliquid, quod contrà dicatur, æquum eſſe concedimus; ſed id, quod nos defendimus, neceſſarium eſſe demonſtramus: aut quum id, quod illi defendant, utile eſſe fateamur; quod nos dicamus, demonſtremus eſſe honeſtum. Ac de reprehensione hæc quidem exiſtimavimus eſſe dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus.

97. Hermagoras digreſſionem deinde, tum poſtremam concluſionem ponit. In hac autem digreſſione ille putat oportere quamdam inferri orationem, a cauſa, atque a judicatione ipſa remotam, quæ aut ſui laudem, aut adverſarii vituperationem contineat, aut in aliam cauſam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, ſed augendo per quamdam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, ſequatur Hermagoram licebit. Nam & augendi, & laudandi, & vituperandi præcepta a nobis partim data ſunt, partim ſuo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numero reponi, quòd de cauſa digredi, nisi per locum communem, diſplicet: quo de genere poſteriùs eſt dicendum. Laudes autem, & vituperationes non ſeparatim placet tractari, ſed in ipsis argumentationibus

eſſe implicitas. Nunc de concluſione dicemus.

LII. Concluſio eſt exitus, & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conqueſtionem. Enumeratio eſt, per quam res diſpersè, & diffusè dictæ, unum in locum coguntur, & reminiſcendi causâ, unum ſub adſpectum ſubjiciuntur. Hæc ſi ſemper eodem modo tractabitur, perſpicuè ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: ſin variè fiet, & hanc ſuſpicionem & ſatietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, ſingillatim unamquamque rem attingere, & ita omnes tranſire breviter argumentationes: tum autem id, quod difficilius eſt, dicere, quas partes expoſueris in partitione, de quibus te pollicitus ſis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquamque partem confirmaris: tum ab iis, qui audiunt, quærere, quid ſit, quod ſibi velle debeant demonſtrari, hoc modo: Illud docuimus; illud planum fecimus. Ita ſimul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil eſſe præterea, quod debeat deſiderare.

99. Atque in his generibus, ut antè dictum eſt, tum tuas argumentationes tranſire ſeparatim, tum id, quod artifi-

cioſius eſt, cum tuis contrarias conjungere; & quum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, oſtendere. Ita per brevem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc aliis actionis quoque modis variare oportebit. Nam quum ex tua perſona enumerare possis, ut quid, & quo quidque loco dixeris, admoneas: tum verò perſonam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Perſonam, hoc modo: Nam si legis ſcriptor exſiſtat, & quærat a vobis, quid dubitetis; quid possitis dicere, quum vobis hoc & hoc sit demonſtratum? Atque hîc, item ut in noſtra perſona, licebit aliàs ſingillatim transire omnes argumentationes; aliàs ad partitiones ſingula genera referre; aliàs ab auditore, quid desideret, quærere; aliàs hæc facere per comparationem ſuarum, & contrariarum argumentationum.

100. Res autem inducetur, si alicui rei hujuſmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid? si leges loqui poſſent, nonne hæc apud vos quererentur? Quidnam ampliùs desideratis, Judices, quum vobis hoc & hoc planum factum sit? In

hoc quoque genere omnibus eiſdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non poteſt, id eligatur, quod erit gravissimum, & unumquodque quàm brevissimè tranſeatur; ut memoria, non oratio renovata videatur.

LIII. Indignatio eſt oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem gravis offensio concitetur. In hoc genere illud primùm intelligi volumus, poſſe omnibus ex locis iis, quos in confirmandi præceptis poſuimus, tractari indignationem. Nam ex iis rebus, quæ perſonis, atque negotiis attributæ ſunt, quævis amplificationes, & indignationes naſci poſſunt: ſed tamen ea, quæ ſeparatim de indignatione præcipi poſſunt, consideremus.

101. Primus locus ſumitur ab auctoritate, quum commemoramus, quantæ curæ res ea fuerit diis immortalibus, aut eis, quorum auctoritas gravissima debeat eſſe: qui locus ſumetur ex ſortibus, ex oraculis, vatibus, oſtentis, prodigiis, reſponsis, similibus rebus; item ex majoribus noſtris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus ſapientissimis, ſenatu, populo, legum ſcriptoribus. Secundus locus eſt, per quem, illa res ad quos per-

tineat, cum amplificatione, per indignationem, oſtenditur: an ad omnes, an ad majorem partem, quod atrociſſimum eſt; an ad ſuperiores, quales ſunt ii, quorum ex auctoritate indignatio ſumitur, quod indigniſſimnm eſt; an ad pares animo, fortunâ, corpore, quod iniquiſſimum eſt; an ad inferiores, quod ſuperbiſſimum eſt. Tertius locus eſt, per quem quærimus, quidnam ſit eventurum, ſi idem ceteri faciant: & ſimul oſtendimus, huic ſi conceſſum ſit, multos æmulos ejuſdem audaciæ futuros: ex quo, quid mali ſit eventurum, demonſtrabimus.

102. Quartus locus eſt, per quem demonſtramus, multos alacres exſpectare, quid ſtatuatur, ut ex eo, quod uni conceſſum ſit, ſibi quoque tali de re quid liceat, intelligere poſſint. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus, ceteras res perperam conſtitutas, intellectâ veritate, commutatas corrigi poſſe: hanc eſſe rem, quæ ſi ſit ſemel judicata, neque alio commutari judicio, neque ullâ poteſtate corrigi poſſit. Sextus locus eſt, per quem conſultò, & de induſtria factum eſſe demonſtratur, & illud adjungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere: imprudentiæ concedi nonnumquam convenire. Septimus locus eſt, per quem indignamur, quòd tetrum, crudele, nefa-

rium, tyrannicum factum eſſe dicamus, per vim, per manum opulentam, quæ res ab legibus, & ab æquabili jure remotiſſima ſit.

LIV. Octavus eſt locus; per quem demonſtramus, non vulgare, neque factitatum eſſe, ne ab audaciſſimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur, atque id a feris quoque hominibus, & a barbaris gentibus, & immanibus beſtiis remotum eſſe. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, conjuges, conſanguineos, ſupplices, crudeliter facta dicentur; & deinceps si qua proferantur in majores natu, in hoſpites, in vicinos, in amicos; in eos, quibuſcum vitam egeris; in eos, apud quos educatus sis; in eos, a quibus eruditus; in mortuos, in miſeros & miſericordiâ dignos, in homines claros, nobiles & honore uſos; in eos, qui neque lædere alium, nec ſe defendere potuerunt, ut in pueros, ſenes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio, ſummum in eum, qui violarit horum aliquid, odium commovere poterit.

104. Nonus locus eſt, per quem cum aliis, quæ conſtat eſſe peccata, hoc quo de quæſtio eſt, comparatur; & ita per contentionem, quantò atrocius, & indignius sit illud, quo de agitur, oſtenditur. Decimus locus eſt, per quem omnia,

quæ in negotio gerendo acta ſunt, quæque poſt negotium conſecuta ſunt, cum uniuſcujuſque indignatione, & criminatione colligimus, & rem verbis quàm maximè ante oculos ejus, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum eſt, perinde illi videatur indignum, ac ſi ipſe interfuerit, ac præſens viderit. Undecimus locus eſt, per quem oſtendimus, ab eo factum, a quo minimè oportuerit, & a quo, si alius faceret, prohiberi conveniret. Duodecimus locus eſt, per quem indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui umquam uſu evenerit.

105. Tertiusdecimus locus eſt, si cum injuria contumelia juncta demonſtratur, per quem locum in ſuperbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus eſt, per quem petimus ab iis, qui audiunt, ut ad ſuas res noſtras injurias referant: si ad pueros pertinebit, de liberis ſuis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad ſenes, de patribus, aut parentibus. Quintusdecimus locus eſt, per quem dicimus, inimicis quoque & hoſtibus ea, quæ nobis acciderint, indigna videri ſolere. Et indignatio quidem his ferè de locis graviſſimè ſumetur.

LV. Conqueſtionis autem hujuſmodi de rebus partes petere oportebit. Conqueſtio eſt oratio auditorum miſericor-

diam captans. In hac primùm animum auditoris mitem, & miſericordem conficere oportet, quò faciliùs conqueſtione commoveri poſsit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ vis in omnes, & hominum infirmitas oſtenditur: quâ oratione habitâ graviter, & ſententiosè, maximè demittitur animus hominum, & ad miſericordiam comparatur; quum in alieno malo ſuam infirmitatem conſiderabit.

107. Deinde primus locus eſt miſericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc, quibus in malis ſint, oſtenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & ſint, & futuri ſint, demonſtratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filii, pueritiæ delectatio, amor, ſpes, ſolatium, educatio, &, ſi qua ſimili in genere, quolibet de incommodo per conqueſtionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortunâ, priſtino honore, beneficiis; quas paſſi, perpeſſurive ſint. Quintus eſt, per quem omnia ante oculos ſingillatim incommoda ponentur, ut videatur is, qui audit, videre, & re quoque ipsâ, quaſi adsit, non verbis ſolùm, ad miſericordiam ducatur.

108. Sextus, per quem, præter ſpem in miſeriis demonſtratur eſſe; &, quum aliquid exſpectaret, non modò id non adeptum eſſe, ſed in ſummas miſerias incidiſſe. Septimus, per quem ad ipſos, qui audiunt, ſimilem caſum convertimus, & petimus, ut de ſuis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat eſſe, nos quum videant, recordentur. Octavus, per quem aliquid dicitur eſſe factum, quod non oportuerit; aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non vidi, non poſtremam ejus vocem audivi, non extremum ejus ſpiritum excepi. Item, Inimicorum in manibus mortuus eſt, hoſtili in terra turpiter jacuit inſepultus, a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit.

109. Nonus, per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur; ut, si ad equum, domum, veſtem, ſermonem alicujus accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, vehementer commovetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, ſolitudo demonſtratur. Undecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut ſui corporis ſepeliendi, aut alicujus ejuſmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disjunctio deploratur ab aliquo, quum deducaris ab eo, quicum libentissimè vixeris,

ut a parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab iis, a quibus minimè conveniat, malè tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adjutores fore putaverimus; aut a quibus indignum eſt, ut ſervis, libertis, clientibus, ſupplicibus.

LVI. Quartusdecimus, qui per obſecrationem ſumitur: in quo orantur modò illi, qui audiunt, humili & ſupplici oratione, ut miſereantur. Quintusdecimus, per quem non noſtras, ſed eorum, qui cari nobis debent eſſe, fortunas conqueri nos demonſtramus. Sextusdecimus eſt, per quem animum noſtrum in alios miſericordem eſſe oſtendimus; & tamen amplum, & excelſum, & patientem incommodorum eſſe, & futurum eſſe, si quid acciderit, demonſtramus. Nam ſæpe virtus, & magnificentia, in qua gravitas & auctoritas eſt, plus proficit ad miſericordiam commovendam, quàm humilitas, & obſecratio. Commotis autem animis, diutius in conqueſtione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, *lacrymâ nihil citiùs areſcit.* Sed quoniam & ſatis, ut videmur, de omnibus partibus orationis diximus; & hujus voluminis magnitudo longiùs proceſſit; quæ ſequuntur deinceps, in ſecundo libro dicemus.

LIBER II.

I. CROTONIATÆ quondam, quum florerent omnibus copiis, & in Italia quum in primis beati numerarentur, templum Junonis, quod religioſissimè colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleotem Zeuxim, qui tum longè ceteris excellere pictoribus exiſtimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is & ceteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars uſque ad noſtram memoriam propter ſani religionem remanſit: &, ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in ſeſe imago contineret, Helenæ ſe pingere ſimulacrum velle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimùm aliis præſtare ſæpe accepiſſent, libenter audierunt. Putaverunt enim, ſi, quo in genere plurimùm poſſet, in eo magnoperè elaboraſſet, egregium ſibi opus illo in ſano relicturum.

2. Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis illico quæſivit ab eis, quasnam virgines formoſas haberent. Illi autem ſtatim hominem duxerunt in palæſtram, atque ei pueros oſtenderunt mul-

tos, magnâ præditos dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatæ multùm omnibus corporum viribus & dignitatibus anteſteterunt, atque honeſtiſsimas ex gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt. Quum puerorum igitur formas, & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, ſorores ſunt apud nos virgines: quare, quâ ſint illæ dignitate, potes ex his ſuſpicari. Præbete igitur mihi, quæſo, inquit, ex iſtis virginibus formosiſsimas, dum pingo id, quod pollicitus ſum vobis, ut mutum in ſimulacrum ex animali exemplo veritas transferatur.

3. Tunc Crotoniatæ publico de conſilio virgines unum in locum conduxerunt, & pictori, quas vellet, eligendi poteſtatem dederunt. Ille autem quinque delegit; quarum nomina multi poëtæ memoriæ tradiderunt, quòd ejus eſſent judicio probatæ, qui veriſsimum pulchritudinis habere judicium debuiſſet. Neque enim putavit, omnia, quæ quæreret ad venuſtatem, uno in corpore ſe reperire poſſe; ideo quòd nihil ſimplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expolivit. Itaque, tamquam ceteris non ſit habitura quod largiatur, ſi uni cuncta conceſſerit, aliud alii commodi aliquo adjuncto incommodo muneratur.

II. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perſcriberemus, non unum aliquod propoſuimus exemplum, cujus omnes partes, quocumque eſſent in genere, exprimendæ nobis neceſſario viderentur: ſed, omnibus unum in locum coactis ſcriptoribus, quod quisque commodissimè præcipere videbatur, excerpsimus, & ex variis ingeniis excellentissima quæque libavimus. Ex iis enim, qui nomine & memoriâ digni ſunt, nec nihil optimè, nec omnia præclarissimè quiſquam dicere nobis videbatur. Quapropter ſtultitia nobis viſa eſt, aut a bene inventis alicujus recedere, si quo in vitio ejus offenderemur; aut ad vitia quoque ejus accedere, cujus aliquo bene præcepto duceremur.

5. Quòd si in ceteris quoque ſtudiis a multis eligere homines commodissimum quodque, quàm ſeſe alicui uni certo vellent addicere, minùs in arrogantia offenderent; non tantoperè in vitiis perſeverarent; aliquanto leviùs ex inſcientia laborarent. Ac si par in nobis hujus artis, atque in illo picturæ, ſcientia fuiſſet, fortaſſe magis hoc ſuo in genere opus noſtrum, quàm ille in ſua pictura nobilis eniteret. Ex majore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi poteſtas. Ille una ex urbe, & ex eo numero vir-

ginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicumque fuerunt, ab ultimo principio hujus præceptionis, usque ad hoc tempus, expoſitis copiis, quodcumque placeret, eligendi poteſtas fuit.

6. Ac veteres quidem ſcriptores artis uſque a principe illo atque inventore Tiſia repetitos, unum in locum conduxit Ariſtoteles, & nominatim cujuſque præcepta magnâ conquisita curâ perſpicuè conſcripsit, atque enodata diligenter expoſuit: ac tantùm inventoribus ipsis ſuavitate & brevitate dicendi præſtitit, ut nemo illorum præcepta ex ipſorum libris cognoſcat, ſed omnes, qui, quod illi præcipiant, velint intelligere, ad hunc, quasi ad quemdam multò commodiorem explicatorem, revertantur.

7. Atque hic quidem ipſe, & ſeſe ipſum nobis, & eos, qui ante ſe fuerant, in medio poſuit, ut ceteros, & ſeipſum per ſe cognoſceremus. Ab hoc autem qui profecti ſunt, quamquam in maximis philoſophiæ partibus operæ plurimùm conſumpſerunt, sicut & ipſe, cujus inſtituta ſequebantur, fecerat; tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opi-

tulati ſunt. Nam fuit tempore eodem, quo Ariſtoteles, magnus & nobilis rhetor Iſocrates: cujus ipsius quam conſtet eſſe artem, non invenimus: diſcipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac ſunt diſciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus.

III. Ex his duabus diversis sicuti familiis, quarum altera quum verſaretur in philoſophia, nonnullam rhetoricæ quoque artis ſibi curam aſſumebat, altera verò omnis in dicendi erat ſtudio & præceptione occupata; unum quoddam eſt conflatum genus a poſterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commodè dici videbantur, in ſuas artes contulerunt: quos ipſos simul, atque illos ſuperiores, nos nobis omnes, quoad facultas tulit, propoſuimus, & ex noſtro quoque nonnihil in commune contulimus.

9. Quòd si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto ſtudio electa ſunt, profectò neque nos, neque alios induſtriæ noſtræ pœnitebit. Sin autem temerè aliquid alicujus præteriiſſe, aut non ſatis eleganter ſecuti videbimur; docti ab aliquo, facilè & libenter ſententiam commutabimus. Non enim parum cognoſſe, ſed in parum cognito ſtultè & diu perſeveraſſe, turpe eſt: propterea quòd alterum communi homi-

num infirmitati, alterum ſingulari uniuscujuſque vitio eſt attributum.

10. Quare nos quidem sine ulla affirmatione, simul quærentes, dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum parvulum hoc conſequimur, ut ſatis commodè hæc perſcripsiſſe videamur; illud amittamus, quod maximum eſt, ut ne cui rei temerè atque arroganter aſſenſerimus. Verùm hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni vita ſtudiosè, quoad facultas feret, conſequemur: nunc autem, ne longiùs oratio progreſſa videatur, de reliquis, quæ præcipienda videntur eſſe, dicemus.

11. Igitur primus liber expoſito genere hujus artis, & officio, & fine, & materiâ, & partibus, genera controversiarum, & inventiones, & conſtitutiones, & judicationes continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare quum in eo ceteris de rebus diſtinctiùs dictum sit, diſpersè autem de confirmatione, & de reprehensione; nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula cauſarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expoſitum eſt, hìc tantùm ipſa inventa unamquamque in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipſa, ex ſuperiore

riore autem expolitio inventorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad confirmationis & reprehensionis partes referre oportebit.

IV. Omnis & demonſtrativa, & deliberativa, & judicialis cauſa, neceſſe eſt in aliquo eorum, quæ antè expoſita ſunt, conſtitutionis genere, uno pluribuſve verſetur. Hoc quamquam ita eſt, tamen quum communiter quædam de omnibus præcipi poſſint, ſeparatim quoque aliæ ſunt cujuſque generis, & diverſæ præceptiones. Aliud enim laus, aut vituperatio, aliud ſententiæ dictio, aliud accuſatio, aut recuſatio, conficere debet. In judiciis, quid æquum ſit, quæritur: in demonſtrationibus, quid honeſtum: in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honeſtum ſit, & quid utile. Nam ceteri utilitatis modò finem in ſuadendo & in diſſuadendo exponi oportere arbitrati ſunt.

13. Quorum igitur generum fines & exitus diversi ſunt, eorum præcepta eadem eſſe non poſſunt. Neque nunc hoc dicimus, non eaſdem incidere conſtitutiones: verumtamen oratio quædam ex ipſo fine & genere cauſæ naſcitur, quæ pertineat ad vitæ alicujus demonſtrationem, aut ad ſententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controversiis, in judiciali genere cauſarum & præceptorum verſabimur: ex quo

pleraque in cetera quoque cauſarum genera ſimili implicata controverſiâ, nulla cum difficultate transferentur : pòſt autem ſeparatim de reliquis dicemus.

14. Nunc a conjecturali conſtitutione proficiſcemur, cujus exemplum sit hoc expositum : In itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quemdam, & secum aliquantùm nummorum ferentem, eſt conſecutus. Cum hoc, ut ferè fit, in via ſermonem contulit, ex quo factum eſt, ut illud iter familiariùs facere vellent. Quare quum in eamdem tabernam divertiſſent, simul cœnare, & in eodem loco ſomnum capere voluerunt. Cœnati diſcubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur pòſt inventum, quum in alio maleficio deprehenſus eſſet) quum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animadvertiſſet; noctu, poſtquam illos arctiùs jam, ut fit, ex lassitudine dormire ſensit, accessit, & alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum e vagina eduxit, & illum alterum occidit, nummos abſtulit, gladium cruentum in vaginam recondidit, ipſe ſeſe in lectum ſuum recepit.

15. Ille autem, cujus gladio occisio erat facta, multò ante lucem ſurrexit, comitem illum ſuum inclamavit ſemel & ſæpius; illum ſomno impeditum non reſpondere exiſtimavit : ipſe gladium & cetera, quæ

ſecum attulerat, ſuſtulit; ſolus profectus eſt. Caupo non multò pòſt conclamavit, hominem eſſe occiſum, & cum quibuſdam diverſoribus illum, qui antè exierat, conſequitur. In itinere hominem comprehendit, gladium ejus e vagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio eſt criminis, Occidiſti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus conſtitutio eſt. Quæſtio eadem in conjecturali, quæ judicatio, Occideritne?

V. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem conjecturalem incidit controversiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in ceterorum, oportebit attendere, non omnes in omnem cauſam convenire. Ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris ſcribitur: sic omnem in cauſam non omnis argumentorum copia, ſed eorum neceſſaria pars aliqua conveniet. Omnis igitur, ex cauſa, ex perſona, ex facto ipſo, conjectura capienda eſt.

17. Cauſa diſtribuitur in impulsionem, & in ratiocinationem. Impulsio eſt, quæ sine cogitatione per quamdam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, vinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita videtur affectus fuiſſe, ut rem perſpicere cum consilio & cura non potuerit; & id, quod

fecit, impetu quodam animi potiùs, quàm cogitatione fecerit.

18. Ratiocinatio autem, eſt diligens & conſiderata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuiſſe, quum aliquid faciendum, aut non faciendum, certa de cauſa vitaſſe, aut ſecutus eſſe animus videtur, ut, si amicitiæ quid causâ factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metûs, si gloriæ, si pecuniæ, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicujus retinendi, augendi, adipiscendîve commodi, aut contra rejiciendi, diminuendi, devitandive incommodi causâ. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod majoris vitandi incommodi causâ, aut majoris adipiſcendi commodi ſuſcipitur: aut commodum aliquod majoris adipiſcendi commodi, aut majoris vitandi incommodi, præteritur.

19. Hic locus sicut aliquod fundamentum eſt hujus conſtitutionis: nam nihil factum eſſe cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, oſtenditur. Ergo accuſator, quum aliquid impulsione factum eſſe dicet, illum impetum, & quamdam commotionem animi, affectionemque verbis & ſententiis amplificare debebit, & oſtendere, quanta vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua

cauſa earum, quâ impulſum aliquem id feciſſe dicet. Hîc & exemplorum commemoratione, qui ſimili impulſu aliquid commiſerint, & ſimilitudinum collatione, & ipsius animi affectionis explicatione, curandum eſt, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus acceſſerit.

VI. Quum autem non impulsione, verùm ratiocinatione aliquem commisiſſe quid dicet; quid commodi ſit ſecutus, aut quid incommodi ſugerit, demonſtrabit, & id augebit quàm maximè poterit, ut, quoad ejus fieri possit, idonea quàm maximè cauſa ad peccandum hortata videatur. Si gloriæ cauſâ; quantam gloriam conſecuturam exiſtimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum; & omnino quidquid erit, quod cauſæ fuiſſe dicet, id ſummè augere debebit.

. 21. Et hoc eum magnopere conſiderare oportebit, non quid in veritate modò, verùm etiam vehementiùs, quid in opinione ejus, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuiſſe, aut non eſſe aliquid commodi, aut incommodi, si oſtendi poteſt ei viſum eſſe, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines; quum aut res aliuſmodi eſt, ac putatur, aut non is eventus eſt, quem arbitrati ſunt. Res aliuſmodi eſt tum, quum aut id, quod bonum eſt,

malum putant; aut contrà, quod malum eſt, bonum: aut quod nec malum eſt, nec bonum, malum, aut bonum: aut quod malum, aut bonum eſt, nec malum, nec bonum.

22. Hoc intellecto, ſi quis negabit, ullam eſſe pecuniam, fratris, aut amici vitâ, aut denique officio ſuo antiquiorem, aut ſuaviorem, non erit hoc accuſatori negandum: nam in eum culpa, & ſummum odium transferetur, qui id, quod tam verè, & piè dicetur, negabit. Verùm illud dicendum erit, illi non eſſe ita viſum: quod ſumi oportet ex iis, quæ ad perſonam pertinent, de quo pòſt dicendum eſt.

VII. Eventus autem tum fallit, quum aliter accidit, atque ii, qui arguuntur, arbitrati eſſe dicuntur: ut, ſi quis dicatur alium occidiſſe, ac voluerit, quòd aut similitudine, aut ſuſpicione, aut demonstratione falsâ deceptus ſit: aut eum necaſſe, cujus teſtamento non ſit heres, quòd ejus teſtamento ſe heredem arbitratus ſit. Non enim ex eventu cogitationem ſpectari oportere, ſed quâ cogitatione, animo, & ſpe ad maleficium profectus ſit, conſiderare; & quo animo quid quiſque faciat, non quo caſu utatur, ad rem pertinere.

24. In hoc autem loco, caput illud erit accuſatori, ſi demonſtrare poterit, alii ne-

mini cauſam fuiſſe faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuiſſe aliis quoque cauſa faciendi videbitur; aut poteſtas aliis defuiſſe demonſtranda eſt, aut facultas, aut voluntas. Poteſtas, si aut neſciſſe, aut non affuiſſe, aut conficere aliquid non potuiſſe dicetur. Facultas, si ratio, adjutores, adjumenta, & cetera, quæ ad rem pertinebunt, defuiſſe alicui demonſtrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis vacuus, & integer eſſe dicetur. Poſtremò, quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accuſator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verùm id brevi faciendum eſt, & in unum multa ſunt conducenda, ut ne alterius defendendi causâ hunc accuſare, ſed hujus accuſandi causâ defendere alterum videatur.

VIII. Atque accuſatori quidem hæc ferè ſunt in cauſa facienda, & consideranda. Defenſor autem ex contrario primùm impulsionem aut nullam fuiſſe dicet, aut, si fuiſſe concedet, extenuabit, & parvulam quamdam fuiſſe demonſtrabit, aut non ex ea ſolere hujuſmodi facta naſci docebit. Quo erit in loco demonſtrandum, quæ vis & natura ejus sit affectionis, quâ impulſus aliquid reus commisiſſe dicetur: in quo & exempla, & similitudines erunt proferendæ, & ipſa diligenter natura ejus affectionis quàm lenissimè quietissimam ad partem

explicanda, ut & res ipſa a facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum ejus, qui audiet, & ad animi quemdam intimum ſenſum accommodetur.

26. Ratiocinationis autem ſuſpiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuiſſe, aut parvum, aut aliis magis fuiſſe, aut nihilò sibi magis, quàm aliis, aut incommodum sibi majus, quàm commodum dicet: ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod ſubeatur, comparanda: qui omnes loci similiter in incommodi quoque vitatione tractabuntur.

27. Sin accuſator dixerit, eum id eſſe ſecutum, quod ei viſum sit commodum, aut id fugiſſe, quod putarit eſſe incommodum, quamquam in falſa fuerit opinione: demonſtrandum erit defenſori, neminem tantæ eſſe ſtultitiæ, qui tali in re poſſit veritatem ignorare. Quòd si id concedatur, illud non conceſſum iri; ne dubitaſſe quidem hunc quid ejus juris eſſet, ſed id, quod falſum fuerit, sine ulla dubitatione pro falſo; quod verum, pro vero probaſſe. Quòd si dubitaverit, ſummæ fuiſſe amentiæ, dubiâ ſpe impulſum, certum in periculum ſe committere.

28. Quemadmodum autem accuſator,

quum ab aliis culpam dimovebit, defenſoris locis utetur: sic iis locis, qui accuſatori dati ſunt, utetur reus, quum in alios ab ſe crimen volet transferre.

IX. Ex perſona autem conjectura capietur, si eæ res, quæ perſonis attributæ ſunt, diligenter conſiderabuntur, quas omnes in primo libro expoſuimus. Nam & de nomine nonnumquam aliquid ſuſpicionis naſcitur. Nomen autem quum dicimus, cognomen quoque & agnomen intelligatur oportet. De hominis enim certo, & proprio vocabulo agitur: ut si dicamus, idcirco aliquem Caldum vocari, quòd temerario & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcis imperitis verba dediſſe, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius, vocarentur.

29. Et de natura licet aliquantulum ducere ſuſpicionis: omnia enim hæc, vir, an mulier; hujus, an illius civitatis sit; quibus sit majoribus, quibus conſanguineis, quâ ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ ſunt attributa, ad aliquam conjecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multæ trahuntur ſuſpiciones, quum, quemadmodum, & apud quos, & a quibus educatus & eruditus sit, quæritur, & quibuſcum vivat, quâ ratione vitæ, quo more domeſtico vivat.

30. Et ex fortuna ſæpe argumentatio

naſcitur, quum ſervus, an liber; pecunioſus, an pauper; nobilis, an ignobilis; felix, an infelix; privatus, an in poteſtate sit, aut fuerit, aut futurus sit, conſideratur: aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ eſſe attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua & perfecta & conſtanti animi, aut corporis abſolutione consiſtit; quo in genere eſt virtus, ſcientia, & quæ contraria ſunt, res ipſa, causâ positâ, docebit, ecquid hic quoque locus ſuſpicionis oſtendat. Nam affectionis quidem ratio perſpicuam ſolet præ ſe gerere conjecturam, ut, amor, iracundia, moleſtia: propterea quòd & ipſorum vis intelligitur, &, quæ res harum aliquam rem conſequantur, faciles cognitu ſunt.

31. Studium autem quoniam eſt assidua & vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, facilè ex eo ducetur argumentatio, quam res ipſa deſiderabit in cauſa. Item ex consilio ſumetur aliquid ſuſpicionis: nam consilium eſt, aliquid faciendi, non faciendive excogitata ratio. Item facta, & caſus, & orationes, quæ ſunt omnia, ut in confirmationis præceptîs dictum eſt, in tria tempora diſtributa, facile erit videre, ecquid afferant ad conjecturam confirmandam ſuſpicionis.

X. Ac perſonis quidem res eæ ſunt at-

tributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accuſatoris erit improbatione hominis uti: nam cauſa facti parum firmitudinis habet, niſi animus ejus qui insimulatur, in eam ſuſpicionem adducetur, ut a tali culpa non videatur abhorruiſſe. Ut enim animum alicujus improbare nihil attinet, quum cauſa, quare peccaverit, non interceſſerit: sic cauſam peccati intercedere leve eſt, si animus nulli minùs honeſtæ rationi affinis oſtenditur. Quare vitam ejus, quem arguit, ex antè factis accuſator improbare debebit, & oſtendere, si quo in pari antè peccato convictus sit. Si id non poterit; si quam in similem antè ſuſpicionem venerit, ac maximè, si fieri poterit, simili aliquo in genere ejuſdem modi causâ aliquâ commotum peccaſſe, aut in æquè magna re, aut in majore, aut in minore: ut si, quem pecuniâ dicat inductum feciſſe, poſsit demonſtrare, aliqua in re, ejus aliquod factum avarum.

33. Item in omni cauſa naturam, aut victum, aut ſtudium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ perſonis attributa ſunt, ad eam cauſam, quâ commotum peccaſſe dicet, adjungere, atque ex diſpari quoque genere culparum, si ex pari ſumendi facultas non erit, improbare animum adverſarii oportebit: ut si avaritiâ inductum arguas feciſſe, & avarum eum, quem ac-

cuſes, demonſtrare non possis; aliis affinem eſſe viiiis doceas, & ex ea re non eſſe mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquiſſe. Quantum enim de honeſtate & auctoritate ejus, qui arguitur, detractum eſt, tantumdem de facultate totius eſt defensionis diminutum.

34. Si nulli affinis poterit vitio reus antè admiſſo demonſtrari: locus inducetur ille, per quem hortandi judices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum antè celaſſe, nunc manifeſtò teneri: quare non oportere hanc rem ex ſuperiori vita ſpectari, ſed ſuperiorem vitam ex hac re improbari, & aut poteſtatem antè peccandi non fuiſſe, aut cauſam. Aut, si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non eſſe mirum, si nunc primùm deliquerit: nam neceſſe eſt, eum, qui velit peccare, aliquando primùm delinquere. Sin vita antè acta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur, demonſtrato, argumentis accuſationem ſtatim confirmare oportebit.

XI. Defenſor autem primùm, si poterit, debebit vitam ejus, qui insimulabitur, quàm honeſtissimam demonſtrare. Id faciet, si oſtendet aliqua ejus nota, & communia officia; quod genus, in parentes, cognatos, amicos, affines, neceſſarios:

etiam quæ magis rara, & eximia ſunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, quum neceſſe non eſſet, officii causâ, aut in rempublicam, aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modò expoſiti ſunt, facta eſſe dicet. Deinde si nihil deliquiſſe, nullâ cupiditate impeditum ab officio receſſiſſe: quod eò confirmatius erit, si, quum poteſtas impune aliquid faciendi minùs honeſtè fuiſſe dicetur, voluntas ei faciendi demonſtrabitur abfuiſſe.

36. Hoc autem ipſum genus erit eò firmius, si eo ipſo in genere, quo arguetur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur: ut si, quum avaritiæ causâ feciſſe arguatur, minimè omni in vita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hìc illa magna cum gravitate inducetur indignatio, juncta conqueſtioni, per quam miſerum facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur, quum animus omni in vita fuerit a vitiis remotissimus, eam cauſam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtissimum quoque hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuique perniciosissimum, non vitam honeſtè actam tali in tempore quàm plurimùm prodeſſe; ſed ſubita ex criminatione, quæ confingi facilè possit, non ex antè acta vita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo

modo immutari poſsit, facere judicium.

37. Sin autem in antè acta vita aliquæ turpitudines erunt; aut falsò veniſſe in eam exiſtimationem dicetur, aut ex aliquorum invidia, aut obtrectatione, aut falsâ opinione: aut imprudentiæ, necessitudini, aut perſuasioni adoleſcentiæ, aut alicui non malitioſæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere vitiorum, ut animus non omnino integer, ſed a tali culpa remotus eſſe videatur. Ac si nullo modo vitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione; negare oportebit de vita ejus, & de moribus quæri, ſed de eo crimine, quo de arguatur: quare, antè factis omissis, illud, quod inſtet, agi oportere.

XII. Ex facto autem ipſo ſuſpiciones ducentur, si totius adminiſtratio negotii ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæ ſuſpiciones partim ex negotio ſeparatim, partim communiter ex perſonis, atque ex negotio proficiſcentur.

39. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotiis attributæ ſunt, diligenter considerabimus. Ex iis igitur in hanc conſtitutionem convenire videntur genera earum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primùm oportebit, quæ sint continentia cum ipſo negotio, hoc eſt, quæ ab re ſeparari non poſſunt. Quo in loco ſatis erit diligenter considerare, quid

ſit ante rem factum, ex quo ſpes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita videatur; quid in ipſa re gerenda; quid poſtea conſecutum sit. Deinde ipsius eſt negotii geſtio pertractanda: nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ ſunt, ſecundo in loco nobis eſt expositum.

40. Hoc ergo in genere ſpectabitur locus, tempus, occasio, facultas; quorum uniuſcujuſque vis diligenter in confirmationis præceptis explicata eſt. Quare, ne aut hìc non admonuiſſe, aut ne eadem iterum dixiſſe videamur, breviter demonſtrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia & poteſtas earum rerum, propter quas aliquid faciliùs fit, aut sine quibus omnino confici non poteſt, consideranda eſt.

41. Deinde videndum eſt, quid adjunctum sit negotio, hoc eſt, quid majus, quid minus, quid æquè magnum sit, quid simile: ex quibus conjectura quædam ducitur, si, quemadmodum res majores, minores, æquè magnæ, similesque agi ſoleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque videndus erit: hoc eſt, quid ex unaquaque re ſoleat evenire, magnopere considerandum eſt; ut metus, lætitia, titubatio.

42. Quarta autem pars erat ex iis, quas negotiis dicebamus eſſe attributas, conſecutio. In ea quæruntur ea, quæ geſtum negotium confeſtim, aut ex intervallo conſequuntur. In qua videbimus ecquæ conſuetudo sit, ecquæ actio, ecquod ejus rei artificium sit, aut uſus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio; ex quibus nonnumquam elicitur aliquid ſuſpicionis.

XIII. Sunt autem aliquæ ſuſpiciones, quæ communiter & ex negotiorum, & ex perſonarum attributionibus ſumuntur: nam & ex fortuna, & ex natura, & ex victu, ſtudio, factis, caſu, orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad eaſdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere poſſunt, & cum facti ſuſpicione junguntur.

43. Maximè enim quæri oportet in hac conſtitutione, primùm potueritne aliquid fieri: deinde ecquo ab alio potuerit: deinde facultas, de qua antè diximus: deinde utrùm id facinus sit, quod pœnitere fuerit neceſſe: item quod ſpem celandi non haberet: deinde necessitudo, in qua, num neceſſe fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod perſonis attributum eſt, ut in ea cauſa, quam expoſuimus. Ante rem erit, quòd in itinere ſe tam familiariter appli-

caverit, quòd ſermonis cauſam quæsiverit, quòd simul diverterit, cœnarit. In re, nox, ſomnus. Poſt rem, quòd ſolus exierit, quòd illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit.

44. Horum pars ad consilium pertinet. Quæritur enim, utrùm videatur diligenter ratio faciendi eſſe habita & excogitata, an ita temerè, ut non verisimile sit, quemquam tam temerè ad maleficium acceſſiſſe. In quo quæritur, num quo alio modo commodiùs potuerit fieri, vel a fortuna adminiſtrari. Nam ſæpe si pecuniæ adjumenta, si adjutores desint, facultas fuiſſe faciendi non videtur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter ſe eſſe intelligimus hæc, quæ negotiis, & illa, quæ perſonis ſunt attributa.

45. Hîc neque facile eſt, neque neceſſarium diſtinguere, ut in ſuperioribus partibus, quo pacto quidque accuſatorem, & quo modo defenſorem tractare oporteat. Non neceſſarium, propterea quòd, causâ positâ, quid in quamque conveniat, res ipſa docebit eos, qui non omnia hîc ſe inventuros putabunt, ſed ad ea, quæ præcepta ſunt, comparationis modo quamdam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quòd & infinitum eſt, tot de rebus utramque in

partem ſingillatim de unaquaque explicare, & aliàs aliter hæc in utramque partem cauſæ ſolent convenire.

XIV. Quare conſiderare hæc, quæ expoſuimus, oportebit. Faciliùs autem ad inventionem animus incedet, ſi geſti negotii, & ſuam, & adverſarii narrationem ſæpe & diligenter pertractabit, & quid quæque pars ſuſpicionis habebit, eliciens, conſiderabit, quare, quo conſilio, quâ ſpe perficiendi quidque factum ſit: cur hoc modo potiùs, quàm illo: cur ab hoc potiùs, quàm ab illo: cur nullo adjutore, aut cur hoc: cur nemo ſit conſcius, aut cur ſit, aut cur hic ſit: cur hoc antè factum ſit: cur hoc antè factum non ſit: cur hoc in ipſo negotio: cur hoc poſt negotium: aut quid factum de induſtria: aut quid rem ipſam conſecutum ſit: conſtetne oratio aut cum re, aut ipſa ſecum: hoc hujuſne rei ſit ſignum, an illius, an hujus & illius, & utrius potiùs: quid factum ſit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit.

46. Quum animus hac intentione omnes totius negotii partes conſiderabit, tum illi ipſi in medium conſervati loci procedent, de quibus antè dictum eſt; & quum ex ſingulis, tum ex conjunctis argumenta certa naſcentur: quorum argumentorum pars probabili, pars neceſſario in genere

verſabitur. Accedunt autem ad conjecturam ſæpe quæſtiones, teſtimonia, rumores: quæ contrà omnia uterque simili viâ præceptorum torquere ad ſuæ cauſæ commodum debebit. Nam & ex quæſtione ſuspiciones, & ex teſtimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex cauſa, & ex perſona, & ex facto duci oportebit.

47. Quare nobis & ii videntur errare, qui hoc genus ſuſpicionum artificii non putant indigere, & ii, qui aliter hoc de genere ac de omni conjectura præcipiendum putant. Omnis enim iiſdem ex locis conjectura ſumenda eſt. Nam & ejus, qui in quæſtione aliquid dixerit, & ejus, qui in teſtimonio, & ipsius rumoris cauſa, & veritas ex iiſdem attributionibus reperietur. Omni autem in cauſa pars argumentorum eſt adjuncta ei cauſæ ſolùm, quæ dicitur, & ab ipſa ita ducta, ut ab ea ſeparatim in omnes ejuſdem generis cauſas transferri non ſatis commodè possit: pars autem eſt pervagatior, & aut in omnes ejuſdem generis, aut in pleraſque cauſas accommodata.

XV. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas cauſas poſſunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certæ rei quamdam continet amplificationem: ut si quis hoc velit oſtendere, eum, qui parentem necarit, maximo ſup-

plicio eſſe dignum ; quo loco , niſi peroratâ , & probatâ cauſâ , non eſt utendum : aut dubiæ , quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi , ut ſuſpicionibus credi oportere , & contrà , ſuſpicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium , aut per indignationem , aut per conqueſtionem inducitur , de quibus antè dictum eſt : pars , per aliquam probabilem utraque ex parte rationem.

49. Diſtinguitur autem oratio , atque illuſtratur maximè , rarò inducendis locis communibus , & aliquo loco jam certioribus illis auditoribus argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere , quum diligenter aliquis proprius cauſæ locus tractatus eſt ; & auditoris animus , aut renovatur ad ea , quæ reſtant , aut omnibus jam dictis exſuſcitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis , in quibus & ſuavitatis , & gravitatis plurimùm conſiſtit , & omnia , quæ in inventione verborum , & ſententiarum aliquid habent dignitatis , in communes locos conferuntur.

50. Quare , non ut cauſarum , ſic oratorum quoque multorum communes loci ſunt : nam niſi ab iis , qui multâ exercitatione magnam ſibi & verborum , & ſententiarum copiam comparaverint , tractari

non poterunt ornatè, & graviter, quemadmodum natura ipſorum deſiderat. Atque hoc ſit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium.

XVI. Nunc exponemus, in conjecturalem conſtitutionem qui loci communes incidere ſoleant : ſuſpicionibus credi oportere, & non oportere : rumoribus credi oportere, & non oportere : teſtibus credi oportere, & non oportere : quæſtionibus credi oportere, & non oportere : vitam antè actam ſpectari oportere, & non oportere : ejuſdem eſſe, qui in illa re peccarit, & hoc quoque admisiſſe, & non eſſe ejuſdem : maximè ſpectari cauſam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui ejuſmodi ex proprio argumento communes loci naſcentur, in contrarias partes diducentur.

51. Certus autem locus eſt accuſatoris, per quem auget facti atrocitatem ; & alter, per quem negat malorum miſereri oportere. Defenſoris, per quem calumnia accuſatorum cum indignatione oſtenditur ; & per quem cum conqueſtione miſericordia captatur. Hi & ceteri omnes loci communes ex iiſdem præceptis ſumuntur, quibus ceteræ argumentationes : ſed illæ tenuiùs, & acutiùs, & ſubtiliùs tractantur ; hi autem graviùs, & ornatiùs, & quum verbis, tum etiam ſententiis excellentibus.

In illis enim finis eſt, ut id, quod dicitur, verum eſſe videatur; in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis eſt amplitudo. Nunc ad aliam conſtitutionem tranſeamus.

XVII. Quum eſt nominis controverſia, quia vis vocabuli definienda verbis eſt, conſtitutio definitiva dicitur. Ejus generis exemplo nobis poſita ſit hæc cauſa: C. Flaminius is, qui conſul rempublicam malè geſſit bello Punico ſecundo, quum tribunus plebis eſſet, invito ſenatu, & omnino contra voluntatem omnium optimatum, per ſeditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater ſuus concilium plebis habentem de templo deduxit: arceſſitur majeſtatis. Intentio eſt: Majeſtatem minuiſti, quòd tribunum plebis de templo deduxiſti. Depulsio eſt: Non minui majeſtatem. Quæſtio eſt: Majeſtatemne minuerit. Ratio: In filium enim quam habebam poteſtatem, eâ uſus ſum. Rationis infirmatio: At enim, qui patriâ poteſtate, hoc eſt, privatâ quadam, tribunitiam poteſtatem, hoc eſt, populi poteſtatem infirmat, minuit is majeſtatem. Judicatio eſt, Minuatne is majeſtatem, qui in tribunitiam poteſtatem patriâ poteſtate utatur. Ad hanc judicationem argumentationes omnes afferri oportebit.

53. Ac, ne quis fortè arbitretur nos non

intelligere aliam quoque incidere conſtitutionem in hanc cauſam, eam nos partem ſolam ſumimus, in quam præcepta nobis danda ſunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quivis omni in cauſa, si diligenter attendet, omnes videbit conſtitutiones, & earum partes, & controverſias, si quæ fortè in eas incident. Nam de omnibus perſcribemus. Primus ergo accuſatoris locus eſt, ejus nominis, cujus de vi quæritur, brevis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Majeſtatem minuere, eſt de dignitate, aut amplitudine, aut poteſtate populi, aut eorum, quibus populus poteſtatem dedit, aliquid derogare. Hoc sic breviter expoſitum, pluribus verbis eſt & rationibus confirmandum, & ita eſſe, ut deſcripſeris, oſtendendum. Poſtea ad id, quod definieris, factum ejus, qui accuſabitur, adjungere oportebit; & ex eo, quod oſtenderis eſſe, verbi causâ, majeſtatem minuere, docere, adverſarium majeſtatem minuiſſe; & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur.

54. Pòſt erit infirmanda adverſariorum deſcriptio. Ea autem infirmabitur, si falſa demonſtrabitur. Hoc ex opinione hominum ſumetur, quum, quemadmodum, &

quibus in rebus homines in conſuetudine ſcribendi, aut ſermocinandi eo verbo uti ſoleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis eſſe oſtendetur ejus deſcriptionis approbatio, & si, quæ incommoda conſecutura sint, eo conceſſo, oſtendetur. Id autem ex honeſtatis & ex utilitatis partibus ſumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. Et si cum definitione noſtra adverſariorum definitionem conferemus, & noſtram, veram, honeſtam, utilem eſſe demonſtrabimus; illorum, contrà. Quæremus autem res, aut majori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur noſtra deſcriptio.

XVIII. Jam si res plures erunt definiendæ: ut, si quæratur, fur sit, an ſacrilegus, qui vaſa ex privato ſacra ſurripuerit; erit utendum pluribus definitionibus: deinde simili ratione cauſa tractanda. Locus autem communis in ejus malitiam, qui non modò rerum, verùm etiam verborum poteſtatem sibi arrogare conetur, ut & faciat quod velit, & id, quod fecerit, quo velit nomine appellet. Deinde defenſoris primus locus eſt, item nominis brevis, & aperta, & ex opinione hominum deſcriptio, hoc modo: Majeſtatem minuere, eſt aliquid de republica, quum poteſtatem non habeas, adminiſtrare.

Deinde

Deinde hujus confirmatio ſimilibus, & exemplis & rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honeſtas adaugetur.

56. Deinde ſequitur adverſariorum definitionis reprehenſio, quæ iiſdem ex locis omnibus, quos accuſatori præſcripſimus, conficitur; & cetera pòſt eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defenſoris is, per quem indignabitur, accuſatorem, ſui periculi cauſâ, non res ſolùm convertere, verùm etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accuſatorum demonſtrandæ, aut miſericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut a miſericordia deterrendi cauſâ ſumuntur, ex periculi magnitudine, non ex cauſæ genere, ducuntur. Quare non in omnem cauſam, ſed in omne cauſæ genus incidunt. Eorum mentionem in conjecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem eorum, quum cauſa poſtulabit, utemur.

XIX. Quum autem actio, tranſlationis, aut commutationis indigere videtur, quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, quâ lege, quâ pœnâ, quo crimine, quo tempore oportet, conſtitutio tranſlativa ap-

pellatur. Hujus nobis exempla permulta opus ſunt, si singula tranſlationum genera quæramus : ſed quia ratio præceptorum similis eſt, exemplorum multitudine ſuperſedendum eſt. Atque in noſtra quidem conſuetudine multis de causis fit, ut rariùs incidant tranſlationes. Nam & prætoriis exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita jus civile habemus conſtitutum, ut causâ cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit.

58. Quare in jure plerumque verſantur. Ibi enim & exceptiones poſtulantur, & quodammodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio privatorum judiciorum conſtituitur. In ipsis autem judiciis rariùs incidunt, & tamen si quando incidunt, ejuſmodi ſunt, ut per ſe minùs habeant firmitudinis : confirmentur autem aſſumptâ aliâ aliquâ conſtitutione. Ut in quodam judicio, quum venefici cujuſdam nomen eſſet delatum, &, quia parricidii cauſa ſubſcripta eſſet, extra ordinem eſſet acceptum, quum in accuſatione alia quædam crimina teſtibus & argumentis confirmarentur, parricidii autem ſolùm mentio facta eſſet : defenſor in hoc ipſo multùm oportet, & diu consiſtat ; quum de nece parentis nihil demonſtratum sit, indignum facinus eſſe eâ pœnâ aſſicere eum, quâ parricidæ afficiuntur : id autem, si dam-

naretur, fieri neceſſe eſſe, quoniam & id cauſæ ſubſcriptum, & ex ea re nomen extra ordinem ſit acceptum. Eâ igitur pœnâ si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem neceſſariò conſequatur. Hìc defenſor pœnæ commutationem ex tranſlativo genere inducendo, totam infirmabit accuſationem. Verumtamen ceteris quoque criminibus defendendis conjecturali conſtitutione tranſlationem confirmabit.

XX. Exemplum autem tranſlationis in cauſa nobis poſitum ſit hujuſmodi : Quum ad vim faciendam quidam armati veniſſent, armati contrà præſtò fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis reſiſtenti, gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, injuriarum. Poſtulat is, quicum agitur, a prætore exceptionem, *Extra quàm in reum capitis præjudicium fiat.*

60. Hìc is, qui agit, judicium purum poſtulat. Ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæſtio eſt, Excipiendum ſit, an non. Ratio, Non enim oportet, in recuperatorio judicio, ejus maleficii, de quo inter ſicarios quæritur, præjudicium fieri. Infirmatio rationis, Ejuſmodi ſunt injuriæ, ut de his indignum ſit non primo quoque tempore

judicari. Judicatio, Atrocitas injuriarum ſatiſne cauſæ ſit, quare, dum ea judicetur, de aliquo majore maleficio, de quo judicium comparatum ſit, præjudicetur. Atque exemplum quidem hoc eſt. In omni autem cauſa ab utroque quæri oportebit, a quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut judicari, aut quid ſtatui de ea re conveniat.

61. Id ex partibus juris, de quibus pòſt dicendum eſt, ſumi oportebit, & ratiocinari, quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat, & videre, utrùm malitiâ quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitiâ, an neceſſitudine, quòd alio modo agi non poſſit, an occaſione agendi ſic ſit judicium, aut actio conſtituta, an rectè ſine ulla re ejuſmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui tranſlationem inducet, fugere judicium ac pœnam, quia cauſæ diffidat. A tranſlatione autem, omnium fore perturbationem, ſi non ita res agantur, & in judicium veniant, quo pacto oporteat: hoc eſt, ſi aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut aliâ pœnâ, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem judiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ conſtitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem conſtitutionem, & partes ejus conſideremus.

XXI. Quum & facto, & facti nomine conceſſo, neque ullâ actionis illatâ controverſiâ, vis, & natura, & genus negotii ipsius quæritur, conſtitutionem generalem appellamus. Hujus primas eſſe partes duas nobis videri diximus, negotialem & juridicialem. Negotialis eſt, quæ in ipſo negotio juris civilis habet implicitam controverſiam. Ea eſt hujuſmodi: Quidam pupillum heredem fecit; pupillus autem antè mortuus eſt, quàm in ſuam tutelam veniret. De hereditate ea, quæ pupillo venit, inter eos qui patris pupilli heredes ſecundi ſunt, & inter agnatos pupilli controversia eſt. Poſſeſſio heredum ſecundorum eſt. Intentio eſt agnatorum: Noſtra pecunia eſt, de qua is, cujus agnati ſumus, teſtatus non eſt. Depulsio eſt: Immo noſtra, qui heredes ſecundi teſtamento patris ſumus. Quæſtio eſt: Utrorum sit. Ratio eſt: Pater enim & sibi & filio teſtamentum ſcripsit, dum is pupillus eſſet: quare, quæ filii fuerunt, teſtamento patris noſtra fiant neceſſe eſt. Infirmatio eſt rationis: Immo pater sibi ſcripsit, & ſecundum heredem non filio, ſed sibi juſſit eſſe. Quare, præterquam quod ipsius fuit in teſtamento, ullius veſtrûm eſſe non poteſt. Judicatio: Possitne quiſquam de filii pupilli re teſtari. An heredes ſecundi, ipsius patrisfamilias, non filii quoque ejus pupilli heredes sint.

63. Atque hoc non alienum eſt, quòd ad multa pertineat, ne aut nuſquam, aut uſquequaque dicatur, hìc admonere. Sunt cauſæ, quæ plures habent rationes in ſimplici conſtitutione : quod ſit, quum id, quod factum eſt, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile videri poteſt, ut in hac ipſa cauſa. Supponatur enim ab heredibus hæc ratio : Unius enim pecuniæ plures diſſimilibus de causis heredes eſſe non poſſunt, nec umquam factum eſt, ut ejuſdem pecuniæ alius teſtamento, alius lege heres eſſet.

64. Infirmatio autem hæc erit : Non eſt una pecunia, propterea quòd altera jam erat pupilli adventitia : cujus heres non, illo in tempore, in teſtamento quiſquam ſcriptus erat, si quid pupillo accidiſſet : & de altera, patris etiam nunc mortui voluntas plurimùm valebat, quæ jam mortuo pupillo ſuis heredibus concedebat. Judicatio eſt : Unane pecunia fuerit. Aut, si hac erunt usi infirmatione, Poſſe plures eſſe unius heredes pecuniæ diſſimilibus de causis; de eo ipſo judicatio naſcitur : Poſſintne ejuſdem pecuniæ plures diſſimilibus generibus eſſe heredes.

XXII. Ergo una in conſtitutione intellectum eſt, quomodo & rationes, & rationum infirmationes, & præterea judicationes plures fiant. Nunc hujus generis

præcepta videamus. Utriſque, aut etiam omnibus, ſi plures ambigent, jus ex quibus rebus conſtet, eſt conſiderandum. Initium ergo ejus ab natura ductum videtur: quædam autem ex utilitatis ratione aut perſpicua nobis, aut obſcura, in conſuetudinem veniſſe: poſt autem, approbata quædam a conſuetudine, aut a vero utilia viſa, legibus eſſe firmata. Ac naturæ quidem jus eſt, quod nobis non opinio, ſed quædam innata vis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obſervantiam, veritatem.

66. Religionem, eam, quæ in metu & cæremonia deorum ſit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios ſanguine conjunctos officium conſervare moneat. Gratiam, quæ in memoria, & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum, obſervantiam teneat. Vindicationem, per quam vim & contumeliam, defendendo aut ulciſcendo, propulſamus a nobis, & a noſtris, qui nobis eſſe cari debent, & per quam peccata punimus. Obſervantiam, per quam ætate, aut ſapientiâ, aut honore, aut aliquâ dignitate antecedentes veremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quàm confirmaverimus, fiat, aut factum, aut futurum ſit.

67. Ac naturæ quidem jura minùs ipſa quæruntur ad hanc controverſiam, quòd neque in hoc civili jure verſantur, & a vulgari intelligentia remotiora ſunt : ad ſimilitudinem verò aliquam, aut ad rem amplificandam ſæpe ſunt inferenda. Conſuetudinis autem jus eſſe putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetuſtas comprobarit : in ea autem jura ſunt quædam ipſa jam certa propter vetuſtatem : quo in genere & alia ſunt multa, & eorum multò maxima pars, quæ prætores edicere conſueverunt. Quædam autem genera juris, jam certa, conſuetudine facta ſunt. Quod genus, pactum, par, judicatum.

68. Pactum eſt, quod inter aliquos convenit, quod jam ita juſtum putatur, ut juri præſtare dicatur. Par, quod in omnes æquabile eſt. Judicatum, de quo jam antè ſententiâ alicujus, aut aliquorum conſtitutum eſt. Jam jura legitima ex legibus cognoſci oportebit. His ergo ex partibus juris, quidquid aut ex ipſa re, aut ex ſimili, aut ex majore, minoreve, naſci videbitur, attendere, atque elicere pertentando unamquamque partem juris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut antè dictum eſt) duo ſunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipſa

cauſa det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat, conſiderabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci præſcribi non poſſunt: in pleriſque fortaſſe ab auctoritate juriſconſultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum eſt autem & in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos expoſuimus, ipſa res oſtendat. Nunc juridiciale genus, & partes ejus conſideremus.

XXIII. Juridicialis eſt, in qua æqui & iniqui natura, & præmii aut pœnæ ratio quæritur. Hujus partes ſunt duæ, quarum alteram abſolutam, aſſumptivam alteram nominamus. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe, non ut negotialis implicitè & abſconditè, ſed patentiùs & expeditiùs recti & non recti quæſtionem continet. Ea eſt hujusmodi: Quum Thebani Lacedæmonios bello ſuperaviſſent, & ferè mos eſſet Graiis, quum inter ſe bellum gessiſſent, ut ii, qui viciſſent, tropæum aliquod in finibus ſtatuerent, victoriæ modò in præſentia declarandæ causâ, non ut in perpetuum belli memoria maneret; æneum ſtatuerunt tropæum. Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt, apud commune Græciæ concilium.

70. Intentio eſt, Non oportuit. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportue-

ritne. Ratio eſt : Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus , ut ejus æterna insignia poſteris noſtris relinquere vellemus. Infirmatio eſt : Attamen æternum inimicitiarum monumentum Graios de Graiis ſtatuere non oportet. Judicatio eſt : Quum ſummæ virtutis celebrandæ causâ Graii de Graiis æternum inimicitiarum monumentum ſtatuerint, recténe, an contrà fecerint. Hanc ideo rationem ſubjecimus , ut hoc cauſæ genus ipſum, de quo agimus, cognoſceretur. Nam si eam ſuppoſuiſſemus , quâ fortaſſe usi ſunt : Non enim juſtè , neque piè bellum gessiſtis ; in relationem criminis delaberemur ; de qua pòſt loquemur.

71. Utrumque autem cauſæ genus in hanc cauſam incidere perſpicuum eſt. In hanc argumentationes ex iiſdem locis ſumendæ ſunt, atque in cauſam negotialem, de qua antè dictum eſt. Locos autem communes & ex cauſa ipſa , si quid inerit indignationis aut conqueſtionis , & ex juris utilitate , & natura multos & graves ſumere licebit , & oportebit , si cauſæ dignitas videbitur poſtulare.

XXIV. Nunc aſſumptivam partem juridicialis conſideremus. Aſſumptiva igitur tunc dicitur , quum ipſum ex ſe factum probari non poteſt : aliquo autem foris adjuncto argumento defenditur. Ejus partes

ſunt quatuor ; comparatio, relatio criminis, remotio criminis, conceſsio.

72. Comparatio eſt, quum aliquod factum, quod per ſe ipſum non ſit probandum, ex eo, cujus id causâ factum eſt, defenditur. Ea eſt hujuſmodi : Quidam imperator, quum ab hoſtibus circumſideretur, neque effugere ullo modo poſſet, depactus eſt cum eis, ut arma & impedimenta relinqueret, milites educeret, itaque fecit : armis & impedimentis amiſsis, præter ſpem milites conſervavit. Accuſatur majeſtatis. Incurrit huc definitio. Sed nos hunc locum, de quo agitur, conſideremus.

73. Intentio eſt, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportueritne. Ratio eſt, Milites enim omnes periiſſent. Infirmatio eſt, aut conjecturalis, Non periiſſent : aut altera conjecturalis, Non ideo feciſti. Ex quibus ſunt judicationes, Periiſſentne ; &, Ideone fecerit : aut hæc comparativa, cujus nunc indigemus, At enim ſatius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hoſtibus concedere. Ex qua judicatio naſcitur : quum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem veniſſent, utrùm ſatius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem venire. Hoc cauſæ genus ex his locis tractari conveniet.

74. Oportebit adhibere ceterarum quoque conſtitutionum rationem, atque præcepta, ac maximè conjecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ii, qui accuſabuntur, comparabunt. Id fiet, ſi aut id, quod dicent defenſores futurum fuiſſe, niſi id factum eſſet, quo de facto judicium eſt, futurum fuiſſe negabitur: aut ſi aliâ ratione, & aliam ob cauſam, ac dicet ſe reus feciſſe, demonſtrabitur eſſe factum. Ejus rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex conjecturali conſtitutione ſumetur. Sin autem certo nomine maleficii vocabitur in judicium, ſicut in hac cauſa (nam majeſtatis arceſſitur) definitione & definitionis præceptis uti oportebit.

XXV. Atque hoc quidem plerumque in genere accidit, ut conjecturâ & definitione utendum ſit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, ejus generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accuſatori maximè eſt in hoc elaborandum, ut id ipſum factum, propter quod ſibi reus concedi putat oportere, quàm plurimis infirmet rationibus: quod facile eſt, ſi quàm plurimis conſtitutionibus aggrediatur id improbare.

75. Ipſa autem comparatio ſeparata a ceteris generibus controverſiarum sic ex ſua vi conſiderabitur, ſi illud, quod com-

parabitur, aut non honeſtum, aut non utile, aut non neceſſarium fuiſſe, aut non tantopere utile, aut non tantopere honeſtum, aut non tantopere neceſſarium fuiſſe demonſtrabitur. Deinde oportet accuſatorem, illud, quod ipſe arguat, ab eo, quod defenſor comparat, ſeparare. Id autem faciet, ſi demonſtrabit non ita fieri ſolere, neque oportere, neque eſſe rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter ſalutem militum ea, quæ ſalutis causâ comparata ſunt, hoſtibus tradantur. Poſtea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id quod arguitur, cum eo quod factum ab defenſore laudabitur, aut faciendum fuiſſe demonſtrabitur, contendere, & hoc extenuando, maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur, honeſtius, utilius, magis neceſſarium fuiſſe illud quod vitarit reus, quàm illud quod fecerit.

76. Honeſti autem, & utilis, & neceſſarii vis & natura in deliberationis præceptis cognoſcetur. Deinde oportebit ipſam illam comparativam judicationem exponere, tamquam cauſam deliberativam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc judicatio, quam antè expoſuimus: Quum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem veniſſent, utrùm ſatius fuerit perire milites,

an ad hanc pactionem venire. Hoc ex locis deliberationis, quaſi aliquam in conſultationem res veniat, tractari oportebit.

XXVI. Defenſor autem, quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erunt inductæ, in iis ipſe quoque ex iiſdem conſtitutionibus defenſionem comparabit: ceteros autem omnes locos, qui ad ipſam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt, accuſatoris, in eum, qui quum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defenſionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defenſoris eſt, nullum factum inutile, neque turpe, neque item utile, neque honeſtum putari oportere, niſi, quo animo, quo tempore, qua de cauſa factum ſit, intelligatur: qui locus ita communis eſt, ut bene tractatus in hac cauſa, magno ad perſuadendum momento futurus ſit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione, beneficii magnitudo ex utilitate, aut honeſtate, aut facti neceſſitudine demonſtratur. Et tertius, per quem res expreſſa verbis, ante oculos eorum, qui audiant, ponitur, ut ipſi quoque idem facturos fuiſſe arbitrentur, ſi ſibi illa res, atque ea faciendi cauſa per idem tempus accidiſſet.

78. Relatio criminis eſt, quum reus id, quod arguitur, confeſſus, alterius ſe inductum peccato, jure feciſſe demonſtrat. Ea eſt hujuſmodi: Horatius occiſis tribus Curiatiis, & duobus amiſſis fratribus, domum ſe victor recepit. Is animadvertit ſororem ſuam de fratrum morte non laborantem, ſponſi autem nomen appellantem identidem Curiatii cum gemitu & lamentatione. Indignè paſſus, virginem occidit. Accuſatur.

79. Intentio eſt, Injuriâ ſororem occidiſti. Depulsio eſt, Jure occidi. Quæſtio eſt. Jurene occiderit. Ratio eſt: Illa enim hoſtium mortem lugebat, fratrum negligebat; me & populum Romanum viciſſe moleſtè ferebat. Infirmatio eſt: Tamen a fratre indemnatam necari non oportuit. Ex qua judicatio fit: Quum Horatia fratrum mortem negligeret, hoſtium lugeret, de fratris & populi Romani victoriâ non gauderet, oportueritne eam a fratre indemnatam necari.

XXVII. Hoc in genere cauſæ, primùm si quid ex ceteris dabitur conſtitutionibus, ſumi oportebit, ſicut in comparatione præceptum eſt. Poſtea ſi qua facultas erit, per aliquam conſtitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde levius eſſe illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipſe ſuſ-

ceperit. Poſtea tranſlationis partibus uti, & oſtendere a quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut judicari, aut ſtatui de ea re convenerit : ac simul oſtendere, non oportuiſſe antè ſupplicium, quàm judicium, interponere. Tum leges quoque & judicia demonſtranda ſunt, per quæ potuerit id peccatum, quod ſponte ſuâ reus punitus sit, moribus & judicio vindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipſe, qui conferat, judicium fieri noluerit : & id, quod judicatum non sit, pro infecto haberi oportere.

81. Poſtea impudentiam demonſtrare eorum, qui eum nunc apud judices accuſent, quem sine judicibus ipsi condemnarint : & de eo judicium faciant, de quo jam ipsi ſupplicium ſumpſerint. Poſtea perturbationem judicii futuram dicemus, & judices longiùs, quàm poteſtatem habeant, progreſſuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, judicarint. Deinde, hoc si conſtitutum sit, ut peccata homines peccatis, & injurias injuriis ulciſcantur, quantùm incommodorum conſequatur. Ac si idem facere ipſe, qui nunc accuſat, voluiſſet : ne hoc quidem ipſo quidquam opus fuiſſet judicio : si verò ceteri quoque idem faciant, omnino judicium nullum futurum.

82. Poſtea demonſtrabitur, ne, ſi judicio quidem illa damnata eſſet, in quam id crimen ab reo conferatur, potuiſſe hunc ipſum de illa ſupplicium ſumere. Quare eſſe indignum, eum, qui ne de damnata quidem pœnas ſumere potuiſſet, de ea ſupplicium ſumpsiſſe, quæ ne adducta quidem ſit in judicium. Deinde poſtulabit, ut legem, quâ lege fecerit proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud quod comparabatur, extenuaretur ab accuſatore quàm maximè: ſic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum hujus maleficio, qui ſe jure feciſſe dicat, comparare. Poſtea demonſtrandum eſt, non eſſe illud ejuſmodi, ut ob id hoc fieri conveniret. Extrema eſt, ut in comparatione, aſſumptio judicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio.

XXVIII. Defenſor autem quæ per alias conſtitutiones inducentur, ex iis locis, qui traditi ſunt, infirmabit. Ipſam autem relationem comprobabit, primùm augendo ejus, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quàm maximè per indignationem, ſi res feret, junctâ conqueſtione, ante oculos ponendo. Poſteà leviùs demonſtrando reum punitum, quàm ſit ille promeritus, & ſuum ſupplicium cum illius

injuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accuſatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem converti poſſint, quo in genere ſunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare.

84. Illa autem acerrima accuſatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium judiciorum demonſtrant, ſi de indemnato ſupplicii ſumendi poteſtas data ſit, levabitur. Primùm ſi ejuſmodi demonſtrabitur injuria, ut non modò viro bono, verùm omnino homini libero videatur non fuiſſe toleranda. Deinde ita perſpicua, ut ne ab ipſo quidem, qui feciſſet, in dubium vocaretur. Deinde ejuſmodi, ut in eam is maximè debuerit animadvertere, qui animadverterit: ut non tam rectum, non tam fuerit honeſtum, in judicium illam rem pervenire, quàm eo modo, atque ab eo vindicari, quo modo, & a quo ſit vindicata. Poſtea ſic rem fuiſſe apertam, ut judicium de ea re fieri nihil attinuerit.

85. Atque hìc demonſtrandum eſt rationibus, & rebus ſimilibus, permultas ita atroces, & perſpicuas res eſſe, ut de his non modò non neceſſe ſit, ſed ne utile quidem, quin mox judicium fiat, exſpectare. Locus communis accuſatoris in eum, qui quum id, quod arguitur, negare non poſſit, tamen aliquid ſibi ſpei comparet

ex judiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis judiciorum demonſtratio, & de eo conqueſtio, qui ſupplicium dederit indemnatus; in ejus autem, qui ſumpſerit, audaciam & crudelitatem, indignatio.

86. Ab defenſore, in ejus, quem ultus ſit, audaciam conqueſtio: rem non ex nomine ipsius negotii, ſed ex consilio ejus, qui fecerit, & cauſa, & tempore conſiderari oportere: quid mali futurum sit, aut ex injuria, aut ex ſcelere alicujus, nisi tanta, & tam perſpicua audacia ab eo, ad cujus famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram eſſe omnibus, aut neceſſe eſt, aut oportet eſſe, fuerit vindicata.

XXIX. Remotio criminis eſt, quum ejus intentio facti, quod ab adverſario infertur, in alium, aut in aliud dimovetur. Id fit bipartito: nam tum cauſa, tum res ipſa removetur.

87. Cauſæ remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodii quoſdam legarunt Athenas. Legatis quæſtores ſumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non ſunt. Accuſantur. Intentio eſt, Proficiſci oportuit. Depulsio eſt, Non oportuit. Quæſtio eſt, Oportueritne. Ratio eſt, Sumptus enim qui de publico dari ſolet, is ab quæſtore non eſt datus. Infirmatio eſt,

Vos tamen id, quod publicè vobis datum erat negotii, conficere oportebat. Judicatio eſt, Quum iis, qui legati erant, ſumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primùm, ſicut in ceteris, ſi quid aut ex conjecturali, aut ex alia conſtitutione ſumi possit, videri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque cauſam convenire poterunt.

88. Accuſator autem illum, cujus culpâ id factum reus dicet, primùm defendet, si poterit: sin minùs poterit, negabit, ad hoc judicium, illius, ſed hujus, quem ipſe accuſet, culpam pertinere. Poſtea dicet, Suo quemque officio conſulere oportere: nec, si ille peccaſſet, hunc oportuiſſe peccare. Deinde si ille deliquerit, ſeparatim illum, sicut hunc, accuſari oportere, & non cum hujus defensione conjungi illius accuſationem. Defenſor autem quum cetera, si qua ex aliis incident conſtitutionibus, pertractarit, de ipſa remotione sic argumentabitur.

89. Primùm cujus acciderit culpâ, demonſtrabit. Deinde, quum id alienâ culpâ accidiſſet, oſtendet ſe aut non potuiſſe, aut non debuiſſe id facere, quod accuſator dicat oportuiſſe. Quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus eſt necessitu-

dinis vis implicata, demonſtrabit. Quòd non debuerit, ex honeſtate conſiderabitur. De utroque diſtinctiùs in deliberativo genere dicetur. Deinde omnia facta eſſe ab reo, quæ in ipſius fuerint poteſtate; quod minùs, quàm convenerit, factum ſit, culpâ id alterius accidiſſe. Deinde in alterius culpa exponenda demonſtrandum eſt, quantum voluntatis, & ſtudii fuerit in ipſo: & id ſignis confirmandum hujuſmodi, ex cetera diligentia, ex antè factis, aut dictis; atque hoc ipſi utile fuiſſe facere, inutile autem non facere; & cum cetera vita magis hoc fuiſſe conſentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit.

XXX. Sin autem non in hominem certum, ſed in rem aliquam cauſa dimovebitur, ut in hac eadem re, ſi quæſtor mortuus eſſet, & idcirco legatis pecunia data non eſſet; accuſatione alterius, & culpæ depulſione demptâ, ceteris ſimiliter uti locis oportebit, & ex conceſſionis partibus quæ convenient, aſſumere: de quibus pòſt nobis dicendum erit. Loci autem communes, iidem utriſque ferè, qui ſuperioribus aſſumptivis, incident. Hi tamen certiſſimi: accuſatoris, facti indignatio; defenſoris, quum in alio culpa ſit, in ipſo non ſit, ſupplicio reum affici non oportere.

91. Ipsius autem rei ſit remotio, quum

id, quod datur crimini, negat neque ad ſe, neque ad officium ſuum reus pertinuiſſe; nec, ſi quod in eo ſit delictum, ſibi attribui oportere. Id genus cauſæ eſt hujuſmodi: In eo fœdere, quod factum eſt quondam cum Samnitibus, quidam adoleſcens nobilis porcam ſuſtinuit juſſu imperatoris. Fœdere autem ab ſenatu improbato, & imperatore Samnitibus dedito, quidam in ſenatu eum quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio eſt, Dedi oportet.

92. Depulsio eſt, Non oportet. Quæſtio eſt, Oporteatne. Ratio eſt, Non enim meum fuit officium, nec mea poteſtas, quum & id ætatis, & privatus eſſem, & eſſet ſumma cum auctoritate & poteſtate imperator, qui videret, ut ſatis honeſtum fœdus feriretur. Infirmatio eſt, Attamen quoniam tu particeps factus es in turpiſſimo fœdere ſummæ religionis, dedi te convenit. Judicatio eſt, quum is, qui poteſtatis nihil habuerit, juſſu imperatoris, in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendusne ſit hoſtibus, necne. Hoc genus cauſæ a ſuperiore hoc differt, quòd in illo concedit ſe reus oportuiſſe facere id, quod fieri dicat accuſator oportuiſſe, ſed alicui rei, aut homini cauſam attribuit, quæ voluntati ſuæ fuerit impedimento, ſine concessionis partibus. Nam earum ma-

jor quædam vis eſt; quod paulò pòſt intelligetur.

93. In hoc autem non accuſare alterum, nec culpam in alium transferre debet, ſed demonſtrare, eam rem nec ad ſe, nec ad poteſtatem, neque ad officium ſuum pertinuiſſe aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit novi, quòd accuſator quoque ſæpe ex remotione criminationem conficit. Ut si quis eum accuſet, qui, quum prætor eſſet, in expeditionem ad arma populum vocarit, quum conſules adeſſent. Nam ut in ſuperiore exemplo reus ab ſuo officio, ac poteſtate factum dimovebat; sic in hoc ab ejus officio ac poteſtate, qui accuſatur, ipſe accuſator factum removendo, hac ipſa ratione confirmat accuſationem. In hac ab utroque ex omnibus honeſtatis & utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cujuſque officii, juris, poteſtatis sit, quæri oportebit, &, fueritne ei, quo de agitur, id juris, officii, poteſtatis attributum, necne. Locos autem communes ex ipſa re, si quid indignationis, aut conqueſtionis habebit, ſumi oportebit.

XXXI. Conceſſio eſt, per quam non factum ipſum probatur ab reo: ſed ut ignoſcatur, id petitur. Cujus partes ſunt duæ, purgatio, & deprecatio. Purgatio eſt, per quam ejus, qui accuſatur, non

factum ipſum, ſed voluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, caſum, neceſsitudinem.

95. Imprudentia eſt, quum ſciſſe aliquid is, qui arguitur, negatur: ut apud quoſdam lex erat, Ne quis Dianæ vitulum immolaret. Nautæ quidam, quum adverſâ tempeſtate in alto jactarentur, voverunt, si eo portu, quem conſpiciebant, potiti eſſent, ei deo, qui ibi eſſet, se vitulum immolaturos. Caſu erat in eo portu fanum Dianæ ejus, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, quum exiſſent, vitulum immolaverunt. Accuſantur. Intentio eſt, Vitulum immolaſtis ei deo, cui non licebat. Depulsio eſt in concessione posita. Ratio eſt, Neſcivi non licere. Infirmatio eſt, Tamen, quoniam feciſti quod non licebat, ex lege ſupplicio dignus es. Judicatio eſt, Quum id fecerit quod non oportuerit, & id non oportere neſcierit, sitne ſupplicio dignus.

96. Caſus autem inferetur in concessionem, quum demonſtrabitur aliqua fortunæ vis voluntati obſtitiſſe, ut in hac: Quum Lacedæmoniis lex eſſet, ut hoſtias nisi ad ſacrificium quoddam redemptor præbuiſſet, capitale eſſet; hoſtias is, qui redemerat, quum ſacrificii dies inſtaret, in urbem ex agro cœpit agere: tum ſubitò magnis commotis tempeſtatibus fluvius Eurotas

rotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & vehemens factus eſt, ut eò traduci victimæ nullo modo poſſent.

97. Redemptor, ſuæ voluntatis oſtendendæ causâ, hoſtias conſtituit omnes in littore, ut, qui trans flumen eſſent, videre poſſent. Quum omnes ſtudio ejus ſubitam fluminis magnitudinem ſcirent fuiſſe impedimento, tamen quidam capitis arceſſierunt. Intentio eſt, Hoſtiæ, quas debuiſti, ad ſacrificium præſtò non fuerunt. Depulsio eſt, concessio. Ratio, Flumen enim ſubitò accrevit, & eâ re traduci non potuerunt. Infirmatio eſt, Tamen, quoniam, quod lex jubet, factum non eſt; ſupplicio dignus es. Judicatio eſt, Quum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re ſtudio ejus ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicione dignus ſit.

XXXII. Necessitudo autem infertur, quum vi quadam reus id, quod fecerit, feciſſe defenditur, hoc modo: Lex eſt apud Rhodios, ut, si qua roſtrata in portu navis deprehenſa sit, publicetur. Quum magna in alto tempeſtas eſſet, vis ventorum, invitis nautis, Rhodiorum in portum navim coëgit. Quæſtor navim populi vocat. Navis dominus negat publicari oportere. Intentio eſt, Roſtrata navis in portu deprehenſa eſt. Depulsio eſt, concessio.

Ratio, Vi & neceſſariò ſumus in portum coacti. Infirmatio eſt, Navim ex lege tamen populi eſſe oportet. Judicatio eſt, Quum roſtratam navim in portu deprehenſam lex publicarit, quumque hæc navis, invitis nautis, vi tempeſtatis in portum conjecta ſit; oporteatne eam publicari.

99. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primùm, ſi quid res ipſa dabit facultatis, conjecturam induci ab accuſatore oportebit, ut id, quod voluntate factum negabitur, conſultò factum ſuſpicione aliquâ demonſtretur: deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casûs, aut imprudentiæ, & exempla ad eam definitionem adjungere, in quibus imprudentia fuiſſe videatur, aut caſus, aut necessitudo, & ab his id quod reus inferat, ſeparare, id eſt, oſtendere diſſimile, quòd levius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non neceſſarium fuerit: poſtea demonſtrare, potuiſſe vitari, & hac ratione provideri potuiſſe, si hoc aut illud feciſſet, aut nisi feciſſet, præcaveri: & definitionibus oſtendere, non hanc imprudentiam, aut caſum, aut necessitudinem, ſed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere.

100. Ac si qua neceſſitudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonſtrare, quidvis perpeti, mori denique ſatius fuiſſe, quàm ejuſmodi neceſſitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum eſt, juris & æquitatis naturam oportebit quærere, &, quaſi in abſoluta juridiciali, per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim conſiderare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotum; & contentione, magis illis ignoſcendum fuiſſe: & ex deliberationis partibus, turpe aut inutile eſſe concedi eam rem, quæ ab adverſario commiſſa ſit; permagnum eſſe, & magno futurum detrimento, si ea res ab iis, qui poteſtatem habent vindicandi, neglecta ſit.

XXXIII. Defenſor autem converſis omnibus his partibus poterit uti. Maximè autem in voluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ voluntati fuerit impedimento: & ſe plus, quàm fecerit, facere non potuiſſe: & in omnibus rebus voluntatem ſpectari oportere: & ſe convinci non poſſe, quòd non abſit a culpa: & ex ſuo nomine communem hominum infirmitatem poſſe damnari: deinde nihil indignius eſſe, quàm

eum, qui culpâ careat, ſupplicio non carere. Loci autem communes accuſatoris, unus in confeſſione, & alter, quanta poteſtas peccandi relinquatur, si ſemel inſtitutum sit, ut non de facto, ſed de facti cauſa quæratur: defenſoris, conqueſtio calamitatis ejus, quæ non culpâ, ſed vi majore quadam acciderit, & de fortunæ poteſtate, & hominum infirmitate, & uti ſuum animum, non eventum considerent. In quibus omnibus conqueſtionem ſuarum ærumnarum, & crudelitatis adverſariorum indignationem ineſſe oportebit.

102. Ac neminem mirari conveniet, si aut in his, aut in aliis exemplis ſcripti quoque controversiam adjunctam videbit. Quo de genere pòſt erit nobis ſeparatim dicendum, propterea quòd quædam genera cauſarum, simpliciter, & ex ſua vi considerantur: quædam autem sibi aliud quoque aliquod controversiæ genus aſſumunt.

103, Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquamque cauſam transferre, quod ex quoque genere conveniet: ut in his exemplis concessionis ineſt omnibus ſcripti controversia ea, quæ ex ſcripto & ſententia nominatur: ſed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de ſcripto & ſententia dicemus. Nunc in alteram conces-

ſionis partem conſiderationem intendemus.

XXXIV. Deprecatio eſt, in qua non defenſio facti, ſed ignoſcendi poſtulatio continetur. Hoc genus vix in judicio probari poteſt, ideo quòd conceſſo peccato, difficile eſt ab eo, qui peccatorum vindex eſſe debet, ut ignoſcat, impetrare. Quare parte ejus generis, quum cauſam non in eo conſtitueris, uti licebit. Ut ſi pro aliquo claro, aut forti viro, cujus in rempublicam multa ſint beneficia, dixeris; poſſis, quum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quòd ſi, Judices, hic pro ſuis beneficiis, pro ſuo ſtudiô, quod in vos habuit ſemper, tali ſuo tempore, multorum ſuorum rectè factorum causâ, uni delicto ut ignoſceretis poſtularet, tamen dignum veſtrâ manſuetudine, dignum virtute hujus eſſet, Judices, a vobis hanc rem, hoc poſtulante, impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & judices per locum communem ad ignoſcendi voluntatem deducere.

105. Quare hoc genus, quamquam in judiciis non verſatur, niſi quadam ex parte; tamen quia & pars ipſa inducenda nonnumquam eſt, & in ſenatu, aut conſilio ſæpe omni in genere tractanda, in id quoque præcepta ponemus. Nam in ſenatu, & in conſilio de Syphace diu de-

liberatum eſt ; & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & ejus conſilium diu dictum eſt. Et magis in hoc quidem ignoſcendi, quàm cognoſcendi poſtulatio valuit : nam ſemper animo bono ſe in populum Romanum fuiſſe non tam facilè probabat, quum conjecturali conſtitutione uteretur, quàm ut, propter poſterius beneficium, ſibi ignoſceretur, quum deprecationis partes adjungeret.

XXXV. Oportebit igitur eum, qui ſibi ut ignoſcatur, poſtulabit, commemorare, si qua ſua poterit beneficia, & si poterit, oſtendere, ea majora eſſe, quàm hæc, quæ deliquerit, ut plus ab eo boni quàm mali profectum eſſe videatur : deinde majorum ſuorum beneficia, si qua exſtabunt, proferre : deinde oſtendere, non odio, neque crudelitate feciſſe quod fecerit, ſed aut ſtultitiâ, aut impulſu alicujus, aut aliquâ honeſtâ, aut probabili causâ : poſtea polliceri, & confirmare, ſe & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui ſibi ignoverint, confirmatum, omni tempore a tali ratione abſuturum : deinde ſpem oſtendere, aliquo ſe in loco, magno iis, qui ſibi conceſſerint, uſui futurum.

107. Poſtea, si facultas erit, ſe aut conſanguineum, aut jam a majoribus in primis amicum eſſe demonſtrabit ; & amplitudinem ſuæ voluntatis, & nobilitatem

generis eorum, qui ſe ſalvum velint, & dignitatem oſtendere, & cetera ea, quæ perſonis ad honeſtatem, & amplitudinem ſunt attributa, cum conqueſtione, sine arrogantia in ſe eſſe demonſtrabit, ut honore potiùs aliquo, quàm ullo ſupplicio dignus eſſe videatur: deinde ceteros proferre, quibus majora delicta conceſſa sint. Ac multùm proficiet, si ſe miſericordem in poteſtate, & propenſum ad ignoſcendum fuiſſe oſtendet. Atque ipſum illud peccatum erit extenuandum, ut quàm minimùm obfuiſſe videatur; & aut turpe, aut inutile demonſtrandum, tali de homine ſupplicium ſumere. Deinde locis communibus miſericordiam captare oportebit ex iis præceptis, quæ in primo libro ſunt expoſita.

XXXVI. Adverſarius autem malefacta augebit: nihil imprudenter, ſed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet. Ipſum immiſericordem, ſuperbum fuiſſe, &, si poterit, oſtendet ſemper inimicum fuiſſe, & amicum fieri nullo modo poſſe. Si beneficia proferet, aut aliqua de cauſa facta, non propter benevolentiam demonſtrabit; aut poſtea odium eſſe acre ſuſceptum; aut illa omnia maleficiis eſſe deleta; aut leviora beneficia, quàm maleficia; aut quum beneficiis honos habitus sit, pro maleficio pœnam ſumi oportere. Deinde

turpe eſſe, aut inutile, ignoſci. Deinde, de quo ut poteſtas eſſet, ſæpe optarint, in eum poteſtate non uti, ſummam eſſe ſtultitiam : & cogitare oportere, quem animum in eum, vel quale odium habuerint. Locus autem communis erit, indignatio maleficii ; & alter, eorum miſereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miſeriis ſint.

109. Quoniam igitur in generali conſtitutione tamdiu propter ejus partium multitudinem commoramus, ne fortè varietate & diſſimilitudine rerum diductus alicujus animus in quemdam errorem deferatur : quid etiam nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet, admonendum videtur. Juridicialem cauſam eſſe dicebamus, in qua æqui & iniqui natura, præmii aut pœnæ ratio quæreretur. Eas cauſas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, expoſuimus.

XXXVII. Reſtat nunc, ut de præmio, & de pœna explicemus. Sunt enim multæ cauſæ, quæ ex præmii alicujus petitione conſtant. Nam & apud judices de præmio ſæpe accuſatorum quæritur, & a ſenatu, aut consilio aliquod præmium ſæpe petitur. Ac neminem conveniet arbitrari, nos quum aliquod exemplum ponamus, quod in ſenatu agatur, ab judiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando, aut impro-

bando dicitur, quum ad eam dictionem ſententiarum quoque ratio accommodetur, id non, ſi per ſententiæ dictionem agitur, deliberativum eſt: ſed quia de homine ſtatuitur, judiciale eſt habendum. Omnino autem qui diligenter omnium cauſarum vim & naturam cognoverit, quum genere primò, tum etiam formâ eas intelliget diſſidere: ceteris autem partibus aptas inter ſe omnes, & aliam in aliam implicatam videbit.

111. Nunc de præmiis conſideremus. L. Licinius Craſſus conſul quoſdam in citeriore Gallia, nullo illuſtri, neque certo duce, neque eo nomine, neque eo numero præditos, ut digni eſſent qui hoſtes populi Romani eſſe dicerentur; quòd tamen excurſionibus, & latrociniis infeſtam provinciam redderent, conſectatus eſt, & confecit: Romam rediit: triumphum ab ſenatu poſtulat. Hìc, ut & in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus & infirmationibus rationum ſupponendis, ad judicationem pervenire; propterea quòd, niſi alia quoque incidet conſtitutio, aut pars conſtitutionis, ſimplex erit judicatio, & in quæſtione ipſa continebitur. In deprecatione, hujuſmodi: Oporteatne pœnâ affici: in hac, hujuſmodi: Oporteatne præmium dari. Nunc ad præmii quæſtionem appoſitos locos exponemus.

XXXVIII. Ratio igitur præmii quatuor eſt in partes diſtributa : in beneficia , in hominem , in præmii genus , in facultates. Beneficia ex ſua vi , ex tempore , ex animo ejus qui fecit , ex caſu conſiderantur. Ex ſua vi quærentur , hoc modo : Magna , an parva ; facilia , an difficilia ; singularia sint , an vulgaria ; vera , an falſa quadam ex ratione honeſtentur. Ex tempore autem , Si tum , quum indigeremus ; quum ceteri non poſſent , aut nollent opitulari ; si tum , quum ſpes deſeruiſſet. Ex animo , Si non ſui commodi causâ , ſed eo conſilio fecit omnia , ut hoc conficere poſſet. Ex caſu , Si non fortunâ , ſed induſtriâ factum videbitur , aut si induſtriæ fortuna obſtitiſſe.

113. In hominem autem , Quibus rationibus vixerit , quid ſumptûs in eam rem , aut laboris inſumpſerit ; ecquid aliquando tale fecerit ; num alieni laboris , aut deorum bonitatis præmium sibi poſtulet ; num aliquando ipſe talem ob cauſam præmio aliquem affici negarit oportere ; aut num jam ſatis pro eo , quod fecerit , honos habitus sit ; aut num neceſſe fuerit ei facere id , quod fecerit ; aut num hujuſmodi sit factum , ut , nisi feciſſet , ſupplicio dignus eſſet , non , quia fecerit , præmio ; aut num ante tempus præmium petat , & ſpem incertam certo venditet

pretio; aut num, quò ſupplicium aliquod vitet, eò præmium poſtulet, uti de ſe præjudicium factum eſſe videatur.

XXXIX. In præmii autem genere, quid, & quantum, & quamobrem poſtuletur, & quo, & quanto quæque res præmio digna sit, considerabitur. Deinde, apud majores quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimiùm pervagetur. Atque hic ejus, qui contra aliquem præmium poſtulantem dicet, locus erit communis, Præmia virtutis & officii, ſancta & caſta eſſe oportere; neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus pervulgari. Et alter, Minùs homines virtutis cupidos fore, virtutis præmio pervulgato: quæ enim rara, & ardua sint, ea ex præmio pulchra, & jucunda hominibus videri. Et tertius, Si exsiſtant, qui apud majores noſtros ob egregiam virtutem tali honore dignati ſunt, nonne de ſua gloria, quum pari præmio tales homines affici videant, delibari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Ejus autem, qui præmium petet, facti ſui amplificatio, & eorum, qui præmio affecti ſunt, cum ſuis factis contentio. Deinde ceteros a virtutis ſtudio repulſum iri, si ipſe præmio non sit affectus.

115. Facultates autem conſiderantur, quum aliquod pecuniarium præmium poſtulatur : in quo utrùm copiane ſit agri, vectigalium, pecuniæ, an penuria, conſideratur. Loci communes, Facultates augere, non minuere, oportere, & Impudentem eſſe, qui pro beneficio non gratiam, verùm mercedem poſtulet : contrà autem. De pecunia ratiocinari, ſordidum eſſe, quum de gratia referenda deliberetur : & ſe non pretium pro facto, ſed honorem, ita ut factitatum ſit, pro beneficio poſtulare. Ac de conſtitutionibus quidem ſatis dictum eſt : nunc de iis controverſiis, quæ in ſcripto verſantur, dicendum videtur.

XL. In ſcripto verſatur controverſia, quum ex ſcriptionis ratione aliquid dubii naſcitur. Id fit ex ambiguo, ex ſcripto & ſententia, ex contrariis legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem naſcitur controverſia, quum quid ſenſerit ſcriptor, obſcurum eſt, quòd ſcriptum duas pluresve res ſignificat, ad hunc modum : Paterfamilias, quum filium heredem faceret, vaſorum argenteorum pondo centum uxori ſuæ ſic legavit : *Heres meus uxori meæ vaſorum argenteorum pondo centum, quæ volet, dato.* Poſt mortem ejus vaſa magnifica, & pretiosè cælata petit a filio mater : ille ſe, quæ ipſe

vellet, debere dicit. Primùm, ſi fieri poterit, demonſtrandum eſt, non eſſe ambiguè ſcriptum, propterea quòd omnes in conſuetudine ſermonis ſic uti ſolent eo verbo uno, pluribuſve in ea ſententia, in qua is, qui dicet, accipiendum eſſe demonſtrabit.

117. Deinde ex ſuperiore, & ex inferiore ſcriptura docendum, id, quod quæratur, fieri perſpicuum. Quare ſi ipſa ſeparatim ex ſe verba conſiderentur, omnia, aut pleraque, ambigua viſum iri. Quæ autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua non oportere exiſtimari. Deinde qua in ſententia ſcriptor fuerit, ex ceteris ejus ſcriptis, factis, dictis, animo, atque vitâ ejus ſumi oportebit, & eam ipſam ſcripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam ex omnibus partibus pertentare, ſi quid aut ad id appoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adverſarius intelligat, adverſetur. Nam facilè, quid veriſimile ſit eum voluiſſe, qui ſcripsit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atque iis rebus, quæ perſonis attributæ ſunt, conſiderabitur.

118. Deinde erit demonſtrandum, ſi quid ex ipſa re dabitur facultatis, id, quod adverſarius intelligat, multò minùs commodè fieri poſſe, quàm id, quod nos ac-

cipimus, quòd illius rei neque adminiſtratio, neque exitus ullus exſtet: nos quod dicamus, facilè & commodè transigi poſſe. Ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quò faciliùs res intelligatur) *Meretrix coronam auream non habeto. Si habuerit, publica eſto*, contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, poſſet dici, neque adminiſtrationem eſſe ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & adminiſtrationem, & exitum facilem eſſe, & incommodi nihil ineſſe.

XLI. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num, illo probato, quod adverſarius intelligat, utilior res, aut honeſtior, aut magis neceſſaria, a ſcriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demonſtrabimus, honeſtum, aut utile, aut neceſſarium demonſtrabimus: & si id, quod ab adverſariis dicetur, minimè ejusmodi dicemus eſſe. Deinde si in lege erit ex ambiguo controverſia, dare operam oportebit, ut de eo, quod adverſarius intelligat, alia in lege cautum eſſe doceatur.

120. Permultùm autem proficiet illud demonſtrare, quemadmodum ſcripſiſſet, si id, quod adverſarius accipiat, fieri, aut intelligi voluiſſet: ut in hac cauſa, in qua

de vaſis argenteis quæritur, poſſit mulier dicere, nihil attinuiſſe adſcribi, *quæ volet*, ſi heredis voluntati permitteret : eo enim non adſcripto nihil ineſſe dubitationis, quin heres, quæ ipſe vellet, daret. Amentiæ igitur fuiſſe, quum heredi vellet cavere, id adſcribere, quo non adſcripto, nihilominus heredi caveretur.

121. Quare hoc genere magnopere talibus in cauſis uti oportebit : ſi hoc modo ſcripſiſſet, iſto verbo uſus non eſſet, non iſto loco verbum iſtud collocaſſet. Nam ex his ſententia ſcriptoris màximè perſpicitur. Deinde quo tempore ſcriptum ſit, quærendum eſt, ut, quid eum voluiſſe in ejuſmodi tempore veriſimile ſit, intelligatur. Pòſt ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honeſtius, & illi ad ſcribendum, & his ad comprobandum ſit, demonſtrandum : & ex his, ſi quid amplificationis dabitur, communibus utrumque locis uti oportebit.

XLII. Ex ſcripto & ſententiâ controverſia conſiſtit, quum alter verbis ipsis, quæ ſcripta ſunt, utitur : alter ad id, quod ſcriptorem ſenſiſſe dicet, omnem adjungit dictionem. Scriptoris autem ſententia, ab eo, qui ſententiâ ſe defendet, tum ſemper ad idem ſpectare, & idem velle demonſtrabitur : tum aut ex facto, aut ex eventu aliquo ad tempus id, quod inſti-

tuit, accommodabitur. Semper ad idem ſpectare, hoc modo: Paterfamilias quum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in teſtamento ita ſcripſit: *Si mihi filius genitus unus, pluresve, is mihi heres eſto.* Deinde quæ aſſolent. Poſtea, *Si filius antè moritur, quàm in tutelam ſuam venerit, tu mihi*, dicebat, *ſecundus heres eſto.* Filius non eſt natus. Ambigunt agnati cum eo, qui eſt ſecundus heres, si filius antè, quàm in tutelam veniat, mortuus sit. In hoc genere non poteſt hoc dici, ad tempus, aut ad eventum aliquem ſententiam ſcriptoris oportere accommodari: propterea quòd ea ſola demonſtratur, quâ fretus ille, qui contra ſcriptum dicit, ſuam eſſe hereditatem defendit.

123. Alterum autem genus eſt eorum, qui ſententiam inducunt: in quo non simplex voluntas ſcriptoris oſtenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem valeat; ſed ex quodam facto, aut eventu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus juridicialis aſſumptivæ maximè ſuſtinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, quum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hoſtibus opprimerentur, si foris eſſent, quòd prope muros caſtra hoſtes haberent.

124. Tum relatio criminis, ut in eo milite, qui, quum communis lex omnium hominem occidere vetaret, tribunum militum ſuum, qui vim ſibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui, quum lex, quibus diebus in legationem proficiſceretur, præſtituerat; quia ſumptum non dedit quæſtor, profectus non eſt. Tum conceſſio per purgationem, & per imprudentiam, ut in vituli immolatione: & per vim, ut in navi roſtrata: & per caſum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita ſententia inducetur, ut unum quiddam voluiſſe ſcriptor demonſtretur; aut ſic, ut in ejuſmodi re, & tempore hoc voluiſſe doceatur.

XLIII. Ergo is, qui ſcriptum defendit, his locis plerumque omnibus, majore autem parte ſemper poterit uti. Primùm ſcriptoris collaudatione, & loco communi, nihil eos, qui judicent, nisi id, quod ſcriptum ſit, ſpectare oportere; & hoc eò magis, si legitimum ſcriptum proferetur, id eſt, aut lex ipſa, aut ex lege aliquid. Poſtea, quod vehementissimum eſt, facti, aut intentionis adverſariorum cum ipſo ſcripto contentione, quid ſcriptum sit, quid factum, quid juratus judex: quem locum multis modis variare oportebit. Tum ipſum ſecum admirantem,

quidnam contrà dici poſſit : tum ad judicis officium revertentem , & ab eo quærentem , quid præterea audire , aut exſpectare debeat : tum ipſum adverſarium, quaſi intentantis loco , producendo , hoc eſt , interrogando , utrùm ſcriptum neget eſſe eo modo , an ab ſe contrà factum eſſe , aut contrà contendi neget : utrùm negare auſus ſit , ſe dicere deſiturum.

126. Si neutrum neget , & contrà tamen dicat : nihil eſſe , quò hominem impudentiorem quiſquam ſe viſurum arbitretur. In hoc ita commorari conveniet, quaſi nihil præterea dicendum ſit , & quaſi contrà dici nihil poſſit , ſæpe id , quod ſcriptum eſt , recitando ; ſæpe cum ſcripto factum adverſarii confligendo ; atque interdum acriter ad judicem ipſum revertendo. Quo in loco judici demonſtrandum eſt , quid juratus ſit , quid ſequi debeat : duabus de causis judicem dubitare oportere , si aut ſcriptum ſit obſcurè , aut neget aliquid adverſarius.

XLIV. Quum & ſcriptum ſit apertè , & adverſarius omnia confiteatur , tum judicem legi parere , non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato , tum diluere ea , quæ contrà dici poterant , oportebit. Contrà autem dicetur , si aut prorſus aliud ſensiſſe ſcriptor , & ſcripsiſſe aliud demonſtrabitur : ut in illa de teſta-

mento, quam poſuimus, controverſia; aut cauſa aſſumptiva inferetur, quamobrem ſcripto non potuerit, aut non oportuerit obtemperari.

128. Si aliud ſensiſſe ſcriptor, aliud ſcripsiſſe dicetur, is, qui ſcripto utetur, hoc dicet, non oportere de ejus voluntate nos argumentari, qui, ne id facere poſſemus, indicium nobis reliquerit ſuæ voluntatis: multa incommoda conſequi, si inſtituatur, ut a ſcripto recedatur: nam & eos, qui aliquid ſcribant, non exiſtimaturos, id, quod ſcripſerint, ratum futurum; & eos, qui judicent, certum, quod ſequantur, nihil habituros, si ſemel a ſcripto recedere conſueverint. Quòd si voluntas ſcriptoris conſervanda ſit, ſe, non adverſarios, a voluntate ejus ſtare: nam multò propiùs accedere ad ſcriptoris voluntatem, eum, qui ex ipsius eam litteris interpretetur, quàm illum, qui ſententiam ſcriptoris non ex ipsius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ voluntatis quasi imaginem reliquerit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur.

129. Sin cauſam afferet is, qui a ſententia ſtabit, primùm erit contrà dicendum: quàm abſurdum, non negare contra legem feciſſe, ſed quare fecerit, cauſam aliquam invenire. Deinde converſa omnia eſſe: antè ſolitos eſſe accuſatores

judicibus perſuadere, affinem eſſe alicujus culpæ eum, qui accuſaretur: cauſam proferre, quæ eum ad peccandum impuliſſet: nunc ipſum reum cauſam afferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cujus in ſingulas partes multæ convenient argumentationes. Primùm nulla in lege ullam cauſam contra ſcriptum accipi convenire: deinde si in ceteris legibus conveniat, hanc eſſe hujuſmodi legem, ut in ea non oporteat: poſtremò si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem cauſam accipi minimè oportere.

XLV. Prima pars his ferè locis confirmabitur, ſcriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuiſſe, quominus poſſet apertè perſcribere id, quod cogitaret: non fuiſſe ei grave, nec difficile, eam cauſam excipere, quam adverſarii proferant, si quidquam excipiendum putaſſet: conſueviſſe eos, qui leges ſcribant, exceptionibus uti.

131. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus ſcriptas, & maximè videre, si qua in ea ipſa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eumdem legis ſcriptorem, quò magis eum probetur fuiſſe excepturum, si quid excipiendum putaret: & oſtendere, cauſam accipere nihil aliud eſſe, nisi legem tollere: ideo quòd, quum ſemel cauſa considere-

tur, nihil attineat eam ex lege conſiderare, quippe quæ in lege ſcripta non ſit. Quod si sit inſtitutum; omnibus cauſam dari, & poteſtatem peccandi, quum intellexerint, vos ex ingenio ejus, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam jurati sitis, rem judicare. Deinde & ipsis judicibus judicandi, & ceteris civibus vivendi rationes perturbatum iri, si ſemel a legibus receſſum sit.

132. Nam & judices neque quid ſequantur, habituros, si ab eo, quod ſcriptum sit, recedant: neque, quo pacto aliis improbare possint, quod contra legem judicarint: & ceteros cives, quid agant, ignoraturos, si ex ſuo quiſque consilio, & ex ratione, quæ in mentem, aut in libidinem venerit, non ex communi præſcripto civitatis unamquamque rem adminiſtrabit. Poſtea quærere a judicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotiis: cur reipublicæ munere impediantur, quum ſæpius ſeriis ſuis rebus & commodis ſervire possint: cur in certa verba jurent: cur certo tempore conveniant, certo diſcedant: nihil quiſquam afferat cauſæ, quominus frequenter operam reipublicæ det, nisi quæ cauſa in lege excepta sit: an ſe legibus obſtrictos in tantis moleſtiis eſſe æquum cenſeant, adverſarios noſtros leges negligere concedant.

133. Deinde item quærere ab judicibus, si ejus rei cauſam, propter quam ſe reus contra legem feciſſe dicat, exceptionem ipſe in lege adſcribat, paſſurine sint. Poſtea hoc, quod faciat, indignius & impudentius eſſe, quàm si adſcribat. Age porrò, quid si ipsi velint judices adſcribere, paſſurusne sit populus? Atque hoc eſſe indignius, quam rem verbo & litteris mutare non possint, eam re ipsâ, & judicio maximè commutare.

134. Deinde indignum eſſe de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, quum populo cognoſcendi, & probandi, aut improbandi poteſtas nulla fiat: hoc ipsis judicibus invidiosissimum futurum. Non hunc locum eſſe, neque hoc tempus legum corrigendarum: apud populum hoc, & per populum agi convenire. Quòd si nunc id agant, velle ſe ſcire, qui lator sit, qui sint accepturi: ſe actiones videre, & diſſuadere velle. Quòd si hæc quum ſummè inutilia, tum multò turpissima sint; legem cujuſmodi sit, in præſentia conſervari a judicibus; pòſt, si diſpliceat, a populo corrigi convenire. Deinde, si ſcriptum non exſtaret, magnopere quæreremus: neque iſti, ne si extra periculum quidem eſſet, crederemus: nunc quum ſcriptum sit, amentiam eſſe, ejus qui peccarit, potiùs

quàm legis ipsius, verba cognoſcere. H's & hujuſmodi rationibus oſtenditur, cau-ſam extra ſcriptum accipi non oportere.

XLVI. Secunda pars eſt, in qua eſt oſtendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonſtrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honeſtissimas, religiosissimas videbitur pertinere; aut inutile, aut turpe, aut nefas eſſe tali in re non diligentissimè legi obtemperare: aut ita lex diligenter perſcripta demonſtrabitur, ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit, exceptum, ut minimè conveniat quidquam in tam diligenti ſcriptura præteritum arbitrari.

136. Tertius locus eſt ei, qui pro ſcripto dicet, maximè neceſſarius, per quem oſtendat oportet, si conveniat cauſam contra ſcriptum accipi, eam tamen minimè oportere, quæ ab adverſariis afferatur. Qui locus idcirco eſt huic neceſſarius, quòd ſemper is, qui contra ſcriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet: nam ſumma impudentia eſt, eum, qui contra quod ſcriptum sit, aliquid probare velit, non æquitatis præsidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipſa accuſator deroget, omnibus partibus juſtiùs, & probabiliùs accuſare videatur. Nam ſuperior oratio hoc omnis faciebat, uti judices etiamsi nol-

lent, neceſſe eſſet; hæc autem, etiamsi neceſſe non eſſet, ut vellent contrà judicare.

137. Id autem fiet, si, quibus ex locis culpa demonſtrabitur non eſſe in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus ſe defendit (de quibus antè, ut potuimus, diligenter perſcripsimus) de his locis quæ res poſtulabit, ad cauſam adverſariorum improbandam transferemus: aut si cauſæ & rationes afferentur, quare, & quo consilio ita sit in lege, aut in teſtamento ſcriptum, ut ſententiâ quoque & voluntate ſcriptoris, non ipsâ ſolùm ſcripturæ causâ confirmatum eſſe videatur: aut aliis quoque conſtitutionibus factum coarguetur.

XLVII. Contra ſcriptum autem qui dicet, primùm eum inducet locum, per quem æquitas cauſæ demonſtretur: aut oſtendet, quo animo, quo consilio, qua de cauſa fecerit: &, quamcumque cauſam aſſumet, aſſumptionis partibus ſe defendet, de quibus antè dictum eſt. Atque hoc in loco quum diutius commoratus, ſui facti rationem, & æquitatem cauſæ exornaverit, tum ex his locis ferè contra adverſarios dicet oportere cauſas accipi. Demonſtrabit, nullam eſſe legem, quæ aliquam rem inutilem, aut iniquam fieri velit:

velit : omnia ſupplicia, quæ a legibus proficiſcantur, culpæ ac malitiæ vindicandæ causâ conſtituta eſſe.

139. Scriptorem ipſum, si exsiſtat, factum hoc probaturum : & idem ipſum, si ei talis res accidiſſet, facturum fuiſſe : & eâ re legis ſcriptorem certo ex ordine judices, certâ ætate præditos conſtituiſſe, ut eſſent, non qui ſcriptum ſuum recitarent, quod quivis puer facere poſſet, ſed qui cogitationem aſſequi poſſent, & voluntatem interpretari. Deinde illum ſcriptorem, si ſcripta ſua ſtultis hominibus, & barbaris judicibus committeret, omnia ſummâ diligentiâ perſcripturum fuiſſe : nunc verò, quòd intelligeret, quales viri judicaturi eſſent, idcirco eum, quæ perſpicua videret eſſe, non adſcripsiſſe : neque enim vos ſcripti ſui recitatores, ſed voluntatis interpretes fore putavit.

140. Poſtea quærere ab adverſariis, Quid si hoc feciſſem ? quid si hoc accidiſſet ? eorum aliquid, in quibus aut cauſa sit honeſtissima, aut necessitudo certissima ; tumne accuſaretis ? Atqui hoc lex nuſquam excepit. Non ergo omnia ſcriptis, ſed quædam, quæ perſpicua ſunt, tacitis exceptionibus caveri. Deinde nullam rem neque legibus, neque ſcripturâ ullâ, denique ne in ſermone quidem quo-

tidiano, atque imperiis domeſticis rectè poſſe adminiſtrari, si unuſquiſque velit verba ſpectare, & non ad voluntatem ejus, qui verba habuerit, accedere.

XLVIII. Deinde ex utilitatis & honeſtatis partibus oſtendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id, quod adverſarii dicant fieri oportuiſſe, aut oportere: & id, quod nos fecerimus, aut poſtulemus, quàm utile, aut quàm honeſtum sit. Deinde leges nobis caras eſſe non propter litteras, quæ tenues & obſcuræ notæ sint voluntatis, ſed propter earum rerum, quibus de ſcriptum eſt, utilitatem, & eorum, qui ſcripſerint, ſapientiam & diligentiam. Poſtea, quid sit lex, deſcribere, ut eà videatur in ſententiis, non in verbis consiſtere; & judex is videatur legi obtemperare, qui ſententiam ejus, non qui ſcripturam ſequatur. Deinde, quàm indignum sit, eodem affici ſupplicio eum, qui propter aliquod ſcelus & audaciam contra legem fecerit, & eum, qui honeſta, aut neceſſaria de cauſa, non ab ſententia, ſed ab litteris legis receſſerit. Atque his, & hujuſmodi rationibus, & accipi cauſam, & in hac lege accipi, & eam cauſam, quam ipſe afferat, oportere accipi demonſtrabit.

142. Et quemadmodum ei dicebamus, qui a ſcripto diceret, hoc fore utiliſſi-

mum, ſi quid de æquitate ea, quæ cum adverſario ſtaret, derogaſſet: ſic, huic, qui contra ſcriptum dicet, plurimùm proderit, ex ipſa ſcriptura aliquid ad ſuam cauſam convertere, aut ambiguè aliquid ſcriptum oſtendere: deinde ex illo ambiguo eam partem quæ ſibi proſit, defendere, aut verbi definitionem inducere, & illius verbi vim, quo urgeri videatur, ad ſuæ cauſæ commodum traducere, aut ex ſcripto non ſcriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua pòſt dicemus.

143. Quacumque autem in re, quamvis leviter probabili, ſcripto ipſo ſe defenderit, etiam quum æquitate cauſa abundabit, neceſſariò multùm proficiet, ideo quòd, ſi id, quo nititur adverſariorum cauſa, ſubduxerit, omnem illam ejus vim, & acrimoniam lenierit, ac diluerit. Loci autem communes certis ex aſſumptionis partibus in utramque partem convenient. Præterea ejus, qui a ſcripto dicet, leges ex ſe, non ex ejus, qui contrà commiſerit, utilitate ſpectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra ſcriptum, leges in conſilio ſcriptoris, & utilitate communi, non in verbis conſiſtere. Quàm indignum ſit, æquitatem litteris urgeri, quæ voluntate ejus, qui ſcripſerit, defendatur.

XLIX. Ex contrariis autem legibus controverſia naſcitur, quum inter ſe duæ videntur leges, aut plures diſcrepare, hoc modo: Lex eſt, *Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quam volet ſibi rem a magiſtratu depoſcito, & magiſtratus ei concedito.* Et altera lex, *Tyranno occiſo, quinque ejus proximos cognatione, magiſtratus necato.* Alexandrum, qui apud Pheræos in Theſſalia tyrannidem occuparat, uxor ſua, cui Thebe nomen fuit, noctu, quum ſimul cubaret, occidit. Hæc filium ſuum, quem ex tyranno habebat, ſibi præmii loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in judicio eſt. In hoc genere utramque in partem iidem loci, atque eadem præcepta convenient, ideo quòd uterque ſuam legem confirmare, contrariam infirmare debebit.

145. Primùm igitur leges oportet contendere, conſiderando, utra lex ad majores, hoc eſt, ad utiliores, ad honeſtiores, ac magis neceſſarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut, ſi leges duæ, aut ſi plures, aut, quotquot erunt, conſervari non poſſint, quia diſcrepent inter ſe; ea maximè conſervanda putetur, quæ ad maximas res pertinere videatur. Deinde utra lex poſteriùs lata ſit: nam poſtrema quæque graviſſima eſt. Deinde utra

lex jubeat aliquid, utra permittat : nam id, quod imperatur, neceſſarium ; illud, quod permittitur, voluntarium eſt. Deinde in utra lege, ſi non obtemperatum ſit, pœnâ afficiatur, aut in utra major pœna ſtatuatur : nam maximè conſervanda eſt ea, quæ diligentissimè ſancta eſt.

146. Deinde utra lex jubeat, utra vetet : nam ſæpe ea, quæ vetat, quaſi exceptione quadam corrigere videtur illam; quæ jubet. Deinde utra lex de genere omni ; utra de parte quadam ; utra communiter in plures ; utra in aliquam certam rem ſcripta videatur : nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quamdam rem ſcripta eſt, propiùs ad cauſam accedere videtur, & ad judicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum ſtatim fieri neceſſe ſit ; utrum habeat aliquam moram, & ſuſtentationem : nam id, quod ſtatim faciendum ſit, perfici priùs oportet.

147. Deinde operam dare, ut ſua lex ipſo ſcripto videatur niti : contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci ; quò ſanctius & firmius id videatur eſſe, quod apertiùs ſcriptum ſit. Deinde ſuæ legis ad ſcriptum, ipſam ſententiam quoque adjungere ; contrariam legem item ad aliam ſententiam traducere ; ut, ſi fieri poterit,

ne diſcrepare quidem videantur inter ſe. Poſtremò facere, si cauſa dabit facultatem, ut noſtrâ ratione utraque lex conſervari videatur; & adverſariorum ratione, altera sit neceſſariò negligenda. Locos autem communes, & quos ipſa cauſa det, videre oportebit, & ex utilitatis & honeſtatis amplissimis partibus ſumere, demonſtrantem per amplificationem, ad utram potiùs legem accedere oporteat.

L. Ex ratiocinatione naſcitur controversia, quum ex eo, quod uſpiam eſt, ad id quod nuſquam ſcriptum eſt, pervenitur, hoc pacto: Lex eſt, *Si furioſus eſt, agnatûm gentiliumque in eo, pecuniaque ejus poteſtas eſto.* Et lex: *Paterfamilias uti ſuper familia pecuniaque ſua legassit, ita jus eſto.* Et lex: *Si paterfamilias inteſtatò moritur, familia pecuniaque ejus agnatûm gentiliumque eſto.*

149. Quidam judicatus eſt parentem occidiſſe: ei ſtatim, quòd effugiendi poteſtas non fuit, ligneæ ſoleæ in pedes inductæ ſunt: os autem obvolutum eſt folliculo, & præligatum: deinde eſt in carcerem deductus, ut ibi eſſet tantiſper, dum culeus, in quem conjectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam ejus familiares in carcerem tabulas afferunt, & teſtes adducunt: he-

redes, quos ipſe jubet, ſcribunt: tabulæ obsignantur. De illo pòſt ſupplicium ſumitur. Inter eos, qui heredes in tabulis ſcripti ſunt, & inter agnatos, de hereditate controverſia eſt. Hìc certa lex, quæ teſtamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat poteſtatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus, & quæ hunc ipſum ſupplicio hujuſmodi afficiunt, & quæ ad teſtamenti faciendi poteſtatem pertinent, per ratiocinationem veniendum eſt ad ejusmodi rationem, ut quæratur, habueritne teſtamenti faciendi poteſtatem.

150. Locos autem communes hoc in genere argumentandi, hos, & hujuſmodi quoſdam eſſe arbitramur. Primùm, ejus ſcripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde ejus rei, qua de quæratur, cum eo, de quo conſtat, collationem ejuſmodi, ut id, de quo quæritur, rei, de qua conſtet, ſimile eſſe videatur. Poſtea admirationem percunctatione, quî fieri possit, ut, qui hoc æquum eſſe concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil eſſe ſcriptum, quòd, quum de illa eſſet ſcriptum, de hac is, qui ſcribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Poſtea multis in legibus multa eſſe præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quòd ex ceteris,

de quibus ſcriptum ſit, intelligi poſſint. Deinde æquitas rei demonſtranda eſt, ut in juridiciali abſoluta.

151. Contrà autem qui dicet, ſimilitudinem infirmare debebit : quod faciet, ſi demonſtrabit, illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diverſum eſſe genere, naturâ, vi, magnitudine, tempore, loco, perſonâ, opinione : ſi, quo in numero illud, quod per ſimilitudinem affertur, & quo in loco illud, cujus cauſâ affertur, haberi conveniat, oſtendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonſtrabitur, ut non idem videatur de utraque exiſtimari oportere. Ac, ſi ipſe quoque poterit ratiocinationibus uti, iiſdem ratiocinationibus, quibus antè dictum eſt, utetur : ſi non poterit, negabit oportere quidquam, niſi quod ſcriptum ſit, conſiderare : periclitari omnia jura, ſi ſimilitudines accipiantur : nihil eſſe pene, quod non alteri ſimile eſſe videatur : multis diſſimilibus rebus, in unamquamque rem tantùm ſingulas eſſe leges : omnia poſſe inter ſe vel ſimilia, vel diſſimilia demonſtrari.

152. Loci communes a ratiocinatione ; oportere conjecturâ ex eo quod ſcriptum ſit, ad id quod non ſit ſcriptum, pervenire : & neminem poſſe omnes res per ſcripturam amplecti, ſed eum commodiſ-

ſimè ſcribere, qui curet, ut quædam ex quibuſdam intelligantur. Contra ratiocinationem; hujuſmodi conjecturam divinationem eſſe, & ſtulti ſcriptoris eſſe, non poſſe omnibus de rebus cavere, quibus velit.

LI. Definitio eſt, quum in ſcripto verbum aliquod eſt poſitum, cujus de vi quæritur, hoc modo: Lex, *Qui in adverſa tempeſtate navim reliquerint, omnia amittunto: eorum navis & onera ſunto, qui in navi remanſerint.* Duo quidam, quum jam in alto navigarent, & eorum alterius navis, alterius onus eſſet, naufragum quemdam natantem, & manus ad ſe tendentem animadverterunt: miſericordiâ commoti, navim ad eum applicaverunt: hominem ad ſe ſuſtulerunt.

154. Poſtea aliquantò, ipſos quoque tempeſtas vehementiùs jactare cœpit, uſque adeo, ut dominus navis, quum idem gubernator eſſet, in ſcapham confugeret, & inde funiculo, qui a puppi religatus ſcapham annexam trahebat, navim, quoad poſſet, moderaretur: ille autem, cujus merces erant, in gladium in navi ibidem incumberet. Hìc ille naufragus ad gubernaculum acceſſit, & navi, quoad potuit, eſt opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempeſtate jam commutatâ, navis in portum provehitur. Ille autem, qui in gla-

dium incubuerat, leviter ſaucius facilè eſt ex vulnere recreatus. Navim cum onere, horum trium ſuam quiſque eſſe dicit. Hic omnes ſcripto ad cauſam accedunt, & ex nominis vi naſcitur controverſia. Nam & relinquere navem, & remanere in navi, denique navis ipſa quid ſit, definitionibus quæritur. Iiſdem autem ex locis omnibus, quibus definitiva conſtitutio, tractabitur.

155. Nunc, expoſitis iis argumentationibus, quæ in judiciale cauſarum genus accommodantur, deinceps in deliberativum genus & demonſtrativum, argumentandi locos & præcepta dabimus; non quò non in aliqua conſtitutione omnis ſemper cauſa verſetur; ſed quia proprii tantùm harum cauſarum quidam loci ſunt, non a conſtitutione ſeparati, ſed ad fines horum generum accommodati.

156. Nam placet, in judiciali genere finem eſſe æquitatem, hoc eſt, partem quamdam honeſtatis: in deliberativo autem Ariſtoteli placet utilitatem, nobis & honeſtatem & utilitatem: in demonſtrativo autem, honeſtatem. Quare in hoc quoque genere cauſæ quædam argumentationes communiter, ac ſimiliter tractabuntur: quædam ſeparatiùs ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adjungentur. Atque uniuſcujuſque conſtitutionis

exemplum ſupponere non gravaremur, niſi illud videremus, quemadmodum res obſcuræ dicendo fierent apertiores, ſic res apertas obſcuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

LII. Rerum expetendarum tria genera ſunt. Par autem numerus vitandarum ex contraria parte. Nam eſt quiddam, quod ſuâ vi nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſuâ dignitate; quod genus virtus, ſcientia, veritas eſt. Aliud autem non propter ſuam vim & naturam, ſed propter fructum atque utilitatem, petendum; quod genus pecunia eſt. Eſt porrò quiddam ex horum partibus junctum, quod & ſuâ vi & dignitate nos inductos ducit, & præ ſe quamdam gerit utilitatem, quò magis expetatur; ut amicitia, bona exiſtimatio. Atque ex his horum contraria facilè, tacentibus nobis, intelligentur.

158. Sed ut expeditiùs ratio tradatur, ea, quæ poſuimus, brevi nominabuntur. Nam in primo genere quæ ſunt, honeſta appellabuntur: quæ autem in ſecundo, utilia: hæc autem tertia, quia partem honeſtatis continent, & quia major eſt vis honeſtatis, juncta res omnino ex duplici genere intelligentur: ſed in meliorem partem vocabuli conferantur, & honeſta nominentur. Ex his illud conficitur, ut ap-

O vj

petendarum rerum partes ſint honeſtas & utilitas : vitandarum, turpitudo & inutilitas. His igitur duabus rebus res duæ grandes ſunt attributæ, neceſſitudo, & affectio : quarum altera ex vi, altera ex re & perſonis conſideratur. De utraque pòſt apertiùs perſcribemus. Nunc honeſtatis rationes primùm explicemus.

LIII. Quod aut totum, aut aliqua ex parte propter ſe petitur, honeſtum nominabimus. Quare quum ejus duæ partes ſint, quarum altera ſimplex, altera juncta ſit, ſimplicem priùs conſideremus. Eſt igitur in eo genere omnes res unâ vi, atque uno nomine amplexa virtus : nam virtus eſt animi habitus, naturæ modo, rationi conſentaneus : quamobrem omnibus ejus partibus cognitis, tota vis erit ſimplicis honeſtatis conſiderata. Habet igitur partes quatuor; prudentiam, juſtitiam, fortitudinem, temperantiam.

160. Prudentia eſt rerum bonarum, & malarum, neutrarumque ſcientia. Partes ejus, memoria, intelligentia, providentia. Memoria eſt, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia eſt, per quam ea perſpicit, quæ ſunt. Providentia eſt, per quam futurum aliquid videtur antè quàm factum ſit. Juſtitia eſt habitus animi, communi utilitate conſervatâ, ſuam cuique tribuens dignitatem.

Ejus initium eſt ab natura profectum : deinde quædam in conſuetudinem ex utilitatis ratione venerunt : poſtea res & ab natura profectas, & ab conſuetudine probatas, legum metus, & religio ſanxit.

161. Naturâ jus eſt, quod non opinio genuit, ſed quædam innata vis inſeruit, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obſervantiam, veritatem. Religio eſt, quæ ſuperioris cujuſdam naturæ (quam divinam vocant) curam, cæremoniamque affert. Pietas, per quam ſanguine conjunctis, patriæque benevolis officium & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi voluntas continetur. Vindicatio eſt, per quam vis & injuria, & omnino omne, quod obfuturum eſt, defendendo, aut ulciſcendo propulſatur. Obſervantia eſt, per quam homines aliquâ dignitate antecedentes cultu quodam, & honore dignantur. Veritas eſt, per quam, immutata ea, quæ ſunt, aut antè fuerunt, aut futura ſunt, dicuntur.

LIV. Conſuetudine jus eſt, quod aut leviter a natura tractum aluit, & majus fecit uſus, ut religionem : aut si quid eorum, quæ antè diximus, ab natura profectum, majus factum propter conſuetudinem videmus, aut quod in morem ve-

tuſtas vulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, judicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos convenit. Par, quod in omnes æquabile eſt. Judicatum, de quo alicujus, aut aliquorum jam ſententiis conſtitutum eſt. Lege jus eſt, quod in eo ſcripto, quod populo expoſitum eſt, ut obſervet, continetur.

163. Fortitudo, eſt conſiderata periculorum ſuſceptio, & laborum perpessio. Ejus partes, magnificentia, fidentia, patientia, perſeverantia. Magnificentia eſt rerum magnarum, & excelſarum cum animi ampla quadam, & ſplendida propoſitione agitatio, atque adminiſtratio. Fidentia eſt, per quam magnis & honeſtis in rebus multùm ipſe animus in ſe fiduciæ certa cum ſpe collocavit. Patientia eſt honeſtatis, aut utilitatis causâ, rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpessio. Perſeverantia eſt in ratione bene conſiderata ſtabilis & perpetua permansio.

164. Temperantia eſt rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi, firma & moderata dominatio. Ejus partes ſunt, continentia, clementia, modeſtia. Continentia eſt, per quam cupiditas consilii gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temerè in odium alicujus invectionis concitati comitate re-

tinentur. Modeſtia, per quam pudor honeſtus claram & ſtabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter ſe ſolum, ut nihil adjungatur emolumenti, petenda ſunt. Quod ut demonſtretur, neque ad hoc noſtrum inſtitutum pertinet, & a brevitate præcipiendi remotum eſt.

165. Propter ſe autem vitanda ſunt, non ea modò, quæ his contraria ſunt, ut fortitudini ignavia, & juſtitiæ injuſtitia; verùm etiam illa, quæ propinqua videntur & finitima eſſe, abſunt autem longissimè: quod genus, fidentiæ contrarium, eſt diffidentia, & ea re vitium eſt: audacia non contrarium, ſed appoſitum eſt, ac propinquum, & tamen vitium eſt. Sic unicuique virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo jam nomine appellatum; ut audacia, quæ fidentiæ; pertinacia, quæ perſeverantiæ finitima eſt; ſuperſtitio, quæ religioni propinqua eſt: aut ſine ullo certo nomine. Quæ omnia item uti contraria rerum bonarum, in rebus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honeſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictum eſt.

LV. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adjungitur, quod tamen honeſtum vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quæ nos quum dignitate, tum fructu quoque ſuo ducunt ad ſe: quo in-

genere eſt gloria, dignitas, amplitudo; amicitia. Gloria eſt frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicujus honeſta, & cultu, & honore, & verecundiâ digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ, aut majeſtatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius ipſius causâ, quem diligit, cum ejus pari voluntate.

167. Hìc, quia de civilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adjungimus; ut eorum quoque causâ petenda videatur; ne fortè qui nos de omni amicitia dicere exiſtimant, reprehendere incipiant: quamquam ſunt qui propter utilitatem modò petendam putant amicitiam; ſunt qui propter ſe ſolùm; ſunt qui propter ſe, & utilitatem: quorum quid veriſſimè conſtituatur, alius locus erit conſiderandi. Nunc hoc sic ad uſum oratorium relinquatur, utramque propter rem amicitiam eſſe expetendam.

168. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim ſunt religionibus junctæ, partim non ſunt; & quia partim veteres ſunt, partim novæ; partim ab illorum, partim ab noſtro beneficio profectæ; partim utiliores, partim minùs utiles; ex cauſarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetuſtatibus habebitur.

LVI. Utilitas autem aut in corpore poſita eſt, aut in extraneis rebus: quarum tamen rerum multò maxima pars ad corporis commodum revertitur; ut in republica quædam ſunt, quæ, ut ſic dicam, ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus, pecunia, claſſes, nautæ, milites, ſocii; quibus rebus incolumitatem, ac libertatem retinent civitates: alia verò, quæ jam quiddam magis amplum, & minùs neceſſarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio, atque amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac ſocietatum multitudo: quibus rebus non illud ſolùm conficitur, ut ſalvæ & incolumes, verùm etiam, ut amplæ, atque potentes ſint civitates.

169. Quare utilitatis duæ partes videntur eſſe, incolumitas, & potentia. Incolumitas eſt ſalutis tuta atque integra conſervatio. Potentia eſt ad ſua conſervanda, & alterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atque in iis omnibus, quæ antè dicta ſunt, quid difficulter fieri & quid facilè fieri poſſit, oportet conſiderare. Facilè fieri id dicimus, quod ſine magno, aut ſine ullo labore, ſumptu, moleſtia, quàm breviſſimo tempore confici poteſt: difficilè autem fieri, quod quamquam laboris, ſumptûs, moleſtiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas,

aut maximas cauſas habet difficultatis; tamen, his ſuſceptis difficultatibus, compleri, atque ad exitum perduci poteſt. Quoniam ergo de honeſtate, & de utilitate diximus, nunc reſtat, ut de iis rebus, quas his attributas eſſe dicebamus, necessitudine & affectione, perſcribamus.

LVII. Puto igitur eſſe hanc necessitudinem, cui nullâ vi resiſti poteſt; quæ neque mutari, neque leniri poteſt. Atque, ut apertius hoc sit, exemplis licet vim rei, qualis & quanta sit, cognoſcamus. Uri poſſe flammâ ligneam materiam neceſſe eſt: corpus mortale aliquo tempore interire neceſſe eſt: atque ita neceſſe, ut vis ea poſtulat, quam modò deſcribebamus, necessitudinis, cui nullâ vi resiſti poteſt, quæ neque mutari, neque leniri poteſt. Hujuſmodi necessitudines, quum in dicendi rationes incident, rectè necessitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa ſuperiori, possitne fieri, quæſtione conſiderabimus.

171. Atque etiam hoc mihi videor videre, eſſe quaſdam cum adjunctione necessitudines, quaſdam simplices & abſolutas. Nam aliter dicere ſolemus; Neceſſe eſt Caſſilinenſes ſe dedere Annibali: aliter autem, Neceſſe eſt Caſſilinum venire in Annibalis poteſtatem. Illic in ſuperiore

adjunctio eſt hæc, Nisi malint fame perire : si enim id malunt, non eſt neceſſe. Hoc inferius non item, propterea quòd sive velint Caſſilinenſes ſe dedere, sive famem perpeti, atque ita perire, neceſſe eſt Caſſilinum venire in Annibalis poteſtatem. Quid igitur perficere poteſt hæc necessitudinis diſtributio? Propè dicam, plurimùm, quum is locus necessitudinis videbitur incurrere. Nam quum simplex erit necessitudo, nihil erit quòd multa dicamus, quum eam nullâ ratione lenire possimus.

172. Quum autem ita neceſſe erit, ut aliquid effugere, aut adipiſci velimus, tum adjunctio illa, quid habeat utilitatis, aut quid honeſtatis, erit considerandum. Nam si velis attendere (ita tamen, ut id quæras, quod conveniat ad uſum civitatis) reperias nullam eſſe rem, quam facere neceſſe sit, nisi propter aliquam cauſam, quam adjunctionem nominamus : pariter autem eſſe multas res necessitudinis, ad quas similis adjunctio non accedit : quod genus, ut homines mortales intereant, neceſſe eſt sine adjunctione : ut cibo utantur, non neceſſe eſt, nisi cum illa exceptione, Extrà quàm, si nolint fame perire.

173. Ergo, ut dixi, illud, quod adjungitur, ſemper, cujuſmodi sit, erit consi-

derandum : nam omni tempore id pertinebit, aut ad honeſtatem, ut hoc modo exponenda necessitudo ſit, Neceſſe eſt hoc faciamus, si honeſtè volumus vivere : aut ad incolumitatem, hoc modo, Neceſſe eſt, si incolumes volumus eſſe : aut ad commoditatem, hoc modo, Neceſſe eſt, si sine incommodo volumus vivere.

LVIII. Ac ſumma quidem necessitudo videtur eſſe honeſtatis : huic proxima, incolumitatis : tertia ac levissima, commoditatis, quæ cum his numquam poterit duabus contendere. Haſce autem inter ſe ſæpe neceſſe eſt comparari, ut quamquam præſtet honeſtas incolumitati, tamen, utri potissimùm conſulendum sit, deliberetur : cujus rei certum quoddam præſcriptum videtur in perpetuum dari poſſe. Nam, qua in re fieri poterit, ut, quum incolumitati conſuluerimus, quod sit in præſentia de honeſtate delibatum, virtute aliquando & induſtriâ recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda : quum autem id non poterit, honeſtatis. Ita in ejuſmodi quoque re, quum incolumitati videbimur conſulere, verè poterimus dicere, nos honeſtatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore poſſumus adipiſci. Qua in re vel concedere alteri, vel ad conditionem alterius deſcendere, & in præſentia quies-

cere, atque aliud tempus exſpectare oportebi·.

175. In commoditatis verò ratione, modò illud attendatur, dignane cauſa videatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur eſſe, ut quæramus, quid sit illud, quod si adipiſci, aut effugere velimus, aliqua res nobis sit neceſſaria, hoc eſt, quæ sit adjunctio, ut proinde, uti quæque res erit, laboremus, & gravissimam quamque cauſam vehementissimè neceſſariam judicemus.

176. Affectio, eſt quædam ex tempore, aut ex negotiorum eventu, aut adminiſtratione, aut hominum ſtudio, commutatio rerum, ut non tales, quales antè habitæ sint, aut plerumque haberi ſoleant, habendæ videantur eſſe: ut ad hoſtes transire turpe videtur eſſe; at non illo animo, quo Ulyſſes transiit: & pecuniam in mare dejicere, inutile; at non eo consilio, quo Ariſtippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex ſua natura considerandæ: quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid perſonis dignum sit, considerandum eſt: & non quid, ſed quo quidque animo, quicum, quo tempore,

quamdiu fiat, attendendum eſt. His ex partibus ad ſententiam dicendam locos ſumi oportere arbitramur.

LIX. Laudes autem, & vituperationes ex iis locis ſumentur, qui loci perſonis ſunt attributi, de quibus antè dictum eſt. Sin diſtributiùs tractare quis volet, partiatur in animum, & corpus, & extrarias res licebit. Animi eſt, virtus, cujus de partibus paulò antè dictum eſt. Corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cetera, quæ ſimili eſſe in genere intelligentur. Atque in his, id, quod in omnia valet, valere oportebit: contraria quoque, & quæ, & qualia ſint, intelligentur. Videre autem in laudando, & in vituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extrariis rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus uſus ſit: nam fortunam quidem & laudare, ſtultitia, & vituperare, ſuperbia eſt. Animi autem, & laus honeſta, & vituperatio vehemens eſt.

178. Nunc quoniam omne in cauſæ genus argumentandi ratio tradita eſt, de inventione, primâ ac maximâ parte rhetoricæ, ſatis dictum videtur. Quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab ſuperiore libro perducta eſt, & hic liber non parum continet litterarum, quæ reſtant, in reliquis dicemus.

M. T. CICERONIS
PARTITIONES ORATORIÆ.

Libris de Inventione ſubjungimus Partitiones oratorias & Topica. Brevis eſt & diſtincta in his duobus libellis præcipiendi ratio. Hos igitur præponendos eſſe duximus veluti compendium quoddam libris Oratoriis, in quibus eadem præcepta fuſiùs dilatantur. In hoc autem Partitionum libello Ciceroni filio ita reſpondet Cicero pater, ut omnem dicendi doctrinam in tres partes diſtribuat; in oratoris vim, orationem & quæſtionem. Ad vim requirit inventionem, collocationem, elocutionem, & memoriam cum pronuntiatione. Orationis partes facit exordium, narrationem, confirmationem, & concluſionem. Agit ad

extremum de quæſtionibus quum infinitis tum finitis, atque adeo de generibus cauſarum, & conſtitutionibus. Ernestus.

Hunc dialogum, si Corradi conjecturæ credimus, Cicero ſcripsit anno urbis 707. ætatis ſuæ 61.

PARTITIONES

PARTITIONES ORATORIÆ.

FILIUS. Studeo, mi pater, Latinè ex te audire ea, quæ mihi tu de ratione dicendi Græcè tradidiſti; ſi modò tibi eſt otium, & si vis. PATER. An eſt, mi Cicero, quod ego malim, quàm te quàm doctiſſimum eſſe? Otium autem primùm eſt ſummum, quoniam aliquando Româ exeundi poteſtas data eſt: deinde iſta tua ſtudia vel maximis occupationibus meis anteferrem libenter.

2. FILIUS. Viſne igitur, ut tu me Græcè ſoles ordine interrogare, sic ego te viciſſim eiſdem de rebus Latinè interrogem? PATER. Sanè, si placet: sic enim & ego te meminiſſe intelligam, quæ accepiſti: & tu ordine audies, quæ requiris.

3. FILIUS. Quot in partes diſtribuenda eſt omnis doctrina dicendi? PATER. In tres. FILIUS. Cedo quas? PATER. Pri-

mùm in ipſam vim oratoris, deinde in orationem, tum in quæſtionem. FILIUS. In quo eſt ipſa vis? PATER. In rebus & verbis. Sed & res & verba invenienda ſunt & collocanda. Propriè autem in rebus invenire, in verbis eloqui dicitur. Collocare autem, etsi eſt commune, tamen ad inveniendum refertur. Vox, motus, vultus, atque omnis actio, eloquendi comes eſt, earumque rerum omnium cuſtos eſt memoria.

4. FILIUS. Quid? orationis quot ſunt partes? PATER. Quatuor. Earum duæ valent ad rem docendam; narratio & confirmatio. Ad impellendos animos duæ; principium & peroratio. FILIUS. Quid? quæſtio quaſnam habet partes? PATER. Infinitam, quam conſultationem appello: & definitam, quam cauſam nomino.

II. FILIUS. Quoniam igitur invenire oratoris primum eſt, quid quæret? PATER. Ut inveniat, quemadmodum fidem faciat eis, quibus volet perſuadere, & quemadmodum motum eorum animis afferat. FILIUS. Quibus rebus fides fit? PATER. Argumentis quæ ducuntur ex locis, aut in re ipſa insitis, aut aſſumptis. FILIUS. Quos vocas locos? PATER. Eos, in quibus latent argumenta. FILIUS. Quid eſt argumentum? PATER. Probabile inventum ad faciendam fidem.

6. FILIUS. Quomodo igitur duo genera iſta dividis? PATER. Quæ sine arte putantur, ea remota appello, ut teſtimonia. FILIUS. Quid insita? PATER. Quæ inhærent in ipſa re. FILIUS. Teſtimoniorum quæ ſunt genera? PATER. Divinum, & humanum. Divinum, ut oracula, ut auſpicia, ut vaticinationes, & reſponſa ſacerdotum, haruſpicum, conjectorum. Humanum, quod ſpectatur ex auctoritate, & ex voluntate, & ex oratione, aut libera, aut expreſſa: in quo inſunt ſcripta, pacta, promiſſa, jurata, quæsita.

7. FILIUS. Quæ ſunt quæ dicis insita? PATER. Quæ infixa ſunt rebus ipsis, ut definitio, ut contrarium, ut ea, quæ ſunt ipsi, contrariove ejus aut similia, aut diſſimilia, aut conſentanea, aut diſſentanea; ut ea, quæ ſunt quasi conjuncta, aut ea, quæ ſunt quasi pugnantia inter ſe: aut earum rerum, de quibus agitur, cauſæ: aut cauſarum eventus, id eſt, quæ ſunt effecta de causis: ut diſtributiones, ut genera partium, generumve partes: ut primordia rerum, & quasi præcurrentia, in quibus ineſt aliquid argumenti: ut rerum contentiones, quid majus, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur.

III. FILIUS. Omnibuſne igitur ex his locis argumenta ſumemus? PATER. Immo

verò ſcrutabimur, & quæremus ex omnibus: ſed adhibebimus judicium, ut levia ſemper rejiciamus, nonnumquam etiam communia prætermittamus, & non neceſſaria. FILIUS. Quoniam de fide reſpondiſti, volo audire de motu. PATER. Loco quidem quæris, ſed planiùs quod vis explicabitur, quum ad orationis ipſius quæſtionumque rationem venero.

9. FILIUS. Quid ſequitur igitur? PATER. Quum inveneris, collocare. Cujus in infinita quæſtione ordo eſt idem ferè, quem expoſui locorum. In definita autem, adhibenda ſunt illa etiam, quæ ad motus animorum pertinent. FILIUS. Quomodo igitur iſta explicas? PATER. Habeo communia præcepta fidem faciendi, & commovendi. Quoniam fides eſt firma opinio: motus autem, animi incitatio aut ad voluptatem, aut ad moleſtiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem (tot enim ſunt motûs genera, partes plures generum ſingulorum) omnem collocationem ad finem accommodo quæſtionis. Nam eſt in propoſito finis, fides: in cauſa, & fides, & motus. Quare quum de cauſa dixero, in qua eſt propoſitum, de utroque dixero.

10. FILIUS. Quid habes igitur de cauſa dicere? PATER. Auditorum eam genere diſtingui. Nam aut auſculator eſt modò

qui audit, aut diſceptator, id eſt, rei ſententiæque moderator: ita, ut aut delectetur, aut ſtatuat aliquid. Statuit autem aut de præteritis, ut judex: aut de futuris, ut ſenatus. Sic tria ſunt genera, judicii, deliberationis, exornationis, quæ quia in laudationes maximè confertur, proprium habet jam ex eo nomen.

IV. FILIUS. Quas res ſibi proponet in iſtis tribus generibus orator? PATER. Delectationem in exornatione: in judicio, aut ſævitiam, aut clementiam judicis: in ſuasione autem, aut ſpem, aut reformidationem deliberantis. FILIUS. Cur igitur exponis hoc loco genera controverſiarum? PATER. Ut rationem collocandi ad finem cujuſque accommodem.

12. FILIUS. Quonam tandem modo? PATER. Quia, quibus in orationibus delectatio finis eſt, varii ſunt ordines collocandi. Nam aut temporum ſervantur gradus, aut generum diſtributiones, aut a minoribus ad majora adſcendimus, aut a majoribus ad minora delabimur, aut hæc inæquabili varietate diſtinguimus, quum parva magnis, ſimplicia conjunctis, obſcura dilucidis, læta triſtibus, incredibilia probabilibus inteximus, quæ in exornationem cadunt omnia.

13. FILIUS. Quid? in deliberatione quid ſpectas? PATER. Principia, vel non longa,

vel ſæpe nulla. Sunt enim ad audiendum qui deliberant, ſuâ cauſâ parati. Nec multùm ſanè ſæpe narrandum eſt. Eſt enim narratio præteritarum rerum, aut præſentium: ſuasio autem, futurarum. Quare ad fidem, & ad motum adhibenda eſt omnis oratio.

14. FILIUS. Quid? in judiciis quæ eſt collocatio? PATER. Non eadem accuſatoris, & rei: quòd accuſator rerum ordinem proſequitur, & singula argumenta, quasi haſtâ in manu collocatâ, vehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, teſtimoniis, accuratiúſque in singulis commoratur: perorationiſque præceptis, quæ ad incitandos animos valent, & in reliqua oratione paululum digrediens de curſu dicendi, utitur, & vehementiùs in perorando. Eſt enim propositum, ut iratum efficiat judicem.

V. FILIUS. Quid faciendum eſt contrà reo? PATER. Omnia longè ſecus. Sumenda principia ad benevolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandæ, quæ lædunt: aut relinquendæ, si totæ ſunt moleſtæ. Firmamenta ad fidem posita, aut per ſe diluenda, aut obſcuranda, aut digreſsionibus obruenda. Perorationes autem, ad miſericordiam conferendæ. FILIUS. Semperne igitur ordinem collocandi, quem volumus, tenere poſſumus? PA-

TER. Non ſanè. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti, & provido; & quod reſpuunt, immutandum eſt.

16. FILIUS. Expone deinceps, quæ ipsius orationis, verborumque præcepta ſunt. PATER. Unum igitur genus eſt eloquendi ſuâ ſponte fuſum: alterum verſum, atque mutatum. Prima vis eſt in ſimplicibus verbis: in conjunctis ſecunda. Simplicia invenienda ſunt: conjuncta, collocanda ſunt. Et ſimplicia verba partim nativa ſunt, partim reperta. Nativa ea, quæ ſignificata ſunt ſenſu. Reperta, quæ ex his facta ſunt, & novata aut ſimilitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adjunctione verborum.

17. Atque etiam eſt hæc diſtinctio in verbis; altera, naturâ: tractatione, altera. Natura, ut ſint alia conſonantiora, graviora, leniora, & quodam modo nitidiora: alia contrà. Tractatione autem, quum aut propria ſumuntur rerum vocabula, aut addita ad nomen, aut nova, aut priſca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodam modo: qualia ſunt ea, quæ transferuntur, aut immutantur, aut ea, quibus tamquam abutimur, aut ea, quæ obſcuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæque mirabiliùs, quàm ſermonis conſuetudo patitur, ornamus.

VI. FILIUS. Habeo de ſimplicibus ver-

bis : nunc de conjunctione quæro. PATER. Numeri quidam ſunt in conjunctione ſervandi, consecutioque verborum. Numeros aures ipſæ metiuntur, ne aut non compleas verbis quod propoſueris, aut redundes. Conſecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, perſonis, caſibus, perturbetur oratio. Nam, ut in ſimplicibus verbis, quod non eſt Latinum; ſic in conjunctis, quod non eſt conſequens, vituperandum eſt.

19. Communia autem ſimplicium, conjunctorumque ſunt hæc quinque quasi lumina, dilucidum, breve, probabile, illuſtre, ſuave. Dilucidum fit uſitatis verbis, propriis, diſpoſitis aut circumſcriptione concluſâ, aut intermiſsione, aut conciſione verborum. Obſcurum autem, aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione, atque immutatione verborum. Brevitas autem conficitur ſimplicibus verbis: ſemel unaquâque re dicendâ: nulli rei, niſi, ut dilucidè dicas, ſerviendo. Probabile autem genus eſt orationis, ſi non nimis eſt comptum, atque expolitum, ſi eſt auctoritas & pondus in verbis, ſi ſententiæ vel graves, vel aptæ opinionibus hominum, & moribus.

20. Illuſtris autem oratio eſt, ſi & verba gravitate delecta ponuntur, & tranſla-

ta, & ſuperlata, & ad nomen adjuncta, & duplicata, & idem ſignificantia, atque ab ipſa actione, atque imitatione rerum non abhorrentia. Eſt enim hæc pars orationis, quæ rem conſtituat pene ante oculos. Is enim maximè ſenſus attingitur: ſed ceteri tamen, & maximè mens ipſa moveri poteſt. Sed quæ dicta ſunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illuſtrem omnia. Eſt enim plus aliquantò illuſtre, quàm illud dilucidum. Altero fit ut intelligamus, altero verò, ut videre videamur.

21. Suave autem genus erit dicendi, primùm elegantiâ & jucunditate verborum ſonantium, & lenium: deinde conjunctione, quæ neque aſperos habeat concurſus, neque disjunctos, atque hiantes: & ſit circumſcripta non longo anfractu, ſed ad ſpiritum vocis apto, habeatque ſimilitudinem, æqualitatemque verborum: tum ex contrariis ſumpta verbis: crebra crebris, paria paribus reſpondeant, relataque ad idem verbum; & geminata, atque duplicata, vel etiam ſæpius iterata ponantur; conſtructioque verborum tum conjunctionibus copuletur, tum diſſolutionibus relaxetur.

22. Fit etiam ſuavis oratio, quum aliquid aut inviſum, aut inauditum, aut novumdicas. Delectat enim quidquid eſt admirabile, maximéque movet ea, quæ mo-

tum aliquem animi miſcet, oratio; quæque ſignificat oratoris ipsius amabiles mores; qui exprimuntur, aut ſignificando judicio ipsius ex animo humano ac liberali, aut inflexione ſermonis, quum aut augendi alterius, aut minuendi ſui cauſâ, alia dici ab oratore, alia exiſtimari videntur, idque comitate fieri magis, quàm vanitate. Sed multa ſunt ſuavitatis præcepta, quæ orationem aut magis obſcuram, aut minùs probabilem faciunt. Itaque etiam hoc loco nobis eſt ipsis, quid cauſa poſtulet, judicandum.

VII. FILIUS. Reliquum eſt igitur, ut dicas de converſa oratione, atque mutata. PATER. Eſt itaque id genus totum ſitum in commutatione verborum: quæ ſimplicibus in verbis ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur, aut in verbum contrahatur oratio. Ex verbo, quum aut proprium, aut idem ſignificans, aut factum verbum in plura verba diducitur. Ex oratione, quum aut definitio ad unum verbum revocatur, aut aſſumpta verba removentur, aut in circuitus diriguntur, aut in conjunctione fit unum verbum ex duobus.

24. In conjunctis autem verbis triplex adhiberi poteſt commutatio, non verborum, ſed ordinis tantummodo: ut, quum ſemel dictum ſit directè, ſicut natura ipſa tulerit, invertatur ordo, & idem quasi ſur-

ſum versùs, retroque dicatur; deinde idem interciſè, atque permiſtè. Eloquendi autem exercitatio maximè in hoc toto convertendi genere verſatur.

25. FILIUS. Actio igitur ſequitur, ut opinor. PATER. Eſt ita: quæ quidem oratori & cum rerum, & cum verborum momentis commutanda maximè eſt. Facit enim & dilucidam orationem, & illuſtrem, & probabilem, & ſuavem, non verbis, ſed varietate vocum, motu corporis, vultu, quæ plurimùm valebunt, ſi cum orationis genere conſentient, ejuſque vim ac varietatem ſubſequentur.

26. FILIUS. Num quidnam de oratore ipſo reſtat? PATER. Nihil ſanè, præter memoriam, quæ eſt gemina litteraturæ quodammodo, & in diſſimili genere perſimilis. Nam ut illa conſtat ex notis litterarum, & ex eo, in quo imprimuntur illæ notæ: ſic confectio memoriæ, tamquam cerâ, locis utitur, & in his imagines, ut litteras, collocat.

VIII. FILIUS. Quoniam igitur vis oratoris omnis expoſita eſt, quid habes de orationis præceptis dicere? PATER. Quatuor eſſe ejus partes: quarum prima & poſtrema ad motum animi valet: is enim initiis eſt & perorationibus concitandus. Secunda, narratio: & tertia, confirmatio, fidem facit orationi. Sed amplificatio quam-

quam habet proprium locum, ſæpe etiam primum, poſtremum quidem ferè ſemper, tamen reliquo in curſu orationis adhibenda eſt, maximéque quum aliquid aut confirmatum eſt, aut reprehenſum. Itaque ad fidem quoque vel plurimùm valet. Eſt enim amplificatio vehemens quædam argumentatio, ut illa docendi cauſâ sit: hæc, commovendi.

28. FILIUS. Perge igitur ordine quatuor mihi iſtas partes explicare. PATER. Faciam, & a principiis primùm ordiar; quæ quidem ducuntur aut ex perſonis, aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratiâ; ut amicè, ut intelligenter, ut attentè audiamur. Quorum primus locus eſt in perſonis noſtris, diſceptatorum, adverſariorum: e quibus initia benevolentiæ conciliandæ comparantur, aut meritis noſtris, aut dignitate, aut aliquo genere virtutis, & maximè liberalitatis, officii, juſtitiæ, fidei: contrariis rebus in adverſarios conferendis, & cum iis, qui diſceptant, aliquâ conjunctionis aut cauſâ, aut ſpe significandâ: &, si in nos aliquod odium, offensiove collata sit, tollendâ eâ, minuendâve, aut diluendo, aut extenuando, aut compenſando, aut deprecando.

29. Intelligenter autem ut audiamur, & attentè, a rebus ipsis ordiendum eſt.

Sed facillimè auditor diſcit, &, quid agatur, intelligit, si complectare a principio genus, naturamque cauſæ, si definias, si dividas, si neque prudentiam ejus impedias confusione partium, nec memoriam multitudine: quæque mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt rectè referri.

30. Ut attentè autem audiamur, trium rerum aliquâ conſequemur. Nam aut magna quædam proponemus, aut neceſſaria, aut conjuncta cum ipsis, apud quod res agetur. Sit autem hoc etiam in præceptis, ut, si quando tempus ipſum, aut res, aut locus, aut interventus alicujus, aut interpellatio, aut ab adverſario dictum aliquod, & maximè in perorando, dederit occasionem nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus aptè, ne derelinquamus: &, quæ ſuo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum præcepta transferri.

IX. Filius. Quid? in narratione quæ tandem obſervanda ſunt? Pater. Quoniam narratio eſt rerum explicatio, & quædam quasi ſedes, ac fundamentum conſtituendæ fidei, ea ſunt in ea ſervanda maximè, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus: quæ partim ſunt neceſſaria, partim ſunt aſſumpta ad ornandum. Nam ut dilucidè probabiliterque narremus, neceſ-

ſarium eſt : ſed aſſumimus etiam ſuavitatem.

32. Ergo ad dilucidè narrandum, eadem illa ſuperiora explicandi & illuſtrandi præcepta repetemus, in quibus eſt brevitas : eaque ſæpiſsime in narratione laudatur, de qua ſuprà dictum eſt. Probabilis autem erit, si perſonis, si temporibus, si locis ea, quæ narrabuntur, conſentient : si cujuſque facti, & eventi cauſa ponetur : si teſtata dici videbuntur : si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione conjuncta : si probitas narrantis significabitur, si antiquitatis memoria, si orationis veritas, & vitæ fides. Suavis autem narratio eſt, quæ habet admirationes, exſpectationes, exitus inopinatos, interpoſitos motus animorum, colloquia perſonarum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. Sed jam ad reliqua pergamus.

33. FILIUS. Nempe ea ſequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. PATER. Ita eſt : quæ quidem in confirmationem, & reprehenſionem dividuntur. Nam in confirmando noſtra probare volumus ; in reprehendendo, redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit, necne sit ; aut quid sit, aut quale sit, quæritur : in primo conjectura valet, in altero definitio, in tertio

ratio. FILIUS. Teneo iſtam diſtributionem. Nunc conjecturæ locos quæro.

X. PATER. In veriſimilibus, & in propriis rerum notis poſita eſt tota. Sed appellemus docendi gratiâ veriſimile, quod plerumque ita fiat: ut, adoleſcentiam procliviorem eſſe ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod numquam aliter fit, certumque declarat, ut fumus ignem. Veriſimilia reperiuntur ex partibus, & quaſi membris narrationis: ea ſunt in perſonis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in rerum ipſarum negotiorumque naturis.

35. In perſonis naturæ primùm ſpectantur, valetudinis, figuræ, virium, ætatis, marium, feminarum: atque hæc quidem in corpore. Animi autem, aut quemadmodum affecti ſunt, virtutibus, vitiis, artibus, inertiis; aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, voluptate, moleſtiâ. Atque hæc quidem in natura ſpectantur. In fortuna, genus, amicitiæ, liberi, propinqui, affines, opes, honores, poteſtates, divitiæ, libertas, & ea, quæ ſunt iis contraria.

36. In locis autem & illa naturalia, maritimi, an remoti a mari: plani, an montuoſi: læves, an aſperi: ſalubres, an peſtilentes: opaci, an aprici: & illa fortuita, culti, an inculti: celebres, an de-

ſerti : coædificati, an vaſti : obſcuri, an rerum geſtarum veſtigiis nobilitati : conſecrati, an profani.

XI. In temporibus autem, præſentia, & præterita, & futura cernuntur : in his ipsis, vetuſta, recentia, inſtantia paulò pòſt, aut aliquando futura. Inſunt etiam in temporibus illa, quæ temporis quasi naturam notant, ut hiems, ver, æſtas, autumnus ; aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempeſtas, quæ ſunt naturalia. Fortuita autem, ſacrificia, feſti dies, nuptiæ.

38. Jam facta, & eventus, aut conſilii ſunt, aut imprudentiæ ; quæ eſt aut in caſu, aut in quadam animi permotione. Caſu, quum aliter accidit, ac putatum sit. Permotione, quum aut oblivio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis cauſa permovit. Eſt etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum & malarum tria ſunt genera : nam aut in animis, aut in corporibus, aut extrà eſſe poſſunt. Hujus igitur materiæ, ad argumentum ſubjectæ, perluſtrandæ animo partes erunt omnes, & ad id, quod agetur, ex singulis conjectura capienda.

39. Eſt etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti veſtigiis ſumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconſtans, tre-

mor, & eorum aliquid, quod ſenſu percipi poſsit: etiam, ſi præparatum aliquid, ſi communicatum cum aliquo, ſi poſtea viſum, auditum, indicatum.

40. Veriſimilia autem partim ſingula movent ſuo pondere; partim, ſi videntur eſſe exigua per ſe, multùm tamen, quum ſunt coacervata, proficiunt: atque in his veriſimilibus inſunt nonnumquam etiam certæ rerum & propriæ notæ. Maximam autem facit fidem ad ſimilitudinem veri, primùm, exemplum: deinde introducta rei ſimilitudo: fabula etiam nonnumquam, etsi ſit incredibilis, tamen homines commovet.

XII. Filius. Quid? definitionis quæ ratio eſt, & quæ via? Pater. Non dubium eſt id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadam, aut etiam communium frequentiâ, ex quibus proprium quid ſit, eluceat. Sed quoniam de propriis oritur plerumque magna diſſenſio, definiendum eſt ſæpe ex contrariis, ſæpe etiam ex diſsimilibus, ſæpe ex paribus. Quamobrem deſcriptiones quoque ſunt in hoc genere ſæpe aptæ, & enumeratio conſequentium, in primiſque commovet explicatio vocabuli ac nominis.

42. Filius. Sunt expoſita jam ferè ea, quæ de facto, quæque de facti appellatione quæruntur. Nempe igitur ea reſtant,

quæ, quum factum conſtet, & nomen, qualia ſint, vocatur in dubium. PATER. Eſt ita, ut dicis. FILIUS. Quæ ſunt igitur in eo genere partes? PATER. Aut jure factum defenditur, aut ulciſcendi doloris gratiâ, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut patriæ nomine, aut denique necessitate, inſcitiâ, caſu.

43. Nam quæ motu animi, & perturbatione facta sine ratione ſunt, ea defensionem contra crimen, in legitimis judiciis non habent, in liberis diſceptationibus habere poſſunt. Hoc in genere, in quo, quale sit, quæritur, ex controversia, jure, & recténe actum sit, quæri ſolet: quorum diſputatio ex locorum deſcriptione ſumenda eſt.

44. FILIUS. Agesis ergo, quoniam in confirmationem & reprehensionem diviſeras orationis fidem, & dictum de altero eſt; expone nunc de reprehendendo. PATER. Aut totum eſt negandum, quod in argumentatione adverſarius ſumpſerit, si fictum, aut falſum eſſe possis docere; aut redarguenda ea, quæ pro verisimilibus ſumpta ſunt. Primùm dubia ſumpta eſſe pro certis: deinde etiam in perſpicuè falsis eadem poſſe dici: tum ex iis, quæ ſumpſerint, non effici, quæ velint. Accedere autem oportet ad singula: sic univerſa frangentur. Commemoranda ſunt etiam exem-

pla, quibus ſimili in diſputatione creditum non ſit: conquerenda conditio communis periculi, ſi ingeniis hominum criminoſorum ſit exposita vita innocentium.

XIII. FILIUS. Quoniam unde inveniuntur quæ ad fidem pertinent, habeo, quemadmodum in dicendo ſingula tractentur, exſpecto. PATER. Argumentationem quærere videris, quæ eſt argumenti explicatio: quæ ſumpta ex iis locis, qui ſunt expoſiti, conficienda, & diſtinguenda dilucidè eſt. FILIUS. Planè iſtuc ipſum deſidero.

46. PATER. Eſt ergo, ut ſuprà dictum eſt, explicatio argumenti, argumentatio: ſed ea conficitur, quum ſumpſeris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium, aut minùs probabile per ſe videtur. Argumentandi autem duo ſunt genera, quorum alterum ad fidem directò ſpectat; alterum ſe inflectit ad motum. Dirigitur, quum propoſuit aliquid, quod probaret, ſumpsitque ea, quibus uteretur: atque his confirmatis ad propoſitum ſeſe retulit, atque conclusit. Illa autem altera argumentatio, quaſi retro, & contrà priùs ſumit quæ vult, eaque confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis jacit ad extremum.

47. Eſt autem illa varietas in argumen-

tando, & non injucunda diſtinctio: ut quum interrogamus noſmetipſos, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus; quæ ſunt cum aliis compluribus ſententiarum ornamenta. Vitare autem ſimilitudinem poterimus, non ſemper a propoſito ordientes: & si non omnia confirmando diſputabimus, breviterque interdum, quæ erunt ſatis aperta, ponemus: quodque ex his efficietur, si id apertum sit, non habebimus neceſſe ſemper concludere.

XIV. FILIUS. Quid? illa, quæ sine arte appellantur, quæ jamdudum aſſumpta dixiſti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? PATER. Illa verò indigent: nec eò dicuntur sine arte, quòd ita ſunt, ſed quòd ea non parit oratoris ars, ſed foris ad ſe delata, tamen arte tractat, & maximè in teſtibus.

49. Nam & de toto genere teſtium, quàm id sit infirmum, ſæpe dicendum eſt: & argumenta rerum eſſe propria; teſtimonia, voluntatum: utendumque eſt exemplis, quibus teſtibus creditum non sit: & de singulis teſtibus, si naturâ vani, si leves, si cum ignominia, si ſpe, si metu, si iracundiâ, si miſericordiâ impulsi, si præmio, si gratiâ adducti: comparandique ſuperiore cum auctoritate teſtium, quibus tamen creditum non sit.

50. Sæpe etiam quæſtionibus resiſten-

dum eſt, quòd & dolorem fugientes multi in tormentis ementiti perſæpe ſunt, morique maluerunt falſum fatendo, quàm infitiando dolere. Multi etiam ſuam vitam neglexerunt, ut eos, qui his cariores, quàm ipsi sibi eſſent, liberarent. Alii autem aut naturâ corporis, aut conſuetudine dolendi, aut metu ſupplicii, aut mortis, vim tormentorum pertulerunt. Alii ementiti ſunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda ſunt.

51. Neque eſt obſcurum, quin (quoniam in utramque partem ſunt exempla, & item ad conjecturam faciendam loci) in contrariis contraria sint ſumenda. Atque etiam incurrit alia quædam in teſtibus, & in quæſtionibus ratio. Sæpe enim ea, quæ dicta ſunt, si aut ambiguè, aut inconſtanter, aut incredibiliter dicta ſunt, aut etiam aliter ab alio dicta, ſubtiliter reprehenduntur.

XV. FILIUS. Extrema tibi pars reſtat orationis, quæ posita in perorando eſt, de qua ſanè velim audire. PATER. Facilior eſt explicatio perorationis: nam eſt diviſa in duas partes, amplificationem & enumerationem. Augendi autem & hîc eſt proprius locus in perorando; & in curſu ipſo orationis declinationes ad amplificandum dantur, confirmatâ re aliquâ, aut reprehenſâ.

53. Eſt igitur amplificatio gravior quædam affirmatio, quæ motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea & verborum genere conficitur, & rerum. Verba ponenda ſunt, quæ vim habeant illuſtrandi, nec ab uſu sint abhorrentia, gravia, plena, ſonantia, juncta, facta, cognominata, non vulgata, ſuperlata, in primiſque tranſlata, nec in singulis verbis, ſed in continentibus ſoluta, quæ dicuntur sine conjunctione, ut plura videantur.

54. Augent etiam relata verba, iterata, duplicata, & ea, quæ adſcendunt gradatim ab humilioribus verbis ad ſuperiora: omninoque ſemper quasi naturalis, & non explanata oratio, ſed gravibus referta verbis, ad augendum accommodatior. Hæc igitur in verbis; quibus actio voce, vultu, & geſtu congruens, & apta ad animos permovendos, accommodanda eſt. Sed & in verbis, & in actione cauſa erit tenenda, & pro re agenda. Nam hæc quia videntur perabſurda, quum graviora ſunt, quàm cauſa fert; diligenter, quid quemque deceat, judicandum eſt.

XVI. Rerum amplificatio ſumitur eiſdem ex locis omnibus, quibus illa, quæ dicta ſunt ad fidem: maximéque definitiones valent conglobatæ, & conſequentium frequentatio, & contrariarum, & dissi-

milium, & inter ſe pugnantium rerum conflictio; & cauſæ, & ea, quæ ſunt de cauſis orta, maximéque similitudines, & exempla; fictæ etiam perſonæ; muta denique loquantur; omninoque ea ſunt adhibenda, si cauſa patitur, quæ magna habentur: quorum eſt duplex genus.

56. Alia enim magna naturâ videntur, alia uſu. Naturâ, ut cœleſtia, ut divina, ut ea, quorum obſcuræ cauſæ, ut, in terris, mundoque admirabilia quæ ſunt: ex quibus similibuſque, si attendas, ad augendum permulta ſuppetunt. Uſu, quæ videntur hominibus aut prodeſſe, aut obeſſe vehementiùs; quorum ſunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur homines; ut deorum, ut patriæ, ut parentum: aut amore; ut fratrum, ut conjugum, ut liberorum, ut familiarium: aut honeſtate; ut virtutum, maximéque earum, quæ ad communionem hominum & liberalitatem valent. Ex iis & cohortationes ſumuntur ad ea retinenda: & in eos, a quibus ea violata ſunt, odia incitantur, & miſeratio naſcitur.

XVII. Proprius locus augendi in his rebus aut amissis, aut amittendi periculo: nihil eſt enim tam miſerabile, quàm ex beato miſer. Et hoc totum quidem moveat, si bona ex fortuna quis cadat; & a quorum caritate divellatur; quæ amittat,

aut amiſerit; in quibus malis ſit, futuruſve ſit, exprimatur breviter. Citò enim areſcit lacryma, præſertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum eſt: minuta eſt enim omnis diligentia: hic autem locus grandia requirit.

58. Illud jam eſt judicii, quo quaque in cauſa genere utamur augendi. In illis enim causis, quæ ad delectationem exornantur, ii loci tractandi ſunt, qui movere poſſunt exſpectationem, admirationem, voluptatem. In cohortationibus autem, bonorum ac malorum enumerationes & exempla valent plurimùm. In judiciis accuſatori ferè, quæ ad iracundiam; reo plerumque, quæ ad miſericordiam pertinent. Nonnumquam tamen accuſator miſericordiam movere debet, & defenſor iracundiam.

59. Enumeratio reliqua eſt, nonnumquam laudatori, ſuaſori non ſæpe, accuſatori ſæpius, quàm reo, neceſſaria. Hujus ipſa tempora duo ſunt, si aut memoriæ diffidas eorum, apud quos agas, vel intervallo temporis, vel longitudine orationis: aut frequentatis firmamentis orationis, & breviter expositis, vim eſt habitura cauſa majorem.

60. Et reo rariùs utendum eſt, quòd ponenda ſunt contraria: quorum diſſolutio in brevitate latebit, aculei pungent. Sed

erit

erit in enumeratione vitandum, ne oſtentatio memoriæ ſuſcepta videatur eſſe puerilis: id effugiet, qui non omnia minima repetet; ſed brevia ſingula attingens, pondera rerum ipſa comprehendet.

XVIII. Filius. Quoniam & de ipſo oratore, & de oratione dixiſti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum propoſuiſti, quæſtionis locum. Pater. Duo ſunt, ut initio dixi, quæſtionum genera: quorum alterum finitum temporibus & perſonis, cauſam appello: alterum infinitum, nullis neque perſonis neque temporibus notatum, conſultationem aut propositum voco: ſed propositum, latior pars cauſæ quædam, & controversiæ: ineſt enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia.

62. Quamobrem priùs de proposito dicamus: cujus genera ſunt duo, cognitionis alterum; ejus ſcientia eſt finis, ut verine sint ſenſus: alterum actionis; quod refertur ad efficiendum quid, ut, si quæratur, quibus officiis amicitia colenda sit. Rurſus ſuperioris genera ſunt tria: sit, necne: quid sit: quale sit. Sit, necne; ut, jus in natura sit, an in more. Quid autem sit; sitne jus, id, quod majori parti sit utile. Quale autem sit; juſtè vivere, sit, necne, utile.

63. Actionis autem duo ſunt genera. Unum, ad perſequendum aliquid, aut declinandum : ut, quibus rebus adipiſci gloriam possis, aut quomodo invidia vitetur. Alterum, quod ad aliquod commodum, uſumque refertur : ut, quemadmodum sit reſpublica adminiſtranda, aut, quemadmodum in paupertate vivendum.

64. Rurſus autem ex cognitionis conſultatione, ubi, sit, necne sit, aut fuerit, futurumve sit, quæritur, unum genus eſt quæſtionis, possitne aliquid effici : ut, quum quæritur, ecquiſnam perfectè ſapiens eſſe possit : alterum, quemadmodum quidque fiat : ut quonam pacto virtus pariatur, naturâne, an ratione, an uſu. Cujus generis ſunt omnes, in quibus, ut in obſcuris naturalibuſque quæſtionibus, cauſæ rationeſque rerum explicantur.

XIX. Illius autem generis, in quo, quid sit id, de quo agitur, quæritur, duo ſunt genera; quorum in altero diſputandum eſt, aliud, an idem sit, ut pertinacia & perſeverantia : in altero autem deſcriptio generis alicujus, & quasi imago exprimenda eſt, ut, qualis sit avarus, aut quid sit ſuperbia.

66. Tertio autem in genere, in quo, quale sit, quæritur, aut de honeſtate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum eſt. De honeſtate sic : ut, Honeſtumne sit pro

amico periculum, aut invidiam ſubire. De utilitate autem sic: ut, Sitne utile in republica adminiſtranda verſari. De æquitate verò sic: ut, Sitne æquum, amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale sit, quæritur, exoritur aliud quoddam diſputandi genus. Non enim simpliciter ſolùm quæritur, quid honeſtum sit, quid utile, quid æquum; ſed etiam quid honeſtissimum, quid utilissimum, quid æquissimum: cujus generis illa ſunt, quæ præſtantissima sit dignitas vitæ. Atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis ſunt omnia.

67. Reſtant actionis: cujus alterum eſt præcipiendi genus, quod ad rationem officii pertinet, ut, quemadmodum colendi sint parentes: alterum autem ad ſedandos animos, & oratione ſanandos, ut in conſolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium eſt diſputandi genus ad eoſdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione ſæpe faciendum eſt, vel gignendos vel concitandos. Atque hæc ferè eſt partitio conſultationum.

XX. Filius. Cognovi: ſed quæ ratio eſt in his inveniendi, & diſponendi, requiro. Pater. Quid? tu aliamne cenſes, & non eamdem eſſe, quæ eſt expoſita,

ut ex eiſdem locis ad fidem, & ad inveniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ eſt expoſita in aliis ratio, eadem huc transfertur. Cognitâ igitur omni diſtributione propoſitarum conſultationum, cauſarum genera reſtant omnino.

69. Et earum quidem forma duplex eſt: quarum altera delectationem ſectatur aurium: alterius, ut obtineat, probet, & efficiat quod agit, omnis eſt ſuſcepta contentio. Itaque illud ſuperius, exornatio dicitur: quod quum latum genus eſſe poteſt, ſanéque varium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros viros ſuſcepimus, & ad improbos vituperandos. Genus enim nullum eſt orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius civitatibus eſſe poſſit, aut in quo magis orator in cognitione virtutum, vitiorumque verſetur. Reliquum autem genus cauſarum, aut in proviſione poſteri temporis, aut in præteriti diſceptatione verſatur: quorum alterum deliberationis eſt, alterum judicii. Ex qua partitione tria genera cauſarum exſtiterunt: unum, quod a meliori parte, laudationis eſt appellatum: deliberationis alterum; tertium judiciorum. Quamobrem de primo primùm, ſi placet, diſputemus. FILIUS. Mihi verò placet.

XXI. PATER. Ac laudandi vituperandique rationes, quæ non ad bene dicendum ſolùm, ſed etiam ad honeſtè vivendum valent, exponam breviter, atque a principiis exordiar & laudandi & vituperandi.

71. Omnia enim ſunt profectò laudanda, quæ conjuncta cum virtute ſunt: & quæ cum vitiis, vituperanda. Quamobrem finis alterius eſt honeſtas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis, narrandis exponendiſque factis, sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quàm ad fidem faciendam, aut confirmandam accommodatè. Non enim dubia firmantur, ſed ea, quæ certa, aut pro certis poſita ſunt, augentur. Quamobrem ex iis, quæ antè dicta ſunt, & narrandi, & augendi præcepta repetentur.

72. Et, quoniam in his cauſis omnis ratio ferè ad voluptatem auditoris & ad delectationem refertur, utendum erit iis in oratione ſingulorum verborum insignibus, quæ habent plurimùm ſuavitatis: id eſt, ut factis verbis, aut vetuſtis, aut tranſlatis frequenter utamur; & in ipſa conſtructione verborum, ut paria paribus & ſimilia ſimilibus ſæpe referantur: ut contraria, ut geminata, ut circumſcripta numeroſè, non ad ſimilitudinem verſuum, ſed ad ex-

plendum aurium ſenſum, apto quasi quodam verborum modo.

73. Adhibendaque frequentiùs etiam illa ornamenta rerum ſunt, sive quæ admirabilia, & nec-opinata, sive significata monſtris, prodigiis, & oraculis: sive quæ videbuntur ei, de quo agimus, accidiſſe divina, atque fatalia. Omnis enim exſpectatio ejus, qui audit, & admiratio, & improvisi exitus, habent aliquam in audiendo voluptatem.

XXII. Sed quoniam in tribus generibus bona, malave verſantur, externis, corporis, & animi; prima ſunt externa, quæ ducuntur a genere: quo breviter modicéque laudato, aut, si erit infame, prætermiſſo; si humile, vel præterito, vel ad augendam ejus, quem laudas, gloriam, tacto: deinceps, si res patiatur, de fortunis erit, & facultatibus dicendum. Poſt ea de corporis bonis; in quibus quidem, quæ virtutem maximè significat, facillimè forma laudatur.

75. Deinde eſt ad facta veniendum, quorum collocatio triplex eſt. Aut enim temporum ſervandus eſt ordo, aut in primis recentissimum quodque dicendum, aut multa & varia facta in propria virtutum genera ſunt dirigenda. Sed hic locus virtutum, atque vitiorum latissimè patens, ex multis & variis diſputationibus nunc in

quamdam anguſtam & brevem concludetur.

76. Eſt igitur vis virtutis duplex : aut enim ſcientiâ cernitur virtus, aut actione. Nam, quæ prudentia, quæ calliditas, quæque gravissimo nomine ſapientia appellatur, hæc ſcientiâ pollet unâ. Quæ verò moderandis cupiditatibus, regendiſque animi motibus laudatur, ejus eſt munus in agendo : cui temperantiæ nomen eſt. Atque illa prudentia in ſuis rebus, domeſtica; in publicis, civilis appellari ſolet.

77. Temperantia autem in ſuas itidem res, & in communes diſtributa eſt, duobuſque modis in rebus diſcernitur; & ea, quæ abſunt, non expetendo, & ab iis, quæ in poteſtate ſunt, abſtinendo. In rebus autem incommodis eſt itidem duplex. Nam quæ venientibus malis obſtat, fortitudo; quæ, quod jam adeſt, tolerat & perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur : cujus eſt liberalitas in uſu pecuniæ : ſimulque altitudo animi in capiendis incommodis, & maximè injuriis : & omne quod eſt ejus generis, grave, ſedatum, vel non turbulentum. In communione autem quæ poſita pars eſt, juſtitia dicitur : eaque erga deos, religio; erga parentes, pietas; vulgò autem, bo-

nitas; creditis in rebus, fides; in moderatione animadvertendi, lenitas; amicitia in benevolentia nominatur.

XXIII. Atque hæ quidem virtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quasi miniſtræ, comiteſque ſapientiæ.: quarum altera, quæ sint in diſputando vera, atque falſa, quibuſque positis quid ſequatur, diſtinguit & judicat: quæ virtus omnis in ratione ſcientiaque disputandi sita eſt.

79. Altera autem oratoria: nihil enim eſt aliud eloquentia, nisi copiosè loquens ſapientia; quæ ex eodem hauſta genere, quo illa, quæ in diſputando, uberior eſt, atque latior, & ad motus animorum, vulgique ſenſus accommodatior. Cuſtos verò virtutum omnium, dedecus fugiens, laudemque maximè conſequens, verecundia eſt. Atque hi ſunt quidem ferè quasi quidam habitus animi, sic affecti, & conſtituti, ut sint singuli inter ſe proprio virtutis genere diſtincti; a quibus ut quæque res geſta eſt, ita sit honeſta neceſſe eſt, ſumméque laudabilis.

80. Sunt autem alii quidam perfecti animi habitus ad virtutem quasi præculti & præparati rectis ſtudiis & artibus; ut in ſuis rebus, ſtudia litterarum, ut numerorum, ut ſonorum, ut menſuræ, ut siderum, ut equorum, ut venandi, ut armorum: in communibus, propensiora ſtudia

in aliquo genere virtutis præcipuè colendo, aut divinis rebus deſerviendo, aut parentibus, amicis, hoſpitibus, præcipuè atque insigniter diligendis. Atque hæc quidem virtutum. Vitiorum autem ſunt genera contraria.

81. Cernenda autem ſunt diligenter, ne fallant ea nos vitia, quæ virtutem videntur imitari. Nam & prudentiam malitia, temperantiam immanitas in voluptatibus aſpernandis, & magnitudinem animi ſuperbia in animis extollendis, & deſpicientia in contemnendis honoribus; & liberalitatem effusio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & juſtitiam acerbitas, & religionem ſuperſtitio, & lenitatem mollitia animi, & verecundiam timiditas, & illam diſputandi prudentiam concertatio captatioque verborum; & hanc oratoriam vim inanis quædam profluentia loquendi. Studiis autem bonis similia videntur ea, quæ ſunt in eodem genere nimia.

82. Quamobrem omnis vis laudandi vituperandique ex his ſumetur virtutum vitiorumque partibus: ſed in toto quasi contextu orationis hæc erunt illuſtranda maximè, quemadmodum quiſque generatus, quemadmodum inſtitutus, moratuſque fuerit: &, si quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximéque si id divini-

tus accidiſſe potuerit videri: tum quæ quiſque ſenſerit, dixerit, geſſerit, ad ea, quæ propoſita ſunt, virtutum genera accommodabuntur, ex illiſque iiſdem inveniendi locis cauſæ rerum, & eventus, & conſequentia requirentur. Neque verò mors eorum, quorum vita laudabitur, silentio præteriri debebit, si modò quid erit animadvertendum aut in ipſo genere mortis, aut in iis rebus, quæ poſt mortem erunt conſecutæ.

XXIV. Filius. Accepi iſta, didicique breviter, non ſolùm quemadmodum laudarem alterum, ſed etiam quemadmodum eniterer, ut poſſem ipſe jure laudari. Videamus igitur deinceps, in ſententia dicenda quam viam, & quæ præcepta teneamus. Pater. Eſt igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in conſilio dando, ſententiaque dicenda, ut illa prima sint ſuaſori, aut diſſuaſori videnda, quid aut possit fieri, aut non possit, & quid aut neceſſe sit, aut non neceſſe. Nam &, si quid effici non poteſt, deliberatio tollitur, quamvis utile sit: &, si quid neceſſe eſt (neceſſe autem id eſt, sine quo ſalvi, liberive eſſe non poſſumus) id eſt reliquis & honeſtatibus in civili ratione, & commodis anteponendum.

84. Quum autem quæritur, quid fieri possit, videndum etiam eſt, quàm facilè

poſſit : nam quæ perdifficilia ſunt, perinde habenda ſæpe ſunt, ac si effici non poſ-sint. Et quum de necessitate attendemus, etsi aliquid non neceſſarium videbitur, videndum tamen erit, quàm sit magnum : quod enim permagni intereſt, pro neceſſario ſæpe habetur.

85. Itaque quum conſtet hoc genus cauſarum ex ſuasione & diſſuasione ; ſuaſori proponitur simplex ratio : si & utile eſt, & fieri poteſt, fiat. Diſſuaſori duplex : una, si non utile eſt, ne fiat ; altera, si fieri non poteſt, nec ſuſcipiatur. Sic ſuaſori utrumque docendum eſt, diſſuaſori alterum infirmare ſat eſt.

86. Quare, quoniam in his verſatur omne consilium duobus, de utilitate antè dicamus, quæ in diſcernendis bonis, maliſque verſatur. Bonorum autem partim neceſſaria ſunt, ut vita, pudicitia, libertas, ut liberi, conjuges, germani, parentes : partim non neceſſaria, quorum alia ſunt per ſe expetenda, ut ea, quæ sita ſunt in officiis, atque virtutibus ; alia, quòd aliquid commodi efficiunt, ut opes & copiæ.

87. Eorum autem, quæ propter ſe expetuntur, partim honeſtate ipſâ, partim commoditate aliquâ expetuntur. Honeſtate ea, quæ proficiſcuntur ab iis virtutibus, de quibus paulò antè eſt dictum : quæ ſunt laudabilia ipſa per ſe. Commoditate

autem aliquâ, quæ ſunt in corporis aut fortunæ bonis expetenda: quorum alia ſunt quasi quodam modo cum honeſtate conjuncta, ut honos, ut gloria: alia diverſa, ut vires, forma, valetudo, nobilitas, divitiæ, clientelæ.

XXV. Eſt etiam quasi quædam materies ſubjecta honeſtati; quæ maximè ſpectatur in amicitiis. Amicitiæ autem caritate & amore cernuntur: nam quum deorum, tum parentum, patriæque cultus, eorumque hominum, qui aut ſapientiâ aut opibus excellunt, ad caritatem referri ſolet. Conjuges autem, & liberi, & fratres, & alii, quos uſus, familiaritaſque conjunxit, quamquam etiam caritate ipſâ, tamen amore maximè continentur. In his igitur rebus quum bona sint, facile eſt intellectu, quæ sint contraria.

89. Quòd si ſemper optima tenere poſſemus, haud ſanè, quoniam quidem ea perſpicua ſunt, consilio multùm egeremus. Sed quia temporibus, quæ vim habent maximam, perſæpe evenit, ut utilitas cum honeſtate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit: ne aut opportuna propter dignitatem, aut honeſta propter utilitatem relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus.

90. Et quoniam non ad veritatem ſo-

lùm, ſed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt; accommodanda eſt oratio: hoc primùm intelligamus, hominum duo eſſe genera; alterum indoctum & agreſte; quod anteferat ſemper utilitatem honeſtati; alterum humanum & politum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, juſtitia, omniſque virtus: illi autem alteri, quæſtus, emolumentum fructuſque proponitur; atque etiam voluptas, quæ maximè eſt inimica virtuti, bonique naturam fallaciter imitando adulterat; quam immanissimus quiſque acerrimè ſequitur, neque ſolùm honeſtis rebus, ſed etiam neceſſariis anteponit.

XXVI. In ſuadendo, quum ei generi hominum conſilium des, ſæpe ſanè laudanda eſt; & illud videndum, quantò magis homines mala fugiant, quàm ſequantur bona: nam neque honeſta tam expetunt, quàm devitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam umquam expetat, quàm ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat? quarum rerum dolor gravis eſt. Eſt genus hominum ad honeſtatem natum, malo cultu praviſque opinionibus corruptum: quare in cohortando, atque ſuadendo propoſitum quidem nobis erit illud, ut doceamus,

quâ vi bona conſequi, malaque vitare poſſimus.

92. Sed apud homines bene inſtitutos, plurimùm de laude & de honeſtate dicemus: maximéque ea virtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda, augendaque verſantur. Sin apud indoctos imperitoſque dicemus; fructus, emolumenta, voluptates, vitationesque dolorum proferantur: addantur etiam contumeliæ, atque ignominiæ. Nemo enim eſt tam agreſtis, quem non, ſi ipſa minùs honeſtas, contumelia tamen & dedecus magnopere moveat. Quare quod ad utilitatem ſpectat, ex iis, quæ dicta ſunt, reperietur.

93. Quod autem poſſit effici, necne poſſit, in quo etiam, quàm facilè poſſit, quámque expediat, quæri ſolet, maximè ex cauſis iis, quæ quamque rem efficiant, eſt videndum. Cauſarum autem genera ſunt plura. Nam ſunt aliæ, quæ ipſæ conficiunt; aliæ, quæ vim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illæ ſuperiores conficientes vocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut ſine his confici non poſſit.

94. Conficiens autem alia eſt abſoluta & perfecta per ſe; alia aliquid adjuvans, & efficiendi ſocia quædam: cujus generis vis varia eſt, & ſæpe aut major, aut minor, ut & illa, quæ maximam vim habet,

ſola ſæpe cauſa dicatur. Sunt autem aliæ cauſæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum, conficientes vocantur. Quum autem quæritur, quid ſit optimum factu; aut utilitas, aut ſpes efficiendi ad aſſentiendum impellit animos. Et, quoniam de utilitate jam diximus, de efficiendi ratione dicamus.

XXVII. Quo toto genere, quibuſcum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, ſociorum, earumque rerum, quæ ad quamque rem efficiendam pertinent, poſſimus uti, requirendum eſt. Neque ſolùm ea ſunt, quæ nobis ſuppetunt, ſed etiam illa, quæ adverſantur, videnda. Et, ſi ex contentione procliviora erunt noſtra; non ſolùm effici poſſe quæ ſuademus, erit perſuadendum: ſed curandum etiam, ut illa facilia, proclivia, jucunda videantur. Diſſuadentibus autem, aut utilitas labefactanda eſt, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque aliis ex præceptis, ſed iiſdem ex ſuaſionis locis.

96. Uterque verò ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quò notiora ſint, aut veterum, quò plus auctoritatis habeant, copiam: maximéque ſit in hoc genere meditatus, ut poſſit vel utilia, ac neceſſaria ſæpe honeſtis, vel hæc illis anteferre. Ad commovendos autem animos

maximè proficient, si incitandi erunt; hujuſmodi ſententiæ, quæ aut ad explendas cupiditates, aut ad odium ſatiandum, aut ad ulciſcendas injurias pertinebunt. Sin autem reprimendi; de incerto ſtatu fortunæ, dubiiſque eventis rerum futurarum, & retinendis ſuis fortunis, si erunt ſecundæ; sin autem adverſæ, de periculo commonendi. Atque hi quidem ſunt perorationis loci.

97. Principia autem in ſententiis dicendis brevia eſſe debebunt: non enim ſupplex, ut ad judicem, venit orator, ſed hortator, atque auctor. Quare proponere, quâ mente dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortarique ad ſe breviter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex, & gravis, & ſententiis debet ornatior eſſe, quàm verbis.

XXVIII. FILIUS. Cognovi jam laudationis, & ſuasionis locos. Nunc, quæ judiciis accommodata sint, exſpecto; idque nobis genus reſtare unum puto. PATER. Rectè intelligis. Atque ejus quidem generis finis eſt æquitas; quæ non simpliciter ſpectatur, ſed ex comparatione nonnumquam: ut, quum de veriſſimo accuſatore diſputatur, aut quum hereditatis sine lege, aut sine teſtamento petitur poſſeſſio: in quibus causis quid æquius, æquiſ-

ſimumve ſit, quæritur: quas ad cauſas facultas petitur argumentationum ex iis, de quibus mox dicetur, æquitatis locis.

99. Atque etiam ante judicium de conſtituendo ipſo judicio ſolet eſſe contentio, quum aut, ſitne actio illi, qui agit, aut jamne ſit, aut num jam eſſe desierit, aut illâne lege, hisne verbis ſit actio, quæritur. Quæ etiam ſi antè quàm res in judicium venit, aut concertata, aut dijudicata, aut confecta non ſunt; tamen in ipſis judiciis permagnum ſæpe habent pondus, quum ita dicitur: Plus petiſti: ſerò petiſti: non fuit tua petitio: non a me, non hac lege, non his verbis, non hoc judicio.

100. Quarum cauſarum genus eſt poſitum in jure civili, quod eſt in privatarum, ac publicarum rerum lege, aut more poſitum; cujus ſcientia neglecta ab oratoribus pleriſque, nobis ad dicendum neceſſaria videtur. Quare de conſtituendis actionibus, accipiendis, ſubeundiſque judiciis, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quòd ea ferè generis ejus ſunt, ut, quamquam in ipſum judicium ſæpe dilabantur, tamen ante judicium tractanda videantur, paululum ea ſeparo a judiciis, tempore magis agendi, quàm diſſimilitudine generis. Nam omnia, quæ de jure civili, aut de æquo

& bono diſceptantur, cadunt in eam formam, in qua, quale quid ſit, ambigitur, de qua dicturi ſumus: quæ in æquitate & jure maximè conſiſtit.

XXIX. In omnibus igitur cauſis tres ſunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus eſt, ſi plures non queas, ad reſiſtendum. Nam aut ita conſiſtendum eſt, ut, quod objicitur, factum neges: aut illud, quod factum fateare, neges eam vim habere, atque id eſſe, quod adverſarius criminetur. Aut, ſi neque de facto, neque de facti appellatione ambigi poteſt, id, quod arguere, neges tale eſſe, quale ille dicat: & rectum eſſe quod feceris, concedendumve, defendas.

102. Ita primus ille ſtatus, & quaſi conflictio cum adverſario, conjecturâ quâdam; ſecundus autem definitione, atque deſcriptione, aut informatione verbi; tertius æqui, & veri, & recti, & humani ad ignoſcendum diſputatione tractandus eſt. Et quoniam ſemper is, qui defendit, non ſolùm reſiſtat oportet, aliquo ſtatu, aut infitiando, aut definiendo, aut æquitate opponendâ; ſed etiam rationem ſubjiciat recuſationis ſuæ: primus ille ſtatus rationem habet iniqui criminis, ipſam negationem, infitiationemque facti: ſecundus, quòd non ſit in re, quod ab adverſario ponitur in verbo: tertius, quòd id rectè

factum eſſe defendat, quod ſine ulla nominis controverſia factum fatetur.

103. Deinde unicuique rationi opponendum eſt, ab accuſatore id, quod ſi non eſſet in accuſatione, cauſa omnino eſſe non poſſet. Itaque ea, quæ ſic referuntur, continentia cauſarum vocentur: quamquam non ea magis, quæ contra rationem defenſionis afferuntur, quàm ipſæ defenſionis rationes, continent cauſas. Sed diſtinguendi gratiâ rationem appellamus eam, quæ affertur a reo ad recuſandum, depellendi criminis cauſâ; quæ niſi eſſet, quid defenderet, non haberet: firmamentum autem, quod contrà ad labefactandam rationem refertur, ſine quo accuſatio ſtare non poteſt.

XXX. Ex rationis autem, & ex firmamenti conflictione & quaſi concurſu, quæſtio exoritur quædam, quam diſceptationem voco: in qua, quid deveniat in judicium, & de quo diſceptetur, quæri ſolet. Nam prima adverſariorum contentio diffuſam habet quæſtionem, ut in conjectura, Ceperitne pecunias Decius. In definitione, Minueritne majeſtatem Norbanus. In æquitate, Jurene occiderit Opimius Gracchum. Hæc, quæ primam contentionem habent ex arguendo & reſiſtendo, lata, ut dixi, & confuſa ſunt. Rationum & firmamentorum contentio addu-

cit in anguſtum diſceptationem. Ea in conjecturâ nulla eſt. Nemo enim ejus, quod negat factum, rationem aut poteſt, aut debet, aut ſolet reddere. Itaque in his causis eadem & prima quæſtio, & diſceptatio eſt extrema.

105. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit majeſtatem, quòd egit de Cæpione turbulentiùs; populi enim Romani dolor juſtus vim illam excitavit, non tribuni actio; majeſtas autem, quoniam eſt magnitudo quædam populi Romani in ejus poteſtate, ac jure retinendo, aucta eſt potiùs, quàm diminuta: & ubi ita refertur, Majeſtas eſt in imperii, atque in omni populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad ſeditionem vocavit: exsiſtit illa diſceptatio, Minueritne majeſtatem, qui voluntate populi Romani rem gratam & æquam per vim egerit.

106. In his autem causis, ubi aliquid rectè factum, aut concedendum eſſe factum defenditur, quum eſt facti ſubjecta ratio, sicut ab Opimio, Jure feci, ſalutis omnium, & conſervandæ reipublicæ causâ: relatumque eſt ab Decio, Ne ſceleratissimum quidem civem sine judicio jure ullo necare potuiſti: oritur illa diſceptatio, Potueritne rectè, ſalutis reipublicæ causâ, civem, everſorem civitatis, indemnatum

necare. Ita diſceptationes eæ, quæ in his controverſiis oriuntur, quæ ſunt certis perſonis, & temporibus notatæ, fiunt rurſus infinitæ, detractiſque temporibus & perſonis rurſum ad conſultationis formam rationemque revocantur.

XXXI. Sed in graviſſimis firmamentis, etiam illa ponenda ſunt, ſi qua ex ſcripto legis, aut teſtamenti, aut verborum ipsius judicii, aut alicujus ſtipulationis, aut cautionis opponuntur defenſioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas cauſas incurrit, quæ conjecturâ continentur. Quod enim factum negatur, id argui non poteſt ſcripto. Ne in definitionem quidem venit genere ſcripti ipsius. Nam etiam ſi verbum aliquod de ſcripto definiendum eſt, quam vim habeat: ut, quum ex teſtamentis, quid ſit penus, aut quum ex lege prædii quæritur, quæ ſint ruta cæſa: non ſcripti genus, ſed verbi interpretatio controverſiam parit.

108. Quum autem plura ſignificantur ſcripto, propter verbi, aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contrà dicat, eò trahere ſignificationem ſcripti, quò expediat, aut velit: aut, etiam ſi ambiguè ſcriptum non ſit, vel a verbis voluntatem & ſententiam ſcriptoris abducere, vel alio ſe eâdem de re contrariè ſcripto defendere: tum diſceptatio ex

ſcripti contentione exsiſtit: ut in ambiguis diſceptetur, quid maximè ſignificetur: in ſcripti ſententiæque contentione, utrum potiùs ſequatur judex: in contrariis ſcriptis, utrum magis sit comprobandum.

109. Diſceptatio autem quum eſt conſtituta, proposita eſſe debet oratori, quò omnes argumentationes repetitæ ex inveniendi locis conjiciantur. Quod quamquam ſatis eſt ei, qui videt, quid in quoque loco lateat, quique illos locos, tamquam theſauros aliquos argumentorum, notatos habet: tamen ea, quæ ſunt certarum cauſarum propria, tangemus.

XXXII. In conjectura igitur quum eſt in infitiando reus, accuſatori hæc duo prima ſunt (ſed accuſatorem pro omni actore & petitore appello: poſſunt enim etiam sine accuſatore in causis hæc eadem controversiarum genera verſari) ſed hæc duo ſunt ei prima, cauſa & eventus. Cauſam appello rationem efficiendi: eventum, id, quod eſt effectum. Atque ipſa quidem partitio cauſarum paulò antè in ſuasionis locis diſtributa eſt.

111. Quæ enim in consilio capiendo futuri temporis præcipiebantur, quamobrem aut utilitatem viderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit, quamobrem & utilia illi, quem arguet,

fuiſſe, & ab eo effici potuiſſe demonſtret. Utilitatis conjectura movetur, si illud, quod arguitur, aut ſpe bonorum, aut malorum metu feciſſe dicitur: quod ſit acriùs, quò illa in utroque genere majora ponuntur.

112. Spectantur etiam ad cauſam facti, motus animorum, si ira recens, si odium vetus, si ulciſcendi ſtudium, si injuriæ dolor: si honoris, si gloriæ, si imperii, si pecuniæ cupiditas: si periculi timor, si æs alienum, si anguſtiæ rei familiaris: si audax, si levis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans; si commotâ mente, si vinolentus, si cum ſpe efficiendi, si cum opinione celandi; aut, si patefactum eſſet, depellendi criminis, vel perrumpendi periculi, vel in longinquum tempus differendi: aut si judicii pœna levior, quàm facti præmium: aut si facinoris voluptas major, quàm damnationis dolor.

113. His ferè rebus facti ſuſpicio confirmatur, quum & voluntatis in reo cauſæ reperiuntur, & facultas. In voluntate autem utilitas ex adeptione alicujus commodi, vitationeque alicujus incommodi quæritur, ut aut ſpes, aut metus impuliſſe videatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citiùs in fraudem, quàm ratio utilitatis, impellit. Quamobrem sint

hæc dicta de causis. FILIUS. Teneo, & quæro, qui sint illi eventus, quos ex causis effici dixiſti.

XXXIII. PATER. Conſequentia quædam signa præteriti, & quasi impreſſa facti veſtigia; quæ quidem vel maximè ſuſpicionem movent, & quasi tacita ſunt criminum teſtimonia: atque hòc quidem graviora, quòd cauſæ communiter videntur insimulare, & arguere omnes poſſe, quorum modò interfuerit aliquid; hæc propriè attingunt eos ipſos, qui arguuntur, ut telum, ut veſtigium, ut cruor, ut deprehenſum aliquid, quod ablatum, ereptumve videatur, ut reſponſum inconſtanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo viſus, ex quo ſuſpicio oriatur, ut eo ipſo in loco viſus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut ſcriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Hæc enim, & talia ſunt, quæ aut in re ipſa, aut etiam antè quàm factum eſt, aut poſtea, ſuſpicioſum crimen efficiant.

115. Quæ si non erunt, tamen causis ipsis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adjunctâ illa diſputatione communi, non fuiſſe illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere, aut occultare non poſſet: ut ita apertus eſſet, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contrà locus, audaciam

audaciam temeritati, non prudentiæ, eſſe conjunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non eſſe exſpectandum, dum fateatur: argumentis peccata convinci: & hìc etiam exempla ponentur.

XXXIV. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiam teſtium facultas: primùm genus erit ipſum laudandum, dicendumque ne argumentis teneretur reus, ipſum ſuâ cautione feciſſe, teſtes effugere non potuiſſe: deinde ſinguli laudentur: quæ autem eſſent laudabilia, dictum eſt. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen ſæpe falſum eſt, poſſe rectè non credi: viro bono & firmo, ſine vitio judicis, non poſſe non credi. Atqui etiam, ſi obſcuri teſtes erunt, aut tenues; dicendum erit, non eſſe ex fortuna fidem ponderandam, aut eos eſſe cujuſque locupletissimos teſtes, qui id, de quo agatur, facillimè ſcire possint. Sin quæſtiones habitæ, aut poſtulatio ut habeantur, cauſam adjuvabunt: confirmandum genus primùm quæſtionum erit: dicendum de vi doloris; de opinione majorum, qui eam rem totam, niſi probaſſent, certè repudiaſſent.

118. De inſtitutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud

quos etiam, id quod acerbissimum eſt, liberi, civeſque torquentur; de noſtrorum etiam prudentissimorum hominum inſtitutis, qui quum de ſervis in dominos quæri noluiſſent, de inceſtu tamen, & conjuratione, quæ facta me conſule eſt, quærendum putaverunt. Irridenda etiam diſputatio eſt, quâ ſolent uti ad infirmandas quæſtiones, & meditata, puerilíſque dicenda: tum facienda fides, diligenter eſſe, & sine cupiditate quæsitum: dictaque quæſtionis, argumentis, & conjecturâ ponderanda. Atque hæc accuſationis ferè membra ſunt.

XXXV. Defensionis autem primùm infirmatio cauſarum: aut non fuiſſe; aut non tantas, aut non sibi ſoli, aut ſe commodiùs potuiſſe idem conſequi; aut non iis eſſe moribus, non eâ vitâ; aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuiſſe. Facultatum autem infirmatione utetur, si aut vires, aut animum, aut copias, aut opes abfuiſſe demonſtrabit: aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini; aut non ſe tam ineptum, ut id ſuſciperet, quod occultare non poſſet, neque tam amentem, ut pœnas, ac judicia contemneret.

120. Conſequentia autem diluet, exponendo non eſſe illa certa indicia facti,

quæ etiam nullo admiſſo conſequi poſſent: consiſtetque in singulis: & ea, aut eorum, quæ ipſe facta eſſe dicet, propria eſſe defendet potiùs, quàm criminis; aut si sibi cum accuſatore communia eſſent, pro periculo potiùs, quàm contra ſalutem valere debère; teſtiumque, & quæſtionum genus univerſum, & quod poterit, in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus antè dictum eſt, refellet.

121. Harum cauſarum principia ſuſpicioſa ad acerbitatem ab accuſatore ponentur: denunciabiturque insidiarum commune periculum, excitabunturque animi, ut attendant. A reo autem querela conflati criminis, collectarumque ſuſpicionum, & accuſatoris insidiæ, & item commune periculum proferetur, animique ad misericordiam allicientur, & modicè benevolentia judicum colligetur. Narratio autem accuſatoris erit quasi membratim geſti negotii ſuſpicioſa explicatio, ſparsis omnibus argumentis, obſcuratis defensionibus. Defenſori, aut præteritis, aut obſcuratis ſuſpicionum argumentis, rerum ipſarum eventus erunt, caſuſque narrandi.

122. In confirmandis autem noſtris argumentationibus, infirmandiſque contrariis ſæpe erunt accuſatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque hæc qui-

dem utrique maximè in peroratione facienda : alteri, frequentatione argumentorum, & coacervatione univerſâ : alteri, ſi planè cauſam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, & miſeratione ad extremum.

XXXVI. Filius. Scire mihi jam videor, quemadmodum conjectura tractanda ſit. Nunc de definitione audiamus. Pater. Communia dantur in iſto genere accuſatori, defenſorique præcepta. Uter enim definiendo, deſcribendoque verbo magis ad ſenſum judicis, opinionemque penetrarit, & uter ad communem verbi vim, & ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ii, qui audient, magis & propiùs acceſſerit, is vincat neceſſe eſt.

124. Non enim argumentando hoc genus tractatur, ſed tamquam explicando excutiendoque verbo : ut, ſi in reo pecuniâ abſoluto, rurſuſque revocato, prævaricationem accuſator eſſe definiat, omnem judicii corruptelam ab reo : defenſor autem, non omnem, ſed tantummodò accuſatoris corruptelam ab reo. Sit ergo hæc contentio prima verborum, in qua etiamſi propiùs accedat ad conſuetudinem mentemque ſermonis defenſoris definitio, tamen accuſator ſententiâ legis nititur.

125. Negat enim prob
qui leges ſcripſerunt, r
cium, ſi totum corrupt
cuſator corruptus ſit, r
æquitate : ut illa quaſi
eſſet, quæque tamen co
diciis corruptis, ea ver
tionis comprehendiſſe

126. Defenſor autem
dinem ſermonis, verb
trario reperiet quaſi ex
cui contrarium eſt nom
ex conſequentibus, quò
cuſatore ſoleat dari ju
ipſo, quod ſignificat e
riis cauſis quaſi variè eſſ
Sed huic tamen ipſi con
æquitatis locos, ad r
auctoritatem, ad finem
communeque ſit hoc pra
uterque definierit, quàm
ad communem ſenſum v
ſimilibus, exempliſque e
cuti ſunt, ſuam definiti
que confirmet.

127. Atque accuſato
cauſarum locus ille co
eſſe concedendum, ut i
fiteatur, verbi ſe interpr
Defenſor autem & eâ

æquitate nitatur, &, ea quum ſecum faciat, non re, ſed depravatione verbi ſe urgeri queratur. Quo in genere percenſere poterit pleroſque inveniendi locos. Nam & ſimilibus utetur, & contrariis, & conſequentibus; quamquam uterque, tamen reus, nisi planè erit abſurda cauſa, frequentiùs.

128. Amplificandi autem cauſâ, quæ aut quum digredientur a cauſa, dici ſolent, aut quum perorabunt, hæc vel ad odium, vel ad miſericordiam, vel omnino ad animos judicum movendos ex iis, quæ ſunt antè poſita, ſumentur, si modò rerum magnitudo, hominumve aut invidia, aut dignitas poſtulabit.

XXXVII. FILIUS. Habeo iſta: nunc ea, quæ quum, quale sit quippiam, disceptatur, quæri ex utraque parte deceat, velim audire. PATER. Confitentur in iſto genere, qui arguuntur, ſe id feciſſe ipſum, in quo reprehenduntur; ſed, quoniam jure ſe feciſſe dicunt, juris eſt omnis ratio nobis explicanda: quod dividitur in duas partes primas, naturam atque legem; & utriuſque generis vis in divinum & humanum jus eſt diſtributa; quorum æquitatis eſt unum; alterum, religionis.

130. Æquitatis autem vis eſt duplex: cujus altera, directi, & veri, & juſti, &,

ut dicitur, æqui & boni ratione defenditur: altera ad viciſſitudinem referendæ gratiæ pertinet: quod in beneficio, gratia; in injuria, ultio nominatur. Atque hæc communia ſunt naturæ, atque legis: ſed propria legis & ea, quæ ſcripta ſunt, & ea, quæ sine litteris aut gentium jure, aut majorum more retinentur. Scriptorum autem privatum aliud eſt, publicum aliud. Publicum, lex, ſenatuſconſultum, fœdus: privatum, tabulæ, pactum conventum, ſtipulatio. Quæ autem ſcripta non ſunt, ea aut conſuetudine, aut conventis hominum, & quasi conſenſu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut noſtros mores legeſque tueamur, quodammodo naturali jure præſcriptum eſt.

131. Et quoniam breviter aperti fontes ſunt quasi quidam æquitatis, meditata nobis ad hoc cauſarum genus eſſe debebunt ea, quæ dicenda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more majorum, de propulſanda injuria, de ulciſcenda, de omni parte juris. Si imprudenter, aut necessitate, aut caſu quippiam fecerit, quod non concederetur iis, qui ſuâ ſponte, & voluntate feciſſent: ad ejus facti deprecationem, ignoſcendi petenda venia eſt: quæ ſumetur ex pleriſque locis æquitatis. Expositum eſt, ut potui brevissimè, de

omni controverſiarum genere, niſi præterea tu quid requiris.

XXXVIII. FILIUS. Illud equidem, quod jam unum reſtare video, quale ſit, quum diſceptatio verſatur in ſcriptis. PATER. Rectè intelligis. Eo enim expoſito, munus promiſſi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adverſariis præcepta communia. Uterque enim hanc ſignificationem, quâ utetur ipſe, dignam ſcriptoris prudentiâ eſſe defendet: uterque id, quod adverſarius ex ambiguè ſcripto intelligendum eſſe dicet, aut abſurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe eſſe defendet, aut etiam diſcrepare cum ceteris ſcriptis, vel aliorum, vel maximè, ſi poterit, ejuſdem: quamque defendet ipſe, eam rem, & ſententiam quemvis prudentem, & juſtum hominem, ſi integrum daretur, ſcripturum fuiſſe, ſed planiùs.

133. Eamque ſententiam, quam ſignificari poſſe dicet, nihil habere aut captionis aut vitii: contrariam autem ſi probarit, fore ut multa vitia, ſtulta, iniqua, contraria conſequantur. Quum autem aliud ſcriptor ſenſiſſe videtur, & aliud ſcripſiſſe: qui ſcripto nitetur, eum, re expoſitâ, recitatione uti oportebit: deinde inſtare adverſario, iterare, renovare, interrogare, num aut ſcriptum neget, aut contrà fac-

tum inſitietur. Pòſt, judicem ad vim ſcripti vocet.

134. Hac confirmatione uſus, amplificet rem lege laudandâ, audaciamque confutet ejus, qui quum palam contrà fecerit, idque fateatur; adsit tamen, factumque defendat. Deinde infirmet defenſionem: quum adverſarius aliud voluiſſe, aliud ſenſiſſe ſcriptorem, aliud ſcripsiſſe dicat, non eſſe ferendum, a quoquam potiùs latoris ſenſum, quàm a lege, explicari. Cur ita ſcripſerit, ſi ita non ſenſerit? Cur, quum ea, quæ planè ſcripta ſint, neglexerit: quæ numquam ſcripta ſint, proferat? Cur prudentiſſimos in ſcribendo viros ſummæ ſtultitiæ putet eſſe damnandos? Quid impedierit ſcriptorem, quò minùs exciperet illud, quod adverſarius, tamquam ſi exceptum eſſet, ita dicit ſe ſecutum.

135. Utetur exemplis iis, quibus idem ſcriptor; aut, ſi id non poterit, quibus alii, quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiam ratio eſt, ſi qua poterit inveniri, quare non ſit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia cauſa obtemperandi, alia abrogandi: diſſentire adverſarii vocem, atque legis. Deinde amplificandi cauſâ, de conſervandis legibus, de periculo rerum publicarum, atque privatarum, quum aliis

locis, tum in perorando maximè graviter erit, vehementerque dicendum.

XXXIX. Ille autem, qui ſe ſententiâ legis voluntateque defendet, in conſilio atque in mente ſcriptoris, non in verbis ac litteris, vim legis poſitam eſſe defendet: quódque nihil exceperit in lege, laudabit, ne diverticula peccatis darentur, atque ut ex facto cujuſque judex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis æquitas perturbetur, si verbis legum, ac non ſententiis pareatur.

137. Deinde genus ejuſmodi calliditatis & calumniæ retrahatur in odium judicis, cum quadam invidioſa querela. Et, si incidet imprudentiæ cauſa, quæ non ad delictum, ſed ad caſum*, neceſſitatemve pertineat, quod genus paulò antè attigimus: erit iiſdem æquitatis ſententiis contra acerbitatem verborum deprecandum. Sin ſcripta inter ſe diſſentient: tanta ſeries artis eſt, & sic inter ſe ſunt pleraque connexa & apta, ut, quæ paulò antè præcepta dedimus ambigui, quæque proximè ſententiæ & ſcripti, eadem ad hoc genus cauſæ tertium transferantur.

138. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quæ nos adjuvat, eiſdem in contrariis legibus nos-

tra lex defendenda eſt. Deinde eſt efficiendum, ut alterius ſcripti ſententiam, alterius verba defendamus. Ita quæ modò de ſcripto, ſententiaque præcepta ſunt, eadem huc omnia transferemus.

XL. Expoſitæ ſunt tibi omnes oratoriæ partitiones, quæ quidem e media illa noſtra Academia floruerunt: neque sine ea aut inveniri, aut intelligi, aut tractari poſſunt. Nam & partiri ipſum, & definire, & ambigui partitiones dividere, & argumentorum locos noſſe, & argumentationem ipſam concludere, & videre, quæ ſumenda in argumentando sint, quidque ex iis, quæ ſumpta ſunt, efficiatur; & vera a falsis, verisimilia ab incredibilibus dijudicare & diſtinguere, & aut malè ſumpta, aut malè concluſa reprehendere, & eadem vel anguſtè diſſerere, ut dialectici qui appellantur, vel, ut oratorem decet, latè exprimere: illius exercitationis & ſubtiliter diſputandi, & copioſè dicendi artis eſt.

140, De bonis verò rebus, & malis; æquis, iniquis; utilibus, inutilibus; honeſtis, turpibus, quam poteſt habere orator, sine illis maximarum rerum artibus, facultatem, aut copiam? Quare hæc tibi sint, mi Cicero, quæ expoſui, quasi indicia fontium illorum; ad quos si nobis

R vj

eiſdem ducibus, aliiſve, perveneris, tum & hæc ipſa meliùs, & multò majora alia cognoſces. Filius. Ego verò, ac magno quidem ſtudio, mi pater : multiſque ex tuis præclarissimis muneribus nullum majus exſpecto.

M. T. CICERONIS

TOPICA.

Trebatii voluntati ſatisfacturus, hoc quasi compendium Topicorum Ariſtoteleorum fecit Tullius, in quo tamen argumentandi rationem, & diſtributionem cauſarum e Stoicorum commentariis depromptam ſequitur. Primò locis argumentorum tum artificioſorum, tum inartificialium breviter enumeratis, definit quodque genus, & exemplis illuſtrat. Deinde fusiùs de singulis diſſerit. Poſtremò de quæſtionibus, ac variis cauſarum generibus, quorum aliis alii loci ſunt aptiores, paucis abſolvit. Ernestus.

Scriptus hic liber anno urbis 709. Ciceronis 63. & Rhegio miſſus ad Trebatium, quum occiſo Cæſare, ve-

teraniſque ejus Romam a M. Antonio arceſſitis, Cicero iter in Græciam ingreſſus eſſet, nec antè reverti cogitaret, quàm Hirtius & Panſa conſulatum Calendis Jan. iniiſſent. Vide Epiſt. ad ſam. 7, 19.

TOPICA.

MAJORES nos res ſcribere ingreſſos, C. Trebati, & iis libris, quos brevi tempore ſatis multos edidimus, digniores, e curſu ipſo revocavit voluntas tua. Quum enim mecum in Tuſculano eſſes, & in bibliotheca ſeparatim uterque noſtrûm ad ſuum ſtudium libellos, quos vellet, evolveret, incidiſti in Ariſtotelis Topica quædam, quæ ſunt ab illo pluribus libris explicata. Quâ inſcriptione commotus, continuò a me eorum librorum ſententiam requisiſti.

2. Quam tibi quum expoſuiſſem, diſciplinam inveniendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad eam rationem viâ perveniremus ab Ariſtotele inventâ, libris illis contineri: verecundè tu quidem, ut omnia, ſed tamen ut facilè cernerem te ardere ſtudio, mecum, ut tibi illa traderem, egiſti. Quum autem ego te non tam vitandi laboris mei cauſâ, quàm quòd id tuâ intereſſe arbitrarer, vel ut eos per te ipſe le-

geres, vel ut totam rationem a doctiſſimo quodam rhetore acciperes, hortatus eſſem: utrumque, ut ex te audiebam, es expertus.

3. Sed a libris te obſcuritas rejecit: rhetor autem ille magnus, hæc, ut opinor, Ariſtotelica ſe ignorare reſpondit. Quod quidem minimè ſum admiratus, eum philoſophum rhetori non eſſe cognitum, qui ab ipsis philoſophis, præter admodum paucos, ignoretur. Quibus eò minùs ignoscendum eſt, quòd non modò rebus iis, quæ ab illo dictæ & inventæ ſunt, allici debuerunt; ſed dicendi quoque incredibili quadam quum copiâ, tum etiam ſuavitate.

4. Non potui igitur tibi, ſæpius hoc roganti, & tamen verenti, ne mihi gravis eſſes, facilè enim id cernebam, debere diutius, ne ipsi juris interpreti fieri videretur injuria. Etenim quum tu mihi meisque multa ſæpe ſcripsiſſes, veritus ſum, ne, si ego gravarer, aut ingratum id, aut ſuperbum videretur. Sed dum fuimus unà, tu optimus es teſtis, quàm fuerim occupatus.

5. Ut autem a te diſcessi, in Græciam proficiſcens, quum operâ meâ nec reſpublica, nec amici uterentur, nec honeſtè inter arma verſari poſſem; ne si tutò id quidem mihi liceret; ut veni Veliam, tua-

que, & tuos vidi, admonitus hujus æris alieni, nolui deeſſe ne tacitæ quidem flagitationi tuæ. Itaque hæc, quum mecum libros non haberem, memoriâ repetita, in ipſa navigatione conſcripsi, tibique ex itinere misi; ut meâ diligentiâ mandatorum tuorum, te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam noſtrarum rerum excitarem. Sed jam tempus eſt ad id quod inſtituimus accedere.

II. Quum omnis ratio diligens diſſerendi duas habeat partes; unam inveniendi, alteram judicandi: utriuſque princeps, ut mihi quidem videtur, Ariſtoteles fuit, Stoici autem in altera elaboraverunt. Judicandi enim vias diligenter perſecuti ſunt, eâ ſcientiâ, quam *Dialecticen* appellant. Inveniendi verò artem, quæ *Topice* dicitur, quæque ad uſum potior erat, & ordine naturæ certè prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam in utraque ſumma utilitas, & utramque, si erit otium, perſequi cogitamus, ab ea, quæ prior eſt, ordiemur.

7. Ut igitur earum rerum, quæ abſconditæ ſunt, demonſtrato, & notato loco, facilis inventio eſt; sic quum perveſtigare argumentum aliquod volumus, locos noſſe debemus: sic enim appellatæ ab Ariſtotele ſunt hæ quasi ſedes, e quibus argumenta promuntur. Itaque licet definire,

Locum eſſe argumenti ſedem; *Argumentum* autem, rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem.

8. Sed ex his locis, in quibus argumenta incluſa ſunt, alii in eo ipſo, de quo agitur, hærent; alii aſſumuntur extrinſecus. In ipſo, tum ex toto, tum ex partibus ejus, tum ex nota, tum ex his rebus, quæ quodam modo affectæ ſunt ad id, de quo quæritur. Extrinſecus autem ea ducuntur, quæ abſunt, longéque disjuncta ſunt.

9. Sed ad id totum, de quo diſſeritur, tum definitio adhibetur, quæ quaſi involutum evolvit id, de quo quæritur: ejus argumenti talis eſt formula: Jus civile eſt æquitas conſtituta iis, qui ejuſdem civitatis ſunt, ad res ſuas obtinendas: ejus autem æquitatis utilis eſt cognitio: utilis eſt ergo juris civilis ſcientia.

10. Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo: Si neque cenſu, neque vindictâ, nec teſtamento liber factus eſt, non eſt liber: neque eſt ullâ earum rerum: non eſt igitur liber. Tum notatio, quum ex vi verbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: quum lex assiduo vindicem assiduum eſſe jubeat, locupletem jubet locupleti. Locuples enim eſt assiduus, ut ait Ælius, appellatus ab ære dando.

III. Ducuntur etiam argumenta ex iis

rebus, quæ quodam modo affectæ ſunt ad id, de quo quæritur. Sed hoc genus in plures partes diſtributum eſt. Nam alia conjugata appellamus, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adjunctis, alia ex antecedentibus, alia ex conſequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione majorum, aut parium, aut minorum.

12. Conjugata dicuntur, quæ ſunt ex verbis generis ejuſdem. Ejuſdem autem generis verba ſunt, quæ orta ab uno variè commutantur, ut ſapiens, ſapienter, ſapientia. Hæc verborum conjugatio συζυγία dicitur, ex qua hujuſce modi eſt argumentum: Si compaſcuus ager eſt, jus eſt compaſcere.

13. A genere sic ducitur. Quoniam argentum omne mulieri legatum eſt, non poteſt ea pecunia, quæ numerata domi relicta eſt, non eſſe legata: forma enim a genere, quoad ſuum nomen retinet, numquam ſejungitur: numerata autem pecunia nomen argenti retinet: legata igitur videtur.

14. A forma generis, quam interdum, quò planiùs accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiæ pecunia legata eſt a viro, si ei viro materfamiliâs

eſſet : ſi ea in manum viri non convenerat, nihil debetur : genus enim eſt uxor ; ejus duæ formæ ; una matrumfamiliâs, earum, quæ in manum convenerunt ; altera earum, quæ tantummodo uxores habentur : qua in parte quum fuerit Fabia, legatum ei non videtur.

15. A ſimilitudine, hoc modo : Si ædes eæ corruerunt, vitiumve fecerunt, quarum uſusfructus legatus eſt, heres reſtituere non debet, nec reficere, non magis, quàm ſervum reſtituere, ſi is, cujus uſusfructus legatus eſt, deperiſſet.

16. A differentia : Non, ſi uxori vir legavit omne argentum, quod ſuum eſſet ; idcirco, quæ in nominibus fuerunt, legata ſunt : multùm enim differt, in arcane poſitum ſit argentum, an in tabulis debeatur.

17. Ex contrario autem, ſic : Non debet ea mulier, cui vir bonorum ſuorum uſumfructum legavit, cellis vinariis & oleariis plenis relictis, putare id ad ſe pertinere : uſus enim, non abuſus, legatus eſt. Ea ſunt inter ſe contraria.

IV. Ab adjunctis : Si ea mulier teſtamentum fecit, quæ ſe capite numquam diminuit, non videtur ex edictô prætoris ſecundùm eas tabulas poſſeſſio dari : adjungitur enim, ut ſecundùm ſervorum, ſecundùm exſulum, ſecundùm puerulorum tabulas poſſeſſio videatur ex edicto dari.

19. Ab antecedentibus autem, & conſequentibus, & repugnantibus, hoc modo: Ab antecedentibus, Si viri culpâ factum eſt divortium, etsi mulier nuntium remiſit, tamen pro liberis manere nihil oportet.

20. A conſequentibus: Si mulier, quum fuiſſet nupta cum eo, quicum connubii jus non eſſet, nuntium remisit; quoniam qui nati ſunt, patrem non ſequuntur, pro liberis manere nihil oportet.

21. A repugnantibus: Si paterfamiliâs uxori ancillarum uſumfructum legavit a filio, neque a ſecundo herede legavit, mortuo filio mulier uſumfructum non amittet: quod enim ſemel teſtamento alicui datum eſt, id ab eo invito, cui datum eſt, auferri non poteſt: repugnat enim rectè accipere, & invitum reddere.

22. Ab efficientibus cauſis hoc modo: Omnibus eſt jus parietem directum ad parietem communem adjungere, vel ſolidum, vel fornicatum: at si quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiſerit, non debebit præſtare quod fornix vitii fecerit: non enim ejus vitio, qui demolitus eſt, damnum factum eſt, ſed ejus operis vitio, quod ita ædificatum eſt, ut ſuſpendi non poſſet.

23. Ab effectis rebus, hoc modo: Quum mulier viro in manum convenit,

omnia, quæ mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia valent, quæ ſunt ejuſmodi: Quod in re majore valet, valeat in minore: ut si in urbe fines non reguntur, neque aqua in urbe arceatur. Item contrà: Quod in minore valet, valeat in majore: licet idem exemplum convertere. Item: Quod in re pari valet, valeat in hac, quæ par eſt: ut, quoniam uſus auctoritas fundi, biennium eſt, sit etiam ædium: at in lege ædes non appellantur, & ſunt ceterarum omnium, quarum annuus eſt uſus: valeat æquitas, quæ paribus in causis paria jura desiderat.

24. Quæ autem extrinſecus aſſumuntur, ea maximè ex auctoritate ducuntur. Itaque Græci tales argumentationes ἀτέχνυς vocant, id eſt, artis expertes: ut, si ita reſpondeas, Quoniam P. Scævola id ſolum eſſe ambitus ædium dixerit, quod parietis communis tegendi cauſâ tectum projiceretur, ex quo in tectum ejus, ædes qui protexiſſet, aqua deflueret, id tibi jus videri.

25. His igitur locis, qui ſunt expositi, ad omne argumentum reperiendum, tamquam elementis quibuſdam, significatio, & demonſtratio datur. Utrùm igitur hactenus ſatis eſt? Tibi quidem tam acuto, & tam occupato, puto.

V. Sed quoniam avidum hominem ad

has diſcendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potiùs aliquid, quàm te hinc patiar non ſatiatum diſcedere. Quando ergo unuſquiſque eorum locorum, quos expoſui, ſua quædam membra habet, ea quàm ſubtilissimè perſequamur; & primùm de ipſa definitione dicatur.

27. Definitio eſt oratio, quæ id, quod definitur, explicat, quid sit. Definitionum autem duo ſunt genera prima. Unum earum rerum, quæ ſunt: alterum earum, quæ intelliguntur. Eſſe ea dico, quæ cerni, tangive poſſunt, ut fundum, ædes, parietem, ſtillicidium, mancipium, pecudem, ſupellectilem, penus, cetera: quo ex genere quædam interdum nobis definienda ſunt. Non eſſe rurſus ea dico, quæ tangi, demonſtrarive non poſſunt; cerni tamen animo, atque intelligi poſſunt; ut, si uſucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum ſubeſt quasi corpus; eſt tamen quædam conformatio insignita, & impreſſa in intelligentia, quam notionem voco: ea ſæpe in argumentando definitione explicanda ſunt.

28. Atque etiam definitiones, aliæ ſunt partitionum, aliæ divisionum. Partitionum, quum res ea, quæ proposita eſt, quasi in membra diſcerpitur: ut, si quis jus civile dicat id eſſe, quod in legibus,

ſenatuſconſultis, rebus judicatis, juriſperitorum auctoritate, edictis magiſtratuum, more, æquitate consiſtat. Divisionum autem definitio formas omnes complectitur, quæ ſub eo genere ſunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio eſt ejus rei, quæ mancipi eſt, aut traditio alteri nexu, aut in jure cessio, inter quos ea jure civili fieri poſſunt.

VI. Sunt & alia genera definitionum; ſed ad hujus libri inſtitutum illa nihil pertinent: tantùm eſt dicendum, qui ſit definitionis modus. Sic igitur veteres præcipiunt; quum ſumpſeris ea, quæ ſunt ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, uſque eò perſequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Ut hoc, *Hereditas eſt pecunia.* Commune adhuc: multa enim genera ſunt pecuniæ. Adde quod ſequitur: *quæ morte alicujus ad quempiam pervenit.* Nondum eſt definitio: multis enim modis sine hereditate teneri mortuorum pecuniæ poſſunt. Unum adde verbum, *jure.* Jam a communitate res disjuncta videbitur, ut sit explicata definitio, sic: *Hereditas eſt pecunia, quæ morte alicujus ad quempiam pervenit jure.* Nondum eſt ſatis: adde, *nec ea aut legata teſtamento, aut poſſessione retenta.* Confectum eſt. Itemque, ut illud, *Gentiles ſunt, qui inter ſe eodem nomine*

ne ſunt. Non eſt ſatis. *Qui ab ingenuis oriundi sunt.* Ne id quidem ſatis eſt. *Quorum majorum nemo ſervitutem ſervivit.* Abeſt etiam nunc. *Qui capite non sunt deminuti.* Hoc fortaſſe satis eſt : nihil enim video Scævolam, pontificem, ad hanc definitionem addidiſſe. Atque hæc ratio valet in utroque genere definitionum, sive id, quod eſt, sive id, quod intelligitur, definiendum eſt.

30. Partitionum autem, & divisionum genus quale eſſet, oſtendimus : ſed quid inter ſe differant, planiùs dicendum eſt. In partitione quasi membra ſunt ; ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, cetera.

VII. In divisione formæ ſunt, quas Græci ἰδέας vocant : noſtri, si qui hæc fortè tractant, *ſpecies* appellant ; non pessimè id quidem, ſed inutiliter ad mutandos caſus in dicendo. Nolim enim, ne si Latinè quidem dici possit, *ſpecierum* & *ſpeciebus* dicere ; & ſæpe his casibus utendum eſt : at *formis* & *formarum* velim. Quum autem utroque verbo idem ſignificetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam.

31. Genus & formam definiunt hoc modo : Genus eſt notio ad plures differentias pertinens. Forma eſt notio, cujus differentia ad caput generis, & quasi fon-

tem referri poteſt. Notionem appello, quod Græci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea eſt insita, & antè percepta cujuſque formæ cognitio, enodationis indigens. Formæ igitur ſunt hæ, in quas genus sine ullius prætermiſſione dividitur: ut si quis jus in legem, morem, æquitatem dividat. Formas qui putat idem eſſe, quod partes, confundit artem: & similitudine quadam conturbatus, non ſatis acutè, quæ ſunt ſecernenda, diſtinguit.

32. Sæpe etiam definiunt & oratores & poëtæ per tranſlationem verbi, ex similitudine, cum quadam ſuavitate. Sed ego a veſtris exemplis, nisi neceſſariò, non recedam. Solebat igitur Aquilius, collega & familiaris meus, quum de littoribus ageretur, quæ omnia publica eſſe vultis, quærentibus iis, ad quos id pertinebat, quid eſſet *littus*, ita definire, *quà fluctus alluderet:* hoc eſt, quasi qui adoleſcentiam, florem ætatis, ſenectutem, occaſum vitæ, velit definire. Tranſlatione utens diſcedebat a verbis propriis rerum, ac ſuis. Quod ad definitiones attinet, hactenus. Reliqua videamus.

VIII. Partitione autem sic utendum eſt, nullam ut partem relinquas; ut si partiri velis tutelas, inſcienter facias, si ullam prætermittas. At si ſtipulationum, aut judiciorum formulas partiare, non eſt vi-

tioſum in re infinita prætermittere aliquid. Quod idem in diviſione vitioſum eſt. Formarum enim certus eſt numerus, quæ cuique generi ſubjiciantur. Partium diſtributio ſæpe eſt infinitior, tamquam rivorum a fonte deductio.

34. Itaque in oratoriis artibus, quæſtionis genere propoſito, quot ejus formæ ſint, ſubjungitur abſolutè: at quum de ornamentis verborum, ſententiarumque præcipitur, quæ vocantur σχήματα, non ſit idem. Res enim eſt infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod velimus inter partitionem, & diviſionem intereſſe. Quamquam enim vocabula propè idem valere videantur; tamen quia res differebant, nomina rerum diſtare voluerunt.

35. Multa etiam ex notatione ſumuntur: ea eſt autem, quum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Græci ἐτυμολογίαν vocant, id eſt, verbum ex verbo, veriloquium. Nos autem novitatem verbi non ſatis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia ſunt verba rerum notæ. Itaque hoc idem Ariſtoteles σύμβολον appellat, quod Latinè eſt nota. Sed quum intelligitur, quid ſignificetur, minùs laborandum eſt de nomine.

36. Multa igitur in diſputando notatione eliciuntur ex verbo, ut, quum quæritur, *Poſtliminium* quid ſit: non dico, quæ ſint

poſtliminii: nam id caderet in diviſionem, quæ talis eſt: Poſtliminio redeunt hæc, homo, navis, mulus clitellarius, equus, equa, quæ frena recipere ſolet. Sed quum ipsius poſtliminii vis quæritur, & verbum ipſum notatur: in quo Servius noſter, ut opinor, nihil putat eſſe notandum, niſi *poſt;* & *liminium* illud, productionem eſſe verbi vult, ut in *finitimo, legitimo, æditimo*, non plus ineſſe *timum*, quàm in *meditullio tullium.*

37. Scævola autem, Publii filius, junctum putat eſſe verbum, ut ſit in eo, & *poſt*, & *limen*: ut quæ a nobis alienata ſunt, quum ad hoſtem pervenerint, & ex ſuo tamquam limine exierint, dein quum redierint pòſt ad idem limen, poſtliminio videantur rediiſſe. Quo in genere etiam Mancini cauſa defendi poteſt, poſtliminio rediiſſe: deditum non eſſe, quoniam non ſit receptus. Nam neque deditionem, neque donationem ſine acceptione intelligi poſſe.

IX. Sequitur is locus, qui conſtat ex iis rebus, quæ quodam modo affectæ ſunt ad id, de quo ambigitur; quem modò dixi in plures partes diſtributum. Cujus primus eſt locus ex conjugatione, quam Græci συζυγίαν vocant, finitimus notationi, de qua modò dictum eſt: ut, ſi aquam pluviam eam modò intelligeremus, quam imbri collectam videremus; veniret Mucius,

qui, quia conjugata verba eſſent pluvia, & pluendo, diceret, omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creviſſet.

39. Quum autem a genere ducetur argumentum, non erit neceſſe id uſque a capite arceſſere: ſæpe etiam citrà licet, dummodo ſuprà ſit quod ſumitur, quàm id, ad quod ſumitur; ut aqua pluvia ultimo genere ea eſt, quæ de cœlo veniens creſcit imbri: ſed propiore loco, in quo quaſi jus arcendi continetur, genus eſt, aqua pluvia nocens: ejus generis formæ, loci vitio, & manu nocens: quarum altera jubetur ab arbitro coërceri, altera non jubetur.

40. Commodè etiam tractatur hæc argumentatio, quæ ex genere ſumitur, quum ex toto perſequare partes, hoc modo: Si dolus malus eſt, quum aliud agitur, aliud ſimulatur; enumerare licet, quibus id modis fiat; deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum videri ſolet.

X. Similitudo ſequitur, quæ latè patet; ſed oratoribus & philoſophis magis, quàm vobis. Etsi enim omnes loci ſunt omnium diſputationum ad argumenta ſuppeditanda, tamen aliis diſputationibus abundantiùs occurrunt, aliis anguſtiùs. Itaque genera tibi nota sint: ubi autem his utare, quæſtiones ipſæ te admonebunt.

42. Sunt enim similitudines, quæ ex pluribus collationibus perveniunt quò volunt, hoc modo: Si tutor fidem præſtare debet, ſi ſocius, ſi, cui mandaris, ſi qui fiduciam acceperit: debet etiam procurator. Hæc ex pluribus perveniens quò vult, appellatur inductio: quæ Græcè ἐπαγωγὴ nominatur; quâ plurimùm eſt uſus in ſermonibus Socrates.

43. Alterum ſimilitudinis genus collatione ſumitur, quum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum si in urbe de finibus controverſia eſt, quia fines magis agrorum videntur eſſe, quàm urbis, finibus regendis adigere arbitrum non poſſis: ſic, ſi aqua pluvia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum eſt, aquæ pluviæ arcendæ adigere non poſſis arbitrum.

44. Ex eodem ſimilitudinis loco etiam exempla ſumuntur, ut Craſſus in Curiana cauſa exemplis plurimis uſus eſt, agens de eo, qui teſtamento ſic heredem inſtituiſſet, ut, ſi filius natus eſſet in decem menſibus, iſque mortuus priùs, quàm in ſuam tutelam veniſſet; ſecundus heres hereditatem obtinuiſſet: quæ commemoratio exemplorum valuit, eâque vos in reſpondendo uti multùm ſoletis.

45. Ficta etiam exempla ſimilitudinis habent vim: ſed ea oratoria magis ſunt,

quàm veſtra : quamquam uti etiam vos ſoletis, ſed hoc modo : Finge mancipio aliquem dediſſe id, quod mancipio dari non poteſt : num idcirco id ejus factum eſt, qui accepit ? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem ſe ullâ re obligavit ? In hoc genere oratoribus, & philoſophis conceſſum eſt, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratiâ dicatur, aut minuendæ, quæ *hyperbole* dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior eſt campus illorum. Eiſdem tamen ex locis, ut antè dixi, & in maximis, & in minimis quæſtionibus argumenta ducuntur.

XI. Sequitur similitudinem differentia rei, maximè contraria ſuperiori : ſed eſt ejuſdem dissimile & simile invenire. Ejus generis hæc ſunt : Non quemadmodum quod mulieri debeas, rectè ipsi mulieri sine tutore auctore ſolvas ; ita quod aut pupillæ aut pupillo debeas, rectè possis eodem modo ſolvere.

47. Deinceps locus eſt, qui a contrario dicitur. Contrariorum autem genera ſunt plura. Unum eorum, quæ in eodem genere plurimùm differunt, ut ſapientia, & ſtultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tamquam e regione quædam contraria, ut celeritati

tarditas, non debilitas. Ex quibus contrariis argumenta talia exſiſtunt: Si ſtultitiam fugimus, ſapientiam ſequamur; & bonitatem, si malitiam. Hæc, quæ ex eodem genere contraria ſunt, appellantur *adverſa*.

48. Sunt enim alia contraria, quæ *privantia* licet appellemus Latinè, Græcè appellantur στερητικά. Præpoſitio enim In, privat verbum eâ vi, quam haberet, si In præpoſitum non fuiſſet: ut *dignitas*, *indignitas*, *humanitas*, *inhumanitas*, & cetera generis ejuſdem. Quorum tractatio eſt eadem, quæ ſuperiorum, quæ adverſa dixi.

49. Nam alia quoque ſunt contrariorum genera, velut ea quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum, simplum: multa, pauca: longum, breve: majus, minus. Sunt etiam valde contraria illa quæ appellantur *negantia*. Ea ἀποφατικὰ Græci, contraria aientibus: ut, Si hoc eſt, illud non eſt. Quid enim opus exemplo eſt? tantùm intelligatur, argumento quærendo, contrariis omnibus contraria non convenire.

50. Ab adjunctis autem poſui equidem exemplum paulò antè, multa ſcilicet adjungi, quæ ſuſcipienda eſſent, si ſtatuiſſemus, ex edicto ſecundùm eas tabulas poſſeſſionem dari, quas is inſtituiſſet, cui teſtamenti factio nulla eſſet. Sed locus hic

magis ad conjecturales cauſas, quæ verſantur in judiciis, valet: quum quæritur, quid aut sit, aut evenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius forma talis eſt.

XII. Admonet autem hic locus, ut quæratur, quid ante rem, quid cum re, quid poſt rem evenerit. Nihil hoc ad jus; ad Ciceronem, inquiebat Gallus noſter, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quæreretur: tu tamen patiere, nullum a me artis inſtitutæ locum præteriri, ne si nihil, nisi quod ad te pertineat, ſcribendum putaris, nimiùm te amare videare. Eſt igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modò non juriſconſultorum, ſed ne philoſophorum quidem.

52. Ante rem enim quæruntur, quæ talia ſunt, apparatus, colloquia, locus, conſtitutum, convivium. Cum re autem, pedum crepitus, ſtrepitus hominum, corporum umbræ, & si quid ejuſmodi. At poſt rem, rubor, pallor, titubatio, & si qua alia signa conturbationis & conſcientiæ: præterea reſtinctus ignis, gladius cruentus, ceteraque, quæ ſuſpicionem facti poſſunt movere.

53. Deinceps eſt locus dialecticorum proprius ex conſequentibus, & antecedentibus, & repugnantibus, qui etiam ab adjunctis longè diverſus eſt: nam adjuncta,

de quibus paulò antè dictum eſt, non ſemper eveniunt; conſequentia autem ſemper. Ea enim dico conſequentia, quæ rem neceſſariò conſequuntur: itemque & antecedentia, & repugnantia. Quidquid enim antecedit quamque rem, id cohæret cum re neceſſariò: & quidquid repugnat, id ejuſmodi eſt, ut cohærere numquam poſſit.

XIII. Quum tripartitò igitur diſtribuatur locus hic, in conſecutionem, antecesſionem, repugnantiam; reperiendi argumenti locus ſimplex eſt, tractandi triplex. Nam quid intereſt, quum hoc ſumpſeris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui ſit omne argentum legatum, utrùm hoc modo concludas argumentum? *Si pecunia ſignata argentum eſt, legata eſt mulieri: eſt autem pecunia ſignata argentum: legata igitur.* An illo modo? *Si numerata pecunia, non eſt legata; non eſt numerata pecunia argentum: eſt autem numerata pecunia argentum: legata igitur eſt.* An illo modo? *Non & legatum argentum eſt, & non eſt legata numerata pecunia: legatum autem argentum eſt: legata igitur numerata pecunia eſt.*

54. Appellant autem dialectici eam concluſionem argumenti, in qua, quum primum aſſumpſeris, conſequitur id, quod annexum eſt, primum concluſionis modum. Quum id, quod annexum eſt, ne-

garis, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandum ſit; ſecundus appellatur concludendi modus. Quum autem aliqua conjuncta negaris, & his alia negatio rurſus adjungitur, & ex his primum ſumpſeris, ut, quod relinquitur, tollendum ſit; is tertius appellatur concluſionis modus.

55. Ex hoc illa rhetorum ſunt ex contrariis concluſa, quæ ipsi enthymemata appellant: non quòd non omnis ſententia proprio nomine enthymema dicatur, ſed, ut Homerus, propter excellentiam, commune poëtarum nomen efficit apud Græcos ſuum; sic quum omnis ſententia enthymema dicatur, quia videtur ea, quæ ex contrariis conficiatur, acutiſſima, ſola propriè nomen commune poſſidet. Ejus generis hæc ſunt. *Hunc metuere, alterum in metu non ponere. Eam, quam nihil accuſas, damnas: bene quam meritam eſſe autumas, dicis malè mereri. Id, quod ſcis, prodeſt nihil: id, quod neſcis, obeſt.*

XIV. Hoc differendi genus attingit omnino veſtras quoque in reſpondendo diſputationes; ſed philoſophorum magis; quibus eſt cum oratoribus illa ex repugnantibus ſententiis communis concluſio, quæ a dialecticis tertius modus, a rhetoribus enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures ſunt, qui ex disjunctionibus conſtant: *Aut hoc, aut illud:*

hoc autem : non igitur illud. Itemque, *Aut hoc, aut illud : non autem hoc : illud igitur.* Quæ concluſiones idcirco ratæ ſunt, quòd in disjunctione plus uno verum eſſe non poteſt.

57. Atque ex iis concluſionibus, quas ſuprà ſcripſi, prior quartus, poſterior quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt conjunctionum negantiam, ſic : *Non & hoc eſt, & illud : hoc autem : non igitur illud.* Hic modus eſt ſextus. Septimus autem, *Non & hoc, & illud : non autem hoc : illud igitur.* Ex his modis concluſiones innumerabiles naſcuntur, in quo eſt ferè tota dialectica. Sed ne eæ quidem, quas expoſui, ad hanc inſtitutionem ſunt neceſſariæ.

58. Proximus eſt locus rerum efficientium, quæ cauſæ appellantur : deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulò antè poſui, & quidem ex jure civili : ſed patent latiùs.

XV. Cauſarum igitur genera duo ſunt. Unum, quod vi ſuâ id, quod ſub ea ſubjectum eſt, certè efficit, ut ignis accendit. Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, ſed ſine quo effici non poſſit ; ut, ſi quis æs cauſam ſtatuæ velit dicere, quòd ſine eo non poſſit effici.

59. Hujus generis cauſarum, ſine quo

non efficitur, alia ſunt quieta, nihil agentia, ſtolida quodam modo; ut locus, tempus, materiæ, ferramenta, & cetera generis ejuſdem. Alia autem præcurſionem quamdam adhibent ad efficiendum, & quædam afferunt per ſe adjuvantia, etsi non neceſſaria, ut amori congreſſio cauſam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere cauſarum, ex æternitate pendentium, fatum a Stoicis nectitur. Atque ut earum cauſarum, sine quibus effici non poteſt, genera divisi, sic etiam efficientium dividi poſſunt. Sunt enim aliæ cauſæ, quæ planè efficiant, nullâ re adjuvante; aliæ, quæ adjuvari velint: ut ſapientia efficit ſapientes ſola per ſe; beatos efficiat necne ſola per ſe, quæſtio eſt. Quare, quum in diſputationem inciderit cauſa efficiens aliquid neceſſariò, sine dubitatione licebit, quod efficitur ab ea cauſa, concludere.

XVI. Quum autem erit talis cauſa, ut in ea non sit efficiendi necessitas; neceſſaria conclusio non ſequitur. Atque illud quidem genus cauſarum, quod habet vim efficiendi neceſſariam, errorem afferre non ferè ſolet: hoc autem, sine quo non efficitur, ſæpe conturbat. Non enim si sine parentibus filii eſſe non poſſunt, propterea cauſa fuit in parentibus gignendi neceſſaria.

61. Hoc igitur, ſine quo non fit, ab eo, in quo certè fit, diligenter eſt ſeparandum. Illud enim eſt tamquam:

> Utinam ne in nemore Pelio ſecuribus
> Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes!

Niſi enim cecidiſſent abiegnæ ad terram trabes, Argo illa facta non eſſet. Nec tamen fuit in his trabibus efficiendi vis neceſſaria. At quum in Ajacis navim *criſpiſulcans igneum fulmen* injectum eſt, inflammatur navis neceſſariò.

62. Atque etiam eſt cauſarum diſſimilitudo, quòd aliæ ſunt, ut ſine ulla appetitione animi, ſine voluntate, ſine opinione, ſuum quaſi opus efficiant, velut, ut omne intereat, quod ortum eſt. Aliæ autem aut voluntate efficiunt, aut perturbatione animi, aut habitu, aut naturâ, aut arte, aut caſu. Voluntate, ut tu, quum hunc libellum legis. Perturbatione, ut ſi quis eventum horum temporum timeat. Habitu, ut facilè & citò iraſcatur. Naturâ, ut vitium in dies creſcat. Arte, ut bene pingat. Caſu, ut proſperè naviget. Nihil horum ſine cauſa, nec quidquam omnino, ſed hujuſmodi cauſæ non neceſſariæ.

63. Omnium autem cauſarum in aliis ineſt conſtantia, in aliis non ineſt. In natura, & in arte conſtantia eſt, in ceteris nulla.

XVII. Sed tamen earum cauſarum, quæ

non ſunt conſtantes, aliæ ſunt perſpicuæ, aliæ latent. Perſpicuæ ſunt, quæ appetitionem animi, judiciumque tangunt. Latent, quæ ſubjectæ ſunt fortunæ: quum enim nihil sine cauſa fiat; hoc ipſum eſt fortunæ eventus, obſcura cauſa, quæ latenter efficit.

64. Etiam ea, quæ fiunt, partim ſunt ignorata, partim voluntaria. Ignorata, quæ neceſſitate effecta ſunt. Voluntaria, quæ consilio. Quæ autem fortunâ, vel ignorata, vel voluntaria. Nam jacere telum, voluntatis eſt; ferire quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille ſubjicitur in veſtris actionibus: Si telum manu fugit magis, quàm jecit. Cadunt etiam in ignorationem, atque in imprudentiam perturbationes animi; quæ quamquam sint voluntariæ (objurgatione enim, & admonitione dejiciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea quæ voluntaria ſunt, aut neceſſaria interdum, aut certè ignorata videantur.

65. Toto igitur loco cauſarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis vel oratorum, vel philoſophorum magna argumentorum ſuppetit copia: in veſtris autem si non uberior, at fortaſſe ſubtilior. Privata enim judicia maximarum quidem rerum, in juriſconſultorum mihi videntur eſſe prudentia. Nam & adſunt multùm, & adhibentur in consilio: & pa-

tronis diligentibus, ad eorum prudentiam confugientibus, haſtas miniſtrant.

66. In omnibus igitur iis judiciis, in quibus, *Ex fide bona*, eſt additum : ubi verò etiam, *Ut inter bonos bene agier oportet :* in primiſque in arbitrio rei uxoriæ, in quo eſt, *Quid æquius, melius*, parati eſſe debent. Illi enim dolum malum, illi fidem bonam, illi æquum, bonum, illi quid ſocium ſocio, quid eum, qui negotia aliena curaſſet, ei cujus ea negotia fuiſſent; quid eum, qui mandaſſet, eumve, cui mandatum eſſet, alterum alteri præſtare oporteret ; quid virum uxori, quid uxorem viro, tradiderunt. Licebit igitur, diligenter cognitis argumentorum locis, non modò oratoribus & philoſophis, ſed juris etiam peritis copioſè de conſultationibus ſuis diſputare.

XVIII. Conjunctus huic cauſarum loco locus ille eſt, qui efficitur ex causis. Ut enim cauſa effectum indicat, sic, quod effectum eſt, quæ fuerit cauſa, demonſtrat. Hic locus ſuppeditare ſolet oratoribus & poëtis, ſæpe etiam philoſophis, ſed iis, qui ornatè & copioſè loqui poſſunt, mirabilem copiam dicendi, quum denuntiant, quid ex quaque re sit futurum. Cauſarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

68. Reliquus eſt comparationis locus,

cujus genus & exemplum ſuprà poſitum eſt, ut ceterorum: nunc explicanda tractatio eſt. Comparantur igitur ea, quæ aut majora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus ſpectantur hæc, numerus, ſpecies, vis, quædam etiam ad res aliquas affectio.

69. Numero ſic comparabuntur, ut plura bona, paucioribus bonis anteponantur: pauciora mala, malis pluribus: diuturniora bona, brevioribus: longè, & latè pervagata, anguſtis: ex quibus plura bona propagentur, quæque plures imitentur, & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quæ propter ſe expetenda ſunt, iis, quæ propter aliud: & ut innata atque insita, aſſumptis & adventitiis: integra, contaminatis: jucunda, minùs jucundis: honeſta, ipsis etiam utilibus: proclivia, laborioſis: neceſſaria, non neceſſariis: ſua, alienis: rara, vulgaribus: desiderabilia, iis, quibus facilè carere possis: perfecta, inchoatis: tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: voluntaria, neceſſariis: animata, inanimatis: naturalia, non naturalibus: artificioſa, non artificiosis.

70. Vis autem in comparatione ſic cernitur, efficiens cauſa gravior, quàm non efficiens: quæ ſeipsis contenta ſunt, meliora, quàm quæ egent aliis: quæ in noſtra, quàm

quæ in aliorum poteſtate ſunt: ſtabilia, incertis: quæ eripi non poſſunt, iis, quæ poſſunt. Affectio autem ad res aliquas eſt hujuſmodi, principum commoda majora, quàm reliquorum: itemque, quæ jucundiora, quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoque laudata. Atque, ut hæc in comparatione meliora, sic deteriora, quæ iis ſunt contraria.

71. Parium autem comparatio nec elationem habet, nec ſubmissionem: eſt enim æqualis. Multa autem ſunt, quæ æqualitate ipſâ comparantur: quæ ita ferè concluduntur. Si consilio juvare cives, & auxilio, æqua in laude ponendum eſt; pari gloriâ debent eſſe ii, qui conſulunt, & ii, qui defendunt: at quod primum, eſt: quod ſequitur igitur. Perfecta eſt omnis argumentorum inveniendorum præceptio, ut, quum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a conjugatis, a genere, a forma, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adjunctis, a conſequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a cauſis, ab effectis, a comparatione majorum, minorum, parium, nulla præterea ſedes argumenti quærenda sit.

XIX. Sed quoniam ita a principio divisimus, ut alios locos diceremus in eo ipſo, de quo ambigitur, hærere, de quibus ſatis

eſt dictum; alios aſſumi èxtrinſecus: de iis pauca dicamus: etsi ea nihil omnino ad veſtras diſputationes pertinent; ſed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. Neque enim tu is es, quem nihil, niſi jus civile, delectet. Et, quoniam ad te hæc ita ſcribuntur, ut etiam in aliorum manus ſint ventura, detur opera, ut quàm plurimùm iis, quos recta ſtudia delectant, prodeſſe poſſimus.

73. Hæc ergo argumentatio, quæ dicitur artis expers, in teſtimonio poſita eſt. Teſtimonium autem nunc dicimus, omne, quod ab aliqua re externa ſumitur ad faciendam fidem. Perſona autem non qualiſcumque, teſtimonii pondus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quæritur. Sed auctoritatem aut natura, aut tempus affert. Naturæ auctoritas in virtute ineſt maximè. In tempore autem multa ſunt, quæ afferant auctoritatem: ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, uſus, necessitas, concurſio etiam nonnumquam rerum fortuitarum. Nam & ingenioſos, & opulentos, & ætatis ſpatio probatos, dignos, quibus credatur, putant: non rectè fortaſſe, ſed vulgi opinio mutari vix poteſt, ad eamque omnia dirigunt, & qui judicant, & qui exiſtimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipſâ virtute videntur excellere. Sed reliquis quoque re-

bus, quas modò enumeravi, quamquam in iis nulla ſpecies virtutis eſt, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quædam adhibetur; magna enim eſt vis ad perſuadendum, ſcientiæ: aut uſus; plerumque enim creditur iis, qui experti ſunt.

XX. Facit etiam necessitas fidem, quæ quum a corporibus, tum ab animis naſcitur. Nam & verberibus, tormentis, igni fatigati, quæ dicunt, ea videtur veritas ipſa dicere; &, quæ a perturbationibus animi ſunt, dolore, cupiditate, iracundiâ, metu, quia necessitatis vim habent, afferunt auctoritatem & fidem.

75. Cujus etiam generis illa ſunt, ex quibus verum nonnumquam invenitur, pueritia, ſomnus, imprudentia, vinolentia, inſania. Nam & pueri ſæpe indicaverunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: & per ſomnum, vinum, inſaniam, multa ſæpe patefacta ſunt. Multi etiam in res odioſas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit; qui ea locutus eſt, bonis viris ſubauſcultantibus, pariete interposito, quibus patefactis, in judiciumque prolatis, rei capitalis jure damnatus eſt. Huic simile quiddam de Lacedæmonio Pauſania accepimus.

76. Concursio autem fortuitorum talis eſt, ut, si interventum eſt caſu, quum

aut ageretur aliquid, quod proferendum non eſſet, aut diceretur. In hoc genere etiam illa eſt in Palamedem conjecta ſuſpicionum proditionis multitudo: quod genus refutare interdum veritas vix poteſt. Hujus etiam generis eſt fama vulgi, quoddam multitudinis teſtimonium. Quæ autem virtute fidem faciunt, ea bipartita ſunt: ex quibus alterum, naturâ valet; alterum, induſtriâ. Deorum enim virtus naturâ excellit; hominum autem, induſtriâ.

77. Divina hæc ferè ſunt teſtimonia. Primùm orationis: oracula enim ex eo ipſo appellata ſunt, quòd ineſt in his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus inſunt quaſi opera divina quædam: primùm ipſe mundus, ejuſque omnis ordo, & ornatus: deinceps aërei volatus avium, atque cantus: deinde ejuſdem aëris ſonitus & ardores, multarumque rerum in terrâ portenta: atque etiam per exta, inventa præſenſio. A dormientibus quoque multa ſignificata viſis: quibus ex locis ſumi interdum ſolent ad fidem faciendam teſtimonia deorum.

78. In homine virtutis opinio valet plurimùm. Opinio autem eſt, non modò eos virtutem habere, qui habeant, ſed eos etiam, qui habere videantur. Itaque, quos ingenio, quos ſtudio, quos doctrinâ præditos vident, quorumque vitam conſtan-

tem, & probatam, ut Catonis, Lælii, Scipionis, aliorumque plurium, rentur eos eſſe, quales ſe ipſi velint. Nec ſolùm eos cenſent tales eſſe, qui in honoribus populi, atque in republica verſantur, ſed & oratores, & philoſophos, & poëtas, & hiſtoricos: ex quorum & dictis, & ſcriptis ſæpe auctoritas petitur ad faciendam fidem.

XXI. Expoſitis omnibus argumentandi locis, illud primùm intelligendum eſt, nec ullam eſſe diſputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec ferè omnes locos incidere in omnem quæſtionem, & quibusdam quæſtionibus alios, quibuſdam eſſe alios aptiores locos. Quæſtionum duo ſunt genera: alterum infinitum, alterum definitum. Definitum eſt, quod ὑπόθεσιν Græci, nos *cauſam*. Infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos *propoſitum* poſſumus nominare.

80. Cauſa certis perſonis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in pleriſque eorum. Propoſitum autem, in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propoſitum, pars cauſæ eſt. Sed omnis quæſtio earum aliqua de re eſt, quibus cauſæ continentur, aut unâ, aut pluribus, aut nonnumquam omnibus.

81. Quæſtionum autem, quacumque de re sint, duo ſunt genera: unum cognitio-

nis ; alterum , actionis. Cognitionis ſunt hæ , quarum finis eſt ſcientia : ut si quæratur , a naturane jus profectum sit , an ab aliqua quasi conditione hominum & pactione. Actionis autem hujuſmodi exempla ſunt : Sitne ſapientis ad rempublicam accedere. Cognitionis quæſtiones tripartitæ ſunt, quum , an sit ; aut quid sit ; aut, quale sit, quæritur. Horum primum , conjecturâ ; ſecundum , definitione ; tertium , juris & injuriæ diſtinctione explicatur.

82. Conjecturæ ratio in quatuor partes diſtributa eſt : quarum una eſt, quum quæritur , sitne aliquid : altera , unde ortum sit : tertia , quæ id cauſa effecerit : quarta , in qua de mutatione rei quæritur. Sit , necne sit , sic : Ecquidnam honeſtum sit, ecquid æquum re verâ , an hæc tantùm in opinione sint. Unde autem sit ortum , ut , quum quæritur , naturâ , an doctrinâ possit effici virtus. Cauſa autem efficiens sic , ut , quum quæritur , quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione , sic : Possitne eloquentia commutatione aliquâ converti in infantiam.

XXII. Quum autem , quid sit , quæritur ; notio explicanda eſt , & proprietas , & divisio , & partitio. Hæc enim ſunt definitioni attributa. Additur etiam deſcriptio , quam Græci χαρακτῆρα vocant. Notio sic quæritur : Sitne id æquum , quod

ei, qui plus poteſt, utile eſt. Proprietas sic: In hominemne ſolum cadat, an etiam in belluas ægritudo. Divisio, & eodem pacto partitio, sic: Triane genera bonorum sint. Deſcriptio, Qualis sit avarus, qualis aſſentator, ceteraque ejuſdem generis, in quibus natura & vita deſcribitur.

84. Quum autem quæritur, quale quid sit: aut simpliciter quæritur, aut comparatè. Simpliciter, Expetendane sit gloria. Comparatè, Præponendane sit divitiis gloria. Simplicium tria genera ſunt: de expetendo, fugiendoque: de æquo, & iniquo: de honeſto, & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem, & alio: alterum de majore, & minore. De expetendo, & fugiendo, hujuſmodi: Si expetendæ divitiæ; fugienda paupertas. De æquo & iniquo: Æquumne sit ulciſci, a quocumque injuriam acceperis. De honeſto, & turpi: Honeſtumne sit, pro patria mori.

85. Ex altero autem genere, quod erat bipartitum, unum eſt de eodem, & alio: ut, si quæratur, quid intersit inter amicum, & aſſentatorem: regem, & tyrannum. Alterum de majore, & minore: ut, si quæratur, eloquentiane pluris sit, an juris civilis ſcientia. De cognitionis quæstionibus hactenus.

86. Actionis

86. Actionis reliquæ ſunt: quarum duo ſunt genera: unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignendum, vel ſedandum, planéve tollendum. Ad officium sic; ut, quum quæritur, ſuſcipiendine sint liberi. Ad movendos animos, quum fiunt cohortationes ad defendendam rempublicam, ad gloriam, & ad laudem: quo ex genere ſunt querelæ, incitationes, miſerationeſque flebiles, rurſuſque oratio quum iracundiam reſtinguens, tum metum eripiens, tum exſultantem lætitiam comprimens, tum ægritudinem abſtergens. Hæc quum in propositis quæſtionibus genera sint, eadem in cauſas transferuntur.

XXIII. Loci autem qui ad quaſque quæſtiones accommodati ſunt, deinceps eſt videndum. Omnes quidem illi, quos ſuprà diximus, ad pleraſque ſunt: ſed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad conjecturam igitur maximè apta, quæ ex causis, quæ ex effectis, quæ ex conjunctis ſumi poſſunt. Ad definitionem autem pertinet ratio, & ſcientia definiendi. Atque huic generi finitimum eſt illud, quod appellari de eodem, & altero diximus: quod genus forma quædam definitionis eſt. Si enim quæratur, idemne sit pertinacia & perſeverantia, definitionibus judicandum eſt.

88. Loci autem convenient in ejus generis quæſtionem, conſequentes, antece-

dentes, repugnantes, adjunctis etiam duobus iis, qui ſumuntur ex causis & effectis. Nam si hanc rem illa ſequitur, hanc autem non ſequitur: aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit: aut si huic rei repugnat, illi non repugnat: aut si hujus rei hæc, illius alia cauſa eſt: aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum eſt: ex quovis horum id, de quo quæritur, idemne, an aliud sit, inveniri poteſt.

89. Ad tertium genus quæſtionis, in quo, quale sit, quæritur, in comparationem ea cadunt, quæ paulò antè in comparationis loco enumerata ſunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoque quæritur, adhibentur ea, quæ ſunt aut animi, aut corporis, aut externa vel commoda, vel incommoda. Itemque quum de honeſto, turpique quæritur, ad animi bona, vel mala, omnis dirigenda oratio eſt.

90. Quum autem de æquo & iniquo diſſeritur, æquitatis loci colliguntur. Hi cernuntur bipartito, & naturâ, & inſtituto. Natura partes habet duas, tuitionem ſui, & ulciſcendi jus. Inſtitutio autem æquitatis tripartita eſt. Una pars legitima eſt, altera conveniens, tertia moris vetuſtate confirmata. Atque etiam rurſus æquitas tripartita dicitur eſſe: una ad ſuperos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima, pietas: ſecunda,

ſanctitas : tertia, juſtitia, aut æquitas nominatur.

XXIV. De propoſito ſatis multa: deinceps de cauſa pauciora dicenda ſunt. Pleraque enim ſunt ei cum propoſito communia. Tria ſunt igitur genera cauſarum ; judicii, deliberationis, laudationis : quorum fines ipsi declarant, quibus utendum locis sit. Nam judicii finis eſt jus: ex quo etiam nomen. Juris autem partes tum expoſitæ, quum æquitatis. Deliberandi finis, utilitas : cujus hæ partes, quæ modò expoſitæ, rerum expetendarum. Laudationis finis, honeſtas : de qua item eſt antè dictum.

92. Sed definitæ quæſtiones a ſuis quæque locis, quaſi propriis, inſtituuntur, in accuſationem, defenſionemque partitæ. In quibus exſiſtunt hæc genera, ut accuſator perſonam arguat facti : defenſor aliquid opponat de tribus : aut non eſſe factum ; aut si ſit factum, aliud ejus facti nomen eſſe ; aut jure eſſe factum. Itaque aut infitialis, aut conjecturalis prima appelletur : definitiva, altera : tertia, quamvis moleſtum nomen hoc ſit, juridicialis vocetur.

93. Harum cauſarum propria argumenta ex iis ſumpta locis, quos expoſuimus, in præceptis oratoriis explicata ſunt. Refutatio autem accuſationis, in qua eſt depulſio criminis, quæ Græcè στάσις dicitur,

Latinè appelletur *ſtatus* : in quo primùm insiſtit quasi ad repugnandum congreſſa defensio. Atque etiam in deliberationibus & laudationibus iidem exsiſtunt ſtatus. Nam & negantur ſæpe ea futura, quæ ab aliquo in ſententia dicta ſunt fore, si aut omnino fieri non poſſunt, aut sine ſumma difficultate non poſſunt. In qua argumentatione ſtatus conjecturalis exsiſtit.

94. At, quum aliquid de utilitate, honeſtate, æquitate diſſeritur, deque iis rebus, quæ iis ſunt contrariæ; incurrunt ſtatus aut juris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari poteſt, id factum eſſe, quod laudetur; aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit; aut omnino non eſſe laudabile, quòd non rectè, non jure factum sit. Quibus omnibus generibus uſus eſt nimis impudenter Cæſar contra Catonem meum.

95. Sed quæ ex ſtatu contentio efficitur, eam Græci κρινόμενον vocant. Mihi placet id, quoniam quidem ad te ſcribo, *qua de re agitur*, vocari. Quibus autem hoc, qua de re agitur, continetur, hæc *continentia* vocentur, quasi firmamenta defensionis: quibus ſublatis, defensio nulla sit. Sed, quoniam lege firmius in controverſiis diſceptandis eſſe nihil debet, danda eſt opera, ut legem adjutricem & teſtem adhibeamus. In qua re alii quasi ſtatus exsis-

tunt novi, qui appellantur legitimæ diſceptationes.

96. Tum enim defenditur non id legem dicere, quod adverſarius velit, ſed aliud. Id autem contingit, quum ſcriptum ambiguum eſt, ut duæ differentes ſententiæ accipi possint. Tum opponitur ſcripto voluntas ſcriptoris, ut quæratur verbane plus, an ſententia valere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita ſunt tria genera, quæ controversiam in omni ſcripto facere poſſunt, ambiguum, diſcrepantia ſcripti & voluntatis, ſcripta contraria.

XXV. Jam hoc perſpicuum eſt, non magis in legibus, quàm in teſtamentis, in ſtipulationibus, in reliquis rebus, quæ ex ſcripto aguntur, poſſe controversias eaſdem exsiſtere. Harum tractationes in aliis libris explicantur. Nec ſolùm perpetuæ actiones, ſed etiam partes orationis iiſdem locis adjuvantur, partim propriis, partim communibus, ut in principiis, quibus ut benevoli, ut dociles, ut attenti sint, qui audiant, efficiendum eſt propriis locis. Itemque narrationes, ut ad ſuos fines ſpectent, id eſt, ut planæ sint, ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moratæ, ut cum dignitate : quæ quamquam in tota oratione eſſe debent, magis tamen ſunt propria narrandi.

98. Quæ autem conſequitur narratio-

nem fides, ea perſuadendo quoniam efficitur, qui ad perſuadendum loci maximè valeant, dictum eſt in iis, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem & alia quædam habet, & maximè amplificationem : cujus effectus is debet eſſe, ut, aut perturbentur animi, aut tranquillentur : & si ita jam affecti antè ſunt, ut augeat eorum motus, aut ſedet oratio.

99. Huic generi, in quo & miſericordia, & iracundia, & odium, & invidia, & ceteræ animi affectiones perturbantur, præcepta ſuppeditantur aliis in libris, quos poteris mecum legere, quum voles.

100. Ad id autem, quod te velle ſenſeram, cumulatè ſatisfactum eſſe debet voluntati tuæ. Nam, ne præterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura quàm a te desiderata erant, ſum complexus ; ſecique, quod ſæpe liberales venditores ſolent, ut, quum ædes, fundumve vendiderint, rutis cæsis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi cauſâ aptè & loco poſitum eſſe videatur. Sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quædam voluimus non debita accedere.

M. T. CICERONIS

ORATOR.

In hoc Libro Tullius perfecti Oratoris ſpeciem quamdam effingit, quam intuens futurus Orator, ad perfectam eloquentiam conformare orationem poſſit. Perfectus autem Orator is eſt, qui tria dicendi genera ita habet in poteſtate, ut parva ſummiſsè, modica temperatè, magna graviter dicere poſſit. Poſito igitur, tamquam fundamento eloquentiæ, philoſophiæ ſtudio, primò de tribus dicendi generibus agit. Deinde tria Oratori videnda oſtendit, quid, quo loco, & quo modo dicat; quorum primum in inventione, alterum in diſpoſitione, tertium in elocutione verſatur. At ſummam eloquentiæ

vim positam eſſe docet in elocutione, quæ ad docendum, delectandum, flectendum accommodanda sit. Denique orationis quæ forma & quasi character eſſe debeat, fusè perſequitur. ERNESTUS.

Scriptus hic liber anno urbis 707. Ciceronis 61. ſed Catone, ſeu libro de laude Catonis abſoluto, ut legitur, n. 35. Vide Epiſt. ad fam. 6, 18.

ORATOR.

UTRUM difficilius, aut majus eſſet negare tibi ſæpius idem roganti, an efficere id, quod rogares, diu multúmque, Brute, dubitavi. Nam & negare ei, quem unicè diligerem, cuique me cariſſimum eſſe ſentirem, præſertim & juſta petenti, & præclara cupienti, durum admodum mihi videbatur: & ſuſcipere tantam rem, quantam non modò facultate conſequi difficile eſſet, ſed etiam cogitatione complecti; vix arbitrabar eſſe ejus, qui vereretur reprehensionem doctorum, atque prudentium.

2. Quid enim eſt majus, quàm quum tanta ſit inter oratores bonos diſſimilitudo, judicare, quæ ſit optima ſpecies, & quasi figura dicendi? Qüod quoniam me ſæpius rogas, aggrediar, non tam perficiendi ſpe, quàm, experiendi voluntate. Malo enim, quum ſtudio tuo ſim obſecutus, deſiderari a te prudentiam meam, quàm, ſi id non fecerim, benevolentiam.

3. Quæris igitur, idque jam ſæpius, quod eloquentiæ genus probem maximè, & quale mihi videatur illud, cui nihil addi poſſit, quod ego ſummum & perfectiſſimum judicem. In quo vereor, ne, ſi id, quod vis, effecero, eumque oratorem, quem quæris, expreſſero, tardem ſtudia multorum, qui deſperatione debilitati, experiri id nolent, quod ſe aſſequi poſſe diffidant.

4. Sed par eſt omnes omnia experiri, qui res magnas, & magno opere expetendas concupiverunt. Quòd ſi quem aut natura ſua, aut illa præſtantis ingenii vis fortè deficiet, aut minùs inſtructus erit magnarum artium diſciplinis; teneat tamen eum curſum, quem poterit: prima enim ſequentem, honeſtum eſt in ſecundis, tertiiſque conſiſtere. Nam in poëtis, non Homero ſoli locus eſt, ut de Græcis loquar, aut Archiloco, aut Sophocli, aut Pindaro; ſed horum vel ſecundis, vel etiam infra ſecundos. Nec verò Ariſtotelem in philoſophia deterruit a ſcribendo amplitudo Platonis; nec ipſe Ariſtoteles admirabili quadam ſcientiâ & copiâ ceterorum ſtudia reſtinxit.

II. Nec ſolùm ab optimis ſtudiis excellentes viri deterriti non ſunt, ſed ne opifices quidem ſe ab artibus ſuis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi vidimus,

non potuerunt, aut Coæ Veneris pulchritudinem imitari. Nec ſimulacro Jovis Olympii, aut Doryphori ſtatuâ deterriti, reliqui minùs experti ſunt, quid efficere, aut quò progredi poſſent: quorum tanta multitudo fuit, tanta in ſuo cujuſque genere laus, ut, quum ſumma miraremur, inferiora tamen probaremus.

6. In oratoribus verò, Græcis quidem, admirabile eſt, quantùm inter omnes unus excellat. Attamen, quum eſſet Demoſthenes, multi oratores magni & clari fuerunt, & antea fuerant, nec poſtea defecerunt. Quare non eſt, cur eorum, qui ſe ſtudio eloquentiæ dediderunt, ſpes infringatur, aut langueſcat induſtria. Nam neque illud ipſum, quod eſt optimum, deſperandum eſt; & in præſtantibus rebus, magna ſunt ea, quæ ſunt optimis proxima.

7. Atque ego in ſummo oratore fingendo talem informabo, qualis fortaſſe nemo fuit. Non enim quæro, quis fuerit, ſed quid ſit illud, quo nihil possit eſſe præſtantius: quod in perpetuitate dicendi non ſæpe, atque haud ſcio an umquam, in aliqua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios denſiùs, apud alios fortaſſe rariùs.

8. Sed ego ſic ſtatuo, nihil eſſe in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id ſit, unde illud, ut ex ore aliquo, quaſi

imago exprimatur, quod neque oculis, neque auribus, neque ullo ſenſu percipi poteſt, cogitatione tantùm, & mente complectimur. Itaque & Phidiæ simulacris, quibus nihil in illo genere perfectius videmus, & his picturis, quas nominavi, cogitare tamen poſſumus pulchriora. Nec verò ille artifex, quum faceret Jovis formam, aut Minervæ, contemplabatur aliquem, e quo similitudinem duceret: ſed ipsius in mente insidebat ſpecies pulchritudinis eximia quædam, quam intuens, in eaque defixus, ad illius similitudinem artem & manum dirigebat.

III. Ut igitur in formis & figuris eſt aliquid perfectum & excellens, cujus ad cogitatam ſpeciem imitando referuntur ea, quæ ſub oculos ipſa cadunt; sic perfectæ eloquentiæ ſpeciem animo videmus, effigiem auribus quærimus.

10. Has rerum formas appellat *ideas* ille non intelligendi ſolùm, ſed etiam dicendi gravissimus auctor & magiſter, Plato; eaſque gigni negat, & ait ſemper eſſe, ac ratione & intelligentiâ contineri: cetera naſci, occidere, fluere, labi, nec diutius eſſe uno & eodem ſtatu. Quidquid eſt igitur, de quo ratione & viâ diſputetur, id eſt ad ultimam ſui generis formam ſpeciemque redigendum.

11. Ac video, hanc primam ingreſſio-

nem meam non ex oratoriis diſputationibus ductam, ſed e media philoſophia repetitam, & eam quidem quum antiquam, tum ſubobſcuram, aut reprehensionis aliquid, aut certè admirationis habituram. Nam aut mirabuntur, quid hæc pertineant ad ea, quæ quærimus; quibus ſatisfaciet res ipſa cognita, ut non sine cauſa altè repetita videatur: aut reprehendent, quòd inusitatas vias indagemus, tritas relinquamus.

12. Ego autem & me ſæpe nova videri dicere intelligo, quum pervetera dicam, ſed inaudita pleriſque; & fateor, me oratorem, si modò sim, aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum officinis, ſed ex Academiæ ſpatiis exſtitiſſe. Illa enim ſunt curricula multiplicium variorumque ſermonum, in quibus Platonis primùm impreſſa ſunt veſtigia: ſed & hujus, & aliorum philoſophorum diſputationibus, & exagitatus maximè orator eſt, & adjutus. Omnis enim ubertas, & quasi silva dicendi, ducta ab illis eſt, nec ſatis tamen inſtructa ad forenſes cauſas; quas, ut illi ipsi dicere ſolebant, agreſtioribus Musis reliquerunt.

13. Sic eloquentia hæc forensis ſpreta a philoſophis & repudiata, multis quidem illa adjumentis magniſque caruit; ſed tamen ornata verbis atque ſententiis, jacta-

tionem habuit in populo, nec paucorum judicium reprehenſionemque pertimuit. Ita & doctis eloquentia popularis, & diſertis elegans doctrina defuit.

IV. Poſitum ſit igitur in primis, quod pòſt magis intelligetur, ſine philoſophia non poſſe effici, quem quærimus, eloquentem; non ut in ea tamen omnia ſint, ſed ut ſic adjuvet, ut palæſtra hiſtrionem: parva enim magnis ſæpe rectiſſimè conferuntur: nam nec latiùs, nec copiosiùs de magnis, variiſque rebus ſine philoſophia poteſt quiſquam dicere.

15. Siquidem etiam in Phædro Platonis hoc Periclem præſtitiſſe ceteris dicit oratoribus Socrates, quòd is Anaxagoræ phyſici fuerit auditor; a quo cenſet, eum, quum alia præclara quædam & magnifica didiciſſet, uberem & fecundum fuiſſe, gnarumque, quod eſt eloquentiæ maximum, quibus orationis modis quæque animorum partes pellerentur: quod idem de Demoſthene exiſtimari poteſt; cujus ex epiſtolis intelligi licet, quàm frequens fuerit Platonis auditor.

16. Nec verò ſine philoſophorum diſciplina, genus & ſpeciem cujuſque rei cernere, neque eam definiendo explicare, nec tribuere in partes poſſumus; nec judicare, quæ vera, quæ falſa ſint; neque cernere conſequentia, repugnantia videre,

ambigua diſtinguere. Quid dicam de natura rerum, cujus cognitio magnam orationis ſuppeditat copiam? de vita, de officiis, de virtute, de moribus, ſine multa earum ipſarum rerum diſciplina, aut dici, aut intelligi poteſt?

V. Ad has tot tantaſque res adhibenda ſunt ornamenta innumerabilia, quæ ſola tum quidem tradebantur ab iis, qui dicendi numerabantur magiſtri. Quò fit, ut veram illam, & abſolutam eloquentiam nemo conſequatur, quòd alia intelligendi, alia dicendi diſciplina eſt; & ab aliis rerum, ab aliis verborum doctrina quæritur.

18. Itaque M. Antonius, cui vel primas eloquentiæ patrum noſtrorum tribuebat ætas, vir naturâ peracutus & prudens, in eo libro, quem unum reliquit, *diſertos* ait ſe vidiſſe multos, *eloquentem* omnino neminem. Insidebat videlicet in ejus mente ſpecies eloquentiæ, quam cernebat animo, re ipſâ non videbat. Vir autem acerrimo ingenio, sic enim fuit, multa & in ſe & in aliis desiderans, neminem planè, qui rectè appellari eloquens poſſet, videbat.

19. Quòd si ille nec ſe, nec L. Craſſum eloquentem putavit; habuit profectò comprehenſam animo quamdam formam eloquentiæ, cui quoniam nihil deerat, eos,

quibus aliquid, aut plura deerant, in eam formam non poterat includere. Inveſtigemus hunc igitur, Brute, ſi poſſumus, quem numquam vidit Antonius, aut qui omnino nullus umquam fuit: quem ſi imitari, atque exprimere non poſſumus, quod idem ille vix deo conceſſum eſſe dicebat; at qualis eſſe debeat, poterimus fortaſſe dicere.

VI. Tria ſunt omnino genera dicendi, quibus in ſingulis quidam floruerunt; peræquè autem, id quod volumus, perpauci in omnibus. Nam & grandiloqui, ut ita dicam, fuerunt cum ampla & ſententiarum gravitate, & majeſtate verborum, vehementes, varii, copioſi, graves: ad permovendos, & convertendos animos inſtructi, & parati: quod ipſum alii aſperâ, triſti, horridâ oratione, neque perfectâ, neque concluſâ; alii leni, & inſtructâ, & terminatâ. Et contrà tenues, acuti, omnia docentes, & dilucidiora, non ampliora, facientes, ſubtili quadam & preſſâ oratione limati: in eodemque genere alii callidi, ſed impoliti, & conſultò rudium ſimiles & imperitorum; alii in eadem jejunitate concinniores, id eſt, faceti, florentes etiam, & leviter ornati.

21. Eſt autem quidam interjectus, inter hos medius, & quaſi temperatus, nec acumine poſteriorum, nec fulmine utens ſupe-

riorum, ut cinnus amborum, in neutro excellens, utriuſque particeps, vel utriuſque, ſi verum quærimus, potiùs expers. Iſque uno tenore, ut aiunt, in dicendo fluit, nihil afferens præter facilitatem & æquabilitatem; aut addit aliquos, ut in corona, toros, omnemque orationem ornamentis modicis verborum, ſententiarumque diſtinguit. Horum ſingulorum generum quicumque vim ſingulis conſecuti ſunt, magnum in oratoribus nomen habuerunt. Sed quærendum eſt, ſatisne id, quod volumus, effecerint.

VII. Videmus enim fuiſſe quoſdam, qui iidem ornatè, ac graviter, iidem verſutè, & ſubtiliter dicerent. Atque utinam in Latinis talis oratoris ſimulacrum reperire poſſemus! eſſet egregium non quærere externa, domeſticis esse contentos.

23. Sed ego idem, qui in illo ſermone noſtro, qui eſt expoſitus in Bruto, multùm tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios, vel quòd amarem meos, recordor longè omnibus unum anteferre Demoſthenem, qui vim accommodarit ad eam, quam ſentiam, eloquentiam; non ad eam, quam in aliquo ipſe cognoverim. Hoc nec gravior exſtitit quiſquam, nec callidior, nec temperatior. Itaque nobis monendi ſunt ii, quorum ſermo imperitus increbuit, qui aut dici ſe desiderant Atticos, aut ipſi

Atticè volunt dicere, ut mirentur hunc maximè, quo ne Athenas quidem ipſas magis credo fuiſſe Atticas: quid enim ſit Atticum, diſcant, eloquentiamque ipsius viribus, non imbecillitate ſuâ, metiantur. Nunc enim tantùm quiſque laudat, quantùm ſe poſſe ſperat imitari. Sed tamen eos ſtudio optimo, judicio minùs firmo præditos, docere, quæ sit propria laus Atticorum, non alienum puto.

VIII. Semper oratorum eloquentiæ moderatrix fuit auditorum prudentia. Omnes enim, qui probari volunt, voluntatem eorum, qui audiunt, intuentur, ad eamque, & ad eorum arbitrium & nutum totos ſe fingunt & accommodant.

25. Itaque Caria, & Phrygia, & Myſia, quòd minimè politæ, miniméque elegantes ſunt, adſciverunt aptum ſuis auribus opimum quoddam, & tamquam adipatæ dictionis genus, quod eorum vicini (non ita lato interjecto mari) Rhodii numquam probaverunt; Græci autem multò minùs, Athenienſes verò funditus repudiaverunt: quorum ſemper fuit prudens, sincerumque judicium, nihil ut poſſent, nisi incorruptum, audire, & elegans. Eorum religioni quum ſerviret orator, nullum verbum inſolens, nullum odioſum ponere audebat.

26. Itaque hic, quem præſtitiſſe diximus

ceteris, in illa pro Cteſiphonte oratione longè optima, ſummiſſiùs primò; deinde, dum de legibus diſputat, preſſiùs; pòſt ſenſim incedens, judices ut vidit ardentes, in reliquis exſultavit audaciùs. Ac tamen in hoc ipſo, diligenter examinante verborum omnium pondera, reprehendit Æſchines quædam, & exagitat; illudenſque, dura, odioſa, intolerabilia eſſe dicit. Quin etiam quærit ab ipſo, quum quidem eum belluam appellet, utrùm illa verba, an portenta ſint: ut Æſchini ne Demoſthenes quidem videatur Atticè dicere.

27. Facile eſt enim verbum aliquod ardens, ut ita dicam, notare, idque reſtinctis jam animorum incendiis irridere. Itaque ſe purgans jocatur Demoſthenes, negat in eo poſitas eſſe fortunas Græciæ, * in hoc eum, huc, an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Myſus, aut Phryx Athenis, quum etiam Demoſthenes exagitetur, ut putidus? quum verò inclinatâ ululantique voce, more Aſiatico, canere cœpiſſet, quis eum ferret? aut quis potiùs non juberet auferri?

IX. Ad Atticorum igitur aures teretes & religioſas qui ſe accommodant, ii ſunt exiſtimandi Atticè dicere. Quorum genera plura ſunt; hi unum modò quale ſit, ſuſpicantur. Putant enim, qui horridè incultéque dicat, modò id eleganter enucleaté-

que faciat, eum ſolùm Atticè dicere. Errant, quòd ſolum: quòd Atticè, non falluntur.

29. Iſtorum enim judicio, si ſolum illud eſt Atticum, ne Pericles quidem dixit Atticè, cui primæ sine controversia deferebantur: qui si tenui genere uteretur, numquam ab Ariſtophane poëta fulgere, tonare, permiſcere Græciam dictus eſſet. Dicat igitur Atticè venuſtiſsimus ille ſcriptor ac politissimus Lysias: quis enim id possit negare? dum intelligamus, hoc eſſe Atticum in Lysia, non quòd tenuis sit, atque inornatus, ſed quòd nihil habeat inſolens, aut ineptum. Ornatè verò, & graviter, & copiosè dicere, aut Atticorum sit, aut ne sit Æſchines, neve Demoſthenes Atticus.

30. Ecce autem aliqui ſe Thucydidios eſſe profitentur, novum quoddam imperitorum & inauditum genus. Nam qui Lysiam ſequuntur, causidicum quemdam ſequuntur: non illum quidem amplum atque grandem; ſubtilem & elegantem tamen, & qui in forensibus causis possit præclarè consiſtere. Thucydides autem res geſtas & bella narrat & prœlia, graviter ſanè & probè; ſed nihil ab eo transferri poteſt ad forenſem uſum & publicum. Ipſæ illæ conciones ita multas habent obſcuras abditasque ſententias, vix ut intelligantur; quod

eſt in oratione civili vitium vel maximum.

31. Quæ eſt autem in hominibus tanta perverſitas, ut, inventis frugibus, glande veſcantur? An victus hominum, Athenienſium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porrò umquam Græcorum rhetorum a Thucydide quidquam duxit? At laudatus eſt ab omnibus: fateor; ſed ita, ut rerum explicator prudens, ſeverus, gravis: non ut in judiciis verſaret cauſas, ſed ut in hiſtoriis bella narraret. Itaque numquam eſt numeratus orator.

32. Nec verò, ſi hiſtoriam non ſcripsiſſet, nomen ejus exſtaret, quum præſertim fuiſſet honoratus & nobilis. Hujus tamen nemo neque verbórum, neque ſententiarum gravitatem imitatur: ſed quum mutila quædam & hiantia locuti ſunt, quæ vel sine magiſtro facere potuerunt, germanos ſe putant eſſe Thucydidas. Nactus ſum etiam qui Xenophontis ſimilem eſſe ſe cuperet; cujus ſermo eſt ille quidem melle dulcior, ſed a forenſi ſtrepitu remotiſſimus. Referamus nos igitur ad eum, quem volumus, inchoandum, & eâdem eloquentiâ informandum, quam in nullo cognovit Antonius.

X. Magnum opus omnino & arduum, Brute, conamur: ſed nihil difficile amanti puto. Amo autem, & ſemper amavi in-

genium, ſtudia, mores tuos. Incendor porrò quotidie magis, non deſiderio ſolùm (quo quidem conficior) congreſſus noſtros, conſuetudinem victûs, doctiſſimos ſermones requirens tuos, ſed etiam admirabili famâ virtutum incredibilium, quæ ſpecie diſpares, prudentiâ conjunguntur.

34. Quid enim tam diſtans, quàm a ſeveritate comitas? Quis tamen umquam te aut ſanctior eſt habitus, aut dulcior? Quid tam difficile, quàm in plurimorum controverſiis dijudicandis ab omnibus diligi? conſequeris tamen, ut eos ipſos, quos contra ſtatuas, æquos, placatoſque dimittas: itaque efficis, ut, quum gratiæ cauſâ nihil facias, omnia tamen ſint grata, quæ facis. Ergo omnibus terris una Gallia communi non ardet incendio; in qua frueris ipſe te, quum in Italiæ luce cognoſceris, verſariſque in optimorum civium vel flore vel robore. Jam quantum illud eſt, quòd in maximis occupationibus numquam intermittis ſtudia doctrinæ? ſemper aut ipſe ſcribis aliquid, aut me vocas ad ſcribendum?

35. Itaque hoc ſum aggreſſus ſtatim Catone abſoluto; quem ipſum numquam attigiſſem, tempora timens inimica virtuti, niſi tibi hortanti, & illius memoriam mihi caram excitanti, non parere nefas eſſe duxiſſem. Sed teſtificor, me a te rogatum, & recuſantem, hæc ſcribere eſſe auſum. Volo

enim mihi tecum commune eſſe crimen, ut, si ſuſtinere tantam quæſtionem non potuero, injuſti oneris impoſiti tua culpa sit, mea recepti: in quo tamen judicii noſtri errorem laus tibi dati muneris compenſabit.

XI. Sed in omni re difficillimum eſt, formam, quod χαρακτὴρ Græcè dicitur, exponere optimi; quòd aliud aliis videtur optimum. Ennio delector, ait quiſpiam, quòd non diſcedit a communi more verborum; Pacuvio, inquit alius; omnes apud hunc ornati, elaboratique ſunt verſus; multa apud alterum negligentiùs. Fac alium Accio: varia enim ſunt judicia, ut in Græcis; nec facilis explicatio, quæ forma maximè excellat. In picturis alios horrida, inculta, abdita, & opaca; contrà alios nitida, læta, colluſtrata delectant. Quid eſt, quo præſcriptum aliquod, aut formulam exprimas, quum in ſuo quodque genere præſtet, & genera plura sint? Hac ego religione non ſum ab hoc conatu repulſus; exiſtimavique, in omnibus rebus eſſe aliquid optimum, etiam si lateret; idque ab eo poſſe, qui ejus rei gnarus eſſet, judicari.

37. Sed quoniam plura ſunt orationum genera, eaque diverſa, neque in unam formam cadunt omnia: laudationum, ſuaſionum, & hiſtoriarum, & talium ſcriptio-

num, qualem Iſocrates fecit Panegyricum, multique alii, qui ſunt nominati ſophiſtæ, reliquarumque rerum, quæ abſunt ab forenſi contentione, ejuſque totius generis, quod Græcè ἐπιδεικτικὸν nominatur, quod, quaſi ad inſpiciendum, delectationis causâ comparatum eſt, formam non complectar hoc tempore: non quò negligenda ſit: eſt enim illa quaſi nutrix ejus oratoris, quem informare volumus, & de quo molimur aliquid exquiſitius dicere.

XII. Ab hac & verborum copia alitur, & eorum conſtructio, & numerus liberiore quadam fruitur licentiâ. Datur etiam venía concinnitati ſententiarum; & arguti certique & circumſcripti verborum ambitus conceduntur; de induſtriaque, non ex inſidiis, ſed apertè, ac palam elaboratur, ut verba verbis quaſi demenſa, & paria reſpondeant; ut crebrò conferantur pugnantia, comparenturque contraria; & ut pariter extrema terminentur, eumdemque referant in cadendo ſonum: quæ in veritate cauſarum & rariùs multò facimus, & certè occultiùs. In Panathenaico autem Iſocrates ea ſtudioſè conſectatum fatetur: non enim ad judiciorum certamen, ſed ad voluptatem aurium ſcripſerat.

39. Hæc tractaſſe Thraſymachum Chalcedonium, primùm, & Leontinum ferunt Gorgiam: Theodorum inde Byzantium, multoſque

multoſque alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phædro Socrates: quorum ſatis arguta multa, ſed ut modò primùmque naſcentia, minuta, & verſiculorum ſimilia quædam, nimiúmque depicta. Quò magis ſunt Herodotus, Thucydideſque mirabiles: quorum ætas quum in eorum tempora, quos nominavi, incidiſſet, longissimè tamen ipsi a talibus deliciis, vel potiùs ineptiis, abfuerunt. Alter enim sine ullis ſalebris quasi sedatus amnis fluit: alter incitatior fertur, & de bellicis rebus canit etiam quodam modo bellicum: primiſque ab his, ut ait Theophraſtus, hiſtoria commota eſt, ut auderet uberiùs, quàm ſuperiores, & ornatiùs dicere.

XIII. Horum ætati ſucceſsit Iſocrates, qui præter ceteros ejuſdem generis laudatur ſemper a nobis, nonnumquam, Brute, leniter & eruditè repugnante te: ſed credas mihi fortaſſe, si, quid in eo laudem, cognoveris. Nam quum conciſus ei Thraſymachus minutis numeris videretur, & Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quadam verba vinxiſſe; Thucydides autem præfractior, nec ſatis, ut ita dicam, rotundus: primus inſtituit dilatare verbis, & mollioribus numeris explere ſententias. In quo quum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in ſcribendo principes exſtiterunt, domus ejus officina habita eloquentiæ eſt.

41. Itaque ut ego, quum a noſtro Catone laudabar, vel reprehendi me a ceteris facilè patiebar; sic Iſocrates videtur testimonio Platonis aliorum judicia debere contemnere. Eſt enim, ut ſcis, quaſi in extrema pagina Phædri his ipsis verbis loquens Socrates: » Adoleſcens etiam nunc, » ô Phædre, Iſocrates eſt: ſed quid de » illo augurer, lubet dicere. Quid tandem? inquit ille. Majore mihi ingenio » videtur eſſe, quàm ut cum orationibus » Lysiæ comparetur. Præterea ad virtutem major indoles; ut minimè mirum » futurum sit, si, quum ætate proceſſerit, » aut in hoc orationum genere, cui nunc » ſtudet, tantùm, quantùm pueris, reliquis præſtet omnibus, qui umquam orationes attigerunt; aut, si contentus his » non fuerit, divino aliquo animi motu » majora concupiſcat. Ineſt enim naturâ » philoſophia in hujus viri mente quædam. « Hæc de adoleſcente Socrates auguratur. At ea de ſeniore ſcribit Plato, & ſcribit æqualis, & quidem exagitator omnium rhetorum: hunc miratur unum. Me autem, qui Iſocratem non diligunt, unà cum Socrate, & cum Platone errare patiantur.

42. Dulce igitur orationis genus, & ſolutum, & effluens, ſententiis argutum, verbis ſonans, eſt in illo epidictico ge-

nere, quod diximus proprium ſophiſtarum; pompæ, quàm pugnæ aptius; gymnasiis & palæſtræ dicatum; ſpretum & pulſum foro. Sed quòd educata hujus nutrimentis eloquentia, ipſa ſe poſtea colorat, & roborat, non alienum fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. Verùm hæc, ludorum, atque pompæ: nos autem jam in aciem, dimicationemque veniamus.

XIV. Quoniam tria videnda ſunt oratori, quid dicat, & quo quidque loco, & quo modo; dicendum omnino eſt, quid sit optimum in singulis, ſed aliquantò ſecus atque in tradenda arte dici ſolet. Nulla præcepta ponemus, neque enim id ſuſcepimus, ſed excellentis eloquentiæ ſpeciem & formam adumbrabimus: nec, quibus rebus ea paretur, exponemus; ſed qualis nobis eſſe videatur.

44. Ac duo breviter prima: ſunt enim non tam insignia ad maximam laudem, quàm neceſſaria, & tamen cum multis pene communia. Nam & invenire, & judicare, quid dicas, magna illa quidem ſunt, & tamquam animi inſtar in corpore: ſed propria magis prudentiæ, quàm eloquentiæ: qua tamen in cauſa eſt vacua prudentia? Noverit igitur hic quidem orator, quem ſummum eſſe volumus, argumentorum & rationum locos.

45. Nam quoniam, quidquid eſt quod in

controverſia aut in contentione verſetur, in eo, aut ſitne, aut quid ſit, aut quale ſit, quæritur: ſitne, ſignis: quid ſit, definitionibus: quale ſit, recti, pravique partibus: quibus ut uti poſſit orator, non ille vulgaris, ſed hic excellens, a propriis perſonis & temporibus ſemper, ſi poteſt, avocat controverſiam: latiùs enim de genere, quàm de parte, diſceptare licet; ut, quod in univerſo ſit probatum, id in parte ſit probari neceſſe.

46. Hæc igitur quæſtio a propriis perſonis & temporibus, ad univerſi generis orationem traducta, appellatur *theſis.* In hac Ariſtoteles adoleſcentes, non ad philoſophorum morem tenuiter diſſerendi, ſed ad copiam rhetorum, in utramque partem, ut ornatiùs, & uberiùs dici poſſet, exercuit: idemque locos, ſic enim appellat, quaſi argumentorum notas, tradidit, unde omnis in utramque partem traheretur oratio.

XV. Facilè igitur hic noſter (non enim declamatorem aliquem de ludo, aut rabulam de foro, ſed doctiſſimum & perfectiſſimum quærimus) quoniam loci certi traduntur, percurret omnes; utetur aptis generatim; diſcet ex quo emanent etiam, qui communes appellantur loci: nec verò utetur imprudenter hac copiâ, ſed omnia expendet, & ſeliget: non enim ſemper,

nec in omnibus cauſis, ex iiſdem eadem argumentorum momenta ſunt.

48. Judicium igitur adhibebit; nec inveniet ſolùm quid dicat, ſed etiam expendet. Nihil enim eſt feracius ingeniis, iis præſertim, quæ diſciplinis exculta ſunt. Sed ut ſegetes fecundæ & uberes, non ſolùm fruges, verùm herbas etiam effundunt inimiciſſimas frugibus; sic interdum ex illis locis, aut levia quædam, aut causis aliena, aut non utilia gignuntur; quorum ab oratoris judicio delectus magnus adhibebitur.

49. Quonam modo ille in bonis hærebit, & habitabit ſuis? aut molliet dura, aut occultabit quæ dilui non poterunt, atque omnino opprimet, si licebit, aut abducet animos; aut aliud afferet, quod oppositum probabilius sit, quàm illud, quod obſtabit.

50. Jam verò ea, quæ invenerit, quâ diligentiâ collocabit? quoniam id ſecundum erat de tribus. Veſtibula nimirum honeſta, adituſque ad cauſam faciet illuſtres; quumque animos primâ aggreſsione occupaverit, infirmabit, excludetque contraria; de firmiſſimis alia prima ponet, alia poſtrema, inculcabitque leviora. Atque in primis duabus dicendi partibus qualis eſſet, ſummatim breviterque deſcripsimus.

XVI. Sed, ut antè dictum eſt, in his

partibus, etsi graves atque magnæ ſunt, minùs & artis eſt, & laboris. Quum autem, quid, & quo loco, dicat, invenerit, illud eſt longè maximum, videre, quonam modo. Scitum eſt enim, quod Carneades noſter dicere ſolebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere. Quòd si in philoſophia tantùm intereſt quemadmodum dicas, ubi res ſpectatur, non verba penduntur; quid tandem in causis exiſtimandum eſt, quibus totis moderatur oratio?

52. Quod quidem ego, Brute, ex tuis litteris ſentiebam, non te id ſcitari, qualem ego in inveniendo & in collocando ſummum eſſe oratorem vellem; ſed id mihi quærere videbare, quod genus ipsius orationis optimum judicarem. Rem difficilem, dii immortales! atque omnium difficillimam. Nam quum eſt oratio mollis, & tenera, & ita flexibilis, ut ſequatur quocumque torqueas; tum & naturæ variæ, & voluntates, multùm inter ſe diſtantia effecerunt genera dicendi.

53. Flumen aliis verborum, volubilitaſque cordi eſt, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam. Diſtincta alios, & interpuncta intervalla, moræ, reſpirationeſque delectant. Quid poteſt eſſe tam diverſum? Tamen eſt in utroque aliquid ex-

cellens. Elaborant alii in lenitate & æquabilitate, & puro quaſi quodam & candido genere dicendi. Ecce aliqui duritatem, & ſeveritatem quamdam verbis, & orationis quaſi mœſtitiam ſequuntur: quodque paulò antè diviſimus, ut alii graves, alii tenues, alii temperati vellent videri; quot orationum genera eſſe diximus, totidem oratorum reperiuntur.

XVII. Et, quoniam cœpi jam cumulatiùs hoc munus augere, quàm a te poſtulatum eſt (tibi enim tantùm de orationis genere quærenti, reſpondi etiam breviter de inveniendo & collocando) ne nunc quidem ſolùm de orationis modo dicam, ſed etiam de actionis: ita prætermiſſa pars nulla erit: quandoquidem de memoria nihil eſt hoc loco dicendum, quæ communis eſt multarum artium.

55. Quo modo autem dicatur, id eſt in duobus, in agendo, & in eloquendo. Eſt enim actio quaſi corporis quædam eloquentia, quum conſtet e voce atque motu. Vocis mutationes totidem ſunt, quot animorum, qui maximè voce commoventur. Itaque ille perfectus, quem jamdudum noſtra indicat oratio, utcumque ſe affectum videri, & animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit ſonum: de quo plura dicerem, ſi hoc præcipiendi tempus eſſet, aut ſi tu hoc quæreres:

dicerem etiam de geſtu, cum quo junctus eſt vultus: quibus omnibus, dici vix poteſt, quantùm intersit, quemadmodum utatur orator.

56. Nam & infantes, actionis dignitate, eloquentiæ ſæpe fructum tulerunt; & diſerti, deformitate agendi, multi infantes putati ſunt; ut jam non sine cauſa Demoſthenes tribuerit, & primas, & ſecundas, & tertias actioni. Si enim eloquentia nulla sine hac, hæc autem sine eloquentia, tanta eſt; certè plurimùm in dicendo poteſt. Volet igitur ille, qui eloquentiæ principatum petet, & contentâ voce, atrociter dicere; & ſummiſſâ, leniter; & inclinatâ, videri gravis; & inflexâ, miſerabilis. Mira eſt enim quædam natura vocis: cujus quidem, e tribus omnino ſonis, inflexo, acuto, gravi, tanta sit, & tam ſuavis varietas perfecta in cantibus.

XVIII. Eſt autem in dicendo etiam quidam cantus obſcurior, non hic e Phrygia, & Caria rhetorum epilogus, pene canticum; ſed ille, quem significat Demoſthenes, & Æſchines, quum alter alteri objicit vocis flexiones. Dicit plura etiam Demoſthenes, illumque * ſæpe dicit voce dulci & clarâ fuiſſe.

58. In quo illud etiam notandum mihi videtur ad ſtudium perſequendæ ſuavitatis

in vocibus : ipſa enim natura , quaſi modularetur hominum orationem , in omni verbo poſuit acutam vocem , nec unâ plus , nec a poſtrema ſyllaba citra tertiam : quò magis naturam ducem ad aurium voluptatem ſequatur induſtria.

59. Ac vocis quidem bonitas optanda eſt : non eſt enim in nobis , ſed tractatio atque uſus in nobis. Ergo ille princeps variabit , & mutabit ; omnes ſonorum , tum intendens , tum remittens , perſequetur gradus ; idemque motu ſic utetur , nihil ut ſupersit in geſtu. Status erectus & celſus ; rarus inceſſus , nec ita longus ; excurſio moderata , eaque rara ; nulla mollitia cervicum , nullæ argutiæ digitorum , non ad numerum articulus cadens ; trunco magis toto ſe ipſe moderans , & virili laterum flexione , brachii projectione in contentionibus , contractione in remiſſis.

60. Vultus verò , qui ſecundùm vocem plurimùm poteſt , quantam affert tum dignitatem , tum venuſtatem ? in quo quum effeceris , ne quid ineptum , aut vultuoſum sit , tum oculorum eſt quædam magna moderatio. Nam ut imago eſt animi , vultus ; ſic indices oculi : quorum & hilaritatis , & viciſſim triſtitiæ modum res ipſæ , de quibus agetur , temperabunt.

XIX. Sed jam illius perfecti oratoris , &

ſummæ eloquentiæ ſpecies exprimenda eſt; quem hoc uno excellere, id eſt oratione, cetera in eo latere, indicat nomen ipſum. Non enim inventor, aut compoſitor, aut actor: hæc complexus eſt omnia: ſed & Græcè ab eloquendo ῥήτωρ, & Latinè *eloquens* dictus eſt. Ceterarum enim rerum, quæ ſunt in oratore, partem aliquam ſibi quiſque vindicat: dicendi autem, id eſt eloquendi maxima vis, ſoli huic conceditur.

62. Quamquam enim & philoſophi quidam ornatè locuti ſunt (ſi quidem & Theophraſtus divinitate loquendi nomen invenit; & Ariſtoteles Iſocratem ipſum laceſſivit, & Xenophontis voce Muſas quasi locutas ferunt; & longè omnium, quicumque ſcripſerunt, aut locuti ſunt, exſtitit ſuavitate & gravitate princeps Plato) tamen horum oratio neque nervos, neque aculeos oratorios, ac forenſes habet.

63. Loquuntur cum doctis, quorum ſedare animos malunt, quàm incitare: sic de rebus placatis, ac minimè turbulentis, docendi cauſâ, non capiendi, loquuntur; ut in eo ipſo, quòd delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus nonnullis, quàm neceſſe sit, facere videantur. Ergo ab hoc genere non difficile eſt hanc eloquentiam, de qua nunc agitur, ſecernere.

64. Mollis eſt enim oratio philoſopho-

rum & umbratilis, nec ſententiis, nec verbis inſtructa popularibus, nec vincta numeris, ſed ſoluta liberiùs: nihil iratum habet, nihil invidum, nihil atrox, nihil mirabile, nihil aſtutum: caſta, verecunda, virgo incorrupta quodam modo. Itaque ſermo potiùs, quàm oratio, dicitur. Quamquam enim omnis locutio oratio eſt, tamen unius oratoris locutio hoc proprio ſignata nomine eſt.

65. Sophiſtarum, de quibus ſuprà dixi, magis diſtinguenda ſimilitudo videtur, qui omnes eoſdem volunt flores, quos adhibet orator in cauſis, perſequi. Sed hoc differunt, quòd quum ſit his propoſitum non perturbare animos, ſed placare potiùs, nec tam perſuadere, quàm delectare; & apertiùs id faciunt quàm nos, & crebriùs: concinnas magis ſententias exquirunt, quàm probabiles: a re ſæpe diſcedunt, intexunt fabulas, verba apertiùs transferunt, eaque ita diſponunt, ut pictores varietatem colorum: paria paribus referunt, adverſa contrariis, ſæpiſſimeque ſimiliter extrema definiunt.

XX. Huic generi hiſtoria finitima eſt, in qua & narratur ornatè, & regio ſæpe aut pugna deſcribitur; interponuntur etiam conciones & hortationes; ſed in his tracta quædam & fluens expetitur, non hæc contorta & acris oratio. Ab his non multò

ſecus, quàm a poëtis, hæc eloquentia, quam quærimus, ſevocanda eſt: nam etiam poëtæ quæſtionem attulerunt, quidnam eſſet illud, quo ipsi differrent ab oratoribus: numero maximè videbantur antea, & verſu: nunc apud oratores jam ipſe numerus increbuit.

67. Quidquid eſt enim, quod ſub aurium menſuram aliquam cadit, etiam si abeſt a verſu, nam id quidem orationis eſt vitium, numerus vocatur, qui Græcè ῥυθμὸς dicitur. Itaque video viſum eſſe nonnullis, Platonis, & Democriti locutionem, etsi absit a verſu, tamen, quòd incitatiùs feratur, & clariſſimis verborum luminibus utatur, potiùs poëma putandum, quàm comicorum poëtarum; apud quos, nisi quòd versiculi ſunt, nihil eſt aliud quotidiani dissimile ſermonis. Nec tamen id eſt poëtæ maximum; etsi eſt eò laudabilior, quòd virtutes oratoris perſequitur, quum verſu sit adſtrictior.

68. Ego autem, etiam si quorumdam grandis & ornata vox eſt poëtarum, tamen in ea quum licentiam ſtatuo majorem eſſe, quam in nobis faciendorum, jungendorumque verborum, tum etiam nonnullorum voluntati vocibus magis, quàm rebus inſerviunt. Nec verò, si quid eſt unum inter eos simile (id autem eſt judicium, electioque verborum) propterea ceterarum

rerum diſſimilitudo intelligi non poteſt: ſed id nec dubium eſt; &, si quid habet quæſtionis, hoc tamen ipſum ad id, quod propoſitum eſt, non eſt neceſſarium. Sejunctus igitur orator a philoſophorum eloquentia, a ſophiſtarum, ab hiſtoricorum, a poëtarum, explicandus eſt nobis, qualis futurus sit.

XXI. Erit igitur eloquens (hunc enim, auctore Antonio, quærimus) is, qui in foro cauſiſque civilibus ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat: probare, neceſſitatis eſt; delectare, ſuavitatis; flectere, victoriæ: nam id unum ex omnibus ad obtinendas cauſas poteſt plurimùm. Sed quot officia oratoris, tot ſunt genera dicendi: ſubtile in probando, modicum in delectando; vehemens in flectendo; in quo uno vis omnis oratoris eſt.

70. Magni igitur judicii, ſummæ etiam facultatis eſſe debebit moderator ille, & quasi temperator hujus tripartitæ varietatis: nam & judicabit, quid cuique opus sit; & poterit, quocumque modo poſtulabit cauſa, dicere. Sed eſt eloquentiæ, sicut reliquarum rerum, fundamentum ſapientia. Ut enim in vita, sic in oratione, nihil eſt difficilius, quàm, quid deceat, videre. Πρέπον appellant hoc Græci: nos dicamus ſanè decorum: de quo præclarè, & multa præcipiuntur, & res eſt cognitione di-

gniſſima. Hujus ignoratione non modò in vita, ſed ſæpiſſime & in poëmatis, & in oratione peccatur.

71. Eſt autem, quid deceat, oratori videndum, non in ſententiis ſolùm, ſed etiam in verbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis ætas, nec verò locus, aut tempus, aut auditor omnis, eodem aut verborum genere tractandus eſt, aut ſententiarum: ſemperque in omni parte orationis, ut vitæ, quid deceat, eſt conſiderandum; quod & in re, de qua agitur, poſitum eſt, & in perſonis & eorum, qui dicunt, & eorum, qui audiunt.

72. Itaque hunc locum, longè, & latè patentem, philoſophi ſolent in officiis tractare (non quum de recto ipſo diſputant; nam id quidem unum eſt) grammatici in poëtis, eloquentes in omni & genere & parte cauſarum. Quàm enim indecorum eſt, de ſtillicidiis quum apud unum judicem dicas, amplissimis verbis, & locis uti communibus; de majeſtate populi Romani ſummiſſè & ſubtiliter? Hîc genere toto.

XXII. At perſonâ alii peccant, aut ſuâ, aut judicum, aut etiam adverſariorum; nec re ſolùm, ſed ſæpe verbo: etsi sine re nulla vis verbi eſt, tamen eadem res ſæpe aut probatur, aut rejicitur, alio atque alio elata verbo.

73. In omnibuſque rebus videndum eſt, quatenus: etsi enim ſuus cuique modus eſt, tamen magis offendit nimium, quàm parum. In quo Appelles pictores quoque eos peccare dicebat, qui non ſentirent, quid eſſet ſatis. Magnus eſſet locus hic, Brute, quod te non fugit, & magnum volumen aliud desiderat: ſed ad id, quod agitur, illud ſatis; quum hoc decere, quod ſemper uſurpamus in omnibus dictis & factis, minimis, & maximis; quum hoc, inquam, decere dicimus, illud non decere, & id uſquequaque, quantum sit, appareat; in alioque ponatur, aliudque totum sit, utrùm *decere*, an *oportere* dicas.

74. Oportere enim, perfectionem declarat officii, quo & ſemper utendum eſt, & omnibus: decere, quasi aptum eſſe, conſentaneumque tempori, & perſonæ; quod quum in factis ſæpissime, tum in dictis valet, in vultu denique, & geſtu, & inceſſu; contráque item dedecere. Quod si poëta fugit, ut maximum vitium, qui peccat etiam, quum probam orationem affingit improbo, ſtultove ſapientis: si denique pictor ille vidit, quum immolandâ Iphigeniâ triſtis Calchas eſſet, mœſtior Ulyſſes, mœreret Menelaüs, obvolvendum caput Agamemnonis eſſe, quoniam ſummum illum luctum penicillo non poſſet imitari: si denique hiſtrio, quid deceat,

quærit : quid faciendum oratori putemus ? Sed quum hoc tantum ſit ; quid in cauſis, earumque quaſi membris faciat, orator viderit : illud quidem perſpicuum eſt, non modò partes orationis, ſed etiam cauſas totas, alias aliâ formâ dicendi eſſe tractandas.

XXIII. Sequitur ut cujuſque generis nota quæratur, & formula : magnum opus, & arduum, ut ſæpe jam diximus : ſed ingredientibus conſiderandum fuit, quid ageremus ; nunc quidem jam, quocumque feremur, danda nimirum vela ſunt.

76. Ac primùm informandus eſt ille nobis, quem ſolum quidam vocant Atticum. Summiſſus eſt, & humilis, conſuetudinem imitans, ab indiſertis re plus, quàm opinione differens. Itaque eum qui audiunt, quamvis ipsi infantes ſint, tamen illo modo confidunt ſe poſſe dicere : nam orationis ſubtilitas imitabilis illa quidem videtur eſſe exiſtimanti, ſed nihil eſt experienti minùs. Etsi enim non plurimi ſanguinis eſt, habeat tamen ſuccum aliquem oportet, ut, etiam ſi illis maximis viribus careat, ſit (ut ita dicam) integrâ valetudine.

77. Primùm igitur eum tamquam e vinculis numerorum eximamus. Sunt enim quidam, ut ſcis, oratori numeri, de quibus mox agemus, obſervandi, ratione quadam, ſed alio in genere orationis, in hoc

omnino relinquendi: ſolutum quiddam ſit, nec vagum tamen, ut ingredi liberè, non ut licenter videatur errare. Verba etiam verbis quaſi coagmentare negligat. Habet enim ille tamquam hiatus concurſu vocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam, de re hominis magis, quàm de verbis laborantis.

78. Sed erit videndum de reliquis, quum hæc duo ei liberiora fuerint, circuitus, conglutinatioque verborum. Illa enim ipſa contracta, & minuta, non negligenter tractanda ſunt, ſed quædam etiam negligentia eſt diligens: nam ut mulieres eſſe dicuntur nonnullæ inornatæ, quas idipſum deceat; ſic hæc ſubtilis oratio etiam incompta delectat. Fit enim quiddam in utroque, quò ſit venuſtius, ſed non ut appareat. Tum removebitur omnis insignis ornatus, quaſi margaritarum: ne calamiſtri quidem adhibebuntur: fucati verò medicamenta candoris, & ruboris, omnia repellentur: elegantia modò, & munditia remanebit. Sermo purus erit & Latinus: dilucidè, planéque dicetur: quid deceat, circumſpicietur.

XXIV. Unum aderit, quod quartum numerat Theophraſtus in orationis laudibus, ornatum illud ſuave, & affluens: acutæ, crebræque ſententiæ ponentur, & neſcio unde ex abdito erutæ, atque in hoc oratore dominabuntur.

80. Verecundus erit uſus oratoriæ quaſi ſupellectilis. Supellex eſt enim quodam modo noſtra, quæ eſt in ornamentis, alia rerum, alia verborum. Ornatus autem verborum, duplex: unus ſimplicium, alter collocatorum. Simplex probatur in propriis, uſitatiſque verbis, quòd aut optimè ſonat, aut rem maximè explanat. In alienis, aut tranſlatum, & ſumptum aliunde, ut mutuò; aut factum ab ipſo; aut novum; aut priſcum & inuſitatum. Sed etiam inuſitata ac priſca ſunt in propriis, niſi quòd raro utimur.

81. Collocata autem verba habent ornatum, ſi aliquid concinnitatis efficiunt, quod verbis mutatis non maneat, manente ſententiâ. Nam ſententiarum ornamenta, quæ permanent, etiamſi verba mutaveris, ſunt illa quidem permulta, ſed, quæ emineant, pauciora. Ergo ille tenuis orator, modò ſit elegans, nec in faciendis verbis erit audax, & in transferendis verecundus, & parcus in priſcis, reliquiſque ornamentis & verborum, & ſententiarum demiſſior: tranſlatione fortaſſe crebrior, quâ frequentiſſimè ſermo omnis utitur non modò urbanorum, ſed etiam ruſticorum: ſiquidem eſt eorum, *gemmare vites*, *ſitire agros*, *lætas eſſe ſegetes*, *luxurioſa frumenta*. Nihil horum parum audacter, ſed aut ſimile eſt illi, unde transferas: aut, ſi res

ſuum nullum habet nomen, docendi cauſâ ſumptum, non ludendi, videtur. Hoc ornamento liberiùs paulò, quàm ceteris, utetur hic ſummiſſus: nec tam licenter tamen, quàm ſi genere dicendi uteretur ampliſſimo.

XXV. Itaque illud indecorum (quod quale ſit, ex decoro debet intelligi) hîc quoque apparet, quum verbum aliquod altiùs transfertur, idque in oratione humili ponitur, quod idem in alia deceret.

83. Illam autem concinnitatem, quæ verborum collocationem illuminat his luminibus, quæ Græci quaſi aliquos geſtus orationis σχήματα appellant (quod idem verbum ab his etiam in ſententiarum ornamenta transfertur) adhibet quidem hic ſubtilis (quem, niſi quòd ſolum, ceteroquin rectè quidem vocant Atticum) ſed paulò parciùs. Nam ſic ut in epularum apparatu, a magnificentia recedens, non ſe parcum ſolùm, ſed etiam elegantem videri volet; eliget quibus utatur.

84. Sunt enim pleræque aptæ hujus ipſius oratoris, de quo loquor, parcimoniæ. Nam illa, de quibus antè dixi, huic acuto fugienda ſunt, paria paribus relata, & ſimiliter concluſa, eodemque pacto cadentia; & immutatione litteræ quaſi quæſitæ venuſtates; ne elaborata concinni-

tas, & quoddam aucupium delectationis manifeſtò deprehenſum appareat.

85. Itemque si quæ verborum iterationes contentionem aliquam & clamorem requirent, erunt ab hac ſummissione orationis alienæ: ceteris promiſcuè poterit uti; continuationem verborum modò relaxet, & dividat, utaturque verbis quàm usitatissimis, tranſlationibus quàm mollissimis. Etiam illa ſententiarum lumina aſſumat, quæ non erunt vehementer illuſtria. Non faciet rempublicam loquentem, nec ab inferis mortuos excitabit, nec acervatim multa frequentans, unâ complexione devinciet. Valentiorum hæc laterum ſunt, nec ab hoc, quem informamus, aut exſpectanda, aut poſtulanda: erit enim ut voce, sic etiam oratione ſuppressior.

86. Sed pleraque ex illis convenient etiam huic tenuitati; quamquam iiſdem ornamentis utetur horridiùs: talem enim inducimus. Accedit actio non tragica, nec ſcenæ, ſed modicâ jactatione corporis, vultu tamen multa conficiens: non hoc, quo dicuntur os ducere, ſed illo, quo significant ingenuè, quo ſenſu quidque pronuntient.

XXVI. Huic generi orationis aſpergentur etiam ſales, qui in dicendo nimium quantùm valent: quorum duo genera ſunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. Ute-

tur utroque ; ſed altero in narrando aliquid venuſtè, altero in jaciendo, mittendoque ridiculo ; cujus genera plura ſunt : ſed nunc aliud agimus.

88. Illud admonemus tamen, ridiculo ſic uſurum oratorem, ut nec nimis frequenti, ne ſcurrile ſit ; nec in calamitatem, ne inhumanum ; nec in facinus, ne odii locum riſus occupet ; neque aut ſuâ perſonâ, aut judicum, aut tempore alienum. Hæc enim ad illud indecorum referuntur.

89. Vitabit etiam quæſita, nec ex tempore ficta, ſed domo allata ; quæ plerumque ſunt frigida : parcet & amicitiis, & dignitatibus : vitabit inſanabiles contumelias : tantummodò adverſarios figet, nec eos tamen ſemper, nec omnes, nec omni modo : quibus exceptis ſic utetur ſale & facetiis, ut ego ex iſtis novis Atticis talem cognoverim neminem, quum id certè ſit vel maximè Atticum.

90. Hanc ego judico formam ſummissi oratoris, ſed magni tamen, & germani Attici ; quoniam, quidquid eſt ſalſum, aut ſalubre in oratione, id proprium Atticorum eſt : e quibus tamen non omnes faceti. Lysias ſatis, & Hyperides : Demades præter ceteros fertur : Demoſthenes minùs habetur ; quo quidem mihi nihil videtur urbanius, ſed non tam dicax fuit, quàm face-

tas. Eſt autem illud acrioris ingenii, hoc majoris artis.

91. Uberius eſt aliud, aliquantóque robuſtius, quàm hoc humile, de quo dictum eſt; ſummissius autem, quàm illud, de quo jam dicetur, amplissimum. Hoc in genere nervorum vel minimùm, ſuavitatis autem eſt vel plurimùm. Eſt enim plenius, quàm hoc enucleatum: quàm autem illud ornatum, copioſumque, ſummissius.

XXVII. Huic omnia dicendi ornamenta conveniunt, plurimúmque eſt in hac orationis forma ſuavitatis. In qua multi floruerunt apud Græcos: ſed Phalereus Demetrius meo judicio præſtitit ceteris; cujus oratio quum ſedatè, placidéque loquitur, tum illuſtrant eam, quaſi ſtellæ quædam, tralata verba, atque immutata. Tralata ea dico, ut ſæpe jam, quæ per ſimilitudinem ab alia re, aut ſuavitatis aut inopiæ cauſâ, transferuntur: mutata, in quibus pro verbo proprio ſubjicitur aliud, quod idem ſignificet, ſumptum ex re aliqua conſequenti.

93. Quod quamquam transferendo fit, tamen alio modo tranſtulit, quum dixit Ennius, *arcem & urbem orbas*: alio modo, si pro patria arcem dixiſſet: & *horridam Africam terribili tremere tumultu* quum dicit, pro Afris immutat Africam. Hanc hypallagen rhetores, quia quasi ſummutantur verba pro verbis: metonymiam gram-

matici vocant, quòd nomina transferuntur.

94. Ariſtoteles autem tranſlationi hæc ipſa ſubjungit, & abusionem, quam κατάχρησιν vocant: ut quum *minutum* dicimus animum pro parvo, & abutimur verbis propinquis, si opus eſt, vel quòd delectat, vel quòd decet. Jam quum fluxerunt plures continuæ tralationes, alia planè fit oratio. Itaque genus hoc Græci appellant ἀλληγορίαν, nomine rectè, genere meliùs ille, qui iſta omnia tranſlationes vocat. Hæc frequentat Phalereus maximè, ſuntque dulcissima: & quamquam tranſlatio eſt apud eum multa, tamen immutationes nuſquam crebriores.

95. In idem genus orationis, loquor enim de illa modica, ac temperata, verborum cadunt lumina omnia, multa etiam ſententiarum: latæ, eruditæque diſputationes ab eodem explicantur, & loci communes sine contentione inducuntur. Quid multa? e philoſophorum ſcholis tales ferè evadunt: &, nisi coràm erit comparatus ille fortior, per ſe hic, quem dico, probabitur.

96. Eſt enim quoddam etiam insigne, & florens orationis, pictum, & expolitum genus, in quo omnes verborum, omnes ſententiarum illigantur lepores. Hoc totum e ſophiſtarum fontibus defluxit in forum,

ſed ſpretum a ſubtilibus, repulſum a gravibus, in ea, de qua loquor, mediocritate conſedit.

XXVIII. Tertius eſt ille amplus, copioſus, gravis, ornatus, in quo profectò vis maxima eſt. Hic eſt enim, cujus ornatum dicendi, & copiam admiratæ gentes, eloquentiam in civitatibus plurimùm valere paſſæ ſunt; ſed hanc eloquentiam, quæ curſu magno, ſonituque ferretur, quam ſuſpicerent omnes, quam admirarentur, quam ſe aſſequi poſſe diffiderent. Hujus eloquentiæ eſt tractare animos, hujus omni modo permovere. Hæc modò perfringit, modò irrepit in ſenſus; inſerit novas opiniones, evellit insitas.

98. Sed multùm intereſt inter hoc dicendi genus, & ſuperiora. Qui in illo ſubtili & acuto elaboravit, ut callidè argutéque diceret, nec quidquam altiùs cogitaret; hoc uno perfecto, magnus orator eſt, si non maximus, miniméque in lubrico verſabitur, &, si ſemel conſtiterit, numquam cadet. Medius ille autem, quem modicum & temperatum voco, si modò ſuum illud ſatis inſtruxerit; non extimeſcit ancipites dicendi incertoſque caſus: etiam, si quando minùs ſuccedet, ut ſæpe fit, magnum tamen periculum non adibit: altè enim cadere non poteſt.

99. At verò hic noſter, quem principem

pem ponimus, gravis, acer, ardens, si ad hoc unum eſt natus, aut in hoc ſolo ſe exercuit, aut huic generi ſtudet uni, nec ſuam copiam cum illis duobus generibus temperavit; maximè eſt contemnendus: ille enim ſummiſſus, quòd acutè & veteratoriè dicit, ſapiens jam; medius, ſuavis; hic autem copiosissimus, si nihil eſt aliud, vix ſatis ſanus videri ſolet. Qui enim nihil poteſt tranquillè, nihil leniter, nihil partitè, definitè, diſtinctè, facetè dicere, præſertim quum cauſæ partim totæ sint eo modo, partim aliqua ex parte tractandæ; si is non præparatis auribus inflammare rem cœpit, furere apud ſanos, & quasi inter ſobrios bacchari vinolentus videtur. Tenemus igitur, Brute, quem quærimus; ſed animo: nam manu si prehendiſſem, ne ipſe quidem ſuâ tantâ eloquentiâ mihi perſuasisset, ut ſe dimitterem.

XXIX. Sed inventus profectò eſt ille eloquens, quem numquam vidit Antonius. Quis eſt igitur is? Complectar brevi, diſſeram pluribus. Is enim eſt eloquens, qui & humilia ſubtiliter, & magna graviter, & mediocria temperatè poteſt dicere.

101. Nemo is, inquies, umquam fuit. Ne fuerit: ego enim, quid desiderem, non, quid viderim, diſputo; redeoque ad illam Platonis, de qua dixeram, rei formam, & ſpeciem, quam etsi non cerni-

mus, tamen animo tenere poſſumus. Non enim eloquentem quæro, neque quidquam mortale & caducum, ſed illud ipſum, cujus qui ſit compos, ſit eloquens; quod nihil eſt aliud, niſi eloquentia ipſa, quam nullis, niſi mentis oculis videre poſſumus. Is erit igitur eloquens, ut idem illud iteremus, qui poterit parva ſummiſſè, modica temperatè, magna graviter dicere.

102. Tota mihi cauſa pro Cæcina de verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavimus: jus civile laudavimus: verba ambigua diſtinximus. Fuit ornandus in Manilia lege Pompeius: temperatâ oratione ornandi copiam perſecuti ſumus. Jus omne retinendæ majeſtatis Rabirii cauſâ continebatur: ergo in omni genere amplificationis exarſimus.

103. At hæc interdum temperanda, & varianda ſunt. Quod igitur in accuſationis ſeptem libris non reperitur genus? quod in Aviti? quod in Cornelii? quod in plurimis noſtris defenſionibus? quæ exempla ſelegiſſem, niſi vel nota eſſe arbitrarer, vel poſſe eligere, qui quærerent. Nulla eſt enim ullo in genere laus oratoris, cujus in noſtris orationibus non ſit aliqua, ſi non perfectio, at conatus tamen, atque adumbratio. Non aſſequimur: at, quid deceat, videmus.

104. Nec enim nunc de nobis, ſed de re dicimus: in quo tantùm abeſt, ut noſtra

miremur, ut uſque eò difficiles, ac moroſi ſimus, ut nobis non ſatisfaciat ipſe Demoſthenes; qui quamquam unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, tamen non ſemper implet aures meas: ita ſunt avidæ & capaces; & ſemper aliquid immenſum infinitumque desiderant.

XXX. Sed tamen, quoniam & hunc tu oratorem cum ejus ſtudiosiſſimo Pammene, quum eſſes Athenis, totum diligentiſſimè cognoviſti; neque eum dimittis e manibus; & tamen noſtra etiam lectitas; vides profectò, illum multa perficere, nos multa conari; illum poſſe, nos velle, quocumque modo cauſa poſtulet, dicere. Sed ille magnus: nam & ſucceſſit ipſe magnis, & maximos oratores habuit æquales: nos magnum feciſſemus, si quidem potuiſſemus, quò contendimus, pervenire, in ea urbe, in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens nemo erat.

106. Atqui, si Antonio Craſſus eloquens viſus non eſt, aut sibi ipſe; numquam Cotta viſus eſſet, numquam Sulpicius, numquam Hortensius: nihil enim amplè Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa graviter Hortensius. Superiores magis ad omne genus apti, Craſſum dico & Antonium. Jejunas igitur hujus multiplicis, & æquabiliter in omnia genera fuſæ orationis aures civitatis accepimus; eaſque nos primi, quicumque

eramus, & quantulumcumque dicebamus, ad hujus generis dicendi, audiendi incredibilia ſtudia convertimus.

107. Quantis illa clamoribus adoleſcentuli diximus de ſupplicio parricidarum? quæ nequaquam ſatis deferbuiſſe pòſt aliquantò ſentire cœpimus. *Quid enim tam commune, quàm ſpiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus ejectis? Ita vivunt, dum poſſunt, ut ducere animam de cœlo non queant: ita moriuntur, ut eorum oſſa terra non tangat: ita jactantur fluctibus, ut numquam alluantur: ita poſtremò ejiciuntur, ut ne ad ſaxa quidem mortui conquieſcant*, & quæ ſequuntur. Sunt enim omnia, sicut adoleſcentis, non tam re & maturitate, quàm ſpe & exſpectatione, laudati.

108. Ab hac indole jam illa matura: *Uxor generi, noverca filii, filiæ pellex.* Nec verò hic unus erat ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus: ipſa enim illa pro Roſcio juvenilis redundantia, multa habet attenuata, quædam etiam paulò hilariora. At pro Avito, pro Cornelio, complureſque aliæ: nemo enim orator tam multa, ne in Græco quidem otio, ſcripsit, quàm multa ſunt noſtra; eaque hanc ipſam habent, quam probo, varietatem.

XXXI. An ego Homero, Ennio, reliquis poëtis, & maximè tragicis concederem, ut ne omnibus locis eâdem contentione

uterentur, crebróque mutarent, nonnumquam etiam ad quotidianum genus ſermonis accederent: ipſe numquam ab illa acerrima contentione diſcederem? Sed quid poëtas divino ingenio profero? Hiſtriones eos vidimus, quibus nihil poſſet in ſuo genere eſſe præſtantius, qui non solùm in dissimillimis perſonis ſatisfaciebant, quum tamen in ſuis verſarentur, ſed & comœdum in tragœdiis, & tragœdum in comœdiis admodum placere vidimus.

110. Ego non elaborem? Quum dico me; te, Brute, dico: nam in me quidem jampridem effectum eſt, quod futurum fuit. Tu autem eodem modo omnes cauſas ages? aut aliquod cauſarum genus repudiabis? aut in iiſdem causis perpetuum, & eumdem ſpiritum sine ulla commutatione obtinebis? Demoſthenes quidem, cujus nuper inter imagines tuas, ac tuorum (quòd eum, credo, amares) quum ad te in Tuſculanum veniſſem, imaginem ex ære vidi, nihil Lysiæ ſubtilitate cedit, nihil argutiis & acumine Hyperidi, nihil lenitate Æſchini, & ſplendore verborum.

111. Multæ ſunt ejus totæ orationes ſubtiles, ut contra Leptinem; multæ totæ graves, ut quædam Philippicæ; multæ variæ, ut contra Æſchinem, falſæ legationis, ut contra eumdem pro cauſa Cteſiphontis. Jam illud medium quoties vult,

arripit, & a gravissimo diſcedens, eò potiſſimùm delabitur. Clamores tamen tum movet, & tum in dicendo plurimùm efficit, quum gravitatis locis utitur.

112. Sed ab hoc parumper abeamus, quandoquidem de genere, non de homine quærimus: rei potiùs, id eſt, eloquentiæ vim & naturam explicemus. Illud tamen, quod jam antè diximus, meminerimus, nil nos præcipiendi cauſâ eſſe dicturos; atque ita potiùs acturos, ut exiſtimatores videamur loqui, non magiſtri. In quo tamen longiùs progredimur, quòd videmus non te hæc ſolum eſſe lecturum, qui ea multò, quàm nos, qui quaſi docere videamur, habeas notiora: ſed hunc librum etiam ſi minùs noſtrâ commendatione, tuo tamen nomine divulgari neceſſe eſt.

XXXII. Eſſe igitur perfectè eloquentis puto, non eam ſolùm facultatem habere, quæ ſit ejus propria, fusè, latéque dicendi, ſed etiam vicinam ejus, atque finitimam, dialecticorum ſcientiam aſſumere. Quamquam aliud videtur oratio eſſe, aliud diſputatio, nec idem loqui eſſe, quod dicere; attamen utrumque in diſſerendo eſt: diſputandi ratio, & loquendi, dialecticorum ſit; oratorum autem, dicendi, & ornandi. Zeno quidem ille, a quo diſciplina Stoicorum eſt, manu demonſtrare ſolebat, quid inter has artes intereſſet: nam quum

compreſſerat digitos, pugnumque fecerat, dialecticam aiebat ejuſmodi eſſe: quum autem diduxerat, & manum dilataverat, palmæ illius similem eloquentiam eſſe dicebat.

114. Atque etiam ante hunc Ariſtoteles principiò artis rhetoricæ dicit, illam artem quasi ex altera parte reſpondere dialecticæ: ut hoc videlicet differant inter ſe, quòd hæc ratio dicendi latior sit, illa loquendi contractior. Volo igitur huic ſummo omnem, quæ ad dicendum trahi poſsit, loquendi rationem eſſe notam: quæ quidem res, quod te his artibus eruditum minimè fallit, duplicem habet docendi viam. Nam & ipſe Ariſtoteles tradidit præcepta plurima diſſerendi, & poſtea, qui dialectici dicuntur, ſpinosiora multa pepererunt.

115. Ergo eum cenſeo, qui eloquentiæ laude ducatur, non eſſe earum rerum omnino rudem; ſed vel illâ antiquâ, vel hac Chrysippi diſciplinâ inſtitutum: noverit primùm vim, naturam, genera verborum, & simplicium & copulatorum: deinde quot modis quidque dicatur: quâ ratione verum, falſumne sit, judicetur: quid efficiatur e quoque: quid cui conſequens sit, quidque contrarium: quumque ambiguè multa dicantur, quomodo quidque eorum dividi, explanarique oporteat. Hæc

X iv

tenenda ſunt oratori : ſæpe enim occurrunt. Sed quia ſuâ ſponte ſqualidiora ſunt, adhibendus erit in his explicandis quidam orationis nitor.

XXXIII. Et quoniam in omnibus, quæ ratione docentur & viâ, primùm conſtituendum eſt, quid quidque ſit (niſi enim inter eos, qui diſceptent, convenit, quid ſit illud, de quo ambigitur; nec rectè diſſeri, nec umquam ad exitum perveniri poteſt) explicanda eſt ſæpe verbis mens noſtra de quaque re, atque involutæ rei notitia definiendo aperienda eſt: ſiquidem definitio eſt oratio, quæ, quid ſit id, de quo agitur, oſtendit quàm breviſſimè. Tum, ut ſcis, explicato genere cujuſque rei, videndum eſt, quæ ſint ejus generis ſive formæ ſive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio.

117. Erit igitur hæc facultas in eo, quem volumus eſſe eloquentem, ut definire rem poſſit, neque id faciat tam preſsè, & anguſtè, quàm in illis eruditiſsimis diſputationibus fieri ſolet: ſed quum explanatiùs, tum etiam uberiùs, & ad commune judicium, popularemque intelligentiam accommodatiùs. Idemque etiam, quum res poſtulabit, genus univerſum in ſpecies certas, ut nulla neque prætermittatur, neque redundet, partietur, ac dividet: quando autem, aut quomodo id faciat, nihil ad

hoc tempus; quoniam, ut ſuprà dixi, judicem me eſſe, non doctorem volo.

118. Nec verò dialecticis modò sit inſtructus, ſed habeat omnes philoſophiæ notos & tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de caritate patriæ, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi & erroribus, quæ ſæpe cadunt in cauſas, ſed jejuniùs aguntur; nihil, inquam, sine ea ſcientia, quam dixi, graviter, amplè, copiosè dici & explicari poteſt.

XXXIV. De materia loquor orationis etiam nunc, non ipſo de genere dicendi: volo enim priùs habeat orator rem, de qua dicat, dignam auribus eruditis, quàm cogitet, quibus verbis quidque dicat, aut quomodo: quem etiam, quò grandior sit, & quodam modo excelsior, ut de Pericle dixi ſuprà, ne physicorum quidem eſſe ignarum volo. Omnia profectò, quum ſe a cœleſtibus rebus referet ad humanas, excelsiùs, magnificentiùſque & dicet, & ſentiet.

120. Quumque illa divina cognoverit, nolo ignoret ne hæc quidem humana. Jus civile teneat, quo egent cauſæ forenſes quotidie: quid eſt enim turpius, quàm legitimarum & civilium controverſiarum patrocinia ſuſcipere, quum sis legum & ci-

vilis juris ignarus? Cognoſcat etiam rerum geſtarum & memoriæ veteris ordinem, maximè ſcilicet noſtræ civitatis; ſed & imperioſorum populorum, & regum illustrium: quem laborem nobis Attici noſtri levavit labor; qui conſervatis, notatiſque temporibus, nihil quum illuſtre prætermitteret, annorum ſeptingentorum memoriam uno libro colligavit. Neſcire autem, quid antea, quàm natus sis, acciderit, id eſt ſemper eſſe puerum. Quid enim eſt ætas hominis, nisi memoria rerum noſtrarum cum ſuperiorum ætate contexitur? Commemoratio autem antiquitatis, exemplorumque prolatio, ſumma cum delectatione, & auctoritatem orationi affert & fidem.

121. Sic igitur inſtructus veniet ad cauſas; quarum habebit genera primùm ipſa cognita: erit enim ei perſpectum, nihil ambigi poſſe, in quo non aut res controverſiam faciat, aut verba. Res, aut de vero, aut de recto, aut de nomine. Verba, aut de ambiguo, aut de contrario. Nam si quando aliud in ſententia videtur eſſe, aliud in verbis, genus eſt quoddam ambigui, quod ex præterito verbo fieri ſolet; in quo, quod eſt ambiguorum proprium, res duas ſignificari videmus.

XXXV. Quum tam pauca ſint genera cauſarum, etiam argumentorum præcepta

pauca ſunt: traditi ſunt, e quibus ducantur, duplices loci; uni e rebus ipsis, alteri aſſumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabiliorem orationem: nam ipſæ quidem res in perfacili cognitione verſantur. Quid enim jam ſequitur, quod quidem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor, aut erigatur, aut paret ſe ad diſcendum? rem breviter exponere, & probabiliter, & apertè, ut, quid agatur, intelligi possit? ſua confirmare? adverſaria evertere? eaque efficere non perturbatè, ſed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit conſequens iis, quæ ſumentur ad quamque rem confirmandam? poſt omnia perorationem inflammantem, reſtinguentemve concludere?

123. Has partes quemadmodum tractet singulas, difficile dictu eſt hoc loco: nec enim ſemper tractantur uno modo. Quoniam autem non, quem doceam, quæro, ſed quem probem; probabo primùm eum, qui, quid deceat, videbit. Hæc enim ſapientia maximè adhibenda eloquenti eſt, ut sit temporum, perſonarumque moderator. Nam nec ſemper, nec apud omnes, nec contra omnes, nec pro omnibus eodem modo dicendum arbitror.

XXXVI. Is erit ergo eloquens, qui ad id, quodcumque decebit, poterit accom-

modare orationem. Quod quum ſtatuerit, tum, ut quidque erit dicendum, ita dicet; nec ſatura jejunè, nec grandia minutè, nec item contrà, ſed erit rebus ipsis par & æqualis oratio. Principia verecunda, non elatis incenſa verbis, ſed acuta ſententiis, vel ad offensionem adverſarii, vel ad commendationem ſui. Narrationes credibiles, nec hiſtorico, ſed propè quotidiano ſermone explicatæ dilucidè. Dein si tenues cauſæ, tum etiam argumentandi tenue filum & in docendo, & in refellendo; idque ita tenebitur, ut, quanta ad rem, tanta ad orationem fiat accessio.

125. Quum verò cauſa ea inciderit, in qua vis eloquentiæ possit exprômi: tum ſe latiùs fundet orator, tum reget & flectet animos, & sic afficiet, ut volet, id eſt, ut cauſæ natura, & ratio temporis poſtulabit. Sed erit duplex omnis ejus ornatus ille admirabilis, propter quem adſcendit in tantum honorem eloquentia. Nam quum omnis pars orationis eſſe debet laudabilis, sic ut verbum nullum, nisi aut grave, aut elegans excidat; tum ſunt maximè luminoſæ, & quasi actuoſæ partes duæ: quarum alteram in universi generis quæſtione pono, quam, ut ſuprà dixi, Græci appellant θέσιν; alteram in augendis, amplificandiſque rebus, quæ ab eiſdem αὔξησις eſt nominata.

126. Quæ etsi æquabiliter toto corpore orationis fuſa eſſe debet, tamen in communibus locis maximè excellet; qui communes appellati, quòd videntur multarum iidem eſſe cauſarum, ſed proprii ſingularum eſſe debebunt. At verò illa pars orationis, quæ eſt de genere univerſo, totas cauſas ſæpe continet: quidquid eſt enim illud, in quo quaſi certamen eſt controverſiæ, quod Græcè κρινόμενον dicitur, id ita dici placet, ut traducatur ad perpetuam quæſtionem, atque ut de univerſo genere dicatur: niſi quum de vero ambigetur; quod quæri conjecturâ ſolet.

127. Dicetur autem non Peripateticorum more (eſt enim illorum exercitatio elegans jam inde ab Ariſtotele conſtituta) ſed aliquantò nervoſiùs: & ita de re communia dicentur, ut & pro reis multa leniter dicantur, & in adverſarios aſperè. Augendis verò rebus, & contrà abjiciendis nihil eſt, quod non perficere poſſit oratio: quod & inter media argumenta faciendum eſt, quotieſcumque dabitur vel amplificandi, vel minuendi locus, & pene infinitè in perorando.

XXXVII. Duo ſunt, quæ bene tractata ab oratore, admirabilem eloquentiam faciant: quorum alterum eſt, quod Græci ἠθικὸν vocant, ad naturas, & ad mores, & ad omnem vitæ conſuetudinem accom-

modatum; alterum, quod iidem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi & concitantur, in quo uno regnat oratio. Illud ſuperius, come, jucundum, ad benevolentiam conciliandam paratum; hoc, vehemens, incenſum, incitatum, quo cauſæ eripiuntur; quod quum rapidè fertur, ſuſtineri nullo pacto poteſt.

129. Quo genere nos mediocres, aut multò etiam minùs; ſed magno ſemper usi impetu, ſæpe adverſarios de ſtatu omni dejecimus. Nobis pro familiari reo ſummus orator non reſpondit Hortensius. A nobis homo audacissimus Catilina in ſenatu accuſatus obmutuit. Nobis privata in cauſa magna & gravi, quum cœpiſſet Curio pater reſpondere, ſubitò aſſedit, quum sibi venenis ereptam memoriam diceret.

130. Quid ego de miſerationibus loquar? quibus eò ſum uſus pluribus, quòd etiam si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant: in quo ut viderer excellere, non ingenio, ſed dolore aſſequebar. Quæ qualiacumque in me ſunt; me enim ipſum non pœnitet, quanta sint: ſed apparent in orationibus: etsi carent libri ſpiritu illo, propter quem majora eadem illa, quum aguntur, quam quum leguntur, videri ſolent.

XXXVIII. Nec verò miſeratione ſolùm mens judicum permovenda eſt (quâ nos ita

dolenter uti ſolemus, ut puerum infantem in manibus perorantes tenuerimus; ut alia in cauſa, excitato reo nobili, ſublato etiam filio parvo, plangore & lamentatione compleremus forum) ſed etiam eſt faciendum, ut iraſcatur judex, mitigetur, invideat, faveat, contemnat, admiretur, oderit, diligat, cupiat, ſatietate afficiatur, ſperet, metuat, lætetur, doleat: qua in varietate, duriorum, accuſatio ſuppeditabit exempla; mitiorum, defensiones meæ.

132. Nullo enim modo animus audientis aut incitari, aut leniri poteſt, qui modus a me non tentatus sit: dicerem perfectum, si ita judicarem, nec in veritate crimen arrogantiæ extimeſcerem. Sed, ut ſuprà dixi, nulla me ingenii, ſed magna vis animi inflammat, ut me ipſe non teneam. Nec unquam is, qui audiret, incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio. Uterer exemplis domeſticis, nisi ea legiſſes: uterer alienis, vel Latinis, si ulla reperirem; vel Græcis, si deceret. Sed Craſsi perpauca ſunt, nec ea judiciorum: nihil Antonii, nihil Cottæ, nihil Sulpicii: dicebat meliùs, quàm ſcripsit Hortensius.

133. Verùm hæc vis, quam quærimus, quanta sit, ſuſpicemur, quoniam exemplum non habemus; aut, si exempla ſe-

quimur, a Demoſthene ſumamus, & quidem perpetuæ dictionis, ex eo loco, unde, in Cteſiphontis judicio, de ſuis factis, conſiliis, meritis in rempublicam aggreſſus eſt dicere. Ea profectò oratio in eam formam, quæ eſt inſita in mentibus noſtris, includi ſic poteſt, ut major eloquentia non requiratur.

XXXIX. Sed jam forma ipſa reſtat, & character ille qui dicitur; qui qualis eſſe debeat, ex ipsis, quæ ſuprà dicta ſunt, intelligi poteſt. Nam & ſingulorum verborum & collocatorum lumina attigimus; quibus ſic abundabit, ut verbum ex ore nullum, niſi aut elegans, aut grave exeat: ex omnique genere frequentiſſimæ tranſlationes erunt, quòd eæ propter ſimilitudinem transferunt animos, & referunt, ac movent huc & illuc: qui motus cogitationis, celeriter agitatus, per ſe ipſe delectat.

135. Et reliqua, ex collocatione verborum, quæ ſumuntur quaſi lumina, magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim ſimilia illis, quæ in amplo ornatu ſcenæ, aut fori, appellantur inſignia; non quòd ſola ornent, ſed quòd excellant. Eadem ratio eſt horum, quæ ſunt orationis lumina, & quodam modo inſignia; quum aut duplicantur, iteranturque verba, aut breviter commutata ponuntur, aut ab eodem ver-

bo ducitur ſæpius oratio, aut in idem conjicitur, aut in utrumque, aut adjungitur idem iteratum, aut idem ad extremum refertur, aut continenter unum verbum non in eadem ſententia ponitur; aut quum similiter vel cadunt verba, vel desinunt; aut multis modis contrariis relata contraria; aut quum gradatim ſurſum verſus reditur; aut quum, demptis conjunctionibus, diſſolutè plura dicuntur; aut quum aliquid prætereuntes, cur id faciamus, oſtendimus; aut quum corrigimus noſmetipſos, quasi reprehendentes; aut si eſt aliqua exclamatio vel admirationis, vel conqueſtionis; aut quum ejuſdem nominis caſus ſæpius commutatur.

136. Sed ſententiarum ornamenta majora ſunt: quibus quia frequentissimè Demoſthenes utitur, ſunt qui putent, idcirco ejus eloquentiam maximè eſſe laudabilem. Et verò nullus ferè ab eo locus sine quadam conformatione ſententiæ dicitur: nec aliud quidquam eſt, dicere, nisi omnes, aut certè pleraſque aliquâ ſpecie illuminare ſententias; quas quum tu optimè, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantùm notetur locus.

XL. Sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut verſet ſæpe multis modis eamdem & unam rem; & hæreat in eadem, commoreturque ſententia: ſæpe etiam ut exte-

nuet aliquid; ſæpe ut irrideat; ut declinet a propoſito, deflectatque ſententiam: ut proponat, quid dicturus ſit: ut, quum tranſegerit jam aliquid, definiat: ut ſe ipſe revocet: ut, quod dixit, iteret: ut argumentum ratione concludat: ut interrogando urgeat: ut rurſus quaſi ad interrogata ſibi ipſe reſpondeat: ut contrà, ac dicat, accipi, & ſentiri velit: ut addubitet, quid potiùs, aut quomodo dicat: ut dividat in partes: ut aliquid relinquat, ac negligat: ut antè præmuniat: ut in eo ipſo, in quo reprehendatur, culpam in adverſarium conferat.

138. Ut ſæpe cum iis, qui audiunt, nonnumquam etiam cum adverſario quaſi deliberet: ut hominum ſermones moreſque deſcribat: ut muta quædam loquentia inducat: ut ab eo, quod agitur, avertat animos: ut antè occupet, quod videat opponi: ut comparet ſimilitudines: ut utatur exemplis: ut aliud alii tribuens diſpertiat: ut interpellatorem coërceat: ut aliquid reticere ſe dicat: ut denuntiet, quid caveant: ut liberiùs quid audeat: ut iraſcatur etiam, ut objurget aliquando, ut deprecetur, ut ſupplicet, ut medeatur: ut a propoſito declinet aliquantulùm: ut optet, ut exſecretur: ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris.

139. Atque alias etiam dicendi quaſi

virtutes ſequetur : brevitatem, si res petet : ſæpe etiam rem dicendo ſubjiciet oculis : ſæpe ſuprà feret, quàm fieri poſſit : ſignificatio ſæpe erit major, quàm oratio : ſæpe hilaritas, ſæpe vitæ, naturarumque imitatio.

XLI. Hoc in genere, nam quasi ſilvam vides, omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo. Sed hæc, niſi collocata, & quaſi ſtructa, & nexa verbis, ad eam laudem, quam volumus, adſpirare non poſſunt. De quo quum mihi deinceps viderem eſſe dicendum, etsi movebant jam me illa, quæ dixeram, tamen iis, quæ ſequuntur, perturbabar magis. Occurrebat enim, poſſe reperiri non invidos ſolùm, quibus referta ſunt omnia, ſed fautores etiam mearum laudum, qui non cenſerent ejus viri eſſe, de cujus meritis tanta ſenatus judicia feciſſet, comprobante populo Romano, quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare. Quibus ſi nihil aliud reſponderem, niſi, me M. Bruto negare roganti noluiſſe, juſta eſſet excuſatio, quum & amicissimo & præſtantissimo viro, & recta & honeſta petenti, ſatisfacere voluiſſem.

141. Sed ſi profitear (quod utinam poſſem!) me ſtudioſis dicendi præcepta, & quaſi vias, quæ ad eloquentiam ferrent, traditurum; quis tandem id juſtus rerum æſtimator reprehenderet? Nam quis um-

quam dubitavit, quin in republica noſtra primas eloquentia tenuerit ſemper, urbanis, pacatiſque rebus; ſecundas, juris ſcientia? quum in altera, gratiæ, gloriæ, præsidii plurimùm eſſet; in altera, perſecutionum, cautionumque præceptio; quæ quidem ipſa auxilium ab eloquentia ſæpe peteret, eâ verò repugnante vix ſuas regiones fineſque defenderet.

142. Cur igitur jus civile docere ſemper pulchrum fuit, hominumque clarissimorum diſcipulis floruerunt domus; ad dicendum si quis acuat, aut adjuvet in eo juventutem, vituperetur? Nam si vitioſum eſt dicere ornatè, pellatur omnino e civitate eloquentia: sin ea non modò eos ornat, penes quos eſt, ſed etiam univerſam rempublicam; cur aut diſcere turpe eſt, quod ſcire honeſtum eſt: aut, quod noſſe pulcherrimum eſt, id nonglorioſum docere?

XLII. At alterum factitatum eſt, alterum novum. Fateor: ſed utriuſque rei cauſa eſt. Alteros enim reſpondentes audire ſat erat, ut ii, qui docerent, nullum ſibi ad eam rem tempus ipsi ſeponerent; ſed eodem tempore & diſcentibus ſatisfacerent, & conſulentibus: alteri quum domeſticum tempus in cognoſcendis, componendiſque causis, forenſe in agendis, reliquum in ſeipsis reficiendis omne conſumerent; quem habebant inſtituendi, aut docendi

locum? Atque haud ſcio, an plerique noſtrorum oratorum, contra atque nos, ingenio plus valuerint, quàm doctrinâ: itaque illi dicere meliùs, quàm præcipere; nos contrà fortaſſe poſſumus.

144. At dignitatem docere non habet. Certè, ſi quaſi in ludo: ſed ſi monendo, ſi cohortando, ſi percunctando, ſi communicando, ſi interdum etiam unà legendo, audiendo; neſcio cur non docendo etiam aliquid aliquando, ſi poſſis meliores facere; cur nolis? An, quibus verbis ſacrorum alienatio fiat, docere honeſtum eſt, ut eſt; quibus ipſa ſacra retineri defendique poſſint, non honeſtum eſt?

145. At jus profitentur etiam qui neſciunt; eloquentiam autem illi ipſi, qui conſecuti ſunt, tamen eâ ſe valere diſſimulant, propterea quòd prudentia hominibus grata eſt, lingua ſuſpecta. Num igitur aut latere eloquentia poteſt; aut id, quod diſſimulat, effugit; aut eſt periculum, ne quis putet in magna arte & glorioſa, turpe eſſe docere alios id, quod ipſi fuerit honeſtiſſimum diſcere?

146. Ac fortaſſe ceteri tectiores: ego ſemper me didiciſſe præ me tuli. Quid enim poſſem, quum & abfuiſſem adoleſcens, & horum ſtudiorum cauſâ mare transiſſem, & doctiſſimis hominibus referta domus eſſet, & aliquæ fortaſſe ineſſent in ſermone

noſtro doctrinarum notæ? quumque vulgò ſcripta noſtra legerentur, diſsimularem me didiciſſe? Quid erat, cur probarem, niſi quòd parum fortaſſe profeceram?

XLIII. Quod quum ita ſit; tamen ea, quæ ſuprà dicta ſunt, plus in diſputando, quàm ea, de quibus dicendum eſt, dignitatis habuerunt. De verbis enim componendis, & de ſyllabis propemodum dinumerandis, & dimetiendis loquemur: quæ etiamsi ſunt, ſicuti mihi videntur, neceſſaria, tamen fiunt magnificentiùs, quàm docentur. Eſt id omnino verum, ſed propriè in hoc dicitur: nam omnium magnarum artium, sicut arborum, altitudo nos delectat; radices ſtirpeſque non item: ſed eſſe illa sine his non poteſt. Me autem, sive pervagatiſsimus ille verſus, qui vetat,

Artem pudere proloqui, quam factites,

diſsimulare non ſinit quin delecter; ſive tuum ſtudium hoc a me volumen expresſit; tamen eis, quos aliquid reprehenſuros ſuſpicabar, reſpondendum fuit.

148. Quòd si ea, quæ dixi, non ita eſſent; quis tamen ſe tam durum agreſtemque præberet, qui hanc mihi non daret veniam, ut, quum meæ forenſes artes & actiones publicæ concidiſſent, non me aut deſidiæ, quod facere non poſſum; aut mœſtitiæ, cui reſiſto, potiùs quàm litte-

ris, dederem? quæ quidem me antea in judicia, atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi. Nec verò talibus modò rebus, quales hic liber continet, ſed multò etiam gravioribus & majoribus: quæ ſi erunt perfectæ, profectò forenſibus noſtris rebus etiam domeſticæ litteræ reſpondebunt. Sed ad inſtitutam diſputationem revertamur.

XLIV. Collocabuntur igitur verba, aut ut inter ſe quàm aptiſſimè cohæreant extrema cum primis, eaque ſint quàm ſuaviſſimis vocibus; aut ut forma ipſa concinnitaſque verborum conficiat orbem ſuum; aut ut comprehenſio numeroſè & aptè cadat. Atque illud primùm videamus, quale ſit, quod vel maximè deſiderat diligentiam, ut fiat quaſi ſtructura quædam, nec tamen fiat operoſè; nam eſſet quum infinitus, tum puerilis labor: quod apud Lucilium ſcitè exagitat in Albucio Scævola,

Quàm lepide lexeis compoſtæ! ut teſſerulæ omnes
Endo pavimento, atque emblemate vermiculato.

150. Nolo tam minuta hæc conſtructio appareat: ſed tamen ſtilus exercitatus efficiet facilè hanc viam componendi. Nam ut in legendo oculus, ſic animus in dicendo proſpiciet, quid ſequatur, ne extremorum verborum cum inſequentibus

primis concurſus, aut hiulcas voces efficiat, aut aſperas. Quamvis enim ſuaves, graveſque ſententiæ, tamen si inconditis verbis efferuntur, offendent aures; quarum eſt judicium ſuperbissimum. Quod quidem Latina lingua sic obſervat, nemo ut tam ruſticus sit, qui vocales nolit conjungere.

151. In quo quidam Theopompum reprehendunt, quòd eas litteras tanto opere fugerit; etsi id magiſter ejus Iſocrates: at non Thucydides: ne ille quidem, haud paulò major ſcriptor, Plato; nec ſolùm in his ſermonibus, qui dialogi dicuntur, ubi etiam de induſtria id faciendum fuit, ſed in populari oratione, quâ mos eſt Athenis laudari in concione eos, qui sint in prœliis interfecti: quæ sic probata eſt, ut eam quotannis, ut ſcis, illo die recitari neceſſe sit: in ea eſt crebra iſta vocum concursio, quam magna ex parte, ut vitioſam, fugit Demoſthenes.

XLV. Sed Græci viderint: nobis, ne si cupiamus quidem, diſtrahere voces conceditur. Indicant orationes illæ ipſæ horridulæ Catonis: indicant omnes poëtæ, præter eos, qui ut verſum facerent ſæpe hiabant; ut Nævius:

Vos, qui accolitis Hiſtrum fluvium, atque Algidam.

Et ibidem:

Quam numquam vobis Graii, atque Barbari.

At

At Ennius ſemel : — *Scipio invicte* — Et quidem nos :

Hoc motu radiantis Eteſiæ in vada ponti.

Hoc idem noſtri ſæpius non tuliſſent, quod Græci laudare etiam ſolent.

153. Sed quid ego vocales? ſine vocalibus ſæpe brevitatis cauſâ contrahebant, ut ita dicerent, *multi' modis*, *Vas' argenteis*, *passi' crinibus*, *tecti' fractis*. Quid verò licentius, quàm quòd hominum etiam nomina contrahebant, quò eſſent aptiora? nam ut *duellum*, bellum, & *duis*, bis: sic *Duellium*, eum, qui Pœnos claſſe devicit, *Bellium* nominaverunt, quum ſuperiores appellati eſſent ſemper *Duellii*. Quin etiam verba ſæpe contrahuntur, non uſûs cauſâ, ſed aurium. Quomodo enim veſter *Axilla*, *Ahala* factus eſt, nisi fugâ litteræ vaſtioris? quam litteram etiam e *maxillis*, e *taxillis*, & *vexillo*, & *paxillo*, conſuetudo elegans Latini ſermonis evellit.

154. Libenter etiam copulando verba jungebant ut *ſodes*, pro, *si audes*: *sis*, pro, *si vis*. Jam in uno, *capsis*, tria verba ſunt: *ain'*, pro *aiſne*: *nequire*, pro, *non quire*: *malle*, pro, *magis velle*: *nolle*, pro, *non velle*. *Dein* etiam ſæpe, & *exin*, pro *deinde* & *exinde* dicimus. Quid illud? non olet unde sit, quod dicitur, *cum illis*? *cum* autem *nobis* non dicitur, ſed *nobiſcum*?

Tomus I. Y

quia ſi ita diceretur, obſcœnius concurre-rent litteræ, ut etiam modò, niſi *autem* interpoſuiſſem, concurriſſent. Ex eo eſt *mecum*, & *tecum*: non, *cum me*, & *cum te* ut eſſet ſimile illis *vobiſcum*, atque *nobiſcum*.

XLVI. Atque etiam a quibuſdam ſerò jam emendatur antiquitas, qui hæc reprehendunt: nam *Proh deûm, atque hominum fidem; deorum* aiunt. Ita credo, hoc il neſciebant: an dabat hanc licentiam conſuetudo? Itaque idem poëta, qui inuſitatiùs contraxerat: *Patris mei meûm factû pudet*, pro, *meorum factorum*: &, *Texitur: exitiûm examen rapit*, pro, *exitiorum* non dicit, *liberûm*, ut plerique loquimur quum, *Cupidos liberûm*, aut, *In liberûm loco*, dicimus: ſed ut iſti volunt:

Neque tuum umquam in gremium extollas liberorum ex te genus.

Et idem: — *Namque Æſculapî liberûm.* — Et ille alter in Chryſe, non ſolùm,

Cives, antiqui amici majorum meûm,

quod erat uſitatum: ſed duriùs etiam

Conſiliûm, auguriûm, atque extûm interpret

Idemque pergit: — *Poſtquam prodigi horriferûm, portentûm pavos*: quæ non ſatis ſunt in omnibus neutris uſitata. Nec enim dixerim tam libenter, *armûm judicium*,

eſt apud eumdem, — *Nihilne ad te de judicio armûm accidit?* quàm *armorum.*

156. Jam, ut cenſoriæ tabulæ loquuntur, *fabrûm* & *procûm* audeo dicere, non *fabrorum* & *procorum.* Planéque, *duorum virorum judicium*, aut, *trium virorum capitalium*, aut *decem virorum ſtlitibus judicandis*, dico numquam. Atqui dixit Accius: *Video ſepulcra dua duorum corporum.* Idemque: *Mulier una duûm virûm.* Quid verum ſit, intelligo: ſed aliàs ita loquor, ut conceſſum eſt, ut hoc, *Proh deûm* dico, vel, *Proh deorum:* aliàs ut neceſſe eſt, quum *trium virûm*, non *virorum:* quum *ſeſtertiûm nummûm*, non *nummorum:* quòd in his conſuetudo varia non eſt.

XLVII. Quid, quòd ſic loqui, *noſſe, judicaſſe*, vetant; *noviſſe*, jubent, & *judicaviſſe?* quaſi verò neſciamus, in hoc genere & plenum verbum rectè dici, & imminutum uſitatè. Itaque utrumque Terentius, *Eho, tu cognatum tuum non noras?* Pòſt idem, *Stilponem, inquam, non noveras? Siet*, plenum eſt; *ſit*, imminutum: licet utare utroque. Ergo ibidem:

Quàm cara ſintque, pòſt carendo intelligunt,
Quámque attinendi magni dominatus ſient.

Nec verò reprehenderim: *Scripſere alii rem;* & *ſcripſerunt*, eſſe verius ſentio: ſed conſuetudini auribus indulgenti libenter ob-

ſequor. *Idem campus habet*, inquit Ennius; &, *In templis iſdem*, probavit: at, *eiſdem*, erat verius; nec tamen, *eiſdem*, opimius: malè ſonabat, *iiſdem*. Impetratum eſt a conſuetudine, ut peccare ſuavitatis cauſâ liceret. Et *pomeridianas quadrigas*, quàm *poſtmeridianas*, libentiùs dixerim: & *mehercule*, quàm *mehercules*. *Non ſcire* quidem, barbarum jam videtur: *neſcire* dulcius. Ipſum, *meridiem*, cur non *medidiem?* credo quòd erat inſuavius.

158. Una præpoſitio eſt, AB, eaque nunc tantùm in accepti tabulis manet, ne his quidem omnium: in reliquo ſermone mutata eſt. Nam *amovit* dicimus & *abegit* & *abſtulit*, ut jam neſcias, *ab*ne verum ſit an *abs*. Quid si etiam *abfugit*, turpe viſum eſt; & *abfer* noluerunt, *aufer* maluerunt: quæ præpoſitio præter hæc duo verba nulla alio in verbo reperitur. *Noti* erant, & *navi*, & *nari*, quibus quum IN præponi oporteret, dulcius viſum eſt, *ignoti*, *ignavi*, *ignari*, dicere, quàm ut veritas poſtulabat. *Ex uſu* dicunt, & *e republica*; quòd in altero vocalis excipiebat, in altero eſſet aſperitas, nisi litteram ſuſtuliſſes: ut, *exegit*, *edixit*, *effecit*, *extulit*, *edidit*: adjuncti verbi primam litteram præpoſitio commutavit, ut *ſubegit*, *ſummutavit*, *ſuſtulit*.

XLVIII. Quid in verbis junctis? quàm ſcitè *insipientem*, non *inſapientem*? in

quum; non *inæquum*? *tricipitem*, non *tricapitem*? *conciſum*, non *concæſum*? Ex quo quidam *pertiſum* etiam volunt: quod eadem conſuetudo non probavit. Quid verò hoc elegantius, quod non fit naturâ, ſed quodam inſtituto? *inclytus* dicimus brevi primâ litterâ, *inſanus* productâ: *inhumanus* brevi, *infelix* longâ. Et, ne multis, quibus in verbis eæ primæ litteræ ſunt, quæ in *ſapiente*, atque *felice*, producte dicitur; in ceteris omnibus, breviter. Itemque *compoſuit*, *conſuevit*, *concrepuit*, *confecit*: conſule veritatem, reprehendet: refer ad aures, probabunt. Quære, cur? ita ſe dicent juvari: voluptati autem aurium morigerari debet oratio.

160. Quin ego ipſe, quum ſcirem ita majores locutos eſſe, ut nuſquam, nisi in vocali, adſpiratione uterentur, loquebar sic, ut *pulcros*, *Cetegos*, *triumpos*, *Cartaginem* dicerem: aliquando, idque ſerò, convicio aurium, quum extorta mihi veritas eſſet, uſum loquendi populo conceſſi, ſcientiam mihi reſervavi. *Orcivios* tamen, & *Matones*, *Otones*, *Cæpiones*, *ſepulcra*, *coronas*, *lacrymas* dicimus, quia per aurium judicium ſemper licet. *Burrum* ſemper Ennius, numquam *Pyrrham*. *Vi patefecerunt Bruges*, non *Phryges*, ipsius antiqui declarant libri. Nec enim Græcam litteram adhibebant: nunc autem etiam duas:

& quum *Phrygum*, & quum *Phrygibus* dicendum eſſet, abſurdum erat aut tantùm barbaris caſibus Græcam litteram adhibere, aut recto caſu ſolùm Græcè loqui, tamen & *Phryges*, & *Pyrrhum* aurium cauſ dicimus.

161. Quin etiam, quod jam ſubruſticum videtur, olim autem politius, eorum verborum, quorum eædem erant poſtremæ duæ litteræ, quæ ſunt in *optumus* poſtremam litteram detrahebant, niſi vocalis inſequebatur. Ita non erat offenſio i verſibus, quam nunc fugiunt poëtæ nov Ita enim loquebamur:

Qui eſt omnibu' princeps. *Non*, omnibus princeps
&, Vitâ illâ dignu', locoque. *Non*, dignus.

Quòd ſi indocta conſuetudo tam eſt art fex ſuavitatis, quid ab ipſa tandem arte doctrina poſtulari putamus?

162. Hæc dixi breviùs, quàm ſi hac re una diſputarem (eſt enim hic locus la patens, de natura uſuque verborum) lo giùs autem, quàm inſtituta ratio poſtu labat.

XLIX. Sed quia rerum, verborumq judicium, prudentiæ eſt; vocum auten & numerorum, aures ſunt judices; & quòd illa ad intelligentiam referuntur, h ad voluptatem: in illis ratio invenit,

his ſenſus artem. Aut enim negligenda nobis fuit voluptas eorum; quibus probari volebamus, aut ars ejus conciliandæ reperienda.

163. Duæ ſunt igitur res, quæ permulceant aures, *ſonus* & *numerus*. De numero mox, nunc de ſono quærimus. Verba (ut ſuprà diximus) legenda ſunt potiſſimùm bene ſonantia, ſed ea non ut poëtæ, exquiſita ad ſonum, ſed ſumpta de medio. *Quà pontus Helles*... ſuperat modum. At *Auratos aries Colchorum*... ſplendidis nominibus illuminatus eſt verſus: ſed proximus inquinatus inſuaviſſimâ litterâ finitus, *Frugifera, & ferta arva Aſiae tenet.* Quare bonitate potiùs noſtrorum verborum utamur, quàm ſplendore Græcorum, niſi fortè ſic loqui pœnitet: *Quâ tempeſtate Paris Helenam*; & quæ ſequuntur. Immò verò iſta ſequamur, aſperitatemque fugiamus: *Habeo iſtam ego perterricrepam*... Idemque: *Verſutiloquas malitias.*

164. Nec ſolùm componentur verba ratione, ſed etiam finientur, quoniam id judicium eſſe alterum aurium diximus. Sed finiuntur aut compoſitione ipſâ, & quaſi ſuâ ſponte, aut quodam genere verborum, in quibus ipſis concinnitas ineſt: quæ ſive caſus habent in exitu ſimiles, ſive paribus paria redduntur, ſive opponuntur contraria, ſuâpte naturâ numeroſa ſunt;

etiam si nihil eſt factum de induſtria.

165. In hujus concinnitatis conſectatione Gorgiam fuiſſe principem accepimus; quo de genere illa noſtra ſunt in Miloniana: *Eſt enim, judices, hæc non ſcripta, ſed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus; verùm ex natura ipſa arripuimus, hauſimus, expreſſimus: ad quam non docti, ſed facti; non inſtituti, ſed imbuti ſumus.* Hæc enim talia ſunt, ut, quia referuntur ad ea, ad quæ debent referri, intelligamus non quæſitum eſſe numerum, ſed ſecutum.

166. Quod fit item in contrariis referendis: ut illa ſunt, quibus non modò numeroſa oratio, ſed etiam verſus efficitur:

Eam, quam nihil accuſas, damnas.

Condemnas, diceret, qui verſum effugere vellet.

Bene quam meritam eſſe autumas, dicis malè mereri.

Id quod ſcis, prodeſt nihil: id, quod neſcis, obeſt.

Verſum efficit ipſa relatio contrariorum. Id eſſet in oratione numeroſum, *Quod ſcis, nihil prodeſt: quod neſcis, multùm obeſt.*

L. Semper hæc, quæ Græci ἀντίθετα nominant, quum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium neceſſitate ipſâ efficiunt, & eum ſine induſtria. Hoc ge-

nere antiqui, jam ante Iſocratem, delectabantur, & maximè Gorgias; cujus in oratione plerumque efficit numerum ipſa concinnitas. Nos etiam in hoc genere frequentes; ut illa ſunt in quarto Accuſationis: *Conferte hanc pacem cum illo bello: hujus prætoris adventum, cum illius imperatoris victoria: hujus cohortem impuram, cum illius exercitu invicto: hujus libidines, cum illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas; ab hoc, qui conſtitutas accepit, captas dicetis Syracuſas.* Ergo & hi numeri ſint cogniti.

168. Genus illud tertium explicetur, quale ſit, numeroſæ & aptæ orationis: quod qui non ſentiunt, quas aures habeant, aut quid in his hominis ſimile ſit, neſcio. Meæ quidem & perfecto completoque verborum ambitu gaudent, & curta ſentiunt, nec amant redundantia. Quid dico meas? conciones ſæpe exclamare vidi, quum aptè verba cecidiſſent: id enim exſpectant aures, ut verbis colligentur ſententiæ. Non erat hoc apud antiquos. Et quidem nihil aliud ferè non erat: nam & verba eligebant, & ſententias graves & ſuaves reperiebant, ſed eas aut vinciebant, aut explebant parum.

169. Hoc me ipſum delectat, inquiunt. Quid ſi antiquiſſima illa pictura paucorum colorum, magis, quàm hæc jam perfecta,

delectet? illa nobis ſit, credo, repetenda; hæc ſcilicet repudianda. Nominibus veterum gloriantur. Habet autem, ut in ætatibus auctoritatem ſenectus, ſic in exemplis antiquitas; quæ quidem apud me ipſum valet plurimùm: nec ego id, quod deeſt antiquitati, flagito potiùs, quàm laudo, quod eſt; præſertim quum ea majora judicem, quæ ſunt, quàm illa, quæ deſunt. Plus eſt enim in verbis, & in ſententiis boni, quibus illi excellunt, quàm in concluſione ſententiarum, quam non habent.

LI. Pòſt inventa concluſio eſt, quâ credo uſuros veteres illos fuiſſe, si jam nota, atque uſurpata res eſſet; quâ inventâ, omnes uſos magnos oratores videmus. Sed habet nomen invidiam, quum in oratione judiciali & forenſi numerus Latinè, Græcè ῥυθμὸς ineſſe dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas aures adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quæruntur. Hoc freti iſti, & ipsi infracta & amputata loquuntur, & eos vituperant, qui apta & finita pronuntiant: si inanibus verbis, levibuſque ſententiis; jure: sin probæ res, lecta verba; quid eſt cur claudicare, aut insiſtere orationem malint, quàm cum ſententia pariter excurrere? Hic enim invidioſus numerus nihil affert aliud, nisi ut sit aptè verbis comprehenſa ſenten-

tia: quod fit etiam ab antiquis, ſed plerumque caſu, ſæpe naturâ: & quæ valde laudantur apud illos, ea ferè, quia ſunt concluſa, laudantur.

171. Et apud Græcos quidem jam anni prope quadringenti ſunt, quum hoc probatur; nos nuper agnovimus. Ergo Ennio licuit vetera contemnenti dicere:

Verſibu', quos olim Fauni, vateſque canebant;

mihi de antiquis eodem modo non licebit? præſertim quum dicturus non ſim, *Ante hunc*.... ut ille: nec quæ ſequuntur, *Nos ausi reſerare* .... Legi enim, audivique nonnullos, quorum propemodum abſolutè concluderetur oratio. Quod qui non poſſunt, non eſt eis ſatis non contemni, laudari etiam volunt. Ego autem illos ipſos laudo, idque meritò, quorum ſe iſti imitatores eſſe dicunt, etsi in eis aliquid deſidero: hos verò minimè, qui nihil illorum, nisi vitium, ſequuntur, quum a bonis absint longissimè.

172. Quòd si aures tam inhumanas tamque agreſtes habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? Omitto Iſocratem, diſcipuloſque ejus, Ephorum, & Naucratem; quamquam orationis faciendæ & ornandæ auctores locupletissimi, ſummique ipsi oratores, eſſe debeant. Sed quis omnium doctior, quis acu-

tior, quis in rebus vel inveniendis, vel judicandis acrior Ariſtotele fuit? quis porro Iſocrati eſt adverſatus impenſiùs? Is igitur verſum in oratione vetat eſſe, numerum jubet. Ejus auditor Theodectes, in primis (ut Ariſtoteles ſæpe ſignificat) politus ſcriptor, atque artifex, hoc idem & ſentit & præcipit. Theophraſtus verò iiſdem de rebus etiam accuratiùs. Quis ergo iſtos ferat, qui hos auctores non probent? niſi omnino hæc eſſe ab his præcepta neſciunt.

173. Quod ſi ita eſt, nec verò aliter exiſtimo: quid? ipſi ſuis ſenſibus non moventur? nihilne eis inane videtur? nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In verſu quidem theatra tota exclamant, ſi fuit una ſyllaba brevior aut longior. Nec verò multitudo pedes novit, nec ullos numeros tenet; nec illud, quod offendit, aut cur, aut in quo offendat, intelligit: & tamen omnium longitudinum & brevitatum in ſonis, ſicut acutarum graviumque vocum, judicium ipſa natura in auribus noſtris collocavit.

LII. Viſne igitur, Brute, totum hunc locum accuratiùs etiam explicemus, quàm illi ipſi, qui & hæc & alia nobis tradiderunt? an his contenti eſſe, quæ ab illis dicta ſunt, poſſumus? Sed quid quæro, veliſne: quum litteris tuis eruditiſſimè ſcriptis, te id vel maximè velle perſpexe-

tim? Primùm ergo origo, deinde cauſa, pòſt natura, tum ad extremum uſus ipſe explicetur orationis aptæ, atque numeroſæ. Nam qui Iſocratem maximè mirantur, hoc in ejus ſummis laudibus ferunt, quòd verbis ſolutis numeros primus adjunxerit. Quum enim videret, oratores cum ſeveritate audiri, poëtas autem cum voluptate: tum dicitur numeros ſecutus, quibus etiam in oratione uteremur, quum jucunditatis cauſâ, tum ut varietas occurreret ſatietati.

175. Quod ab his verè quadam ex parte, non totum, dicitur. Nam neminem in eo genere ſcientiùs verſatum Iſocrate, confitendum eſt: ſed princeps inveniendi fuit Thraſymachus; cujus omnia nimis etiam exſtant ſcripta numeroſè. Nam (ut paulò antè dixi) paria paribus adjuncta, & similiter definita, itemque contrariis relata contraria, quæ ſuâ ſponte (etiam si id non agas) cadunt plerumque numeroſè, Gorgias primus invenit: ſed his eſt uſus intemperantiùs. Id autem eſt genus, ut antè dictum eſt, ex tribus partibus collocationis alterum.

176. Horum uterque Iſocratem ætate præcurrit: ut eos ille moderatione, non inventione vicerit. Eſt enim, ut in transferendis, faciendiſque verbis tranquillior, sic in ipsis numeris ſedatior. Gorgias au-

tem avidior eſt generis ejus, & his féſtivitatibus, sic enim ipſe cenſet, inſolentiùs abutitur: quas Iſocrates (quum tamen audiviſſet in Theſſalia adoleſcens ſenem jam Gorgiam) moderatiùs temperavit. Quin etiam ſe ipſe tantùm, quantùm ætate procedebat, prope enim centum confecit annos, relaxarat a nimia necessitate numerorum: quod declarat in eo libro quem ad Philippum Macedonem ſcripsit, quum jam admodum eſſet ſenex: in quo dicit ſeſe minùs jam ſervire numeris, quàm ſolitus eſſet. Ita non modò ſuperiores, ſed etiam ſe ipſe correxerat.

LIII. Quoniam igitur habemus aptæ orationis eos principes, auctoreſque, quos dicimus, & origo inventa eſt; cauſa quæratur: quæ sic aperta eſt, ut mirer, veteres non eſſe commotos, præſertim quum, ut fit, fortuitò ſæpe aliquid concluſè, apteque dicerent: quod quum animos hominum aureſque pepuliſſet, ut intelligi poſſet, id, quod caſus effudiſſet, cecidiſſe jucundè; notandum certè genus, atque ipſi sibi imitandi fuerunt. Aures enim, vel animus aurium nuntio naturalem quamdam in ſe continet vocum omnium menſionem.

178. Itaque & longiora & breviora judicat, & perfecta ac moderata ſemper exſpectat. Mutila ſentit quædam, & quasi

decurtata; quibus, tamquam debito fraudetur, offenditur: productiora alia, & quaſi immoderatiùs excurrentia, quæ magis etiam aſpernantur aures; quòd quum in plerìſque, tum in hoc genere nimium quod eſt, offendit vehementiùs, quàm id, quod videtur parum. Ut igitur poëtica & verſus inventus eſt terminatione aurium, obſervatione prudentium; sic in oratione animadverſum eſt, multò illud quidem ſeriùs, ſed eâdem naturâ admonente, eſſe quoſdam certos curſus, concluſioneſque verborum.

179. Quoniam igitur cauſam quoque oſtendimus; naturam nunc (id enim erat tertium) si placet, explicemus: quæ diſputatio non hujus inſtituti ſermonis eſt, ſed artis intimæ. Quæri enim poteſt, qui sit orationis numerus, & ubi sit positus, & natus ex quo: & is unuſne sit, an duo, an plures, quâque ratione componatur, & ad quam rem, quando, & quo loco, & quemadmodum adhibitus aliquid voluptatis afferat. Sed, ut in pleriſque rebus, sic in hac, duplex eſt conſiderandi via; quarum altera eſt longior, brevior altera, eadem etiam planior.

LIV. Eſt autem longioris prima illa quæſtio, sitne omnino ulla numeroſa oratio. Quibuſdam enim non videtur; quia nihil insit in ea certi, ut in verſibus; &

quòd ipsi, qui affirmant eos eſſe numeros, rationem, cur sint, non queant reddere: deinde, si sit numerus in oratione; qualis sit, aut quales; & e poëticiſne numeris, an ex alio genere quodam: &, si e poëticis; quis eorum sit, aut qui: namque aliis unus modò, aliis plures, aliis omnes iidem videntur.

181. Deinde, quicumque ſunt, sive unus, sive plures; communeſne sint omni generi orationis; quoniam aliud genus eſt narrandi, aliud perſuadendi, aliud docendi; an diſpares numeri cuique orationis generi accommodentur. Si communes, qui sint: si diſpares, quid intersit, & cur non æquè in oratione, atque in verſu numerus appareat. Deinde, quod dicitur in oratione numeroſum, id utrùm numero ſolùm efficiatur, an etiam vel compositione quadam, vel genere verborum: an sit ſuum cujuſque; ut numerus intervallis, compositio vocibus, genus ipſum verborum quasi quædam forma, & lumen orationis appareat; sitque omnium fons compositio, ex eaque & numerus efficiatur, & ea, quæ dicuntur orationis quasi formæ & lumina, quæ, ut dixi, Græci vocant σχήματα.

182. At non eſt unum, nec idem, quod voce jucundum eſt, & quod moderatione abſolutum, & quod illuminatum genere

verborum; quamquam id quidem finitimum eſt numero, quia per ſe plerumque perfectum eſt; compoſitio autem ab utroque differt, quæ tota ſervit gravitati vocum, aut ſuavitati. Hæc igitur ferè ſunt, in quibus rei natura quærenda sit.

LV. Eſſe ergo in oratione numerum quemdam, non eſt difficile cognoſcere: judicat enim ſenſus; in quo iniquum eſt, quod accidit, non cognoſcere, si, cur id accidat, reperire nequeamus. Neque enim ipſe verſus ratione eſt cognitus, ſed naturâ atque ſenſu, quem dimenſa ratio docuit, quid acciderit: ita notatio naturæ, & animadversio peperit artem. Sed in verſibus res eſt apertior; quamquam etiam a modis quibuſdam, cantu remoto, ſoluta eſſe videatur oratio, maximéque id in optimo quoque eorum poëtarum, qui λυρικοὶ a Græcis nominantur; quos quum cantu ſpoliaveris, nuda pene remanet oratio.

184. Quorum ſimilia ſunt quædam etiam apud noſtros: velut illa in Thyeſte:

Quemnam te eſſe dicam? qui tarda in ſenectute,

& quæ ſequuntur: quæ, niſi quum tibicen accessit, orationi ſunt ſolutæ ſimillima. At comicorum ſenarii propter ſimilitudinem ſermonis ſic ſæpe ſunt abjecti, ut nonnumquam vix in his numerus & verſus intelligi poſſit: quò eſt ad inveniendum dif-

ficilior in oratione numerus, quàm in verſibus.

185. Omnino duo ſunt, quæ condiant orationem; verborum, numerorumque jucunditas. In verbis ineſt quaſi materia quædam; in numero autem expolitio. Sed ut ceteris in rebus, neceſſitatis inventa antiquiora ſunt, quàm voluptatis; ita & in hac re accidit, ut multis ſeculis antè oratio nuda, ac rudis ad ſolos animorum ſenſus exprimendos fuerit reperta, quàm ratio numerorum cauſâ delectationis aurium, excogitata. Itaque & Herodotus, & eadem, ſuperiorque ætas numero caruit, niſi quando temerè, ac fortuitò; & ſcriptores perveteres de numero nihil omnino, de oratione præcepta multa nobis reliquerunt. Nam quod & facilius eſt, & magis neceſſarium, id ſemper antè cognoſcitur.

LVI. Itaque tralata, aut facta, aut juncta verba, facilè ſunt cognita, quia ſumebantur e conſuetudine, quotidianoque ſermone: numerus autem non domo depromebatur, neque habebat aliquam neceſſitudinem, aut cognationem cum oratione: itaque seriùs aliquantò notatus, & cognitus, quaſi quamdam palæſtram, & extrema lineamenta orationi attulit.

187. Quòd ſi & anguſta quædam atque conciſa, & alia eſt collatata & diffuſa oratio; neceſſe eſt id non litterarum accidere

naturâ, ſed intervallorum longorum & brevium varietate, quibus implicata atque permiſta oratio, quoniam tum ſtabilis eſt, tum volubilis, neceſſe eſt ejuſmodi naturam numeris contineri. Nam circuitus ille, quem ſæpe jam diximus, incitatior numero ipſo fertur & labitur, quoad perveniat ad finem, & insiſtat. Perſpicuum eſt igitur, numeris adſtrictam orationem eſſe debere, carere versibus.

188. Sed hi numeri poëticine sint, an ex alio genere quodam, deinceps videndum. Nullus eſt igitur numerus extra poëticos, propterea quòd definita ſunt genera numerorum: nam omnis talis eſt, ut unus sit e tribus. Pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut neceſſe sit partem pedis aut æqualem eſſe alteri parti, aut altero tanto, aut ſeſqui eſſe majorem: ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, ſeſqui pæon; qui pedes in orationem non cadere qui poſſunt? quibus ordine locatis, quod efficitur, numeroſum sit neceſſe eſt.

189. Sed quæritur, quo numero, aut quibus potissimùm sit utendum. Incidere verò omnes in orationem etiam ex hoc intelligi poteſt, quòd verſus ſæpe in oratione per imprudentiam dicimus; quod vehementer eſt vitioſum: ſed non attendimus, neque exaudimus noſmetipſos. Senarios

verò, & Hipponacteos effugere vix poſſumus: magnam enim partem ex iambis noſtra conſtat oratio: ſed tamen eos verſus facilè agnoſcit auditor; ſunt enim usitatissimi. Inculcamus autem per imprudentiam ſæpe etiam minùs usitatos, ſed tamen verſus; vitioſum genus, & longâ animi proviſione fugiendum.

190. Elegit ex multis Iſocratis libris triginta fortaſſe verſus Hieronymus, peripateticus in primis nobilis, pleroſque ſenarios, ſed etiam anapæſta; quo quid poteſt eſſe turpius? etsi in eligendo fecit malitioſè: primâ enim ſyllabâ demptâ in primo verbo ſententiæ, poſtremum ad verbum primam rurſus ſyllabam adjunxit inſequentis. Ita factus eſt anapæſtus is, qui Ariſtophaneus nominatur: quod ne accidat, obſervari nec poteſt, nec neceſſe eſt. Sed tamen hic corrector, in eo ipſo loco, quo reprehendit (ut a me animadverſum eſt ſtudioſè inquirente in eum) emittit imprudens ipſe ſenarium. Sit igitur hoc cognitum, in ſolutis etiam verbis ineſſe numeros, eoſdemque eſſe oratorios, qui ſint poëtici.

LVII. Sequitur ergo, ut qui maximè cadant in orationem aptam numeri, videndum ſit: ſunt enim qui iambicum putent, quòd ſit orationi ſimillimus; qua de cauſa fieri, ut is potissimùm propter ſimilitudinem veri-

tatis adhibeatur in fabulis; quòd ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiæ ſit accommodatior. Ephorus autem, levis ipſe orator, ſed profectus ex optima diſciplina, pæona ſequitur, aut dactylum; fugit autem ſpondeum, & trochæum. Quòd enim pæon habeat tres breves, dactylus autem duas, brevitate, & celeritate ſyllabarum labi putat verba proclivius; contráque accidere in ſpondeo, & trochæo, quòd alter e longis conſtaret, alter e brevibus fieret; alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam orationem, neutram temperatam.

192. Sed & illi priores errant, & Ephorus in culpa eſt. Nam & qui pæona prætereunt, non vident molliſſimum a ſeſe numerum, eumdemque ampliſſimum præteriri. Quod longè Ariſtoteli videtur ſecus, qui judicat, heroum numerum grandiorem, quàm desideret ſoluta oratio; iambum autem nimis e vulgari eſſe ſermone. Ita neque humilem, nec abjectam orationem, nec nimis altam & exaggeratam probat: plenam tamen eam vult eſſe gravitatis, ut eos, qui audient, ad majorem admirationem poſſit traducere.

193. Trochæum autem, qui eſt eodem ſpatio, quo choreus, cordacem appellat; quia contractio & brevitas dignitatem non habeat. Ita pœona probat, eoque ait uti

omnes, ſed ipſos non ſentire quum utantur: eſſe autem tertium, ac medium inter illos; ſed ita factos eos pedes eſſe, ut in eis ſingulis modus insit aut ſeſquiplex, aut duplex, aut par. Itaque illi, de quibus antè dixi, tantummodò commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis.

194. Iambus enim & dactylus in verſum cadunt maximè: itaque ut verſum fugimus in oratione, sic hi ſunt evitandi continuati pedes. Aliud enim quiddam eſt oratio, nec quidquam inimicius quàm illa versibus. Pæon autem minimè eſt aptus ad verſum: quò libentiùs eum recepit oratio. Ephorus verò ne ſpondeum quidem, quem fugit, intelligit eſſe æqualem dactylo, quem probat: ſyllabis enim metiendos pedes, non intervallis exiſtimat; quod idem facit in trochæo, qui temporibus & intervallis eſt par iambo: ſed eò vitioſus in oratione, si ponatur extremus, quòd verba meliùs in ſyllabas longiores cadunt. Atque hæc, quæ ſunt apud Ariſtotelem, eadem a Theophraſto, Theodecteque de pæone dicuntur.

195. Ego autem ſentio, omnes in oratione eſſe quasi permiſtos & confuſos pedes: nec enim effugere poſſemus animadverſionem, si ſemper iiſdem uteremur; quia nec numeroſa eſſe, ut poëma; neque extra numerum, ut ſermo vulgi eſt, debet

oratio. Alterum nimis eſt vinctum, ut de induſtria factum appareat; alterum nimis diſſolutum, ut pervagatum, ac vulgare videatur: ut ab altero non delectere, alterum oderis. Sit igitur, ut ſuprà dixi, permiſta & temperata numeris, nec diſſoluta, nec tota numeroſa, pæone maximè (quoniam optimus auctor ita cenſet) ſed reliquis etiam numeris, quos ille præterit, temperata.

LVIII. Quos autem numeros, cum quibus tamquam purpuram, miſceri oporteat, nunc dicendum eſt, atque etiam quibus orationis generibus ſint cuique accommodatissimi. Iambus enim frequentissimus eſt in iis, quæ demiſſo atque humili ſermone dicuntur: pæon autem in amplioribus; in utroque dactylus: ita in varia & perpetua oratione hi ſunt inter ſe miſcendi & temperandi.

197. Sic minimè animadvertetur delectationis aucupium, & quadrandæ orationis induſtria; quæ latebit eò magis, si & verborum & ſententiarum ponderibus utemur. Nam qui audiunt, hæc duo animadvertunt, & jucunda sibi cenſent, verba dico & ſententias; eaque dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos, & prætervolat numerus; qui tamen si abeſſet, illa ipſa delectarent.

198. Nec verò nimius is curſus eſt numerorum, orationis dico (nam eſt longè

aliter in verſibus) nihil ut fiat extra modum: nam id quidem eſſet poëma: ſed omnis nec claudicans, nec quaſi fluctuans, & æqualiter, conſtanterque ingrediens, numeroſa habetur oratio. Atque in dicendo numeroſum putatur, non quod totum conſtat e numeris, ſed quod ad numeros proximè accedit: quò etiam difficilius eſt oratione uti, quàm verſibus; quòd in illis certa quædam & definita lex eſt, quam ſequi ſit neceſſe; in dicendo autem nihil eſt propoſitum, niſi aut ne immoderata, aut anguſta, aut diſſoluta, aut fluens ſit oratio. Itaque non ſunt in ea tamquam tibicini percussionum modi, ſed univerſa comprehensio & ſpecies orationis clauſa & terminata eſt; quod voluptate aurium judicatur.

LIX. Solet autem quæri, totone in ambitu verborum numeri tenendi ſint, an in primis partibus, atque in extremis. Plerique enim cenſent cadere tantùm numeroſè oportere, terminarique ſententiam. Eſt autem, ut id maximè deceat, non id ſolum: ponendus eſt enim ille ambitus, non abjiciendus. Quare quum aures extremum ſemper exſpectent, in eoque acquieſcant, id vacare numero non oportet: ſed ad hunc exitum tamen a principio ferri debet verborum illa comprehensio, & tota a capite ita fluere, ut ad extremum veniens ipſa conſiſtat. 200. Id

200. Id autem bonâ diſciplinâ exercitatis, qui & multa ſcripſerint, & quæcumque etiam sine ſcripto dicerent, similia ſcriptorum effecerint, non erit difficillimum. Antè enim circumſcribitur mente ſententia, confeſtimque verba concurrunt; quæ mens eadem, quâ nihil eſt celerius, ſtatim dimittit, ut ſuo quodque loco respondeat: quorum deſcriptus ordo aliàs aliâ terminatione concluditur: atque omnia illa & prima & media verba ſpectare debent ad ultimum.

201. Interdum enim curſus eſt in oratione incitatior, interdum moderata ingressio; ut jam a principio videndum sit, quemadmodum velis venire ad extremum. Nec in numeris magis, quàm in reliquis ornamentis orationis, eadem quum faciamus, quæ poëtæ, effugimus tamen in oratione poëmatis similitudinem. Eſt enim in utroque & materia, & tractatio: materia in verbis, tractatio in collocatione verborum. Ternæ autem ſunt utriuſque partes verborum; tranſlatum, novum, priſcum: nam de propriis nihil hoc loco dicimus.

LX. Collocationis autem, eæ, quas diximus, compoſitio, concinnitas, numerus; ſed in utroque frequentiores ſunt, & liberiores poëtæ. Nam & transferunt verba quum crebriùs, tum etiam audaciùs; &

priſcis libentiùs utuntur, & liberiùs novis: quod idem fit in numeris; in quibus quasi necessitati parere coguntur. Sed tamen hæc nec nimis eſſe diverſa, nec ullo modo conjuncta intelligi licet. Ita fit, ut non item in oratione, ut in verſu, numerus exſtet; idque quod numeroſum in oratione dicitur, non ſemper numero fiat, ſed nonnumquam, aut concinnitate, aut conſtructione verborum.

203. Ita, si numerus orationis quæritur qui sit; omnis eſt: ſed alius alio melior atque aptior: si locus; in omni parte verborum: si, unde ortus sit; ex aurium voluptate: si componendorum ratio; dicetur alio loco, quia pertinet ad uſum, quæ pars quarta & extrema nobis in dividendo fuit: si, ad quam rem adhibeatur; ad delectationem: si, quando; ſemper: si, quo loco; in tota continuatione verborum: si, quæ res efficiat voluptatem; eadem, quæ in versibus, quorum modum notat ars, ſed aures ipſæ tacito eum ſenſu sine arte definiunt.

LXI. Satis multa de natura: ſequitur uſus, de quo eſt accuratiùs diſputandum. In quo quæsitum eſt, in totone circuitu illo orationis, quem Græci περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem, aut continuationem, aut circumſcriptionem dicimus; an in principiis ſolùm,

an in extremis, an in utraque parte numerus tenendus sit. Deinde, quum aliud videatur eſſe numerus, aliud numeroſum; quid interſit.

205. Tum autem in omnibuſne numeris æqualiter particulas deceat incidere, an facere alias breviores, alias longiores, idque quando, aut cur, quibuſque partibus; pluribuſne, an singulis; imparibus, an æqualibus; & quando aut iſtis, aut illis sit utendum; quæque inter ſe aptissimè collocentur, & quomodo; an omnino nulla sit in eo genere diſtinctio; quodque ad rem maximè pertinet, quâ ratione numeroſa fiat oratio.

206. Explicandum etiam eſt, unde orta sit forma verborum; dicendumque, quantos circuitus facere deceat. Deque eorum particulis, & tamquam incisionibus diſſerendum eſt, quærendumque, utrùm una ſpecies & longitudo sit earum, anne plures; &, si plures, quo loco, aut quando, quoque genere uti oporteat. Poſtremò totius generis utilitas explicanda eſt, quæ quidem patet latiùs: non ad unam enim rem aliquam, ſed ad plures accommodatur.

207. Ac licet, non ad singulas res reſpondentem, de univerſo genere sic dicere, ut etiam singulis ſatis reſponſum eſſe videatur. Remotis igitur reliquis generi-

bus, unum ſelegimus, hoc, quod in causis, foroque verſatur, de quo diceremus. Ergo in aliis, id eſt, in hiſtoria, & in eo, quod appellamus ἐπιδεικτικὸν, placet omnia dici Iſocrateo, Theopompeoque more, illâ circumſcriptione, ambituque, ut tamquam in orbe incluſa currat oratio, quoad insiſtat in singulis perfectis, abſolutiſque ſententiis.

208. Itaque poſteaquam eſt nata hæc vel circumſcriptio, vel comprehensio, vel continuatio, vel ambitus, si ita licet dicere; nemo, qui aliquo eſſet in numero, ſcripsit orationem generis ejus, quod eſſet ad delectationem comparatum, remotumque a judiciis forensique certamine, quin redigeret omnes ferè in quadrum numerumque ſententias. Nam quum is eſt auditor, qui non vereatur, ne compositæ orationis insidiis ſua fides attentetur, gratiam quoque habet oratori, voluptati aurium ſervienti.

LXII. Genus autem hoc orationis neque totum aſſumendum eſt ad cauſas forenſes, neque omnino repudiandum. Si enim ſemper utare, quum ſatietatem affert, tum, quale sit, etiam ab imperitis agnoſcitur. Detrahit præterea actionis dolorem, aufert humanum ſenſum actoris, tollit funditus veritatem & fidem. Sed, quoniam adhibenda nonnumquam eſt, primùm vi-

dendum eſt, quo loco, deinde quàm diu retinenda ſit, tum quot modis commutanda.

210. Adhibenda eſt igitur numeroſa oratio, ſi aut laudandum eſt aliquid ornatiùs, ut nos in Accuſationis ſecundo de Siciliæ laude diximus; aut in ſenatu de conſulatu meo: aut exponenda narratio, quæ plus dignitatis deſiderat, quàm doloris, ut in quarto Accuſationis de Ennensi Cerere, de Segeſtana Diana, de Syracuſarum ſitu diximus. Sæpe etiam in amplificanda re, conceſſu omnium funditur numeroſè & volubiliter oratio. Id nos fortaſſe non perfecimus, conati quidem ſæpissime ſumus; quod plurimis locis perorationes noſtræ voluiſſe nos, atque animo contendiſſe declarant. Id autem tum valet, quum is, qui audit, ab oratore jam obſeſſus eſt, ac tenetur. Non enim id agit, ut insidietur & obſervet; ſed jam favet, proceſſumque vult, dicendique vim admirans, non inquirit quod reprehendat.

211. Hæc autem forma retinenda non diu eſt, nec dico in peroratione, quam ipſe includit, ſed in orationis reliquis partibus. Nam quum ſis his locis uſus, quibus oſtendi licere, transferenda tota dictio eſt ad illa, quæ neſcio cur, quum Cræci κόμματα & κῶλα nominent, nos non rectè inciſa & membra dicamus. Neque enim eſſe poſ-

ſunt, rebus ignotis, nota nomina; ſed quum verba aut ſuavitatis aut inopiæ causâ transferre ſoleamus, in omnibus hoc fit artibus, ut, quum id appellandum ſit, quod propter rerum ignorationem ipſarum, nullum habuerit antè nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum, aut a ſimili mutuari.

LXIII. Quo autem pacto deceat incisè, membratimve dici, jam videbimus: nunc, quot modis mutentur comprehensiones, concluſioneſque, dicendum eſt. Fluit omnino numerus a primo tum incitatiùs, brevitate pedum, tum proceritate tardiùs: curſum contentiones magis requirunt; expositiones rerum, tarditatem. Insiſtit autem ambitus modis pluribus, e quibus unum eſt ſecuta Asia maximè, qui dichoreus vocatur, quum duo extremi chorei ſunt, id eſt, e ſingulis longis, & brevibus: explanandum eſt enim, quòd ab aliis iidem pedes aliis nominantur vocabulis.

213. Dichoreus non eſt ille quidem ſuâ ſponte vitioſus in clauſulis, ſed in orationis numero nihil eſt tam vitioſum, quàm ſi ſemper eſt idem. Cadit autem per ſe ille ipſe præclarè, quò etiam ſatietas formidanda eſt magis. Me ſtante C. Carbo, C. filius, tribunus plebis, in concione dixit his verbis: *O Marce Druſe, patrem appello.* Hæc quidem duo binis pedibus incisim:

dein membratim, *Tu dicere ſolebas, ſacram eſſe rempublicam.*

214. Hæc item membra ternis. Pòſt ambitus, *Quicumque eam violaviſſent, ab omnibus eſſe ei pœnas perſolutas.* Dichoreus. Nihil enim ad rem, extrema illa, longa sit, an brevis. Deinde, *Patris dictum ſapiens, temeritas filii comprobavit.* Hoc dichoreo tantus clamor concionis excitatus eſt, ut admirabile eſſet. Quæro, nonne id numerus effecerit? Verborum ordinem immuta; fac sic, *Comprobavit filii temeritas:* jam nihil erit, etsi temeritas ex tribus brevibus, & longa eſt, quem Ariſtoteles ut optimum probat, a quo diſſentio. At eadem verba, eadem ſententia: animo iſtuc ſatis eſt, auribus non ſatis. Sed id crebriùs fieri non oportet. Primùm enim numerus agnoſcitur; deinde ſatiat; poſteà, cognitâ facilitate, contemnitur.

LXIV. Sed ſunt clauſulæ plures, quæ numerosè & jucundè cadant. Nam & creticus, qui eſt e longa, & brevi, & longa; & ejus æqualis pæon, qui ſpatio par eſt, ſyllabâ longior, quàm commodissimè putatur in ſolutam orationem illigari, quum sit duplex: nam aut e longa & tribus brevibus, qui numerus in primo viget, jacet in extremo; aut e totidem brevibus & longa; in quem optimè cadere cenſent veteres: ego non planè rejicio; ſed alios antepono.

216. Ne ſpondeus quidem funditus eſt repudiandus: etsi, quòd eſt e longis duabus, hebetior videtur, & tardior, habet tamen ſtabilem quemdam, & non expertem dignitatis gradum; in incisionibus verò multò magis, & in membris: paucitatem enim pedum gravitatis ſuæ tarditate compenſat. Sed hos quum in clauſulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo: adjungo, quod minimum sit, proximum ſuperiorem, ſæpe etiam tertium.

217. Ne iambus quidem; qui eſt e brevi & longa; aut par choreo, qui habet tres breves, ſed ſpatio par, non ſyllabis; aut etiam dactylus, qui eſt e longa & duabus brevibus, si eſt proximus a poſtremo, parum volubiliter pervenit ad extremum, si eſt extremus choreus, aut ſpondeus: numquam enim intereſt, uter sit eorum in pede extremo. Sed iidem hi tres pedes malè concludunt, si quis eorum in extremo locatus eſt, nisi quum pro cretico poſtremus eſt dactylus: nihil enim intereſt, dactylus sit extremus, an creticus; quia poſtrema ſyllaba brevis, an longa sit, ne in verſu quidem refert.

218. Quare etiam pæona qui dixit aptiorem, in quo eſſet longa poſtrema, vidit parum; quoniam nihil ad rem eſt, poſtrema, quàm longa sit. Jam pæon,

quòd plures habeat ſyllabas, quàm tres, numerus a quibuſdam, non pes habetur. Eſt quidem, ut inter omnes conſtat antiquos, Ariſtotelem, Theophraſtum, Theodectem, Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti, vel mediæ: putant illi etiam cadenti; quo loco mihi videtur aptior creticus. Dochmius autem e quinque ſyllabis, brevi, duabus longis, brevi, longa, ut eſt hoc, *Amicos tenes*, quovis loco aptus eſt, dum ſemel ponatur; iteratus, aut continuatus, numerum apertum, & nimis insignem facit.

LXV. His igitur tot commutationibus, tamque variis si utemur; nec deprehendetur manifeſtò, quid à nobis de induſtria fiat, & occurretur ſatietati. Et quia non numero ſolùm numeroſa oratio, ſed & compositione fit, & genere (quod antè dictum eſt) concinnitatis: compositione poteſt intelligi, quum ita ſtructa verba ſunt, ut numerus non quæsitus, ſed ipſe ſecutus eſſe videatur; ut apud Craſſum: *Nam ubi libido dominatur, innocentiæ leve præsidium eſt.* Ordo enim verborum efficit numerum sine ulla aperta oratoris induſtria. Itaque si quæ veteres illi (Herodotum dico & Thucydidem, totamque eam ætatem) aptè, numeroſéque dixerunt; ea non numero quæsito, ſed verborum collocatione ceciderunt.

220. Formæ verò quædam ſunt orationis, in quibus ea concinnitas ineſt, ut ſequatur numerus neceſſariò. Nam quum aut par pari refertur, aut contrarium contrario opponitur, aut, quæ ſimiliter cadunt verba, verbis comparantur; quidquid ita concluditur, plerumque fit ut numerosè cadat: quo de genere cum exemplis ſuprà diximus, ut hæc quoque copia facultatem afferat, non ſemper eodem modo deſinendi. Nec tamen hæc ita ſunt arcta & adſtricta, ut ea, quum velimus, laxare nequeamus. Multùm intereſt, utrùm numeroſa sit, id eſt, similis numerorum, an planè e numeris conſtet oratio: alterum si fit, intolerabile vitium eſt; alterum nisi fit, dissipata, & inculta, & fluens eſt oratio.

LXVI. Sed quoniam non modò non frequenter, verùm etiam rarò in veris cauſis, aut forensibus circumſcriptè, numeroſéque dicendum eſt; ſequi videtur, ut videamus, quæ sint illa, quæ ſuprà dixi inciſa, quæ membra: hæc enim in veris cauſis maximam partem orationis obtinent. Conſtat enim ille ambitus & plena comprehensio e quatuor ferè partibus, quæ membra dicimus, ut & aures impleat, & ne brevior sit, quàm ſatis sit, neque longior: quamquam utrumque nonnumquam vel potiùs ſæpe accidit, ut aut citiùs insiſ-

tendum ſit, aut longiùs procedendum, ne brevitas defraudaſſe aures videatur, néve longitudo obtudiſſe. Sed habeo mediocritatis rationem: nec enim loquor de verſu, & eſt liberior aliquantò oratio.

222. E quatuor igitur, quaſi hexametrorum inſtar verſuum quod ſit, conſtat ferè plena comprehenſio. His igitur ſingulis verſibus quaſi nodi apparent continuationis, quos in ambitu conjungimus. Sin membratim volumus dicere; inſiſtimus; idque quum opus eſt, ab iſto curſu invidioſo facilè nos, & ſæpe disjungimus. Sed nihil tam debet eſſe numeroſum, quàm hoc, quod minimè apparet, & valet plurimùm. Ex hoc genere illud eſt Craſsi: *Miſſos faciant patronos: ipsi prodeant.* Niſi intervallo dixiſſet, — *ipsi prodeant*, ſenſiſſet profectò effugiſſe ſenarium. Omnino meliùs caderet, *prodeant ipsi.* Sed de genere nunc diſputo.

223. *Cur clandeſtinis conſiliis nos oppugnant? cur de perfugis noſtris copias comparant contra nos?* Prima ſunt illa duo, quæ κόμματα Græci vocant, nos inciſa dicimus: deinde tertium, κῶλον illi, nos membrum. Sequitur non longa (ex duobus enim verſibus, id eſt, membris, eſt perfecta) comprehenſio; & in ſpondeos cadit. Et Craſſus quidem ſic plerumque dicebat; idque ipſe genus dicendi maximè probo.

LXVII. Sed quæ inciſim, aut membratim efferuntur, ea vel aptiſſimè cadere debent; ut eſt apud me: *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia ſuperabat? at egebas.* Hæc inciſè dicta ſunt quatuor. At membratim, quæ ſequuntur, duo: *Incurriſti amens in columnas: in alienos inſanus inſaniſti.* Deinde omnia, tamquam crepidine quadam, comprehenſione longiore ſuſtinentur, *Depreſſam, cæcam, jacentem domum pluris, quàm te, & quàm fortunas tuas æſtimaſti.* Dichoreo finitur. At diſpondeo proximum illud. Nam in iis, quibus, ut pugiunculis, uti oportet, brevitas facit ipſa liberiores pedes. Sæpe enim ſingulis utendum eſt, plerumque binis (& utriſque addi pedis pars poteſt) non ferè ternis ampliùs.

225. Inciſim autem, & membratim tractata oratio in veris cauſis plurimùm valet, maximéque his locis, quum aut arguas, aut refellas; ut noſtra in Corneliana ſecunda, *O callidos homines, ô rem excogitatam, ô ingenia metuenda!* Membratim adhuc: deinde cæſim diximus. Rurſus membratim, *Teſtes dare volumus.* Extrema ſequitur comprehenſio, ſed ex duobus membris, quâ non poteſt eſſe brevior: *Quem, quæſo, noſtrûm fefellit, ita vos eſſe facturos?*

226. Nec ullum genus eſt dicendi aut melius, aut fortius, quàm binis, aut ter-

nis ferire verbis, nonnunquam singulis, paulò aliàs pluribus; inter quæ variis clauſulis interponit ſe rarò numeroſa comprehenſio: quam perversè fugiens Hegesias, dum ille quoque imitari Lysiam vult, alterum pene Demoſthenem, ſaltat, incidens particulas: & is quidem non minùs ſententiis peccat, quàm verbis; ut non quærat, quem appellet ineptum, qui illum cognoverit. Sed ego illa Craſſi, & noſtra poſui, ut qui vellet, auribus ipsis, quid numeroſum etiam in minimis particulis orationis eſſet, judicaret.

LXVIII. Et, quoniam plura de numeroſa oratione diximus, quàm quiſquam ante nos, nunc de ejus generis utilitate dicemus. Nihil enim eſt aliud, Brute (quod quidem tu minimè omnium ignoras) pulchrè, & oratoriè dicere, nisi optimis ſententiis verbiſque lectiſſimis dicere. Et nec ſententia ulla eſt, quæ fructum oratori ferat, nisi aptè exposita, atque abſolutè; nec verborum lumen apparet, nisi diligenter collocatorum; & horum utrumque numerus illuſtrat. Numerus autem (ſæpe enim hoc teſtandum eſt) non modò non poëticè junctus, verùm etiam fugiens illum, eique omnium diſſimillimus: non quin iidem sint numeri non modò oratorum & poëtarum, verùm omnino loquentium, denique etiam ſonantium omnium, quæ metiri auribus poſ-

ſumus: ſed ordo pedum facit; ut id, quod pronuntiatur, aut orationis, aut poëmatis ſimile videatur.

228. Hanc igitur ſive compoſitionem, ſive perfectionem, ſive numerum vocari placet, & adhibere neceſſe eſt, ſi ornatè velis dicere, non ſolùm (quod ait Ariſtoteles & Theophraſtus) ne infinitè feratur, ut flumen, oratio, quæ non aut ſpiritu pronuntiantis, aut interductu librarii, ſed numero coacta debet inſiſtere; verùm etiam quòd multò majorem habent apta vim, quàm ſoluta. Ut enim athletas, nec multò ſecus gladiatores videmus nihil nec vitando facere cautè, nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palæſtram quamdam; ut, quidquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad adſpectum etiam ſit venuſtum: ſic oratio nec plagam gravem facit, niſi petitio fuit apta; nec ſatis tectè declinat impetum, niſi etiam in cedendo, quid deceat, intelligit.

229. Itaque, qualis eorum motus, quos ἀπαλαίστρους Græci vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris ſententias: tantúmque abeſt, ut (quod ii, qui hoc aut magiſtrorum inopiâ, aut ingenii tarditate, aut laboris fugâ non ſunt aſſecuti, ſolent dicere) enervetur oratio compoſitione verborum, ut aliter in ea nec impetus ullus, nec vis eſſe poſſit.

LXIX. Sed magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum, qui genus hoc ſecuti non tenuerunt, ſimile faciamus; ne aut verba trajiciamus apertè, quò meliùs aut cadat, aut volvatur oratio. Quod ſe L. Cœlius Antipater in procemio belli Punici, niſi neceſſariò, facturum negat. O virum ſimplicem, qui nos nihil celat; ſapientem, qui ſerviendum neceſſitati putet! Sed hic omnino rudis. Nobis autem in ſcribendo atque in dicendo, neceſſitatis excuſatio non probatur: nihil eſt enim neceſſe; &, ſi quid eſſet, id neceſſe tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc a Lælio, ad quem ſcripsit, cui ſe purgat, veniam petit, & utitur eâ trajectione verborum, & nihilò tamen aptiùs explet, concluditque ſententias.

231. Apud alios autem, & Aſiaticos maximè, numero ſervientes, inculcata reperias inania quædam verba, quaſi complementa numerorum. Sunt etiam qui illo vitio, quod ab Hegeſia maximè fluxit, infringendis, concidendiſque numeris in quoddam genus abjectum incidant, Siculorum ſimillimum. Tertium eſt, in quo fuerunt fratres illi, Aſiaticorum rhetorum principes, Hierocles & Menecles, minimè meâ ſententiâ contemnendi. Etſi enim a forma veritatis & ab Atticorum regula abſunt, tamen hoc vitium compenſant vel facultate,

vel copiâ : ſed apud eos varietas non erat; quòd omnia ferè concludebantur uno modo. Quæ vitia qui fugerit, ut neque verbum ita trajiciat; ut id de induſtria factum intelligatur; neque inferciens verba, quasi rimas expleat; nec minutos numeros ſequens, concidat, delumbetque ſententias; nec sine ulla commutatione in eodem ſemper verſetur genere numerorum; is omnia ferè vitia vitaverit : nam de laudibus multa diximus, quibus ſunt alia perſpicuè vitia contraria.

LXX. Quantum autem sit aptè dicere, experiri licet, si aut compositi oratoris bene ſtructam collocationem diſſolvas permutatione verborum : corrumpatur enim tota res, ut & hæc noſtra in Corneliana, & deinceps omnia : *Neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos, & Lælios multi venalitii, mercatoreſque ſuperarunt.* Immuta paulùm, ut sit, *multi ſuperarunt mercatores, venalitiique;* perierit tota res. Et quæ ſequuntur : *Neque veſtis, aut cælatum aurum & argentum, quo noſtros veteres Marcellos, Maximoſque multi eunuchi e Syria Ægyptoque vicerunt.* Verba permuta sic, ut sit, *Vicerunt eunuchi e Syria, Ægyptoque.* Adde tertium : *Neque verò ornamenta iſta villarum, quibus L. Paulum, & L. Mummium, qui rebus his urbem, Italiamque omnem referſerunt, ab aliquo video*

perfacilè Deliaco, aut Syro potuiſſe ſuperari. Fac ita, *potuiſſe ſuperari ab aliquo Syro, aut Deliaco.*

233. Videſne, ut ordine verborum paulùm commutato, iiſdem verbis, ſtante ſententiâ, ad nihilum omnia recidant, quum sint ex aptis diſſoluta? aut si alicujus inconditi arripias diſſipatam aliquam ſententiam, eamque, ordine verborum paulùm commutato, in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffluens, ac ſolutum. Age, ſume de Gracchi apud cenſores illud: *Abeſſe non poteſt, quin ejuſdem hominis sit, probos improbare, qui improbos probet.* Quantò aptiùs, si ita dixiſſet, *quin ejuſdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare?* Hoc modo dicere nemo umquam noluit; nemoque potuit, quin dixerit. Qui autem aliter dixerunt, hoc aſſequi non potuerunt: ita facti ſunt repentè Attici. Quasi verò Trallianus fuerit Demoſthenes: cujus non tam vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur.

LXXI. Sed si quos magis delectant ſoluta, ſequantur ea ſanè, modò sic, ut quis Phidiæ clypeum diſſolverit, collocationis univerſam ſpeciem ſuſtulerit, non ſingulorum operum venuſtatem: ut in Thucydide, orbem modò orationis desidero, ornamenta comparent.

235. Iſti autem quum diſſolvunt orationem, in qua nec res, nec verbum ullum eſt, nisi abjectum; non clypeum, ſed ut in proverbio eſt (etsi humiliùs dictum eſt, tamen simile eſt) ſcopas, ut ita dicam, mihi videntur diſſolvere: atque, ut planè genus hoc, quod ego laudo, contempſiſſe videantur, aut ſcribant aliquid vel Iſocrateo more, vel quo Æſchines, aut Demoſthenes utitur; tum illos exiſtimabo non deſperatione formidaviſſe genus hoc, ſed judicio refugiſſe: aut reperiam, ipſâ eadem conditione qui uti velit, ut aut dicat, aut ſcribat utrâ voles linguâ, eo genere, quo illi volunt. Facilius eſt enim apta diſſolvere, quàm dissipata connectere.

236. Res autem ſe sic habet, ut breviſſimè dicam quod ſentio, compositè, & aptè, sine ſententiis dicere, inſania eſt: ſententiosè autem sine verborum & ordine, & modo, infantia; ſed ejuſmodi tamen infantia, ut eâ qui utantur, non ſtulti homines haberi possint, etiam plerumque prudentes; quo qui eſt contentus, utatur. Eloquens verò, qui non approbationes ſolùm, ſed admirationes, clamores, plauſus, si liceat, movere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit, quidquam aut ſpectari, aut audiri libentiùs.

237. Habes meum de oratore, Brute, judicium, quod aut ſequere, ſi probaveris; aut tuo ſtabis, ſi aliud quoddam eſt tuum: in quo neque pugnabo tecum, neque hoc meum, de quo tantopere hoc libro aſſeveravi, umquam affirmabo eſſe verius, quàm tuum. Poteſt enim non ſolùm aliud mihi, ac tibi, ſed mihi ipſi aliud aliàs videri. Nec in hac modò re, quæ ad vulgi aſſenſum ſpectat, & ad aurium voluptatem; quæ duo ſunt ad judicandum leviſſima: ſed ne in maximis quidem rebus quidquam adhuc inveni firmius, quod tenerem, aut quo judicium meum dirigerem, quàm id, quodcumque mihi quàm ſimillimum veri videretur, quum ipſum illud verum in occulto lateret.

238. Tu autem velim, ſi tibi ea, quæ diſputata ſunt, minùs probabuntur, ut aut majus opus inſtitutum putes, quàm effici potuerit; aut, dum tibi roganti voluerim obſequi, verecundiâ negandi, ſcribendi me impudentiam ſuſcepiſſe.

NOTANDA ET CORRIGENDA.

Prior numerus paginam indicat, alter lineam.

7, 30. *Hoſpitia, ſodalitates.* i. e. multitudinem hoſpitum, ſodalium. Ita Gulielmius pro vulgato, *hoſpitium, ſodalitatem:* neque enim invidioſum eſt habere *hoſpitem, ſodalem.*

9, 22. *Quibus præſcripſimus.* Ita codices, non ut vulgò, *quas.*

13, 32. *Noſter doctor.* Addunt editi plerique *Hermetes:* ſed nomen incognitum omittunt mss. complures.

21, 15. *Eaque nobis.* Ita noſtri codices, meliùs quàm in vulgatis, *ea quoque nobis.*

27, 29. *Reticentior in dolore.* Ita plerique editi, & firmat e mss. Gronovius. Alii *recentior.*

30, 15. *Noluiſſe.... fieri, nemo dicet.* Ita codices nobis & Gronovio inſpecti. Vulgò, *voluiſſe.... fieri nemo dubitet.*

31, 13. *Si ambiguum eſſe ſcriptum putabitur.* Ita editio princeps: recentiores, *si ambiguum eſſe ſcriptum, ut puta.*

43, 33. *Immane eſt facinus.* Lege, *Immune*, i. e. improbum, ut docet Feſtus hoc ipſo Plauti verſu.

50, 16. *Qui dicit ab alteris.* Præpositionem addidimus, quam habet Urſini liber vetus.

62, 7. *In eodem virtutis ſtudio .... atque ille.* Ita noſtri & Gronovii codices. Vulg. *quo ille.*

70, 8. *Interſecare.* i. e. ſegmenta interducere. Metaphora eſt a ſtructuris ſumpta. Lambinus dedit e conjectura *inculcare.*

71, 23. *Tum manum.* Has voces addidimus e veteri libro Urſini.

73, 31. *μνημονικοῖς.* Lege *μνημονικά.*

74, 10. *Videre & proferre.* Ita Gruteri codex & Lambiniani. Vulgò, *edere & proferre.*

89, 4. *Figuræ orationis ſunt tres, quas figuras alii genera nominaverunt.* Ita noſtri & Gronovii codices, pro vulgato, *ſunt igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus.*

101, 1. *Neceſſe eſt enim comprobet eam tacitus auditor.* Ita duo noſtri codices & Medicæus. Vulgò, *nam neceſſe eſt animo eam comprobet tacitus auditor,* ubi vox *animo* redundat.

104, 32. *Commutatione, brevitate.* Ita Victorius. Vulgati mendosè, *brevi commutatione.*

113, 14. *Nam quo te digno.* Ita, teſte Grutero, duo Palatini, & noſtri eódem alludunt. Vulgò *quæro quonam te digno.*

122, 30. *Ratione in vivendo.* Hæc eſt antiqua lectio, quam ſervant noſtri codices, & tres Gronoviani. Gruterus dedit *ratione vivendi.*

134, 10. *Retentat ſeſe tacitè, ... cum domo, totus ut comedatur, aufertur.* Hanc lectionem in uno codice reperit Gronovius, eamque prætulimus vulgatæ: *retentat ſeſe tacitus ... comeditur cum domo ſua & aufertur.*

154, 26. *Ad elocutionem.* Ita cum Verburgio dedimus, pro *ad inventionem:* quæ lectio a ſuperiori definitione huc irrepsit.

165, 31. *In rationem.* Ita noſtri & Gronov. codices, pro vulgato, *in ratione.*

169, 28. *In oratore.* Ita Gronovii codex unus & duo noſtri. Vulgati habent *in oratione*, vel *in oratorem.*

171, 6. *Perturbatum putat.* Vulgò *putant:* ſed Urſini vetus liber, & duo noſtri ſervant id quod dedimus.

180, 5. *Ejus, sicuti aliquam diverſam ac diſſimilem.* Ita noſtri & Gronovii codices; quæ lectio viſa eſt potior vulgatâ, *ejus ſecum aliquam sicuti diverſam*, &c.

182, 32. *In ſenex.* Lege *an ſenex.*

196, 2. *Dudium.* Lege *dubium.*

197, 16. *Niſi monſtratum ſit.* Ita noſtri & Gronovii codices. Vulgò, *niſi demonſtratum eſt.*

198, 9. *Rectum vobis videatur.* Ita ſcripti & editi ante Lambinum, qui dedit *rectumne vobis videtur.*

208, 1. *Nedum nunc iſtum.* Ita Gronovius e mss. & firmant noſtri. Vulgò *nedum nunc iſtud.*

233, 30. *Deducaris.* Lege *diducaris.*

249, 11. *Cognomen quoque & agnomen.* Ita codices & editi vetuſtiores : alii omittunt *& agnomen.*

296, 12. *Commoramus*, Lege *commoramur.*

325, 12. *Per quam ſanguine conjunctis, patriæque benevolis.* Ingenioſa Lambini conjectura reponentis, *per quam patriæ, ſanguineque conjunctis benevolentia, officium.*

326, 31. *In odium alicujus invectionis.* Corrupta procul dubio vox ultima, quam Lambinus ex conjectura mutabat in *inferioris.*

331, 22. *Pariter autem.* Addunt editi quidam, *invenias*, quæ vox ſupervacanea, quum præceſſerit *reperias*, pluribus in mss. non viſitur.

334, 29. *Ad exitum hunc ab ſuperiore libro.* Ingenioſè Lambinus, *ad exitum hoc & ſuperiore libro perducta eſt.*

339, 15. *Quæ infixa ſunt rebus ipsis.* Hic addunt vulgò, *tum ex toto, tum ex partibus*, &c. quæ omnia cum Lambino delevimus, malè huc a librariis tranſlata e Topicorum 8, 9, 10 & 11.

358, 7. *Cognominata.* Mich. Brut. reponebat *coagmentata*, cujus vocis frequens uſus apud Ciceronem, quæque huic loco perbellè quadrat.

361, 15. *Sed propoſitum latior pars cauſæ.* Ita e Palat. quinto profert Gruterus. Vulgati, *ſed eſt conſultatio quaſi pars cauſæ.*

367, 16. *In rebus.* Adde vocem omiſſam *commodis.*

377, 11. *Aut confecta non ſunt.* Omnino dele cum Lambino negationem, de qua Gruterus etiam dubitat.

389, 4. *Reſcindere. Nititur æquitate.* Eſt ab Lambino hæc diſtinctio, qui ea, quæ ſequuntur, corrupta ſic refingit. *Quòd ſi ſcripta lex ſic eſſet*, qui judicium accuſatoremve corruperit, *quæcumque tamen complecteretur judicii corrupti nomine, ea verbo uno &c.*

399, 15. *Ad eam rationem viâ.* Urſinus & Lambinus legunt *ratione & viâ.*

402, 30. *Ab ære.* Non malè Lambinus, *ab aſſe.*

410, 20. *Quà fluctus alluderet.* Ita Turnebus & Lambinus e mſs. malè in vulg. *eluderet* aut *allueret.*

414, 7. ἐπαγωγὴ Ita legendum viderunt Turnebus, Lambinus &c. Vulgò παραγωγὴ, cui voci locus hîc non eſt.

451, 18. *In hoc eum.* Locum hunc mutilum ſic e verbis ipſius Demoſthenis refingit Strebæus: *Negat in eo poſitas eſſe fortunas Græciæ, hoc an illud dixerit verbum; huc an illuc manum porrexerit.*

453, 15. *Nomen ejus non exſtaret.* Negationem, quam codices & ſenſus repudiant, delevimus.

464, 28. *Illumque ſæpe dicit.* Locus eſt minùs ſanus.

490, 12. *Memoria rerum noſtrarum.* Vulgò *rerum veterum.* Emendavit J. Clericus. Res veteres a ſuperioribus nihil diſcrepant.

501, 2. *Contrà atque nos.* Hæc verba e libro vetere adjecit Muretus; & ſic ſolet Tullius, quò ſibi ingenii laudem detrahat.

503, 23. *Endo.* E Græco ἐν τῷ. Ita Lambinus & Urſinus e libris veteribus: & ſolebat Lucilius Latinis miſcere Græcas voces. In vulgatis legitur, *arte pavimento.*

504, 17. *Qui vocales nolit conjungere.* Quaſi e duabus unam facere, & ut paulò pòſt dicit, contrahere. Hanc mſs. & veterum editorum lectionem adſtruit Faber Acad. 1, 1. Gruterus, quem recentiores ſequuntur, dedit contra mentem Ciceronis, *quin vocales nolit conjungere.*

505, 9. *Paſſ' crinibus.* Ita e conjectura Lamb. nihil enim adjuvant ſcripti codices. Vulgati, *palm' & crinibus*; quod nihili eſt.

533, 25. *Quam ipſe includit.* Gulielmius legit, *quam ipſam cludit.* Tres voces delet Lambinus.

536, 6. *Et in membris.* Rectè monet Anonymus legendum, *quàm in membris*, quorum plures ſunt pedes.

537, 8. *Dochmius.* Libris & ſcriptis & editis inhæſerat vox barbara *Dochimus.* Veram reſtituit vir ſingulari eruditione Capperonnerius ad Quinct. 9, 4.

547, 24. *Impudentiam.* Fortè, inquit Muretus, *imprudentiam ſuſcepiſſe*, ut unde orſa eſt, in eodem terminetur oratio : hinc enim orſa eſt, *malo.... deſiderari a te prudentiam meam*, &c. ſuprà 2.

Literæ quibus impreſſus eſt hic Auctor a P. S. FOURNIER juniore inciſæ ſunt.

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE FIRENZE
99 955132

